

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ
ФИЛОЛОШКИ ФАКУЛТЕТ

Ивана Н. Божовић

**ИЗДАВАШТВО КРАЉЕВИНЕ
ЈУГОСЛАВИЈЕ И РУСКА ЕМИГРАЦИЈА
(НА ПРИМЕРУ ИЗДАВАЧКЕ КУЋЕ
„НАРОДНА ПРОСВЕТА“)**

докторска дисертација

Београд, 2021.

UNIVERSITY OF BELGRADE

FACULTY OF PHILOLOGY

Ivana N. Bozovic

**BOOK PUBLISHING IN THE KINGDOM OF
YUGOSLAVIA AND RUSSIAN EMIGRATION
(ON THE EXAMPLE OF THE PUBLISHING
HOUSE “NARODNA PROSVETA“)**

Doctoral Dissertation

Belgrade, 2021.

УНИВЕРСИТЕТ В БЕЛГРАДЕ
ФИЛОЛОГИЧЕСКИЙ ФАКУЛЬТЕТ

Ивана Н. Божович

**ИЗДАТЕЛЬСКАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ КОРОЛЕВСТВА ЮГОСЛАВИЯ
И РУССКАЯ ЭМИГРАЦИЯ (НА ПРИМЕРЕ ИЗДАТЕЛЬСКОГО
ДОМА *НАРОДНОЕ ПРОСВЕЩЕНИЕ*)**

кандидатская диссертация

Белград, 2021.

ПОДАЦИ О МЕНТОРУ И ЧЛАНОВИМА КОМИСИЈЕ

Ментор:

Проф. др Ирина Антанасијевић, редовни професор
Универзитет у Београду, Филолошки факултет

Чланови комисије:

Датум одбране:

Београд, 2021.

ЗАХВАЛНОСТ

Желела бих да изразим захвалност менторски проф. Ирени Антанасијевић која је зналачки препознала значај ове, до сада, неистражене теме, која својим опсегом на најплеменитији начин укршта две сродне словенске културе и актуализује област још увек недостатно истражене руске емиграције у Србији. Наш вишегодишњи дијалог, њена неизмерна подршка и стручни савети умногоме су утицали на садржај ове дисертације. За усрдну помоћ, сугестије и уступљен стручни материјал имам захвалити адвокату Предрагу Савићу. Захваљујем се срдчним библиотекарица Библиотеке Матице српске на стрпљењу и предусретљивости.

Дубоко се захваљујем мојим најближима што су, као и увек, били моје извориште снаге и оптимизма.

Овај рад посвећујем родитељима – Душанки и Николи.

САЖЕТАК

Издаваштво Краљевине Југославије и руска емиграција (на примеру издавачке куће Народна просвета)

Анализа рада и значаја издавачке куће *Народна Просвета* коју је у Београду 1923. основао руски емигрант Анатолиј Иванович Прицкер, до сада, није била предмет целовитог научног истраживања. Предложена тема подразумевала је презентацију издавачке продукције Народне Просвете у виду њених *основних структуралних елемената* – репрезентативних примера њеног садржаја, који су уједно и највећи залог њене вредности. То значи да се грађа нужно не нуди у потпуном библиографском облику, дакле – са оном врстом прецизности коју библиографска јединица подразумева – јер сам појам структуре чини излишним потпуност целокупне грађе, особито ако се та грађа доноси само варијанту неког дела њене структуре. Дакле, превасходно је размотрен *органски склоп*, типско заједништво различите грађе – кроз одређени број илустративних примера. Истраживачки корпус састоји се од свих великих едиција, појединачних издања и периодике које је Народна Просвета објавила.

Циљ је био да тему представимо првенствено на феноменолошком плану: како се издавачка идеја једног човека, који примарно не припада одређеној култури, уз ванредно добру организацију и реализацију – у тоталитету – показала као изузетан просветни допринос тој истој култури; то нас је довело до наредног циља: интегрисању тог учинка у поље културе и српског књижаства. Иако је Анатолиј Иванович био руски емигрант, његов рад на плану издаваштва био је у *потпуности окренут српској средини и култури*, а он сам био је активан члан Књижарског удружења и Савеза књижара Краљевине Југославије. Међутим, особеност овог истраживања, а уједно и њена проблематика, почивале су на готово потпуном одсуству критичког регистра о раду овог издавачког предузећа и врло штуром помињању Анатолија Ивановича као књижара-издавача. Размотрили смо евентуалне разлоге за ово стање и указали на врло важну премису при „рехабилитацији“ Народне Просвете – а то је судска рехабилитација самог Анатолија Ивановича коју је 2016. успешно окончао адвокат Предраг Савић из Београда. Ратна и поратна судбина Анатолија Ивановича – конфискација имовине од стране окупатора, а потом и од југословенске комунистичке власти, инсинуације о тобожњем нелојалном понашању према Србији током Другог светског рата, задуго су биле посебан морални и емоционални терет његових потомака – стога је правна борба и постхумна рехабилитација Анатолија Ивановича уједно била и дуг српске средине и српске културе.

Циљеви овог рада условили су и одређена методолошка начела: пре свега феноменолошки метод, условљен нашим примарним циљем – превирањем и сагледавањем различитих аспеката разматраног феномена. Потом је било неопходно показати да је Народна Просвета интегрални део српске културе – стога смо посегли за историјским методолошким принципом, којим смо покушали да изнесемо стање и проблем српске књиге кроз векове – од појаве првих штампарских подухвата Ђурђа Црнојевића до двадесетог века. То је било од велике важности јер су бројне историјске (не)прилике утицале на стање српске књиге, а тиме директно и на стање српске културе у целини. Дијахронијски принцип довео је до транспарентности, готово истих, окамењених, круцијалних проблема у српској просвети и књижаству и почетком двадесетог века – проблема који су имали дубоке корене и нарочиту озбиљност. На тој тачки и у том контексту *опредељење* Анатолија Ивановича за *просветно и васпитно деловање* у српској култури почетком двадесетог века, изузетно модеран концепт Народне Просвете, *квалитет њених издања* и *лични ангажман* Анатолија Ивановича у књижаском еснафу - постају доказ по себи да Народној Просвети припада заслужено место у српској култури.

У циљу аргументације *квалитативне препознатљивости* изнели смо одређени број примера који демонстрирају какав су *садржај* (али и *визуелни* и *физички квалитет књиге*) српски читаоци имали пред собом. Аналитички и синтетички приступ смо користили при разматрању појединачних едиција. Такође, од великог значаја био је рад са архивском грађом, која је омогућила увиде у специфичне проблеме које је Народна Просвета као издавачко предузеће у то време имала, а то имплицитно подразумева и заједничке проблеме српског издаваштва и књижаства у целини, што се добрим делом односило на њихову комуникацију са просветним органима државе.

Кључне речи: *Народна Просвета*, Анатолиј Иванович Прицкер, југословенско књижаство, руска емиграција.

Научна област: књижевност, руска књижевност, компаратистика.

Ужа научна област: руска књижевност XX века, руска емиграција.

УДК број:

ABSTRACT

Book Publishing in the Kingdom of Yugoslavia and Russian emigration (on the example of the publishing house “Narodna prosveta”)

The analysis of the work and significance of the publishing house “Narodna Prosveta”, which was founded in Belgrade in 1923 by the Russian emigrant Anatoly Ivanovich Pricker, has not been the subject of a comprehensive scientific research so far.

The proposed topic included the presentation of the publishing production of “Narodna Prosveta” in the form of its *basic structural elements* - representative examples of its content, which are also the greatest pledges of its value. This means that the material is not necessarily offered in a complete bibliographic form, i.e. - with the kind of precision that the bibliographic unit implies - because the very notion of structure makes the completeness of the entire material superfluous, especially if that material brings only a variant of some part of its structure. So, above all, the *organic structure* is considered, the typical community of different materials - through a number of illustrative examples. The research corpus consists of all major editions, individual editions and periodicals published by “Narodna Prosveta”.

The goal was to present the topic primarily on the phenomenological level: how the publishing idea of a man, who primarily does not belong to a certain culture, with extraordinarily good organization and realization - in totality - proved to be an exceptional educational contribution to that same culture; that led us to the next goal: integrating that effect into the field of Serbian culture and book publishing. Although Anatoly Ivanovich was a Russian emigrant, his work in the field of publishing was completely focused on the Serbian environment and culture, and he himself was an active member of the Book Association and the Association of Bookstores of the Kingdom of Yugoslavia. However, the peculiarities of this research, as well as its problems, were based on the almost complete absence of a critical register on the work of this publishing company and the very brief mentioning of Anatoly Ivanovich as a bookseller-publisher. We have considered possible reasons for this situation and pointed out a very important premise in the rehabilitation of “Narodna Prosveta”- and that is the court rehabilitation of Anatoly Ivanovich himself, which was successfully completed in 2015 by lawyer Predrag Savic from Belgrade. The war and post-war destiny of Anatoly Ivanovich - confiscation of property by the occupiers, and then by the Yugoslav communist authorities, insinuations about alleged disloyal behavior towards Serbia during the Second World War, have long been a special moral and emotional burden of his descendants. Therefore, the legal struggle and posthumous rehabilitation of Anatoly Ivanovich was at the same time a debt of the Serbian environment and Serbian culture towards him.

The goals of this paper have conditioned certain methodological principles: primarily the phenomenological method, conditioned by our primary goal - turmoil and consideration of various aspects of the considered phenomenon. Then it was necessary to show that “Narodna Prosveta” is an integral part of Serbian culture - so we reached for the historical methodological principle, through which we tried to present the state and problem of Serbian books through the centuries - from the first printing ventures of Djurdj Crnojevic to the twentieth century. This was of great importance because numerous historical circumstances influenced the state of Serbian books, and thus directly the state of Serbian culture as a whole. The diachronic principle led to transparency, almost the same, petrified, crucial problems in Serbian education and books at the beginning of the twentieth century - problems that had deep roots and special seriousness. At that point and in that context, Anatoly Ivanovich's *commitment to educational activities* in Serbian culture at the beginning of the twentieth century, the extremely modern concept of “Narodna Prosveta”, *the quality of its publications and Anatoly Ivanovich's personal engagement* in the book guild, became proof that “Narodna Prosveta” should have a deserved place in Serbian culture.

In order to argue the qualitative recognizability, we have presented a number of examples that demonstrate what *content* (but also the *visual and physical quality of the book*) Serbian readers had in front of them. We used an analytical and synthetic approach when considering individual editions. Also of great importance was the work with archival material, which provided insights into the specific problems that “Narodna Prosveta” as a publishing company had at that time, and this implicitly implies the common problems of Serbian publishing and book publishing in general, which was largely related on their communication with the educational bodies of the state.

Keywords: “Narodna Prosveta”, Anatoly Ivanovich Pricker, Yugoslav book publishing, Russian emigration.

Scientific field: literature, Russian literature, comparative studies.

Narrow scientific field: Russian literature of the XX century, Russian emigration.

UDC number:

САДРЖАЈ:

1. Уводна разматрања	11
1.1. Општа карактеристика рада и теоријско-методолошки оквир истраживања	11
1.2. Феномен руске емиграције	14
2. Анатолиј Иванович Прицкер: <i>Живот и прикљученија</i>	21
2.1. Долазак у Србију и покретање издавачке куће	21
2.2. Анатолиј као предузетник и индустријалац: Штампариија и Дрвопродукт <i>Умка</i>	24
2.3. Ратне игре: Александар Ивановић.....	29
2.4. Поратна судбина и рехабилитација	41
3. Повратак српском књижаству.....	49
3.1. Хронотоп српског штампарства, издаваштва и књижаства.....	49
3.2. Стање југословенског књижаства између два рата.....	87
4. <i>Народна Просвета</i>.....	104
4.1. <i>Народна Просвета</i> – контекстуални оквир	104
4.2. Конструкција и деконструкција <i>Народне Просвете</i>	113
5. Периодика <i>Народне Просвете</i>	163
Закључна разматрања	170
Литература.....	175
Биографија.....	182
Прилози	183

1. Уводна разматрања

1.1. Општа карактеристика рада и теоријско-методолошки оквир истраживања

Предмет истраживања дисертације је целокупан корпус издавачког предузећа *Народна Просвета* коју је 1923. у Београду основао руски емигрант Анатолиј Иванович Прицкер. До сада, делатност овог предузећа није критички посматрана, штавише – можемо говорити о готово потпуном одсуству критичког регистра, искључујући извесне приказе савременика у *Летопису матице српске*. Иако је био значајан књижар-издавач и активан члан Књижарског удружења и Савеза књижара Краљевине Југославије, Анатолиј Иванович се и у критичкој литератури врло штуро помиње. Ми смо размотрили евентуалне разлоге за ово стање и указали на врло важну премису која је претходила нашој *рехабилитацији* Народне Просвете – а то је судска рехабилитација Анатолија Ивановича. Ратна и поратна судбина Анатолија Ивановича – конфискација имовине од стране окупатора, а потом и од југословенске комунистичке власти, инсинуације о тобожњем нелојалном понашању према Србији током Другог светског рата, задуго су биле посебан морални и емоционални терет његових потомака – стога је правна борба и постхумна рехабилитација Анатолија Ивановича уједно била и дуг српске средине и српске културе.

С обзиром на изнесене чињенице, проблем који разматрамо постаје итекако сврсисходан, те ћемо овим радом настојати да одговоримо на више захтева и истодобно ћемо покушати да иницирамо даља истраживања и анализе које ово поље отвара. Пре свега, описаћемо рад појединачних великих едиција – *Библиотека* – а потом и других издања и периодике које је покренула Народна Просвета. Циљ нам је да представимо *основне структуралне елементе* овог замашног издавачког наума, а то значи да се презентована грађа нужно не нуди у потпуном библиографском облику, дакле – са оном врстом прецизности коју библиографска јединица подразумева – јер сам појам структуре чини излишним потпуност целокупне грађе, особито ако та грађа доноси само варијанту неког дела њене структуре. Дакле, превасходно ћемо размотрити *органски склоп*, типско заједништво различитог – кроз одређени број илустративних примера.

Ова деконструкција омогућиће наш други циљ – нову конструкцију, односно инкорпорирање ове издавачке куће у миље којем уистину припада – у српско књижарство и српску културу. Посматрана из ове перспективе, физиономија Народне Просвете постаје изузетно занимљив феномен, јер је она, у суштини, *амалгам* две сродне културе, резултанта међукултурног прожимања у једном историјском контексту, који је маркиран радикалним окосницама: револуцијом, грађанским ратом и емиграцијом. Идејни творац овог предузећа је руски избеглица – емигрант, припадник значајне скупине Заграничне Русије – *земље* без прецизних координата са огромним бројем становника – неподатних ниједној статистици, који су међуратној српској

култури и науци били значајан стваралачки квасац, а у неким сегментима и заметак сасвим новог. Делатни пак чиниоци овог издавачког пројекта били су репрезентанти српске културе, значајни културни прегаоци и ствараоци и управо је њима – као сачиниоцима овог пројекта, који су кроз *Редакционе одборе* чинили изборе, било указано велико поверење и истовремено дата велика одговорност. Ми са сигурношћу не можемо знати у којој мери су њихове одлуке биле одраз чистог интелектуалног избора и афинитета, а колико су они сами били условљени финансијским или неким другим ограничењима. Међутим, оно што је лако уочљиво кроз издавачки програм, јесте врло јасно и транспарентно постављен *висок просветни, васпитни и културни циљ* који је – у не баш срећним околностима, ваљало достићи.

Посматрано из перспективе емигрантског издавачког миљеа, делатност Анатолија Ивановича Прицкера била је, не само – у начелу, посве различитог усмерења, већ потпуно оригинална и аутентична, а он сам по утврђеној културној делатности и уједно вештој пословности – усамљена појава. Његово персонално деловање *унутар* једне културе, као човека који је у њу ступио под условима присиле и на том плану оставио значајан траг – феномен је по себи. На најширем плану, Народна Просвета сагледава се као важан сегмент српског књижарства, чије културно завештање истовремено припада и корпусу недовољно истражене руске емиграције. Тај феномен и његово деловање у оквиру српске културе које је било и значајно и особито – још увек је богато извориште нових тема, студија и анализа.

Начин презентације теме условљен је самом природом проблема и захтева систематичне методолошке кораке, који на најподеснији начин испуњавају задате циљеве, те смо стога посегли за различитим приступима и различитом научном апаратом. У првом поглављу размотрићемо феномен руске емиграције који је био *последица* извесних историјски збивања у Русији почетком XX века и уз међуратни период српске националне историје, биће основни историјски оквир истраживања.

Руску емиграцију, која је врло обиман и широк појам, размотрићемо у најелементарнијим информативним димензијама осврћући се, понајпре, на њене значајне и велике [европске] центре: Праг, Берлин и Париз и – насупротив њима, пружићемо сажету слику руске емигрантске Србије, тачније Београда, као њеног најзначајнијег и највећег центра. На тај начин маркираћемо *топос* нашег истраживања и у наредном поглављу прелазимо на профилисање пословне делатности Анатолија Ивановича, као и околности које су – према нашем виђењу ситуације, биле узрок потоњих преживљених реперкусија самог Анатолија, његове породице и на концу, саме *Народне Просвете*. У том поступку од кључне важности је анализа архивске грађе – јер само детаљним увидом у тај материјал предмет нашег истраживања испуњава се *поузданошћу*, које је нужан предуслов за валидно закључивање. Случај Анатолијевог старијег сина Александра Ивановића

износимо како би се сагледала и *унутрашња политика димензија* проблема јер су његова антикомунистичка оријентација и блискост са покретом Драже Михаиловића у достатној мери биле узрок личних и политичких сумњичења самог Анатолија, а велика инспирација начелног негирања и моралног сумњичења овог човека била је и његова стечена имовина. Наиме, заплена имовине и погубљења била су основни модел понашања немачких окупатора и такву судбину доживео је и највећи српски књижар-издавач Геца Кон, који је ухапшен и стрељан већ 1941. Међутим и послератни период биће обележен манипулативним и репресивним моделом власти који смо ми илустровали судбинама неких српских књижара прве половине XX века – тој заједници комунистичких жртва припада и Анатолиј Иванович Прицкер.

Имајућу у виду та сазнања, а с обзиром на извесне неосноване оптужбе као и дугу поратну политичку оријентацију – испрва у ФНРЈ, затим СФРЈ, касније ратове и општу дестабилизацију земље – дуго ћутање о раду Народне Просвете и самог Анатолија није било неочекивано. Иницијативом његовог сина Александра, а заузимањем његових потомака, суд је коначно – након осамдесет година – рехабилитовао овог важног међуратног издавача. Како бисмо имали потпун увид у тај процес, консултовали смо и добили велику помоћ од адвоката Предрага Савића, које је водио случај рехабилитације, а у току је и процес реституције имовине А. Ивановича.

Након ових методолошких корака, приступили смо реализацији нашег наредног циља: интегрисању Анатолија Ивановича у редове српских књижарских посленика и синхронно – имплементирању Народне Просвете у ред најзначајнијих издавачких кућа међуратног периода. Одлучили смо да основне проблеме српске књиге, српског штампарства изаваштства и књижарства – које ће наследити и сама Народна Просвета, сагледамо кроз дијахронију сложених историјских околности и преломних тачака које улазе у домен културне историје. То је био један од начина да покажемо у којој мери је Народна Просвета ослоњена на традицију српског књижарства и да чини њен интегрални део: књижарском активношћу самог Анатолија, механизмом и организацијом рада као и истоветним проблемима које је делила са књижарским еснафом.

Наредни методолошки корак подразумевао је аналитички и синтетички приступ јер се приступило непосредној презентацији грађе по унапред одређеном, структуралном моделу. Издвојили смо две равни анализе – два формативна плана, како бисмо добили увид у *интегралност издавачко-књижарског идентитета Народне Просвете*. Један је унутрашњи – *садржајни идентитет* и његова *визуелна презентација*, док се други, спољашњи план односи на *трговачко-маркетиншки идентитет* – предузетништво, прозаичнијег мада врло важног карактера. Аналитички корпус чине највеће и најрепрезентативније едиције: *Библиотека српских писаца*, *Библиотека страних писаца* и *Библиотека савремених југословенских писаца*. Поред њих, представили смо две дечије едиције: Дечји класици и

Ружичасте књиге за младеж, а описали смо и набројали, доступна појединачна издања и уџбенике. Представљање периодике, особито новине – *Стрипа* предмет је последњег поглавља.

1.2. Феномен руске емиграције

Емиграција је веома сложен друштвени, политички, етнички, културни и идеолошки феномен, праћен специфичним емоционалним процесима и стањима. Ниједан од најчешћих узрока иселавања нема позитивну конотацију, те имплицира собом незадовољство, несрећу или присилу – стога је и анализа овог феномена комплексан задатак. Међу словенским емиграцијама, руска емиграција заузима врло специфично место, како по бројности, стихијности (особито првог таласа, после Октобра) тако и по временском замаху и културном доприносу земљама у које се излила.¹

Руска емиграција XX века условно се дели на три „таласа“: први – одмах након Револуције 1917. и током грађанског рата 1917–1922. Ови емигранти су најчешће звани „бели“ – услед тадашњих политичких и војних прилика; други талас обухвата период после Другог светског рата до извесних крупнијих догађаја – Стаљинове смрти 1953. и Мађарске револуције 1956. – општенародног устанка против режима „Стаљиновог најбољег мађарског ученика“ Мађапа Ракошија; трећи талас обухвата период шездесетих, седамдесетих и осамдесетих година XX века до перестројке.

Након револуције, руска култура – књижевност превасходно, доживела је дубокосежне промене. Настале су, условно речено, *две руске књижевности*: једна која се развијала у матици – Русији и друга, загранична – коју су формирали књижевници самовољно избегли предосећајући збивања након Октобра или неретко, депортовани од власти ван граница Русије. Предност заграничне литературе и науке била је та што је спасена терора власти, у слободи, могла остварити пун стваралачки замах, док се њена трагедија огледала у губљењу готово нужне саговорничке позиције ствараоца са језиком и домовином.

¹ Једна од важних, новијих публикација посвећена руској емиграцији је шестотомни *Русский мир в XX веке в 6-ти томах* – издат 2014. ауторског колектива: Геннадј Бордюгов, руководитељ (НИЦ, „АИРО-XXI), Алексей Антошин (УрГУ), Зоя Бочарова (МГУ имени Ломоносова), Алан Касаев, руководитељ (РИА Новости), Марина Мосейкина (РУДН) и изузетан је пример кооперативне научне делатности из разних центара посвећених једној теми. Сваки историјски раздел поред истраживачког материјала садржи илустративни материјал и исцрпну библиографију. О феномену руске емиграције и њеној адаптацији у Југославији, такође видети: Мирослав Јовановић, *Руска емиграција на Балкану. 1920-1940.* (Београд: 2006)

По завршетку грађанског рата и револуционарних врења, ван Русије, нашло се више од два милиона руских грађана.² Одреди Беле гарде из Сибира, јужне Русије, Архангелска и Естоније слабо стратешки усклађени и неповезани, нису успели да обједине продоре на совјетску територију. Генерал Јуденич је после неуспеха код Петрограда одустао од борбе, снаге генерала Дењикина повукле су се са својих упоришта на југу, а Колчак кога су остали команданти прихватили као „врховног поглавара“ ухапсили су бољшевици 1920. у Иркутску након чега је погубљен. Остаци Дењикинове војске на Криму биле су једине веће преостале неокрњене снаге. Искористивши борбе Црвене армије на западу, генерал Врангел започео је у јуну 1920. жесток јуриш на север који је Лењин окарактерисао као „изузетно опасан“ и тек након закљученог мира са Пољском, која је такође у пролеће 1920. отпочела борбу против совјетског режима – Црвена армија је успела да га потисне на Крим, одакле је и евакуисано 150 000 Врангелових присталица. До 1921. совјетски режим је повратио скоро све територије бившег Руског царства. Грађански рат изазвао је огромне људске и материјалне губитке у земљи већ осиромашеној учешћем у Првом светском рату. Сматра се да је укупан број мртвих услед ратних дејстава, глади и епидемија, које су нужни пратиоци рата, достигао страшних осам милиона.³ Осим белогардејаца, на Запад су емигрирали политичари свих партија које су постојале у Русији до револуције: кадети, есери и мењшевици, а такође и царски чиновници, научници, књижевници, новинари и сви они који нису пристајали на бољшевички режим. Део њих је емигрирао заједно са белогардејском војском, део је побегао, а део непожељних прогнан. Готово да нема земље у којој није било руских избегличких колонија, али се, природно, највећи број Руса настанио у Европи.

Руска емиграција, без обзира на земљу у којој се обрела и услове у којима је обитавала, била је дубоко прожета носталгијом због губитка земље и непрестаним очекивањем повратка. На извештан начин, читаве генерације оних који су као релативно зрели људи избегли из Русије, проживели су животни век уз дубоко узнемирујући осећај привремености, неприпадања, луталаштва, беспочвеништва – уз сву хуманост земаља које су их примиле и прихватиле.⁴ Руски

² По пореклу, све бројеве који се односе на руске избеглице можемо поделити у две групе: а) оне које доносе совјетски аутори и б) оне које су објављивале организације и аутори ван СССР (укључујући и Лигу, односно Друштво Нација); Лига је, према неким ауторима 1919. а по другим фебруара 1921, на предлог Међународног комитета Црвеног Крста, одредила високог комесара за питања *избеглица* (Haut Commissaire pour les Refugies), пре свега руских и јерменских. За све ове бројеве, у суштини се може рећи да су процене, које и даље подлежу класификацији. Мирослав Јовановић, *Русија у егзилу – Оквири, домети и начелни проблеми истраживања*, Зборник радова I, Филолошки факултет у Београду, Београд, 1994, 25, 29.

³ Димитрије Оболенски и Роберт Оти, *Историја Русије*, (Београд: Слио 2003), 297–302.

⁴ „Редакције књижевних часописа Москве и Петрограда, као и бројни књижевни кружоци, живели су у то време свој неодређиви живот, на самој граници између имажинације и збиље. У судбоносном затишју пред буру мешали су се преливи између стварности и књижевне фикције, између презреног незнања и стваралачке идеје, између оног што је данас и оног што ће бити сутра. Од пантеистичког поимања света до хришћанске духовности Владимира Соловјова, за многе писце је био пут зрења и, најчешће, пут презрења диктата дана. У незнању грађанског рата, који је наступно, у општем посртају освештаних вредности, уметничка визија је вредела више него живот, чији се ћилим сам од себе измицао испод ногу. Део таквог стваралачког порива понели су руски писци и у емиграцију, а то се дало препознати и у стиховима младих руских песника у Србији, иако ће они на књижевну сцену искорачити практично

емигрантски интелектуалци – уметници и културни делатници и поред бројних неслагања и мимоилажења ипак су имали циљ који их је јединио и који је надмашивао њихове политичке и друге разједињености: очување културе за будућност Русије. Тај циљ поставио је емиграцију двадесетих година у специфичан положај *културног феномена*: била је обременењена снажним, готово мисионарским настојањем да сачува руски језик, књижевност и културу, упркос силовитом и поновном искушењу раскола. Такође, врло важан циљ био је упознавање Запада са сопственом традицијом и културом. Велики број прогнаних руских мислилаца и делатника стварали су и објавили своја дела у емиграцији, а многа су била намењена управо западаним читаоцима и то је, упркос трагичном контексту, био погодан начин да се пред њима раскрије богатство духовне традиције Русије.

Руска емиграција била је изузетно продуктивна, делатна и креативна у свим аспектима културе, уметности и науке: у емиграцији је издато више од хиљаду романа, више од хиљаду антологија поезије, неколико хиљада критичких чланака и рецензија. У првом таласу, штампала су се не само литерарна издања већ и велики број часописа и новина. Неки су брзо престајали са радом, извесни часописи су се одржали до почетка Другог светског рата, док се најдуже одржало њујоршко *Новое русское слово* (1910–2010).

Центри емиграције

Праг и Берлин су били први и особито важни, пре свега, књижевни центри руске емиграције. *Русская Прага* – како су га руски емигранти називали, био је престоница и научно-образовне делатности; у њему су радиле руске гимназије и Руски универзитет, а давале су се и државне стипендије за студенте – емигранте који живе у Чехословачкој. Најуспешнија издавачка кућа у Прагу била је *Пламя*, основана 1923. под руководством књижевног критичара Е.А.Љацког. У састав ове издавачке куће ушла је и некадашња *Наша реч*. У Прагу је 1923. образован *Комитет руске књиге*, који је имао задатак да организује књижарску изложбу, док је *Изложба руске заграничне књиге* одржана 7. јуна 1924. у прашком универзитетском здању Клементинум где је било представљено близу 3 000 књига и 600 новина и часописа. Издавачка кућа трајала је до 1926. и за то време објавила је више стотина наслова.⁵ Савез руских писаца и новинара основан је 1922. и та ће организација бити утемељена и у Београду три године доцније. У Прагу је од 1922. до 1940.

тек из друге генерације.“ Остоја Ђурић, *Руска литерарна Србија*, (Горњи Милановац: Дечје новине, Београд: Српски фонд словенске писмености и словенских култура, 1990), 44.

⁵ Види: *Раев М.* Россия за рубежом: история культуры русской эмиграции 1919–1939 / М.Раев. М. 1994; *Савицкий, И.* Прага и зарубежная Россия / И.Савицкий. Прага, 2002; *Терапиано Ю.* Встречи: 1926–1971 / Ю. Терапиано М., 2002. *Адамович Г.* Одиночество и свобода / Г.Адамович / сост., предосл. и примеч. В.Крейда. М., 1996.

постојала књижевна организација *Скит поетов* којој су могли приступити сви који имају интересовања за литературу док лично стваралаштво није био обавезан услов. Председник ове литерарне групе био је Алфред Бем, један од водећих књижевних критичара, специјалиста за стваралаштво М.Ф.Достојевског. Крајем двадесетих година, назив организације се скраћује на *Скит*, а стваралачка атмосфера била је привлачна и ведрa.⁶ У Прагу су излазили часописи *Воля России* (1920–1932), *Казачий набат* (1932–1940).

У периоду између 1920–1924. књижевна престоница руске емиграције био је Берлин – у њему је боравило више од триста хиљада људи, а међу њима је био велики број руских књижевника: В.Мајаковски, С.Јесењин, И.Еренбург, А.Бели, А.Толстој и многи други. Књижевни живот руског Берлина био је динамичан и продуктиван,⁷ а чињеница да су у Берлин испрва долазили и совјетски писци и објављивали своја дела заједно са емигрантским књижевницима, његова је специфична одлика.⁸ У Берлину је постојао *Дом уметности*⁹ и *Клуб писаца*, а формиран је и велики број издавачких кућа: *Геликон*, *Эпоха*, *Слово*, *Грани*, *Русское творчество*, *Мысль...* Руско издаваштво у Берлину било је културни феномен особеног реда, а најпознатија међу њима, издавачка кућа З.И.Гржебина основана 1919. у Петрограду издавала је уметничку, научну и научно-популарну литературу. Тих година у Берлину боравио је Максим Горки и издавао часопис *Беседа*, а чланови редакције били су Андреј Бели и Владислав Ходасевич. Иља Еренбург је заједно са Ел Лисицким издавао часопис *Вещь*. Неки од аутора часописа били су Пикасо, Ле Корбизије, Мајерхолд и други значајни ствараоци.

На карти руске емиграције Берлин се издвојио динамичношћу, продуктивношћу али и местом на ком су Руси осећали немир надолazeће плиме новог изгнанства и несреће. Минхен је био главни нацистички центар у успону, економска криза придружила се политичкој, док је истовремено совјетска власт тих година све више емигранте маркирала као издајнике и појачавала притисак да се начини избор: повратак у Русију или дефинитиван останак у емиграцији. Неки су

⁶ *Скит. Прага 1922–1940. Антологија. Биографије. Документи* / Вступ. ст., общај ред. Л.Н.Белошевској; Сост., биографије Л.Н.Белошевској, В.П.Нечаева. М.: Рус. путь. 2006. *Наше Наследие*. Култура.История.Искусство – <http://nasledie-rus.ru>

⁷ У Берлину је А.Ремизов објавио *Взвизхренују Русь*, Н.Берђајев је објавио своју знамениту књигу *Новое Средневековье* која је преведена на четрнаест светских језика.

⁸ Након Лењиновог чланка *О значенин воинствующего материализма*, написаног марта 1922. на иницијативу редакције часописа *Под знаменем марксизма* у коме је образложио програм даљег развитка марксистичке филозофије и бољшевичког делања новембра 1922. у Берлин је отпремљен тзв. *пароброд филозофа* – група од 160 људи међу којима је био значајан број интелектуалаца, лекара, професора, писаца којима је заједнички именуатељ био јавно исказано незадовољство совјетском влашћу. Овај бујан интелектуални талас избеглица, несрећно прогнаних, свакако је допринео особеној атмосфери руског Берлина. Према: Остоја Ђурић, *Руска литерарна Србија*, (Горњи Милановац: Дечје новине, Београд: Српски фонд словенске писмености и словенских култура, 1990), 53.

⁹ Основан 1922. окупао је и совјетске и емигрантске писце; петком су у кафеу читали своја дела: А.Толстој, Ремизов, Јесењин, Цветајева, Бели, Пастернак, Ходасевич, Игор Северјанин. Николај Мински је био душа кружока, а управо је ту В.Шкловски писао *ZOO или Писма не о љубави*, тугујући за Русијом. Остоја Ђурић, *Руска литерарна Србија* (Горњи Милановац: Дечје новине, Београд: Српски фонд словенске писмености и словенских култура, 1990), 53.

се – попут Алексеја Толстоја вратили у Русију, док су други, као Владислав Ходасевич изабрали емиграцију. Берлин се показао као привремени пункт, док је највећи центар руске емиграције коме су се упутили и многи Берлинци био Париз.

Руский блистательний Париж био је престоница руске емиграције од 1925. до 1940. У њему су до почетка Другог светског рата живели готово сви најпознатији руски писци –емигранти, било је основано неколико књижевних савеза и организација, у њему су постојали литерарни салони, најбољи књижевни часописи, новине, бројне издавачке куће, а уточиште је нашао и *Paroisse Saint Serge*.¹⁰

Крајем двадесетих година у крилу младе емигрантске књижевности формирало се неколико поетских орјентација и група. Поменули смо *Скит поетов* у Прагу, док се у Паризу оформила група *Перекрѣсток (1928–1939)* и *Кочевье (1928–1934)*. Група *Перекрѣсток* имала је конзервативнију орјентацију, тежила је класичном стиху и њен кумир био је Владислав Ходасевич. Група *Кочевье*, попут *Скита*, била је у потрази за новим поетским формама и њеном челу био је Марк Слоњим. Постојао је и неофицијелан правац такозване *Париске ноте* која се у штампи први пут појавила 1927. у чланку Георгија Адамовича. Он се уједно сматра литерарним и критичким лидером овог правца. Једна од главних црта поезије *париске ноте*¹¹ била је пригушеност свеукупног тона; писана, чини се, како би се тихо говорила себи у браду, тоном дневничким, исповедничким, наликовала је дијатриби којом доминира дисонанца између стварности и хтења, осећај егзистенцијалног бесмисла, безнадежности и усамљености. Лишена естрадног карактера, ова поезија звучала је као тужна Орфејева лира у којој је језички материјал задобијао снажну сугестивну снагу и дубок песимистички тон. Међутим ове доминантне црте меланхоличности, као и аскетизам тема биле су и неке од главних замерки савременика овој поезији. Иван Буњин, писац који је своју стваралачку делатност отпочео у дореволюционарној Русији, свој пуни таленат исказао је управо у емиграцији и 1933. постао први руски нобеловац.

¹⁰ У Паризу је такође био смештен и Православни Богословски Институт – *Сергиевское подворье* – како су га често називали, који је имао разнолик али изузетан наставнички кадар. Чинили су га чланови дореволюционарне руске богословске плејаде (нпр. Карташев), интелигенција која је пришла Цркви за време Револуције (В.В.Зењковски) али и представници млађег поколења који су богословско образовање стекли у Београду (о. Кипријан Керн и о. Николај Афанасјев). Као и раније, Институтом је доминирала моћна личност оца Сергеја Булгакова – бившег руског студента Богословије, затим филозофа-марксисте, а потом благодарећи утицају В.Соловјова и о. Павла Флоренског – свештеника и богослова. За време рата, Институт није имао много студената али то није умањивало њихов ентузијазам и наду у препород православља. Протопресвитер Иоан Мейендорф, *Жизнь достойная восхищения*, Опубликовано в альманахе *Альфа и Омега* №3, 1994. Статја била објављена у првом номеру журнала “Богословские труды Свято-Владимирской Академии” (*St. Vladimir's Theological Quarterly*) за 1984 г., посвященном памяти о. Александра Шмемана. Превод с енглеског: А.Л.Дворкин 1994.

¹¹ Види: *Менегальдо Е.* Русские в Париже: 1919–1939 / Е.Менегальдо. М., 2001. Струве, Г.П.: Русская литература в изгнании / Г.П.Струве. М., 1996; *Гуль Р.Б.* Я унес Россию : Апология эмиграции : в 3 т. / Р.Б.Гуль. М., 2001. *Варшавский В.* Незамеченное поколение / В.Варшавский. М., 2001.

Говорећи о центрима, интелектуалној, духовној и издавачкој клими руске емиграције, особито у првом, великом таласу руског избеглиштва, видели смо да Београд није био ни најзначајнији, ни највећи њен центар. Међутим, Србија – особито Београд, заузимаће ипак, сасвим специфично место у историји руске емиграције. Србија је постала центар два важна, избегла темеља, тада већ бивше руске империје: *Руске заграничне православне цркве* и *Главног штаба потучене царске војске генерала Врангела*.¹² С једне стране, сигурност и православна сродност учиниле су да се Руска православна црква осети добродошло у средини која је и сама одисала истом духовношћу, а с друге стране, руско учешће у Првом светском рату и одвајкада српска наклоност ка војничком – уједно и страдаљничком, ублажиле су осећај нигдине, коју су руски емигранти, без обзира на степен образовања, статуса или духовности осећали након прогона из сопствене земље.

Традиционално добре породичне везе које вежу Русију и Србију, а сежу дубоко у прошлост – особито атмосфера непосредно након Првог светског рата у коме је Русија имала огромну улогу, допринеле су да руски емигранти у Србији буду дочекани као избегла родбина. Подаци о броју руских емиграната приспелих у Србију су непрецизни, каткад паушални и посве различити. У већ поменутој, брижљиво припремљеној и првој студији о књижевној и издавачкој делатности руских емиграната у Србији између два рата, објављеној под називом *Руска литерарна Србија 1920–1941*, Остоја Ђурић наводи податке који се крећу од 20 568 (у *Дефинитивни резултати пописа становништва до 31. јануара 1921. године*, совјетског истраживача В.А. Тесемникова) до апроксимативног броја између 60 и 70 хиљада руских емиграната — према наводима историчара Вука Винавера, такође за годину 1921. Процену сличну овој (73 431) дала је и *Државна комисија за руске избеглице* из Београда које је објавио Светозар Лозо у фељтону: „Од двоглавог орла до кукастог крста“ у „Руска беломиграција у Југославији“ (Политика експрес, понедељак 26. јануар 1976.) а она обухвата и емигранте приспеле са Врангелом. П.Е.Ковалевски, емигрантски историчар, у својој књизи *Зарубежная Россия (История и культурно-просветительная работа русского зарубежья за полвека, 1920–1970)* за период 1929/30. износи податак да је у Југославији било 29 500 избеглица. Посебно издање бриселског листа *Часовой*, посвећено емиграцији Краљевине Југославије, на дан 5. јуна 1939. године, међутим, износи податак да је у нашој земљи тада било мање од 25 000 руских емиграната, од тога у самом Београду 8 000.¹³

Иако је статистика варљива и непоуздана, нарочито због интерних миграција самих емиграната, видно је да је њихов број драстично опадао након првог, значајног таласа у годинама непосредно после Октобарске револуције. И поред релативно добрих услова у којима се консолидовала, даља миграција руског становништва из Србије може се објаснити њиховом

¹² Остоја Ђурић, *Руска литерарна Србија*, 1990, 19–24.

¹³ Исто: 18–20.

потрагом за земљама које су у то време имале стабилнију политичку климу и које су истовремено биле интелектуално изазовније за слој образованије руске популације.

Структура друштва које је приспела у Србију била је углавном сачињена од високих и средњих чиновника, потом племића, земљопоседника, попова, калуђера, индустријалаца, банкара, архитеката, лекара, кадета, инжењера, наставника и универзитетских професора, али и неких уметника опере, драме, позоришта и балета; такође, понеки сликар и вајар и много другог света.¹⁴ Често су у Србију долазиле читаве породице, а без сумње је та радна интелигенција Србију обогатила својим радом, знањем, умењем и вештинама. У другој половини тридесетих година, када су други центри већ губили интензитет и квалитет књижевно-издавачке делатности, Београд постаје значајан издавачки али и културни центар.

¹⁴ Године 1922. у југословенском часопису „Нова Европа“ руски избеглица професор А.Макљецов саопштава: „Пред нама су статистички подаци, изграђени од статистичког одељења Државне Комисије за Руске избеглице у Београду. Ти подаци сведоче, да се у средини руске емиграције у Југославији налазе 75% лица са вишим или средњим образовањем. Преостали део, у својој већини, садржи лица са нижим или домаћим образовањем. Број оних који нису никако образовани савршено је незнатан, и не прелази 3% од целине, при чему не треба губити из вида да је проценат неписмених у Русији огроман. Дакле, талас емиграције је понео из Русије претежно образоване слојеве.“ Миодраг Сибиновић, *Руска емиграција у руској култури XX века*, Зборник радова I, Филолошки факултет у Београду, Београд, (1994): 6.

2. Анатолиј Иванович Прицкер: *Живот и прикљученија*

2.1. Долазак у Србију и покретање издавачке куће

Бежећи од бољшевичког терора, млади руски емигрант – Анатолиј Иванович Прицкер, доспео је у Краљевину СХС 1920. о чему сведочи документ *Кримске евакуације*¹⁵ и према расположивим подацима испрва се настанио у Сомбору. Убрзо по доласку – 27. марта 1922. у истом граду, оженио се Крунославом Шешевић, што нам потврђују и подаци из матичне књиге венчаних¹⁶. Крунослава је била млада чиновница запослена у Градској капетанији и потицала је из угледне, добростојеће породице¹⁷ која је била у блиском сродству са Гаврилом Принципом.

Кратко су боравили у Новом Саду, да би се већ 1923. Крунослава и Анатолиј настанили у Београду. По свему судећи, дошли су и нешто раније јер се 20. јануара 1923. рађа први син Александар, који је уписан у матичну књигу рођених под текућим бројем 53 која се води за матично подручје Савски венац.¹⁸ Настањују се у Призренској улици број 6. и Анатолиј, заједно са још двојицом руских професора, исте године, покреће издавачко предузеће *Народна Просвета*. Потврду тога имамо и у Извештају Одељења опште полиције града Београда из 1926.¹⁹

У Пријави за град Београд²⁰ од 10. априла 1924. коју је Анатолиј Иванович својеручно попунио, налазимо напомену о промени презимена, те зато у одељку за име срећемо србизовану

¹⁵ Државни архив Руске Федерације, Ф. Р-6792. Карт.П.Д. 4176; наведени узраст – 23 године. Карта евакуације.

¹⁶ Извод из матичне књиге венчаних – издаје град Сомбор [број 202/2 – 2315/2104 – VI/02]

¹⁷ Од оца Светозара и мајке Василије рођ. Мађарев – Извод из матичне књиге венчаних, исти број.

¹⁸ Извод из матичне књиге рођених Александра Ивановића, текући број 53. [Број 20-1/2014] – издаје град Београд, подручје Савски венац.

¹⁹ *Одељење опште полиције Управе града Београда*, [Пов.Бр.421.] упутило је 10. марта 1926. Канцеларији Његовог Величанства Александра I *Извештај* о Анатолију Ивановичу у коме се каже: „Анатолије Ивановић дошао је у нашу Краљевину из Русије почетком 1920. године као руски избеглица настанивши се у Новом Саду. Ту у Новом Саду радио је у једној штампарији као компањон на издавању неких руских „Литерарних Књига“. За то време боравка у Новом Саду упознао се са садашњом његовом женом која је тада била чиновник у Градској Капетанији. По свом венчању са садашњом његовом женом а пре три године доселио се у Београд где је у друштву са још двојицом руса бившим професорима из Русије основао издавачко предузеће „Народна Просвета“ у Призренској ул. Бр. 6. За Анатолија се даље сазнало, да је врло вредан и поштен човек и у сваком погледу исправан а за сад не постоји ништа што би могло бацити ма какву сумњу на рад и живот Антонија. Поред тога Антоније је на захтев своје жене тражио наше поданство ангажујући више угледних људи да га што пре добије. *Документ АЈ-74 (20-1)* Архив Југославије Београд. Улица Призренска бр.6. промењена је у бр. 15 и то ће бити и прва адреса издавачке куће *Народна Просвета* све до 1930.

²⁰ У Пријави стоји да је по занимању власник издавачког предузећа „Народна Просвета“, Југословенског држављанства, рођен 17/30. новембра 1897. у Ростову на Дону, од оца Ивана (преминулог) и мајке Александре, рођене Славине (преминуле); православне вероисповести са пребивалиштем у Београду (Југославија). У одељку за жену и децу испод 18 година попуњена су имена: жена Крунослава, рођена 15. (или 2.) априла 1902. [Датуми рођења Крунославе Шешевић (Прицкер) у пријави и изводу из матичне књ. венчаних се не поклапају]; син Александар, рођен 20. јануара 1923. у Београду и син Никола, рођен 28. јуна 1928. такође у Београду. *Картотека грађана пријављених у Београду*, Историјски архив Београда, Централна пријавница.

варијанту његовог имена *Анатолије Ивановић*, без презимена Прицкер. Овај гест може да се протумачи као жеља Анатолија Ивановича да се у потпуности прилагоди српској средини, која је иначе била склона да руске патрониме преводи у презимена; каткад се потписивао и као *Анатолиј А. Ивановић*.

Друге адресе пребивалишта породице Прицкер биле су:

од 10. августа 1925 ул. Космајска бр. 53.;

од 6. августа 1926. ул. Битољска бр.15.;

од 19. јула 1927. ул. Господар Јевремова 29.;

од 23. октобра 1934. Обилићев венац бр.5;

од 16. августа 1941. ул. Козјачка бр. 1 (станодавац Мијовић Душан);

од 12. новембра 1944. ул. Милутина Бојића бр. 8, станодавац (нечитко ? Обрад);

од 20. септембра 1945. ул. Милутина Бојића бр. 8, (станодавац Величковић; овде је наведено само презиме);

датум одјаве је 28. јануар 1947. (незнано где).

У суштини, ова пријава је била евиденциони картон становања од почетка његовог боравка у Београду све до касније поновне емиграције у Јужну Америку. Према рукопису чија се веродостојност може утврдити и према другим документима које је Анатолиј Иванович потписивао, можемо закључити да је Анатолиј Иванович попуњавао рубрике све до евидентиране адресе 16. августа 1941. (када први пут има и станодавца); остале адресе до емиграције попуњавало је друго лице.

Како у писаној и сачуваној документацији постоје његове изјаве о месту рођења, тим се податком и служило – истина у ретким записима о њему. Рецимо у Пријави, како смо већ навели, Анатолије Иванович наводи да је рођен у *Ростову на Дону (Русија)*, затим у документу Основни подаци – поводом отварања штампарије, такође наводи Ростов на Дону као место рођења. Међутим, испоставиће се да место рођења Анатолија Ивановича није било тако једноставно утврдити, као и да није оно које он сам наводи у извесним документима. Наиме, при хапшењу и испитивању његовог сина Александра 19.4.1944. у затвору на Дедињу²¹ имамо изјаву да му је „отац Карин, мајка Српкиња која исто тако потиче из аријске обитељи“²² и на истом месту тврди да су

²¹ Цео документ биће цитиран у овом поглављу.

²² Наиме, Кримски Караити, Кримкарајлари или Караји су кримски Јевреји следбеници караитског јудаизма. Употребљавају караимски језик који припада кипчачкој грани туркијске породице језика. Агенција за утврђивање порекла и породице је установила да се са гледишта немачког закона Караими не могу сматрати Јеврејима. Писмо Канцеларије за истраживање сродства Рајха (нем. Reichsstelle für Sippenforschung) званично је наредило: „Караитска секта се не може сматрати јеврејском верском заједницом на основу параграфа 2, тачке 2. првог закона о стицању држављанства. Међутим, не може се утврдити да су Караими у целини крвно повезана група, јер се расна

његовог оца већ 1941. испитивали о свом пореклу, те да се исправе о томе налазе делом код адвоката Vjekoslava Kisowez из Београда, док се други део исправа налази код Катарине Рајтер, иначе гувернанте породице Ивановић од 1928. – рођења њиховог другог сина Николе.²³ Знатно касније, при отпочињању поступка рехабилитације Анатолија Ивановича, адвокат Предраг Савић 2014. упутио је конзуларном одељењу амбасаде Руске Федерације у Републици Србији допис у наде да ће добити Анатолијев извод из матичне књиге рођених – нужан документ у многим поступцима и процесима. На изненађење адвокатске канцеларије, одговор надлежног одељења је био негативан, образложен тиме да нису у могућности да приме процедуру због непрецизности и недостатка података. Међутим, након утврђивања правог места рођења Анатолија Ивановича постало је јасно зашто поменута установа није била у могућности да одговори на захтев адвокатске канцеларије Савић.

Доцније, истражујући грађу за стварање и постављање веома оригиналне изложбе: *Руски стрип Краљевине Југославије*,²⁴ а чији је део био и *Стрип* Анатолија Ивановича Прицкера, Ирина Антанасијевић – професор на Катедри за славистику Београдског универзитета, један од аутора изложбе и каталога, обратила се Дому руске дијаспоре у наде да ће из Ростова на Дону добити извод из матичне књиге рођених Анатолија Ивановича. Међутим и у овом случају одговор надлежне институције био је негативан. Упорним истраживањем проф. др Ирина Антанасијевић је августа 2019. дошла до значајног податка да је Анатолиј Иванович Прицкер – по свему судећи – рођен на Криму, у месту Каховка. Отац – Јона Прицкер (Јона Прицкерџ) по занимању је био апотекар.²⁵ У новинама *Таврешке губерњске ведомости* №23 од 18.3.1916. налази се публикација у којој се помиње *Јона Прицкер* као почасни грађанин.

«От временной комиссии для составления списков присяжных заседателей по Днепровскому уезду публикуется список лиц, избранных в очередные и запасные присяжные заседатели по Днепровскому уезду на шесть очередей 1916 года для участия в заседаниях уголовного отделения Херсонского Окружного Суда, имеющих быть в гор.Алешках:

Четвертая очередь

С 19-го по 24-е сентября 1916

Очередные:

(...)

категоризација појединца не може одредити без његовог личног порекла и расних карактеристика...“ *YIVO archives, Berlin Collection*, Осс Е, 3, Вох 100, letter dated January 5, 1939.

²³ Извод из матичне књиге рођених Николе Ивановића, текући број 109. [Број 20-1/2014] – издаје град Београд, подручје Стари град.

²⁴ *РУССКОЇ КОМИКС КОРОЛЕВСТВА ЮГОСЛАВИЈА*, аутори каталога: Ирина Антанасијевић, Ранка Рађеновић, Београд 2018.; кустоси изложбе: Ирина Антанасијевић, Марина Сорокина; издавач: *Друштво за очување наслеђа руске емиграције Архив АЛТЕРА*, Београд, уз подршку Министарства културе информисања Републике Србије.

²⁵ Извод из новина *Таврешке ведомости*.

Обревко Иван Иванович – купец; Онищенко Федор Дмитриевич – казак

Поляница Дмитрий Юрьевич – крестјанин; *ПРИЦКЕР Пона Давидович – личн. почетн. грађанин* [Подвлачење И.Б.]

Рудь Андрей Климович – крестјанин

Анатолиј Иванович 1927. *указом*²⁶ краља Александра Карађорђевића постаје српски држављанин и тај документ, уместо траженог извода, послужиће касније као нужан почетни доказ у процесу рехабилитације и оправдања доброг имена и гласа овог човека, који је након Другог светског рата означен као неподесан, имовина му је конфискована, а он је са породицом био принуђен на поновну емиграцију.

У целости преносимо оглас из „Службених новина“ Краљевине СХС, објављен 23. јуна (четвртак) 1927. број 138. У делу *Укази* стр.1:

„По предлогу Г.Министра Унутрашњих Дела и Одобрењу Државног Савета, указом У.број 21149, од 3. маја 1927., одлучено је да се Анатолије И. Прицкер, власник издавачког предузећа „Народна Просвета“ у Београду, родом из Ростова на Дону и досадашњи поданик руски, прими у поданство Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, заједно са женом Крунославом и малолетним сином Александром, изузетно од ? 44. Грађанског Закона.

Именовани је положио заклетву 6. јуна 1927.

У .број 23224. – Из канцеларије Министарства Унутрашњих дела, 10 јуна 1927. године у Београду.“

2.2. Анатолиј као предузетник и индустријалац²⁷: Штампарија и Дрвопродукт Умка

Делатност Анатолија Ивановича примарно је била усмерена на рад издавачке куће која му је убрзо по стварању – а захваљујући успешној пословној стратегији, донела велики углед и истовремено обезбедила замашну финансијску стабилност. Као амбициозан човек који је умео да вешто усагласи своје послове са законима тржишта, убрзо је проширио своју делатност на начин који му је највише погодновао, те 1930. отвара штампарију за потребе своје издавачке куће.

Отварањем фабрике *Дрвопродукт Умка*, нешто касније – крајем четрдесетих година, Анатолиј Иванович осведочава изузетне пословне вештине, а тиме што је фабрика производила све врсте лепенке и картона успео је да обједини иначе компатибилне делатности. О раду издавачке куће *Народна Просвета* детаљно ће бити речи у четвртом поглављу, те ће његов огроман допринос српској култури постати очигледан што је, на концу, и циљ наше теме. На овом месту желимо нагласити да је Анатолиј Иванович припадао ретко сретаном профилу људи, који поред своје пословне умешности и довитљивости примарно теже да осете културу свог времена и у њој активно суделују. Чињеница је да су организационе способности, пословна умешност и

²⁶ Извод из *Службених новина Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца*, 1927. број 138.

²⁷ Чланска карта А.И. Удружења индустријалаца у Београду, Поенкаерова 25.

виспреност Анатолија Ивановича доносили велике финансијске приливе али према начину организације његове издавачке куће, одабиру сарадника и начину на који је *Народна Просвета* функционисала све до окупације Београда, видимо да материјално богаћење није било ни примарни, нити његов најважнији циљ. Дабоме, у људској је природи – а нашем српском менталитету свакако – блиска сумња према искреној општој користи и чињењу, нарочито онда када постоји и осведочена озбиљна зарада приде – те постаје јасно зашто је и делатност Анатолија Ивановича морала подлећи суровом суду средине и времена.

Штампарија

Анатолиј Иванович је 1930. од *Индустријске коморе*, а на претходно упућени захтев, добио одобрење за отварање штампарског предузећа; цитирамо у целости *Оглас* који је по примању одобрења и АИ својеручно потписао:

ОГЛАС

НА ОСНОВУ ОДОБРЕЊА ИНДУСТРИЈСКЕ КОМОРЕ ЕВр.2258 ос 12-

Јуна 1930

У ГРАДУ БЕОГРАДУ ОСНОВАО САМ И ОТВОРИО ШТАМПАРСКО

ПРЕДУЗЕЋЕ КОЈЕ ЋУ ВОДИТИ ПОД ФИРМОМ:

ШТАМПАРИЈА ИЗДАВАЧКОГ ПРЕДУЗЕЋА „НАРОДНА ПРОСВЕТА“.

ФИРМУ ЋУ САМ ПОТПИСИВАТИ И ЗАДУЖИВАТИ.

ОВО ОБЈАВЉУЈЕМ НА ОСНОВУ ? 5.ТРГ.ЗАКОНИКА.

У Београду, 23.Јуна 1930 године. *(својеручни потпис)*

Београдски Трговински Суд на основу ? 5 трг *(нечитко)* 4. и 5. закона о радњама тврди да је Анатолије И. Ивановић овај оглас по прочитању пред.судом.за свој признао.

Такса по Т.Бр 156 у 500 дин.плаћена и прописно поништена

Бр:47.911

26 Јуна 1930.

Судија,

(својеручни потпис)

Министарство Трговине и Индустије Краљевине Југославије, 4. новембра 1931. издало је *Решење*²⁸ на основу комисијског извештаја о прегледу штампарије и књиговезнице којим се Анатолију Ивановичу одобрава рад исте. Прва адреса штампарије и књиговезнице била је улица Јованова бр. 35. Годину дана касније, 18. септембра 1932. Комесар Министарства Трговине и Индустије за град Београд издаје *Дозволу* за рад.²⁹ Из документа *Основни подаци*, који се односи на штампарију, датираног на 29. јун 1936.³⁰, а за чију тачност је јемчио Анатолије Иванович лично, видимо да је седиште предузећа измештено и да се налази на Обилићевом венцу бр.5 (у дворишној згради). Бројеви телефона и скраћена телеграфска адреса су: 22-236, 22-351; *Нарпрос* – Београд.

Зграда на Обилићевом венцу замишљена је по веома модерном концепту,³¹ у којој се поред изузетно добро опремљене штампарије у приземљу, на првом спрату налазила стамбена јединица породице Прицкер. У истом документу наводи се да је штампарија основана за потребе издавачког предузећа *Народна Просвета*, да је у машинска постројења уложено тадашњих 2 000 000 динара. Штампарија је била савремено опремљена, састојала се из три одељења: слагачнице, стереотипије и машинске сале. У слагачници су постојале две слагаће сец-машине; у стереотипији фрез-машина за плоче, док је у машинској сали било шест штампарских флах машина и једна *Викторија-тигл*. Осим тога, постојала је и једна *Офсет* ротациона машина, једна штампарска ротациона машина, машина *Хајделберг – тигл*, затим мали *Принтатор* и *Календер* – преса за матрице; уз ове податке дат је опис и начин потрошње. Штампарија није располагала сопственим превозним средствима, није имала нарочитих станова за намештенике, раднике, нити је у њој била смештена још нека друга установа. Радно време је било стално, осмочасовно, а наведен је и број радника при нормалном раду.³² У њој су се штампале углавном књиге и илустровани листови, али је наведено да би у случају рата штампарија могла да производи све ствари које спадају у штампарске послове у количини максималног капацитета при осмочасовном раду.

У *Прегледима за прикупљање повремених података за 1935; 1936; 1937 и 1938*³³. годину, поред основних података о власништву и адресама, које смо већ претходно навели, имамо податке да је предузеће по типу приватно и да стога нема чланове управног и надзорног одбора. За пословођу предузећа у назначеним годинама наведен је Иван Фружић из Чакова, стално настањен у Београду, држављанин Краљевине Југославије. Штампарија је у тим годинама имала од 18 – 20 радника и

²⁸ Министарство Трговине и Индустије, индустријско-занатско одељење, Краљевина Југославија. [Ш.Бр 36.403.] од 4. новембра 1931. Архив Југославије, Фонд.бр. 65, Фасц.бр. 616.

²⁹ Дозвола за рад Штампарије – видети у Прилогу.

³⁰ Архив Југославије, Фонд.бр. 65, Фасц.бр. 616.

³¹ План зграде Штампарије видети у Прилогу.

³² „1 фактор, 2 машинска и 2 ручна слагача, 2 машинисте, 1 пом.машиниста, 4 уметачнице (ајнлегерке), 6 ученица, и 3 пом.радника, као и 1 стереотипер за ливење“. *Основни подаци*, Архив Југославије, Фонд.бр. 63, Фасц.бр 616.

³³ *Прегледи за прикупљање повремених података за 1935; 1936; 1937 и 1938*. Архив Југославије Фонд.бр. 65, Фасц.бр. 616.

није имала страних намештеника. Није прилаган годишњи биланс јер га иста ни није радила, али је наведено да машине нису осигуране. Материјал и сировине за предузеће набављани су у земљи, а из иностранства је добављана ротациона хартија за илустровани лист *Панорама* у количини према потребном броју примерака. У *Прегледу* за 1936. годину стоји да:

Штампарија ради за сопствено издавачко предузеће (ове године је издало другу половину дела Тургејева у претплати и ван претплате, различите цене. Не продаје на велико.

Такође се наводи да је, рецимо, 1938. предузеће:

...издало 10 књига ДЕЧЈИХ КЛАСИКА, поред редовних издања својих недељних илустрованих листова „ПАНОРАМА“, „МАГАЗИН“ и „ХРОНИКА“.

Своје производе штампарија није извозила у иностранство, није имала отпадака нити је уживала посебне погодности од државе или других јавних самоуправних тела (субвенције, концесије, повластице, трошарински попуст, рефакције за транспорт итд). Што се тиче примедби у опажању пословања наведена је стагнација посла али исто тако да штампарија нема нарочитих предлога, нити нарочитих жеља. Такође, тврди се да штампарија не лиферује ништа државним надлештвима.³⁴

Фабрика Дрвопродукт – Умка

Из свих извора јасно се уочава да је фабрику *Умка* Анатолиј Иванович саградио сопственим средствима, да је од момента добијања дефинитивне дозволе за рад 1939. фабрика у његовом власништву активно радила само нешто више од две године и да му убрзо након окупације бива одузета.

*Кратак историјат фирме:*³⁵

Firmu je osnovao današnji vlasnik iste: Anatolije I. Ivanović iz Beograda. Fabrika proizvodi sve vrste lepenke/papendekl/, karton i papir za zavijanje /Packpapier/. Fabrika je snabdevena najmodernijim radnim mašinama i instalacijom. I ako je sa gradnjom otpočeto još koncem 1937 god., nije se mogla fabrika u redovnom gradjenju dovršiti pre početka 1939 god. jer je liferacija strojeva iz delova bivše Austrije nakon pripojenja Njemačkoj bila znatno otežana i moralo se je dugo čekati na izvršenje liferacija što je samu gradnju i dovršenje montaže znatno otežalo.

Za vreme gradnje pokazala se je potreba preuredjenja kako same fabričke zgrade tako i mašinskog postrojenja, pa se je gradjevini plan morao menjati i podnešeni su novi planovi na odobrenje, pa se za to i nose priloženi „Situacioni“ i „dispozicioni“ planovi natpis: „IZMENJENI

³⁴ Архив Југославије Фонд.бр. 65, Фасц.бр. 616 *Прегледи за прикупљање повремених података* за 1935; 1936; 1937 и 1938. – јемчио потписом А.Иванович.

³⁵ Картон Министарства. Архив Југославије, Фонд.бр. 65, Фасц.бр. 524.

PLANOVI..” Izmenom tih planova znatno je povećana sama fabrička zgrada, a prigradnje: mašinska kuća je novogradnjena, a ostale nuzprostorije povećane i premeštene. Pri tom preuđenju postavljena je i parna lokomobila od 175 K.S.i zidan je dimnjak za istu.

Za sada postoje samo radne fabričke prostorije sa potrebnim nuzprostorijama za radništvo/kupaona i garderoba/ te kancelarijskim prostorijama i magacinom stare hartije/sirovina/, dok ostale pripadnosti: radnički stanovi i ostale nužne prostorije graditi će se postepeno.

Fabrika uposluje već u prvom početku oko 70 radnika/ca/ i 4 činovnikaa broj osoblja povisiti će se u skoro vreme kad prorade još neki strojevi koji su u montaži. Nestašica stručnog osoblja u toj grani industrije otežala je znatno početak rada, jer uz minimalni broj polustručnih radnika mora fabrika sama da si obuči svoje radništvo. Radništvo se popunjava u najvećem delu iz samog mesta Umke i bliže okolice. Radno vreme iznosi po 8 sati dnevno, a radi se u tri smene neprekidno, sem nedeljom i na velike verske kao i sve Državne praznike.

Podizanje fabrike izvršeno je temeljem:

1/Prethodne dozvole Ministarstva Trgovine i industrije, Industrijsko-Zanatsko odeljenje III broj 27142 od 3 avgusta 1937 g. za izradu svih vrsti lepenke;

2/Prethodne dozvole nadleštva pod 1/, III broj 36663 od 27 septembra 1938 g.time da može fabrika proizvoditi još i karton i pakpapier;

3/Odluke Kr.Banske uprave Dunavske banovine VIII br.29439 od 17 decembra 1937 g. za odobrenje podizanja te fabrike;

4/Odobrenja projekta po Kr. Banskoj upravi Dunavske banovine br.1918 od 12 marta 1938 g. za podizanje fabrike po Gradjevinskom zakonu;

5/Gradjevinske dozvole Opštine Umljanske br.1237 od 21 marta 1938 g,;

6/Odluke Kr.Banske uprave Dunavske banovine VIII br.5767 od 23 marta 1939 g. kojom se odobrava upotreba ove fabrike; i

7/Dozvole Ministarstva Trgovine i industrije Trg.-Industrijsko-zanatsko odeljenje III broj 14330 Reg.Broj 44 od 15 aprila 1939 god./KONAČNA DOZVOLA/, prileži u prepisu

Protokolacija firme kod nadležnog suda u Beogradu izvršena prema podacima tabele I u rubr. 12 i 13.

Из извора се јасно види да је фабрика Умка „грађена на сопственом земљишту“, да је Анатолиј Иванович градио свој објекат стручно и под надзором, а из *Кратког историјата* фирме види се да су због промене услова у току градње вршене измене, као и да су се због истих измена чекала одобрења за нове планове.

У картону Министарства народне привреде³⁶ у табели коју попуњава министарство налазе се подаци за фирму *Дрвопродукт Умка*. Овај документ из 1942. сведочанство је о већ одузетој имовини Анатолија Ивановича, јер је у првом одељку, за захтевом како гласи тачан назив фирме испуњено:

1. „УМКА“ фабрика hartije i lepenke **Stevan Kottas**; [подвлачење И.Б.] - годину дана раније 5. априла 1941. за власника је уписан **Anatolije I.Ivanović**; [подвлачење И.Б.]

Фирма је променила и седиште - ранија адреса је била:

Општина „Умка“; Место „Умка“; Округ: „Веоград“; Срез: „Posavski“; телефони; бр. 9;

1942. - након одузимања, адреса је: Општина Веоград; Место Веоград; Улица Brankova 14/II; телефони: 29-557;

У траженом опису за правни карактер фирме, имамо податак: Ikonosna (**isključivo vlasništvo Stevana Kottasa**); [подвлачење И.Б.]

Из тог одељка јасно се да уочити да фирма у тренутку означеног датума није била у власништву Анатолија Ивановича, да му је одузета, и да се као апсолутни власник овде потврђује

³⁶ Архив Југославије, Картон Министарства народне привреде, Отсек за статистику индустрије и занатства, Фонд.бр. 6, Досије: 3904/01.

Стеван Котас. Фабрика је у том периоду радила са свега 50% капацитета док се из приложених, штампаних питања негира да је из фирме од почетка рата нешто однето, оштећено или уништено. Упитани за кога је фабрика радила, по чијим наруџбама, за време од 6. априла 1941. до 1. новембра 1942. радила: „за цивилно становништво, за друге фирме, за државне установе, за окупаторске власти или установе и слично“, налазимо одговор да је у време окупације Немачке, *Умка* радила:

За трговачка и индустријска предузећа, према одобрењима Централе за хемијске производе.

2.3. Ратне игре: Александар Ивановић

У депенији пред окупацију Београда, а сасвим сигурно и раније, био је активан познати број домаћих издајника – тајне окупаторске формације, који су своје деловање открили након нацистичке инвазије. Познат је случај Милана Брајера – по народности Немца, који је након Првог светског рата остао у Србији и за кога се тек 1941. сазнало да је био немачки шпијун. Био је члан *Књижарског удружења*, а од 1931. и секретар, библиотекар и уредник *Гласника књижара*. Нема сумње да су информације о многим успешним људима – њиховој имовини, пословима и породицама, обилато биле достављане непријатељима Србије што је омогућило висок степен њихове оперативности у ратним временима. Анатолиј Иванович, као познати издавач, индустријалац – поврх свега ожењен рођаком Гаврила Принципа несумњиво је био део потказивачких извештаја. Након окупације Београда, он се склања у Мађарску заједно са супругом и млађим сином Николом, а из докумената смо се могли уверити да му је имовина конфискована и дата фолксдојчеру Стевану Котасу. Старији син Александар, међутим, остаје у Београду на адреси Милутина Бојића бр.8.

По окончању рата, од стране новоуспостављене власти, Анатолиј Иванович бива оптужен за сарадњу са окупатором – привођен је и саслушаван – али о његовој кривици није постојао ниједан доказ. Сазнање о одузетој имовини, упркос невиности, као и свест о могућим последицама које његова породица и он могу да доживе, нагнале су Анатолија Ивановича да са породицом напусти Србију: преко Италије одлазе у Јужну Америку.

Пре изношења неколико битних чињеница о његовој рехабилитацији, осврнућемо се укратко на оптужбе и хапшење његовог старијег сина Александра, који је био покретач рехабилитације свога оца, а његови потомци су процес наставили.

У време немачке окупације Београда, Александар Ивановић – старији Анатолијев син имао је свега 18 година и био је свршени матурант Дома краља Александра на Дедињу. 1943. отпочиње приватан посао – трговину дрветом и у исто време бива осумњичен за везе са покретом Драже

Михаиловића као један од његових присталица и финансијера. Из истог разлога је марта месеца ухапшен, претходно сасвим сигурно праћен, са вероватном намером да буде ликвидиран.

*Ислеђивање Александра Ивановића – текст се цитира у целости.*³⁷

Рађено на дан 5. марта 1944. у Одељењу специјалне полиције Управе града Београда.

З А П И С Н И К

о саслушању Александра Ивановића, свршеног матуранта из Београда, са станом у улици Милутина Бојића бр.8.

I

Зовем се АЛЕКСАНДАР ИВАНОВИЋ, по занимању сам свршени матурант, рођен 20. јануара 1923. у Београду, од оца Анатолија и мајке Крунославе, рођене Шешевић, поданик српски, српске народности, ожењен, отац једног детета, досада неосуђиван.

II

Рођен сам у Београду, где стално живим од свога рођења. Матурирао сам 1941. у Дому Краља Александра на Дедињу. По капитулацији Југославије живео сам стално у Београду, док ми родитељи живе у Мађарској.

Августа месеца 1943. године почео сам самостално да се бавим трговином дрвета. У овом послу имао сам у прво време и два ортака и то: Виктора Жунка и Романа Јуринец. Радећи са њима у компанији нисам се никако слагао, јер они нису испунили свој уговор према мени.

Као дрварски трговац ја сам једино вршио снабдевање дрветом С.С. за Банат, Вишег полициског заповедника у Београду, фирму Рајке Ковачевић, Шуме полицију у Паласу, Фрању Чисмека.

Радећи махом на снабдевању немачке војне силе, како сам дрво извозио са Универзитетског имања код Кучева, те сам у томе крају био проглашен за агента Гестапоа. Чуо сам да су ми тамо претили да ће ме убити само ако се појавим на универзитетском имању код Кучева, тако да уопште нисам смео да идем наово имање.

Није истина да сам се ја спремао да бежим за Мађарску, где ми живе родитељи, јер да сам хтео да идем у Мађарску ја бих свакако и отишао, пошто за ово нису постојале никакве нарочите сметње.

Није истина да је код мене долазио неки сељак, у сељачком оделу, који ми се претставио као Остојић и тражио да му за организацију Д.М. предам прилог од 500.000-динара. Напомињем да Остојића не познајем, нити је то тачно. Тачно је да сам ја од својих пријатеља чуо да сам у Кучеву опорезован од припадника организације Д.М. са 500.000-динара, али зато ја нисам ни ишао у Кучево.

Тачно је да сам ја децембра месеца прошле, или јануара ове године издао суму од 50.000-динара једном свом намештенику, о чему имам и потврду. Овај намештеник радио је код мене у Кучеву и овде, јер сам га држао као намештеника, пошто је говорио добро немачки. Он је Немцима предавао дрво. Овај намештеник се зове Перо Ручигај и он и сада живи и станује у Београду. Он и данас ради у највећем дрварском предузећу код Макса Фефера или Антон Лаух. Ово предузеће ради за Немце.

Није истина да сам ја неком Бори из села Милатовице, исплатио суму од 250.000-динара као прилог за одред Д.М. Ја познајем једног Бору и он је долазио у Београд код мене, али овај Бора је родом из неког села код Кучева. Бора је државни шумар на служби у доменским шумама код Кучева. Ја сам њему као државном шумару, давао по некада проценат од продатих дрвета, јер је он водио рачуна о мојим дрвима и није дозвољавао да се покраду. Бора је и сада државни шумар код Кучева, а не припадник организације Д.М.

Име Синеше Пазарца чујем први пут и за њега досада нисам никада чуо.

Није истина да сам ја издао неки прилог у суми од 250.000-динара и да о томе имам писмену признаницу, потписану од Синеше Пазарца.³⁸

³⁷ Историјски архив Београда, Vds, I-370.

³⁸ Књига *Пуцањ у празно (Miss Fire)* Цаспера Рутама, објављена први пут 1946. у Енглеској, коришћена је као озбиљан аргумент при усвајању закона којим се изједначавају права припадника четничког и партизанског покрета из Другог светског рата, који је 2004. усвојила Народна Скупштина Републике Србије; такође је била снажан доказ и у поступку рехабилитације Драгослава Драже Михаиловића. У предговору репринта, тј. фототипског издања које је 2019. објавила издавачка кућа „Народна просвета“, а који потписује Предраг Савић, стоје извесна појашњења имена која су у књизи коришћена у намери да се заштите официри, војници и сви остали људи са којима је аутор књиге

Радио апарат имам један једини он је приликом претреса мога стана нађен код мене. Нико ме нисам предао неки радио апарат, као ни електричне ручне лампе, нити писаћу машину. Ја имам једну писаћу машину код куће. Машина је марке „Ундервуд“.

То је све што бих о овом имао да изјавим.

Напомињем да једино сумњам да су ме дениуцирали једино моји ивиши ортаци.

То је мој исказ, који ми је прочитан.

Писмен сам

(Својеручни потпис Александра Ивановића)

О в е р а в а :

Записничар, (потпис нечитак)

Печат: По наредби

Шефа одељења специјалне полиције

Шеф отсека III, виши полиц. комесар

(потпис нечитак)

Истог дана, 5. марта 1944. поводом сумњичења Александра Ивановића, приведене су и саслушане и Катарина Рајтер, (гувернанта) и Десанка Ђурчић (кућна помоћница) тада запослене код Ивановићевих. Цитирамо оба *Записника*:

Рађено на дан 5. марта 1944. у Одељењу специјалне полиције Управе града Београда.

З А П И С Н И К.³⁹

о саслушању КАТАРИНЕ РАЈТЕР, гувернанте из Београда, са станом у Милутина Бојића бр.8.

I

Зовем се КАТАРИНА РАЈТЕР, по занимању сам гувернанта, рођена 6. фебруара 1892. године у Аустрији, од оца Јохана и мајке Марије, по народности Немица, Немачка држављанка, неударна, писмена, досада неосуђивана.

II

Ја сам гувернанта код породице Анатолија Ивановића од 1928. стално.

Када је наступила капитулација Југославије, мајка Александра Ивановића, Крунослава, отишла је за Нови Сад, док сам ја остала у њеном стану у улици Милутина Бојића бр.8. Када се мајка отселила за Нови Сад у стан је дошао њен син, Александар Ивановић, свршени матурант, који је у овом стану становао све до сада.

Ја сам сада гувернанта Александровог малог сина, о коме ја водим рачуна.

Колико је мени познато Ивановић није имао намеру да иде за Маџарску, ма да сам му ја то неколико пута предлагала да оде и обиђе своју мајку, која живи у Новом Саду. Не знам зашто, али знам да он није уопште желио да оде из Београда. Верујем да је то, можда, било и отуда што у последње време није добро материјално стајао, јер је често пута продавао понеку ствар из куће да би се издржавали.

током рата долазио у контакт. Џаспер Рутам своју намеру о заштити правих идентитета, између осталог, оправдава опажањем да: „На Балкану, војевање, политика, живот и смрт нису далеко једно од другог и немам намеру да стварам неприлике било ком појединцу хвалећи га или окривљујући га“. Тако се иза имена Папиша, крије заправо, поменути Синиша Оцокољић Пазарац, капетан прве класе, који до краја рата имао је чин пуковника Југословенске војске у Отаџбини (ЈВУО). Када је Рутам приспео у Србију, Синиша Пазарац је био командант Млавског корпуса ЈВУО, који је покривао територије жагубичког, млавског, рамског, жарабарског и пожарачког среза. Средином 1943. године Млавски корпус је имао око 2 500 бораца. По доласку Црвене армије Синиша Оцокољић Пазарац успева да емигрира, али се у више књига о српској емиграцији истиче да је потом киднапован у Аустрији и доведен у Београд, где га је 1954. године у једном од тајних затвора ликвидирала Брозова Удба. MISS FIRE The Cronicle of a british Mission to Mihailovich 1943-1944; Jasper Rootham, 1946. Chatto&Windus, London; репринт издање: НАРОДНА ПРОСВЕТА, Београд, 2019. Види: *Уместо увода „Књига које је променила српску историју*, Предраг Савић.

³⁹ Историјски архив Београда, Vds, I-370.

Напомињем да Александар Ивановић није никада у моме присуству примио неког сељака са црним наочарима, нити неког другог који је био наоружан, нити је ма када, у моме присуству, исплатио ма и најмању суму новца за организацију Драже Михаиловића. Категорички поричем да је Ивановић у моме присуству узео од своје жене, Герде, суму од 50.000-динара и исту предао неком сељаку у своме стану, јер знам да је то било немогуће и из тога разлога што Ивановић у последње време уопште није имао новца, јер је продавао, као што сам то раније изјавила, ствари из куће да би издржавао своју породицу.

Ивановић је имао једну писаћу машину, коју је пре 14 дана однео један његов прјатељ, јер је рекао да је та машина његова и да ју је повремено позајмио Ивановићу. Радио апарат Ивановић је имао само један и он је нађен приликом претреса стана код њега. Други радио Ивановић није имао, нити је неком другом предао радио апарат, колико је мени познато. Исто тако мени није познато да је он некоме дао ма какве електричне лампе, јер их ја нисам видела код Ивановића у кући.

То је све што бих на овом имала да изјавим.

Испит ми је прочитан и све су моје речи у њему записане.

Писмен сам,
(Својеручни потпис Рајтер Катрине)

Оверава:

Записничар,
(потпис нечитак)

Рађено на дан 5.марта 1944.у Одељењу
специјалне полиције Управе града Београда.

З А П И С Н И К ⁴⁰.

о саслушању Десанке Ђурчић, кућне помоћнице из Београда, са станом у Милутина Војића улици бр.8.

I

Зовем се ДЕСАНКА ЂУРЧИЋ, по занимању сам кућна помоћница код Александра Ивановића, рођена 12.VII 1912.године у Молу, о оца Радише и мајке Јулке, поданица српска, српске народности, вере православне, поданица српска, разведена, без деце, писмена, досада неосуђивана.

II

Ја сам запослена као кућна помоћница код Александра Ивановића од 1.марта ове године. Пре тога сам радила исти посао код Бабића Никифора, власника бара „Руски цар“ и „Лотос“.

За време од када ја радим код Ивановића приметила сам да он материјално врло слабо стоји. Чак сам му и ја чешће пута позајмљивала мање суме новца као што су 1000-динара, 500-динара и сличне.

За време од месеца дана, како се ја налазим код њега у служби, нисам приметила да Ивановића посећује ма ко од сељака. Исто тако нисам чула да је неко раније долазио код њега.

Знам само једно да он врло рђаво материјално стоји, јер продаје ствари из куће да би се могао прехранити. Нисам чула да је некоме раније давао неке новчане прилоге, нити ово могу да верујем, јер знам да новца нема.

У јануару месецу ја се нисам налазила код њега у служби, већ код Нићифора Бабића, а код Ивановића сам ступила тачно 1.марта ове године.

Мени није познато да је Ивановић имао неку писаћу машину. За радио апарат знам да је имао један и то је био неисправан. Оправљен је тек пре десетак дана. Овај радио је нађен и одузет приликом хапшења Ивановићевог. Није ми ништа познато о неким електричним лампама. Нити сам ма шта чула о овоме. Знам једно да у његовом стану нема ниједне цепне електричне лампе сада, нити ко од укућана располаже са истом.

То је све што бих по овом имала да изјавим.

Испит ми је прочитан и све су моје речи у њему записане.

Писмен сам,

⁴⁰ Историјски архив Београда, Vds, I-370.

(својеручни потпис Ђурић Десанка)

О в е р а в а :

Записничар
(потпис нечитак)

Печат: По наредби
Шефа одељења специјалне полиције
Шеф отсека III, виши полиц. комесар
(потпис нечитак)

У оквиру истог иследног поступка, имамо добровољно дат исказ Добривоја Мутавџића, којим употпуњујемо случај оптужбе и хапшења од марта до маја 1944:

Рађено на дан 7. марта 1944. у Одељењу специјалне полиције Управе града Београда.

З А П И С Н И К.⁴¹

Престаде без позива ДОБРИВОЈЕ МУТАВЏИЋА, инжењер, са станом у Ђуре Јакшића улици бр.4, а на изјави:

Како сам дознао да је Александар Ивановић, свршени матурант, ухапшен од стране Специјалне полиције, то сам дошао да о именованом дам и ја неке податке.

На дан 1. новембра 1943. године утоварио сам три вагона тесаних греда, које сам купио за рачун немачких фирми у Бечкерку. Ови вагони приспели су у Београд 3. новембра 1943. године и у присуству мога чиновника претоварени у вагоне нормалног колосека, с тим да буду транспортовани за Бечкерек, према товарном листу.

Међутим, на један необјашњив начин, ова три вагона одбачена су на стругару „Срна“, која се налази на Сави код шест топола, а која је својина инжењера Г. Лејанчића, истоварена и истог дана поново враћена поново на товарну станицу и у њих утоварена обла буковина, која је транспортована за Панчево.

Трагајући за овим вагонима утврдио сам да је исте вагоне истоварио у стругари „Срна“ Александар Ивановић, тамо истругао греде а затим некеме продао као своје, док је у исте вагоне утоварио своју облук буковину и транспортовао за Панчево.

Овај случај пријавио сам одмах Одељењу криминалне полиције, које је на овом водило извиђаје, али до сада још ништа није решено.

Молим власт да према Ивановићу поведе поступак и да му се нареди да ме на неки начин обештети, јер су греде биле намењене за Немачку војну силу у Бечкерку.

То је све што бих имао да изјавим.

Испит ми је прочита и све су моје речи у њему записане.

Писмен сам
(Својеручни потпис Мутавџић Добривоја)

Записничар (потпис нечитак)

Печат: По наредби
Шефа одељења специјалне полиције
Шеф отсека III, виши полиц. комесар

⁴¹ Историјски архив Београда, Vds, I-370.

Један од докумената који непосредно потврђују да је Александар Ивановић био под сталном присмотром је и извештај *Српског добровољачког корпуса*, а цитирамо га у целости:

СРПСКИ ДОВОРОВОЉАЧКИ КОРПУС

ШТАБ – СДК

ПОВ. Ив. Бр.850
1 априла 1944.

Београд

Одметници Д.М. у Београду

УПРАВИ ГРАДА БЕОГРАДА⁴²

Оделењу специјалне полиције

Обавештајна служба СДК располаже подацима са саслушања

– да у Београду живи АЛЕКСАНДАР ИВАНОВИЋ, стар 22 године син Јеврејина АНАТОЛА ИВАНОВИЋА, бив.индустијалца и власника картонаже на Умци, са станом у улици Милутина Бојића бр.8.стан бр.2. Анатола Ивановић живи сада по непровереним вестима у Мађарској у Новом Саду.

Жена Александра Ивановића је полу јеврејка пошто јој је мајка јеврејка а отац Чех, она се зове Герда, удала с пре две године за Александра, пошто је тада избегла из Братиславе, те је 1940 дошла у Београд.Тада је допутовала са својом мајком јеврејком, коју су немци са осталим јеврејима одвели у логор.Ивановић Александар имао је намеру да са својом женом пребегне у Мађарску, легалним путем са пасошем из мађарског посланства, наводно је овај пасош требао да сврши адвокатски приправник МИЛОШ ТИМОТИЈЕВИЋ преко неког Калмана који је чиновник у мађарском посланству.

Ивановић Александар одржава везу са шумским бандитима организације Д.М. Одмах после Божића ове године дошао је у његов стан обучен у сељачком оделу са црним наочарима један човек стар око 30 година, висок, плав, а испод гуња био је наоружан са машинским пиштољем М.П.Орган који је ове податке доставио видео је машински пиштољ испод гуња овог сељака, приликом отварања врата од канцаларије Александра Ивановића, да и сељак ушао и причакао Ивановића.Са овим сељаком ушао је и орган који је ове податке доставио и седео разговарајући са сељаком, те се је том приликом сељак раскопчао вероватно са намером да му се види оружје.У међувремену наишао је Ивановић тада се наоружани сељак легитимисао и одмах после тога показао Ивановићу табак хартије исписане машином у виду некакве наредбе, представивши му се као ађутант одреда Ваљавске бругаде напоменувши приликом представљања име ОСТОЈИЋ.Тада је затражио од Ивановића да му овај преда суму од 500.000.- динара, образложевајући да је ова сума разрезана на њега Ивановића за организацију Д.М.Ивановић је на то одговорио да је моментално у немогућности да положи поменуту суму, већ да му за сада може дати само 50.000 динара,коју је суму одмах узео од своје супруге Герде и предао наоружаном сељаку Остојићу.Новац у износу од 50.000 динара предат је сељаку у присуству органа који ове податке доставља, а да су ови наводи тачни може потврдити и гувернанта као и куварица Деса које се исто налазе у служби код Ивановића.Наоружни сељак Остојић приметивши да му је Ивановић предао новац у нашем присуству запретио нам је, да сви службеници код Ивановића биће поклани ако о овом случају буду причали.

Том приликом наоружани сељак Остојић, задржао се код Ивановића пола сата, попио кафу и отишао.После три дана наоружани сељак Остојић поново је дошао за остатак новца, али тада Ивановића није било код куће.Наоружани сељак Остојић чекао га је 2 сата, те нам је том приликом наредио да се нико од нас из собе несме мицати нити пак да се телефоном сме употребити.

После извесног времена по прилици концем јануара дошао је код Ивановића један човек омањег раста, обријаних бркова, стар по прилици око 25 година, обучен у цивилно одело по имену БОРА, рекавши да је родом из с.Милатовца код Жагубице и тражио је од Ивановића да му исплати 250.0000 динара, објашњавајући да је њихов одред го и бос и да је према томе дужност материјално осигураних људи да њихову акцију новчано потпомажу.Ивановић је тада имао код куће 1.300.000–динара и без икаквог опирања избројао је суму од 250.000. динара те је уз признаницу предао дотичној особи, која се на признаници потписала као примаоц мајор СИНИША ПАЗАРАЦ, командант источног сектора.Ов признаница налази се и данас код Ивановића.

Поред ове суме новца, Ивановић је предао дотичној особи још и следеће ствари:1радио апарат, 12 комада ручних електричних лампи са батеријама и једну писаћу машину ћирилицом, која је до сада лежала у канцеларији Ивановићевој.Све ово одиграло се у улици Милутина Бојића бр.8.

КОМАНДАНТ ПУКОВНИК,

(*Потпис нечитак*)

Да је овај препис акта веран своје оригиналу, III Одсеку Одељења специјалне полиције тврди за званичну употребу.

Печат Шеф специјалног одељења

(*Потпис нечитак*)

⁴² Извештај Обавештајне службе у Београду видети у Прилозима. Историјски Архив Београда.

Следећи документ, сведочи о епилогу истраге СДК и Александровом хапшењу:

Српски добровољачки корпус обавештава овдашње Одељење путем писаног поднеска I Nr. 550.v. 1.4. 40, да је Александар Ивановић, син познатог Јевреја Анатолија Ивановића, некадашњег индустријалца, троши новац на различите ДМ одреде.

У току истраживања није се могло утврдити да ли је он троши новац на ДМ, него само на то да се он бави различитим прљавим пословима. Он нема никакво редовно запослење, живи на високој нози и располаже великим количинама новца. Ово последње утврђује у сумњу да је имао уплате/улоге.

Из различитих разлога он је од стране Фелдштаба кажњен на шест месеци принудног рада.

Испоручујемо Вам напред поменутог уз молбу за даљу инструкцију.

Додатак:

Записник са саслушања сведока као и господина Ивановића, као и препис списка СФК (Српског добровољачког корпуса), поднесак I Nr. 550, v. 1.4. 40.

Потпис (*печатак*)

Након испитивања марта месеца 1944. Александар Ивановић је „покупљен“ (*abgeholt*) – ухапшен 13.4.1944.⁴³ О његовом третману у затвору нема документованих података. У документацији логора на Бањици која се чува у Историјском архиву Београда постоје подаци о заточеништву Александра Ивановића. Уписан је у књигу бр. 8 под регистарским бројем 21484, по занимању:

авитуријант; ожењен, отац једног детета, са местом пребивалишта у Београду, улица Богићева број 8. 17.април је датум довођења у логор; доведен од стране СС јединица; датум пуштања из логора је 15.мај 1944. Гестапо.

НАРЕДБА

13.4.1944 од српске Специјалне полиције под присмотром

Јер се сумња да је у ДМ покрету

Ухапшен

Професија: (дипломирани) матурант

Име и презиме: Александар Ивановић

Време рођења и место: 20.1.1923. Београд

(Град) припадност: српска

До даљњег да се држи у притвору узети

Напомена

Полицијски затвор 6373 печат: командант *Безбедносне полиције СС*⁴⁴

⁴³ Документ о хапшењу Александра Ивановића.

⁴⁴ *Sicherheitspolizei* била безбедносна полиција унутар Рајха. Између 1936–1939 састојао се од *Geheime Staatspolizei* и *Kriminalpolizei* (Гестапоа и служби које су се бавиле кривичном истрагом). Након почетка Другог светског рата *Sicherheitspolizei* је постала *Reichssicherheitshauptamt* (*Главни безбедносни уред Рајха*, организација подређена Хајнриху Химлеру, али су израз *Sicherheitspolizei* користиле тајне службе током и после Другог светског рата. *Scharführer* био је назив за чин SA *Sturmabteilung* (Јуришног одреда) и SS *Schutzstaffel* (Заштитног одреда) у периоду од 1925–1945.

У Београду 21.IV.1944.

(Dienstempel.)

Karl Briz

Документ нем.војника

Вођа скупине SS(Scharführer)

Потпис d.Referenten или других лица

У Архиву Србије налази се документ о испитивању Александра Ивановића које је извршено 19.4.1944. у затвору на Дедињу. Наводимо цео

Zapisnik:

Predveden pristupa trgovac

Alexander I V A N O V I C
rodjen dne 20.1.1923 u Beogradu
bio nastanjen u Beogradu
Milutina Bojića ulica br.8 stan II

Pa opomenut na iskaz istine izjavljuje:

Tvrđnja, da sam Jevrej ne odgovara istini. Ja potičem iz čisto arijske obitelji. Moj otac je Rus /Karin/, moja majka je Srпкиnja a isto tako potiče iz arijske obitelji. Moga su oca već godine 1941 ispitivali u tom smjeru, pa je tada nabavio isprave o svom poreklu. Isprave se i danas nalaze delom kod advokata Viekoslava KISOWEZ, Beograd ulica Kralja Ferdinanda 2, dok se drugi deo nalazi kod Katharine REITTER, Beograd, ulica Milutina Bojića br.8. Ni moja žena nije čista Jevrejka, samo je njena majka bila polujevrejka, koja je bila udata za nemačkog državljanina /arijca/.
Ja sam odgojen u našoj obiteljskoj kući u Beogradu.

Ja sam polazio najpre osnovnu školu 4 godine u Beogradu, poslije sam predao u gimnaziju i ovde sam položio maturu. Godine 1941 sam napustio školu. Nastavno sam bio nacionalnoj radnoj službi. Kasnije sam se bavio trgovinom drva. Politikom se nisam nikada aktivno bavio. Htio bi ali primjetiti, da sam pripadao u Beogradu Nemcima prijateljskoj struji. Ja sam već bio koncem decembra 1943 osudjen na smrt po DM banditskom vodji Voja TRIBODJANIN, jer sam prabavio drva za SS jedinice.

Na stvar:

Ja mogu samo uvek ponovo naglašavati, da nemam s dražinim bandama nikakvih veza i da ih nisam nikada novčano potpomogao. Istina je da su meni više puta dolazili posrednici te su me pokušavali ucjenjivati delom dobrim, delom pretnjama za novčane doprinose. Ali ja nisam nikada davao nikakvih novaca.

OKRENI!

Ta ja i nisam nikada bio u stanju, da dajem tako visoke iznose. Osim toga je baš navedeni major Siniša onaj, koji me najpre u decembru prošle godine osudio na smrt. Ja nisam nikada primao u mom stanu nikakve Dražinovce i nisam nikada takove gostio. Ja držim, da je cela ova prijava samo osveta od nekog izvesnog Djurđjura KRETICIC=a, iz Natlijno kod Kučeva, koji je bio nakupac drva u onom kraju. On je još dobio od mene 20.000 Dinara, a koncem decembra prošle godine zatražio je iznenada 120.000 Dinara. Ja sam odamah znao, da su 100.000 Din. bile samo za bande odredjene, pa sam se kratio, da taj iznos isplatim. kada sam se kratio, da taj iznos platim, =bilo je to pre neke 4 nedelje, =zapretio mi je D/prim.obradj. Djurđjura/time, da ću doživiti lude stvari i ako ću drsko raditi za SD, da ću nestati u tami isto tako kao mnogi drugi. U Kučevo je došlo tako daleko da moji ljudi, koji su morali sa mnom raditi, nisu se više osudjivali boraviti u mom prisustvu, jer su se bojali, da im se što ne dogodi od strane bandi. Iz tih razloga nisam ja nikada mogao stajati u vezi sa bandama. Rekao sam čistu istinu.

Pročitano

odobreno

potpisano

IVANOVITSCH Aleksandar

zaključeno:
HINTZPETER s.r.
SS-Sturmscharführerer

/plavom olovkom/ Gde se sada nalaze IVANOVIĆEVI roditelji ? Moguće još jedared preslušati o stvari .

Paraf: B/randt/ 21.4.

Белешка за време његовог притвора од дана 25.4.1944:⁴⁵

IV 1 b Hi 857/44

Dedinje, dne 25.4.1944.

1./ Beleška: Prema IVANOVIĆ=evim podacima živu njegovi roditelji već godinama rastavljeno. Otac se navodno nalazi od g.1941 kao potporučnik kod štaba ruskog generala TURKULOVA u Budimpešti, dok se njegova maika navodno nalazi kod svoje majke u Novom Sadu/Madžarska/. Saradnja sa DM=pokretom ne može se IVANOVICu dokazati. Izgleda da se ovde stvarno radi o osveti. Mogućnost, da netko treći imade interesa, da I/vanović/ nestane, može se razabrati i odatle, što je ovamo stiglo već više dopisa posve istoga sadržaja kao na listu 8 ovoga predmeta.

/prim.obradjivača:na listu 2,8,10,12,14.16.17.ovoga predmeta/

Ipak se ne može za sada pustiti na slobodu, jer nije raščišćeno IVANOVIĆevo arijsko poreklo.

2./IV 1 Pisarna:Unesti i iznjeti. Paraf :nečitljiv

3./Karton za kartoteku osnovan.

4/IV 4 b dostavlja se nadležnost. /olovkom/ Martin 28/4.

Paraf:BR/andt/26

SS Hauptsturmfuehr

Затим имамо важну белешку о његовом пореклу:

IV

Beograd, dne 13.5.1944.

Predmet: Aleksander I V A N O V I Ć rođj.20.1.1923 u Beogradu.

Otac gore imenovanoga, Anatolije I V A N O V I Ć, rođj.30.11.1897 u Rostovu na Donu, je ruski emigrant a došao je 1920 sa Wrangelovom vojskom u Jugoslaviju. Njega se već godine 1941 sumnjčilo za Jevreja. Prigodom tada vodjenih izvida, pokazao je on svoje ruske vojne isprave i svoj venčani list. Iz tih isprava proizilazi, da je on već tada /olovkom umetnuto/ 1920/ bio pravoslavne vere. Isto tako se navadja za njegovu ženu, da je arijska, pravoslavka.

Generalija žene: Krunoslava rođj.ŠEŠEVIĆ, rođj. 15.4.1902 u Somboru. Brak je sklopljen u pravoslavnoj crkvi. Oba njegova sina, Alexander i Nikolaus krštena su oba u pravoslavnoj crkvi. I V A N O V I Ć je Karaimac. Karaimci su verska sekta, čije dogme su mešavina kršćanskih i jevrejskih zasada. Tako su oni primili od jevejske religije orezivanje. Ipak gledajući rasno oni spadaju arijevcima. I V A N O V I Ć je bio godine 1941 u jednoj listi biroa za zaštitu interesa ruske emigracije označen kao Karaimac.

HEUER s.r
SS-Hauptscharfuehrer

Lična akta oca : I. 72.

-IV 4 b-

Beograd, dne 15.maja.1944.

Beleška:

Kako se medjutim utvrdilo, vodjeni su već prije izvidi o poreklu I=evog oca, te se pokazalo, da on nije Jevrej, nego Karaimac. I=eva žena predložila je ovde prepise venčanice roditelja njezinog muža i krsni list maike njezinog muža. Iz tih se isprava vidi, da je maika rođjena Mađarica, ali da je krštena na pravoslavnu veru, jer su njezini roditelj bili srpske narodnosti.

Time se može smatrati dokazanim arijsko poreklo Alexandera IVANOVIĆa. Prema provedenim utvrdjenjima njegova žena Gerda rođjena ERFURT je polu Jevrejka, protiv koje se ali ne poduzimaju nikakve daljnje mere.

GROSSER s.r
SS-Scharfuehrer

Александар је пуштен је на слободу 16.5.1944. са одређеним захтевима.

⁴⁵ Документ видети у Прилогу.

Следећи документ из логора *Дединје* сведочанство је о његовом боравку и отпусту из

ИСТОГ:

Z a p i s n i k⁴⁶

IV 4 b Gr.

Beograd, dne 15.maja 1944.

Iz logoraDedinje..... predveden

IzjavljujeAleksander I V A N O V I Ć

Sledeće:

Na stvar.

Saopšteno mi je da se puštam na slobodu.

Opomenuli su me, o tome, da nesmiem drugim osobama pričati ništa, što sam vidio i čuo za vreme moga zatvora, jer inače moram računati sa najstrožijim policijskim merama.

Neću vršiti nikakvu političku niti protu državnu delatnost.

Sve stvari i novac, koji mi je oduzet prigodom moga hapšenja, izručeno mi je u redu.

Ja sam sve razumio. Nakon moga otpuštanja stanovat ću

U Beogradu ulica Milutina Bojića br. 8

Pročitano

odobreno

potpisano

I W A N O V I T S C H Aleksander

zaključeno:

GROSSER s.r

SS-Scharfuehrer

-IV 4 b - Gr.

Beograd, dne 15.maja 1944.

Dispozicija.

1./ Beleška:

IVANOVIĆ je danas otpušten. H.Stuf.BRANDT je primio na znanje rezultat izvida. Od strane IV 1 b nepostoji nikakv interes više na I./vanoviću/.

2./Registratura: U akta

Po nalogu:
THOMAS s.r.

SS-Oberstrumfuehrer

Der Hoehere SS und Polizeifuehrer
Im Bereich des Kdr.General's in Serbien

⁴⁶ Документ на немачком видети у Прилогу.

Der Befehlshaber der Sicherheitspolizei u. des SD
u Beogradu

odred IV / 4 b
Akt: I 370
Referent: Schf.GROSSER

Beograd, dne 15.maja 1944.

Nalog za otpuštanje.

I. Dne 13.4.44..... onamo sprovedeni

Zanimanje: maturant

Ime i prezime: Aleksander I V A N O V I Ć

Datum i mesto rođenja: 20.1.1923. u Beogradu

Imade se dne 15.5.1944. odmah opustiti

II.

..... Prihvatnom logoru Dedinje
Otpušten
Iz prihvatnog logora Dedinje
Dne 15.5.1944. po

WINTER s.r.
SS-Untersturmfuehrer

Po nalogu: THOMAS s.r.
SS- Obersturmfuehrer

Из бројних разговора које смо водили са београдским адвокатом Предрагом Савићем, који је водио процес рехабилитације, а сада и реституције⁴⁷ Анатолија Ивановича, коментаришући последне процесе Александра Ивановића, његово замашно адвокатско искуство дало нам је подстицај и приличну увереност да је целокупан иследни процес исконструисан, тачније, да је слобода коју је Александар Ивановић добио 13.5.1944, најпросто, купљена.

Изјава са испитивања од 19.4.1944:

„Htio bi ali primjetiti, da sam pripadao u Beogradu Nemcima prijateljskoj struji –

била је свесно лажно дата како не би дошло до његове егзекуције и готово сигурно је била део озбиљно организоване борбе за његово ослобађање. Према званичним подацима, Анатолиј Иванович и његова супруга Крунослава у време Александровог хапшења нису били у Београду већ у Мађарској – о чему постоји и Александрова изјава. Незванично – а стога и непоткрепљено

⁴⁷ Адвокатска канцеларија Савић у својој дугогодишњој и веома успешној пракси успела је да рехабилитује више официра Југословенске војске у Отаџбини, Информбировце са Голог отока, индустријалце, трговце, апотекаре, власнике издавачких кућа и штампиарија али и појединце који су осуђивани из политичких побуда за време Слободна Милошевића. Рок за подношење захтева за рехабилитацију пред српским судовима истекао је 15.12.2016. Поједине адвокатске предмете и случајеве, Предраг Савић преточио је у веома занимљива и корисна штива, а случај дубровачког господара др Мата Грацића прерастао је у књигу. Многи његови текстови објављени су у *Политици*, серијалу *Азбучник идентитета*, на порталу *Тамо далеко* и штампаном издању гласила *Српски глас* у Аустралији. Један од најзанимљивијих текстова Предрага Савића посвећен је управо Анатолију Ивановичу Прицкеру (*Три егзила Анатолија Ивановича*) објављен сада и у књизи *Искофак ка правди*, која представља репрезентативна постигнућа ове адвокатске канцеларије.

подацима, сматра се да је процес Александровог ослобађања водио заправо његов отац Анатолиј који је све време анонимно боравио у Београду – уз разуме се, огромну логистичку подршку. Наиме, тешко је разумети и прихватити да је Александар имао само невероватну срећу да га Гестапо као сина познатог индустријалца, коме су одмах по окупацији одузели *Дрвопродукт*, који је праћен годинама уназад, пусти на слободу након месец дана затвора, а да је при том вођен и последни процес у коме је Александар првенствено био оптужен за финансирање покрета Драже Михаиловића са којим – подсетићемо се – окупатор није водио никакву врсту преговора. Према окупатору нису били потребни нарочито ваљани докази за ликвидацију, очито је да ни Гестапо није био имун на добру и уносну трговину, те су извесни челни људи пристали на велику откупнину Александровог живота.

Сем тога, Александрово понашање није имплицирало да је он склон бежању – напротив; он је све време рата боравио у Београду, иако није било препрека да напусти Београд и герилски наступио према окупаторима, а у прилог томе иде и неизнуђена изјава Добривоја Мутавцића. Александар се, наравно, у иследном поступку бранио оптужбама према којима је и сам, наводно, у Кучеву био оптужен за сарадњу са Гестапоом, те да нема ни говора о томе да он може имати био какве везе са „шумским бандитима“ – равногорцима – што је сасвим очекивано понашање социјалне мимикрије у ситуацији када му је живот био угрожен.

Веома спорно је било и његово порекло. Требало је доказати да Александар није Јевреј и то је био један од основних елемената одбране и тачка, видели смо – на којој је Гестапо, верујемо – самоиницијативно, застао. Према досијеу, како имамо прилику да се уверимо, Гестапоу је била довољна само Александрова негација да је Јевреј, да Јевреј није ни његов отац Анатолиј, при чему мајчино српско порекло и родбинске везе са Гаврилом Принципом у том тренутку нису биле камен спотицања, да је жена Герда само „полу јеврејка“ па да чувена немачка полиција, која је иначе водила систематску расистичко – шовинистичко истребљивачку политику буде умирена и пусти га на слободу.

Интересантно је и саслушање кућне помоћнице Десе Ћурчић од 5. марта 1944. у коме она наводи да је код Александра у служби месец дана. Овде се или поткрала грешка у куцању⁴⁸ или у њеној изјави, јер би према записаној изјави која се дешава 5. марта, Деса Ћурчић свега четири, а не месец дана била код Александра у служби. Њена запажања су иста као и запажања гувернанте Катарине Рајтер о веома лошем Александровом финансијском стању, о распродаји ствари и сл. (упркос чему он ипак запошљава кућну помоћницу). Како је Александар који распродаје ствари из куће да би прехранио породицу могао да приушти још једно лице на платном списку, нисмо

⁴⁸ Наиме, Деса Ћурчић у изјави тврди да ради код Александра Ивановића од 1. марта 1944. – испитивање се вршило 5. марта исте године.

сасвим сигурни. Чињеница је да је та иста кућна помоћница непосредно пре тога радила код веома богатих људи – према сопственој изјави код Н.Бабића власника *Руског цара* и *Лотоса*, па је из више разлога неприхватљиво да би пристала на рад без икакве новчане накнаде. Изјава о позајмљеној куцаћој машини је, такође, веома спорна. Тешко ћемо, без резерве, прихватити изјаву да човек који је поседовао штампарске машине нема у поседу куцаћу машину, те да је једну својевремено позајмљивао од пријатеља.

Документација која поткрепљује ове догађаје свакако је аутентична, једино је спорна истинитост тврдњи актера саслушања. Очито се у исконструисаној одбрани поред освете „ортака“ с посла, прихваћене верзије да не припада некој народности која је на немачкој листи за одстрел, акценат ставио и на Александров лош финансијски статус и стога кључну одбрану да будући изузетно осиромашен није могао да финансира ни своју породицу, а да не говоримо о некаквим покретима отпора. Један од разлога и каснијег, поратног, прогона Анатолија Ивановича свакако је веза са политичком оријентацијом Александра Ивановича и његових веза са Равногорским покретом.

2.4. Поратна судбина и рехабилитација

Након рата, Анатолиј Иванович се после огласа у „Борби“ од 10. августа 1945. обратио *Комисији за ратну штету* указујући шта му је све уништено и одузето од стране окупатора. Међутим, одговор нове власти је била секвестрација целокупне имовине јер се истовремено покренуо поступак пред Среским народним судом за Трећи реон града Београда под бројем Кно 13/46, а породицу су почеле да прате отворене претње и прогони. Надаље је решењем Секв.бр 662/46-2 Народног среског суда за Први реон града Београда од 4. јула 1946. а које је донето на основу решења истог суда Кно 40/46 од 2. јула исте године, Анатолију Ивановичу трајно одузета сва имовина на Обилићевом венцу бр. 5. Имовина, тј. фабрика папира у Умци одузета му је на основу Решења Окружног народног суда за округ Београдски Кио 13/46 и закључка о спровођењу истог Киин 29/46 од 13. маја 1946.

Никола, Анатолијев други син је, нажалост, око 1950. године нестао под неразјашњеним околностима. Анатолиј Иванович Прицкер умро је у емиграцији – у Сао Паолу (Бразил), 26. јануара 1954. у Институту *Паулиста* од инфаркта миокарда, колапса периферних крвних судова. Кремиран је сахрањен на гробљу *Араса*, адреса у Бразилу: Ав. Гуаруљос, 1023.

Адвокат Предраг Савић коме је, како смо већ навели, поверен поступак рехабилитације Анатолија Ивановича, у књизи *Искорак ка правди* пише да су поступци рехабилитације у Србији постали актуелни средином ове деценије јер је без њих немогуће пред Агенцијом за реституцију

повратити конфисковану имовину. Зато су – пише он, судови затрпани захтевима за рехабилитацију људи који су из политичких, верских, националних или идеолошких разлога лишени живота, слободе или других права током комунистичког режима.⁴⁹ Како сазнајемо из истог извора, поред лица које је жртва прогона, захтев за рехабилитацију у случају његове смрти може поднети његов супружник, ванбрачни партнер, деца (брачна, ванбрачна, усвојена и пасторчад), потомци и остали законски наследници, тестаментални наследници, али и правно лице чији је циљ заштита слобода и права човека и грађанина, јавни тужилац у случају нарочито тешке повреде начела правне државе и општеприхваћених стандарда људских права и слобода, као и деца жртве прогона или његових напред наведених сродника, која су за време трајања повреде права и слободе родитеља рођена у установама за извршење санкција, односно која су у тим установама са њима провела део времена или су за то време расла без родитељског старања једног, другог или оба родитеља.⁵⁰

Луис (Александар) Ивановић Ерфурт с тадашњим пребивалиштем у Каракасу (Венецуела), преко пуномоћника Ђорђа Лукачевића из Београда 10.5.2006. поднео је Републичкој дирекцији за имовину Републике Србије пријаву одузете имовине (број: 462 – 4831/2006-02) сагласно Закону о пријављивању и евидентирању одузете имовине. У Пријави су наведене непокретности: 1. Кат.површина 732,5 м² на којој су 1934. године подигнуте две зграде: улична пословно–стамбена зграда и дворишна штампарија: обе по пет спратова – у Београду, општина Стари Град, Обилићев венац бр.5. Тренутни назив лица које је у поседу непокретности је: Јавно предузеће ЗАВОД ЗА УЏБЕНИКЕ И НАСТАВНА СРЕДСТВА БЕОГРАД са П.О.; 2. Кат.површина од 16.063 м² са фабричком зградом, машинском кућом, стамбеном зградом и др. *Умка*. Назив лица које је у поседу непокретности је: Фабрика картона *АД УМКА* – Умка. У Пријави је поднета и покретна имовина: машинерија и инсталације у Фабрици хартије и лепенке – Умка.⁵¹

Адвокати Предраг Савић и Александар Ђурић су 2012. од потомака Анатолија Ивановича: Ивановић де Саломон Валерије, Ивановић Ерфурт Луиса и Ивановић Суарез Мариа Мартина, добили специјално овлашћење да поднесу захтев за судску рехабилитацију Анатолија Ивановича и да их заступају у предметном поступку рехабилитације пред Вишим судом у Београду и по потреби и жалбеним поступцима пред Апелационим судом у Београду са правом подношења редовних и ванредних правних лекова и уставне жалбе. Именовани адвокати су такође били овлашћени и за подношење захтева за враћање одузете имовине и обештећење по основу закона о враћању одузете имовине и обештећењу.

⁴⁹ Предраг Савић, *Искобак ка правди* (Београд: Народна просвета, 2019), 80–81.

⁵⁰ Предраг Савић, *Искобак ка правди* (Београд: Народна просвета, 2019), 83–84.

⁵¹ Материјал адвокатске канцеларије Савић.

Почетком 2014. отпочет је процес рехабилитације Анатолија Ивановича, при чему су уредно поднети неопходни докази и образложење за покретање овог процеса. У образложењу је, првенствено, наведен значај рада издавачке куће *Народна Просвета* коју је Анатолиј покренуо по доласку у Србију, а потом и мишљење одбране зашто је постао, заједно са својом породицом, жртва „политичко–идеолошког обрасца нове комунистичке власти“: „Неопростив је био његов друштвени углед у старој Југославији и имовина коју је поседовао. Политичко–идеолошки прогон овде има јасан циљ – одузимање велике и вредне имовине.“ Као завршна реч образложења стоји: „Анатолију Ивановићу је одузета имовина, и његова породица је била изложена политичко–идеолошком терору и безумљу комунистичког тоталитаризма (...) Идеолошка острашћеност представника послератне комунистичке власти је била погубна за породицу Ивановић. Дакле, овде није само реч о исправљању неправде једној породици, већ и о враћању достојанства једном великом културном раднику чија је иновативност у издаваштву оставила велики траг у културној историји Србије, те је и обавеза Републике Србије да рехабилитацијом истог му врати достојанство и бар на тај начин изрази пијетет и захвалност према овом великом пријатељу српског народа.“⁵²

Процес рехабилитације Анатолија Ивановича започет је иницијативом његовог сина Александра Ивановића, који је имајући много поверења у свог дугогодишњег пријатеља, сада преминулог, др Ђорђа Лукачевића, иначе председника реуматолога Србије – испрва њега замолио да отпочне процес. Како господин Ђорђе Лукачевић није био правно лице неколико пута је одбијан уз одређена образложења. Господин Лукачевић је уједно добио и пуномоћје од Александра, којим се обратио Републичкој дирекцији за имовину Републике Србије како би се потом спровео и поступак реституције. Међутим, на неки волшебан начин су се путеви наше дијаспоре укрстили, па је уз велику подршку господина Марка Ломпара, веома успешног пословног човека који сада живи у Мајамију, праунука Анатолија Ивановића, а унука Александра Ивановића – Сара Соломон, ангажовала правну помоћ у решавању поступка рехабилитације и реституције имовине њеног прадеде.

Из бројних разговора које смо водили са адвокатом Предрагом Савићем, дошли смо до значајних и корисних података о току и потешкоћама са којима се адвокатска канцеларија Савић сусрела у поступку рехабилитације који је успешно окончан 2016. Тако господин Савић наводи да је један од највећих проблема и изазова у истраживачкој фази одбране било проналажење Анатолијевог извода из матичне књиге рођених. 2014. адвокатска канцеларија Савић упутила је допис конзуларном одељењу амбасаде Руске Федерације у Републици Србији, тражећи помоћ при

⁵² *Захтев за рехабилитацију пок. Анатолија Ивановића из бив. из Београда у три примерка са пуномоћјем и прилозима*, Виши суд у Београду, од дана: 28.2.2014. Адвокатска канцеларија Савић, ул. Албанске споменице 1, 1100 Београд.

проналажењу нужног извода. Одговор надлежних је био негативан образложен чињеницом да нису у могућности да приме процедуру због непрецизности и недостатка података. Међутим, с обзиром на каснија сазнања о правом месту рођења Анатолија Ивановича, овакав одговор надлежних институција био је сасвим разумљив. Међутим, како је 1927. указом краља Александра Анатолиј Иванович добио држављанство, са поступком рехабилитације се могло отпочети.

Децембра месеца 2014. године Више јавно тужилаштво, након увида у приложене доказе, упутило је Вишем суду у Београду мишљење о основаности захтева за рехабилитацију Анатолија Ивановића. Они су навели да се код таквог стања ствари, а имајући у виду да нису прибављени потребни подаци за Анатолија Ивановића од надлежних органа и организација (Безбедносно информативне агенције, Архива Србије и др.), као ни одлуке Среског народног суда за Трећи реон Града Београда Кно 13/46 решење Окружног народног суда за округ Београдски Кно 13/46 и закључка о његовом спровођењу Киин 29/46, чија се ништавност тражи – нема основа за законску рехабилитацију именованог и да у конкретном случају треба водити двостраначки поступак по правилима ванпарничног поступка.⁵³

Нешто касније, марта 2015. године Виши суд у Београду донео је *Решење* којим се усваја захтев за рехабилитацију, али је истовремено одбио захтев за рехабилитацију у делу којим је предлагач тражила да се утврди да је ништаван и Закључак о спровођењу Киин 29/46, као и да се рехабилитовано лице пок. Анатолиј Ивановић сматра неосуђиваним лицем. У *Образложењу* истог је, између осталог, наведено да је у доказном поступку суд прочитао разна решења, изводе, дописе из архива, копију текста о Анатолију др. Гојка Маловића из дневног листа *Политика*, затим Анатолијево саслушање, записник из 1945. и записнике из 1946. На основу свега тога, дакле, оценом изведених доказа и то како сваког доказа појединачно, тако и свих изведених доказа заједно – суд је закључио да у конкретном случају постоји основа за рехабилитацију Анатолија Ивановића.

⁵³ Боље разумљивости ради, навешћемо да: о захтеву за рехабилитацију одлучује Виши суд, тј. судија појединац према процесним правилима предвиђеним, како самим Законом о рехабилитацији, тако и Законом о ванпарничном поступку. Процесна правила поступка рехабилитације се разликују у зависности од тога да ли се тражи законска или судска рехабилитација. Ако се тражи законска рехабилитација поступак започиње као једностраначки. Закон предвиђа обавезу суда да пре одлуке о захтеву за рехабилитацију у овом случају затражи мишљење од надлежног Вишег јавног тужиоца. Ако исти не оспорава поднети захтев онда поступак остаје једностраначки и суд доноси одлуку о поднетом захтеву. Међутим, ако се тужилаштво противи поднетом захтеву, онда се даљи поступак води као да је поднет захтев за судску рехабилитацију, односно, судија појединац одлучује о двостраначком поступку где се, поред подносиоца захтева за рехабилитацију, као странка јавља и Република Србија коју заступа надлежни Виши јавни тужилац. У поступку рехабилитације прокламовано је истражно начело, што значи да је суд овлашћен и да самостално истражује чињенице које странке нису изнеле. Суд може и сам или на захтев странака да прибавља доказе и податке од надлежних државних органа и организација, који су дужни да их на захтев суда доставе у року од 60 дана од дана пријема захтева (...) Против решења у поступку рехабилитације дозвољена је жалба у року од 30 дана од достављања решења. Надлежни Апелациони суд одлучује о жалби у већу састављеном од троје судија. Против правоснажног решења у поступку рехабилитације није дозвољена ревизија. Предраг Савић, *Искофак ка правди* (Београд: Народна просвета, 84–85), 2019.

Након прочитане приложене документације, а имајући у виду утврђено чињенично стање – по налажењу овог суда – поступак којим је Анатолиј Ивановић лишен права на имовину није спроведен у складу са законом и уз поштовање свих грађанских права. Међутим, суд је у овом поступку и по службеној дужности од свих надлежних архива затражио податке, те је из дописа свих архива утврдио да не постоји одлука којом је наведено лице осуђено судском или административном одлуком за извршење неког кривичног дела чија би споредна казна била конфискација имовине. Суд је, дакле, пронашао да је Анатолиј Ивановић лишен имовине из идеолошких разлога.

Такође, из изведених доказа је утврђено да је покојни Анатолије Ивановић у досијеу обавештајне службе Југославије био окарактерисан као страни агент ИС-а да му је одлукама надлежних органа 1946. године конфискована имовина, те да је тада имао статус окривљеног, односно осумњиченика. Међутим, у архивама обавештајне службе Југославије не постоји доказ да је Анатолије Ивановић икада био осуђен за неко кривично дело или да је против њега вођен кривични поступак – иако је статус окривљеног тј. осумњиченог наведен приликом доношења одлука којим се конфискује имовина. Стога је суд закључио да је пок.Анатолије Ивановић као индустријалац и руски емигрант сматран претњом по тадашњу власт – због чега је био изложен идеолошко–политичком прогону што је довело до конфискације његове имовине и повреде права на приватну својину. Наиме, приватна својина представља неприкосновено право сваког појединца које се може ограничити или одузети само изузетно, али како у конкретном случају није постојао ниједан оправдани разлог да се пок.Анатолију Ивановићу одузме имовина – чиме су побијане одлуке донете противно начелима правне државе и општеприхваћеним стандардима људских права и слобода – суд је оценио да захтев за рехабилитацију пок.Анатолија Ивановића треба усвојити. Против поменутог *Решења* била је дозвољена жалба Апелационом суду у Београду, преко овог суда у року од 30 дана од пријема писаног отправка решења. Управо је та *Жалба* било једино изненађење одбране у току вођеног процеса, а упућена је 7.5.2015.

Наиме, у Жалби је сматрано да је у овом поступку погрешно примењена одредба материјалног права, односно да нису испуњени услови за рехабилитацију пок.Анатолија Ивановића. Наводи се да је у току овог поступка утврђено да је у време када му је конфискована имовина одлукама надлежних органа 1946. године Анатолиј Ивановић имао статус окривљеног – што указује да је против именованог вођен кривични поступак, а чији исход није утврђен у току поступка рехабилитације. То је узето у обзир и због тога што је постојала могућност да су поменута решења (тада Окружног народног суда Кно 13/46, 40/46) донета у поступку извршења споредне казне по евентуалној осуђујућој кривичној пресуди или да су донета по утврђивању ратне добити или из других разлога који би довели до другачије одлуке суда. Цитирамо део Жалбе:

„На овакав закључак наводи и налажење првостепеног суда које је наведено у образложењу да је *Анатолије Ивановић, издавач и индустријалац у емиграцији, у картотеци би окарактерисан као агент ПИС-а.*⁵⁴

Наиме, у списима предмета постоје подаци о томе да је од ОЗНЕ вођен поступак против именованог, где се међу осталим записницима налази и изјава од 21.01.1946. године књиговође у фабрици *Лепенка*, код Анатолија Ивановића, који наводи да је ова фабрика продата *домаћем немцу*, да је фабрика дуговала новац банкама, али да је касније, из њему непознатих разлога: *Анатолије поново примио предузеће у своје руке и да му је Анатолије причао да може да иде код Хитлера где би добио ордене и издржавање, као и многи други његови другови, који су се борили против Црвене армије заједно са њим.*⁵⁵
[Подвлачење И.Б.]

У закључку жалбе је изнето да се код оваког стања ствари сматра да је суд погрешно и непотпуно утврдио чињенично стање јер није прибавио решења за која је утврдио да су ништавна, да током поступка није утврдио по ком правном основу и из којих разлога су донета, па је на тако утврђено чињенично стање погрешно применио материјално право и начинио битну повреду одредаба парничног поступка и предложио да Апелациони суд у Београду укине побијано решење, да предмет врати првостепеном суду на поновно суђење или га преиначи тако што ће одбити захтев за рехабилитацију пок.Анатолија Ивановића.

Адвокатска канцеларија Савић је крајем маја 2015. упутила *Одговор на жалбу ВЈТ Београд*:

„Аутор жалбе из ВЈТ Београд, изјављене 07.05.2015. године, очито још није обавештен да је Јосип Броз ТИТО-УМРО!

Ово пишем, после дугог промишљања, са пуном материјалном и сваком другом одговорношћу, као бивши помоћник министра правде, који је већи део радног века посветио борби за заштиту угледа и достојанства српских судова и српског правосуђа уопште.

Невероватно и потпуно супротно духу важећег Закона о рехабилитацији звучи цитирање у жалби изјаве неименованог доушника ОЗНЕ, књиговође из Фабрике „Лепенка“, а из досијеа БИА, коју од срамоте ни судови, који су примењивали револуционарну правду нису користили.

Да апсурд буде стравичан, тај књиговођа, оптужује како се Анатолиј Ивановић (иначе јеврејског порекла) хвално како *може да иде код Хитлера где би добио ордене и издржавање.*

Из списка предмета се види да су Немци, ЧИМ СУ УШЛИ У БЕОГРАД, СЕКВЕСТРИРАЛИ СВУ ИМОВИНУ АНАТОЛИЈА ИВАНОВИЋА, ПОЧЕВ ОД ШТАМАРИЈЕ, РЕДАКЦИЈА, ПА ДО ФАБРИКЕ НА УМЦИ! Да није побегао из Београда, Анатолиј Ивановић, би доживео исту судбину као његов пријатељ, такође, **велики издавач –Геца Кон, којег су Немци стрељали одмах по доласку у Београд.**

У досијеима прибављеним из Историјског архива града Београда види се да су Немци ухапсили Анатолијевог сина Александра као Јеврејина, а он се избавио уз волшебну помоћ адвоката и пријатеља, који су купили *доказе* да је *наводно Караим, тј. припадник хазарског племена које се отуђило од Јевреја.* На тај начин спасено је неколико припадника јеврејског народа, али за прибављање таквих докумената требале су енормне своте новца.

Анатолиј је, опет, према доказима ОЗНЕ, цео рат провео у збегу, ван Београда, једва покретан, лечећи се у бањама по Мађарској. Стога, приче о могућим осуђујућим пресудама из жалбе делују као фатаморгана.

⁵⁴ Материјал адвокатске канцеларије Савић.

⁵⁵ Материјал адвокатске канцеларије Савић.

Једини циљ овакве жалбе, може бити покушај да се одуговлачи са реституцијом имовине Анатолија Ивановића. Жалба, у ствари, представља куповину времена док се не приватизује републички завод са седиштем на Обилићевом венцу бр.5., у згради коју је подигао Анатолиј Ивановић, и чији се повраћај пред Агенцијом за реституцију тражи. Због небулозне дојаве једног књиговође и на њој засноване жалбе, рехабилитација човека који је неизмерно задужио српски народ и српску културу сада чека – потврду и правоснажност.

Београд, 25. мај 2015.

(Читајући жалбу, осећам се као да је 25. мај 1945.)

ПУНОМОЋНИК

Оцењујући наводе жалбе противника предлагача, Апелациони суд нашао је да је првостепени суд на потпуно и правилно утврђено чињенично стање правилно применио материјално право када је констатовао да су у конкретном случају испуњени услови за рехабилитацију покојног Анатолија Ивановића. То је поткрепљено чињеницом да поступак којим је покојни Анатолије лишен права на имовину није спроведен у складу са законом и уз поштовање свих грађанских права јер из архивске грађе надлежних институција не произилази да је Анатолије Ивановић осуђен судском или административном одлуком за извршење неког кривичног дела, чија би споредна казна била конфискација имовине – *услед чега закључујемо је Анатолиј Ивановић лишен права на имовину из идеолошких разлога*. При томе је првостепени суд имао у виду да је покојни Анатолиј у досијеу обавештајне службе Југославије био окарактерисан као страни агент ИС-а, као и да је одлукама надлежних органа из 1946. године, којима му је конфискована имовина био означен као сумњичени. Међутим, из Архива обавештајне службе *не постоји доказ* да је Анатолиј Иванович икада био осуђен за неко кривично дело или да је против њега вођен кривични поступак и због тога је одлучено да се потврђује решење Вишег суда у Београду.

У конкретном случају није утврђено да је против Анатолија Ивановића вођен кривични поступак за било које дело – чиме исти није оглашен кривим за извршење неког дела. На наведено упућује и чињеница да од Анатолија Ивановића није конфискована имовина већ је иста након његовог одласка у иностранство стављена под секвестар – принудну управу, да би иста потом била трајно одузета али не због изрицања санкције конфискације имовине већ вероватно због околности што се Анатолиј Ивановић није вратио из иностранства. Тако је Апелациони суд потврдио да је правилна одлука првостепеног суда када је оценио да је одузимање имовине Анатолију Ивановићу извршено из идеолошких разлога, а противно начелима правне државе и општеприхваћеним стандардима људских права и слобода.

Важна ставка је навод Апелационог суда о правилности ожалбеног решења, тј. да он није доведен у сумњу жалбеним наводима противника предлагача јер првостепени суд није од Војног архива тражио да се изјасни да ли је пред тадашњим војним судом Југославије против Анатолија Ивановића вођен кривични поступак. Имајући ово у виду, из стања у списима предмета

произилази да је првостепени суд од Војног архива у смислу одредбе члана 13 Закона о рехабилитацији тражио наведени податак, те да је дописом наведеног архива бр. 2212-2 од 29.04.2014. првостепени суд обавештен да Војни архив не поседује податке о томе да је покојном Анатолију Ивановићу суђено пред војним судом. Како се ни осталим жалбеним наводима противника предлагача не доводи у сумњу правилност побијаног решења, то је Апелациони суд применом одредбе члана 401 став 2. ЗПП (Службени гласник РС бр.72/11), одлучио као у изреци, а сходно применом одредбе члана 30. Закона о ванпарничном поступку.

Текст о рехабилитацији Анатолија Ивановића први је објавио лист *Српски глас* са седиштем у Мелбурну који се штампа ћирилицом, и више пута чланак о рехабилитацији објавила је и *Политика*. У знак поштовања према раду издавачке куће Анатолија Ивановича Прицкера, крајем 2018. Предраг Савић је заједно са др Јованом Јањићем и Драганом Елезом основао издавачку кућу са истим називом – *Народна просвета*.

3. Повратак српском књижарству

Оно што сведочи да је постојало, и да је било свето место ово, није ни стуб, ни камен, него Слово.

Стихови академика Љубомира Симовића уклесани на вратима манастира Рујан, село Врутци код Ужица

У овом поглављу имамо неколико наума:

1. Пружићемо кратак хронолошки преглед српског штампарства, издаваштва и књижарства XV–XX са посебним акцентом на период између два светска рата – који представља и историјски оквир наше теме;
2. Указаћемо на чињеницу да су круцијални проблеми југословенског издаваштва и књижарства поглавито били детерминисани политичким факторима као и одсуством систематске државне политике која би штитила интересе књижарског staleжа, омогућила му прогресиван ток и тиме, несумњиво, развијала културу;
3. За почетак, а на основу детерминанти које нам хронолошки увид омогућава, назначићемо место које је *Народна Просвета* заузимала међу другим водећим издавачким кућама прве половине XX века и у културном миљеу бивше Краљевине, иако се у научној литератури њен рад у целости превиђа, а Анатолиј Иванович Прицкер само неколико пута штуро помиње. Детаљан увид у рад ове издавачке куће биће садржај наредних поглавља.

3.1. Хронотоп српског штампарства, издаваштва и књижарства

Иако су ове делатности бављења књигом сасвим засебне „у унедоглед продуженом дечјем добу, окаснелог проходавања српског књижарства и издаваштва“⁵⁶ биле су нужно испреплетане и захтевале су превремено зрење, како би се – макар и хромим ходом, уклопиле у већ добро уходани ток средњоевропских књижарских домашаја. Сходно томе и овакав поднаслов – срочен са циљем да кроз ширу перспективу подсети на прва, плодна постигнућа бављења књигом и да маркира организоване почетке издавачке делатности, на чију ће се традицију – уз важне иновације – ослонити и Прицкерова *Народна Просвета*. Акцентованем историјске вертикале у развоју српског издаваштва, наглашавањем његових првобитних домашаја: садржаја, естетике, продукције и трговине, желимо да подсетимо да је потоњи застој и спори развој српске књиге и просвете био

⁵⁶ Жарко Војновић, *Из Спарте светлост то јест живот и подвизи Каменка и Павла браће Јовановића уједно и библиографија издања* (Панчево: Градска библиотека Панчево, 2010), 219.

наметнут чврстим затомљењима њене исконске природе у сложеним историјским приликама: ратовима, окупацијама и сеобама које су захтевале дуг издржај и способност преживљавања на размеђу граница великих сила.

С обзиром на специфичност наше теме и чињенице да је оснивач и власник Народне Просвете – Анатолиј Иванович Прицкер – био руски емигрант, који је пристигао у Србију након Октобарске револуције и грађанског рата (1917–1922), представљањем и анализом рада ове издавачке куће, допунићемо и *архив* плодних и разnorodних руско – српских културних и духовних веза.

Ако не примарни, онда свакако важан циљ овог поглавља јесте и да нагласи да је књига увек моћно оружје у одбрани културног наслеђа, особито код оних народа – попут српског, склоних да стара искушења и искуства – недоучена – понављају. Освртом на старо раздобље српског штампарства и издаваштва XV–XVIII века, укратко али никад довољно, подсећамо и на његов изванредан значај у развоју и духовном узрастању српске културе, од тренутка када се одважила и прихватила нове европске техничке домаћаје – Гутенбергов проналазак штампања покретним словима.⁵⁷

Осим чињенице да су прве српске штампане књиге настале у врло неповољним условима у односу на друге европске земље, важно је напоменути, да се особито најстарије међу њима – упркос тескобним временима, могу подичити не само корисним и важним садржајем већ и високим техничким стандардима и истанчаном естетиком. Одликовале су се лепим избором слова, чистим штампањем, добром редакцијом текстова као и богатим дрворезним украсом.⁵⁸

⁵⁷ Јоханес (Johannes Gutenberg, раније презиме Генсфлајш [Gensfleisch] око 1397–1468) изумитељ је штампарства у чијој је штампарији на Мајнцу латиницом готског типа штампана *Библија* на латинском језику. Ова знаменита књига, тзв. *Библија у 42 ретка*, започета је 1452, а довршена 1455. Пре ове *Библије*, Гутенберг је огледно штампао *Турски календар*, побуђен експанзивним турским освајањима; у том календару помиње се и Србија (в. Страхинја Костић, Зборник МС за књ.и језик 16/1, 1968, 73-81; такође код Чурчића, стр. 3 овог извора). Гутенбергова штампарија убрзо је прешла у друге руке, а штампарство се још за његова живота проширило у друге немачке градове (Штразбур, Бамберг, Келн, Аутзбург, Нирнберг) и почело се преносити у друге земље, најпре у Италију (особито Венеција). До краја столећа било је основано око 1 000 штампарских радионица у преко 250 градова и места међу којима је и Цетиње – колевка српскословенског штампарства. М.Пешикан, „Лексикон српскословенског штампарства“ у *Пет векова српског штампарства: 1494–1994* гл. уредник Мирослав Пантић, приредили: Митар Пешикан, Катарина Мано-Зиси, Миљко Ковачевић, (Београд: САНУ, Матица српска, Народна библиотека Србије, 1994), 105–106. Харолд Инис (Harold Adams Innis, 1894–1952.), канадски професор политичке економије, тврдио је да је интелектуални монопол средњовековних монаха, заснован на пергаменту, био угрожен папиром и штампарством, баш као што су и Грци својим алфабетом срушили „монопол над вештином писања“ који су имали египатски свештеници у доба хијероглифа. А.Brings, P.Berk, *Društvena istorija medija od Gutemberga do interneta* (Beograd: Clio, 2006), 16.

⁵⁸ Сретен Петковић, „Илустрације и књижевни украс у српским штампаним књигама XV–XVII века“ у: *Пет векова српског штампарства 1494–1994*, гл.уредник Мирослав Пантић, приредили: Митар Пешикан, Катарина Мано-Зиси, Миљко Ковачевић, (Београд: САНУ, Матица српска, Народна библиотека Србије, 1994), 25-52. Како први познати дрворез датира из позног XIV века, чињеница је да су се колекције слика верских сцена за дрворезе производиле и пре Гутенбергове *Библије*. А.Brings, P.Berk, *Društvena istorija medija od Gutemberga do interneta* (Beograd: 2006), 57. Једна од најраскошније украшених књига је *Празнични минеј* из 1538. Божицара Вуковића, чији су поједини примерци, попут оног који је некада припадао првобитној збирци старих штампаних књига Народне библиотеке у Београду, а сада

Такво специфично прегнуће у временима када је српска држава била „тамни вилајет“, земља угроженог егзистенцијалног држања – сведочи о свесности националне представе, постојању културног обрасца који се, пре свега, темељио на религиозној литератури и византијској баштини.⁵⁹ Осим тога, ма како префињено деловала, ова делатност била је и облик нарочитог отпора према потпуној „националној демобилизацији Срба“⁶⁰ која је већ била отпочела. Наиме, знаног датума – 29. маја 1453. скрнављењем и опсадом Цариграда које је предводио султан Мехмед II Освајач и драматичних сукобљавања два, по много чему, различита света – османског и византијског – и Србија је слутила сутон државности. Уз претходни постепени пад и косовски суноврат, он се и догодио 1458–1459. Током потоњих вишевековних агресивних процеса исламизације, унијаћења и католичења, штампање религиозне литературе значило је очување вере, самосвести и етничког обележја – стога се издавање⁶¹ пет прквених књига у *Цетињској штампарији* уз наглашени естетизам монаха Макарија „који је свој рад заснивао на духу

се чува у библиотеци Честер Бити у Даблину (W 149) штампани на пергаменту и потом накнадно колорисани. Доследно поштујући источнохришћанску традицију, мајстори су приликом израде ових илустрација користили позновизантијске итали-критске иконографске узоре, којих су се у највећој мери придржавали и иконописци који су сликали иконе за цркву Светог Ђорђа Грчког у Венецији (San Giorgio dei Greci). Интересантно је да су поред већине дрвених калупа непосредно гравираних према поменутим обрасцима, у Празничном минеју отиснуте и две у иконографском погледу, до тада непознате представе. На једној од њих су приказане фигуре утемељивача српске државе и цркве, свети Симеон Српски и свети Сава Српски, а на другој сцена у којој свети Никола приводи Христу Стефана Дечанског, која ће касније послужити као иконографски узор, пре свега, у монументалном црквеном сликарству. Мирослав Лазић, „Украс српске штампане књиге у XV и XVI столећу: центри и стваралачка продукција“ у *Сакрална уметност српских земаља у средњем веку, Византијско наслеђе и српска уметност II* гл.уредници Љубомир Максимовић, Јелена Триван (Београд: Српски комитет за византологију, ЈП Службени гласник, Византолошки институт САНУ, 2016) 487–488 и старији извори.

⁵⁹ Говорећи о обликовању идентитета, процесу самопрепознавања тек крштених Срба, те сталној изложености разнородним утицајима, Драган Војводић, закључује: „Пред њима се у том погледу нашао изазовнији задатак но пред неким другим младим народима, усидреним дубоко у позадини надмоћних цивилизација [...] У зрелом средњем веку Срби су успоставили самосвојну идеолошку вертикалу, око које су могли да саберу различите цивилизацијске постулате и да их ставе у функцију културних потреба властите државе, односно креативног утемељења њеног идентитета“. Драган Војводић, „На размеђу светова и култура – биће и простори српске средњовековне уметности“ у *Сакрална уметност српских земаља у средњем веку Византијско наслеђе и српска уметност II* (Београд: Српски комитет за византологију, Службени гласник, Византолошки институт САНУ, 2016), 23.

⁶⁰ Оцена Слободана Јовановића о Србима у Југославији, према: Мило Ломпар, *Црњански – биографија једног осећања* (Нови Сад: Православна реч, 2018), 213.

⁶¹ Сагласни смо са виђењем Жарка Војновића да: „По некој чудној навици, прве српске штампане књиге у нашој се науци готово никад не стављају у контекст издаваштва. Текстови који се њима баве готово сви до једног ову проблематику, уместо за издаваштво, везују искључиво за штампарство. Судећи по њима, ове књиге нису *објављене*, него су просто *штампане*, а дело Ђурђа Црнојевића, Божидара Вуковића, горажданских Љубавића...скоро се никад не назива издаваштвом, него једино и искључиво штампарством [...] Промена, међутим, уобичајене тачке гледишта, то јест премештање тежишта са штампарства као технолошког питања на издаваштво као свеобухватни процес бављења књигом, веома је важна и за српску библиологију, јер мења перспективу, те се самим тим пружа могућност достизања квалитативно другачијег нивоа сазнања.“ Жарко Војновић, „Додатни текстови старих штампаних књига у контексту почетака српског издаваштва“ у *Одраз Читалиште* (2015): 63. Овом промишљању ипак морамо додати тврдњу Лазе Чурчића из текста *Претходнице књига за народ* у у којем врло јасно каже: „Сви штампари српских књига од 15. до 18. века били су и издавачи, српско књижевство је много млађе, рађало се у 18. веку“ Лаза Ђурчић, „Претходнице књига за народ“ у *Српско књижевство, нови прилози за историју српског књижевства*, гл.уредник Зоран Колунџија, Петар Јоновић, (Нови Сад: Прометеј, 2002), 421.

венецијанских ренесансних издања⁶² – у тада једино још непоробљеној Црној Гори може сматрати извесним подвигом.

Цетињска штампарија

Заснивањем штампарије „благверни господин Ђурађ Црнојевић“ – син Ивана и унук Стефана Црнојевића, господар Црне Горе и „војвода Зете“ од 1490–1496. начинио је изузетан духовни и културни подухват. Наиме, који год мотиви овог трудољубивог чина били: потреба да заштити државу од „агарјанског порода“, његова побожност или напросто, лична култура – остаје чињеница да је ова штампарија била не само прва, већ штампарија, за оно доба, изузетних техничких и естетских квалитета која ће служити као узор многим потоњим штампаријама.⁶³

Историјска је чињеница да су у то време многе цркве и манастири били опустошени турским освајањима, те је нужно било повратити макар део некадашњег књишког корпуса. Штампанје је убрзавало стари писарски начин и ова штампарија је заправо радила као средњовековна скрипторија, само са механички убрзаним радом – уз потпуно одсуство комерцијалног карактера.⁶⁴ Једина претходница штампарији Црнојевића у штампанју ћириличких књига која је била окренута православном свету била је *Краковска ћириличка штампарија* коју је основао Немац – Швајцолт Фиол. Из те штампарије изашле су 1491. две књиге: *Октоих*

⁶² Велимир Старчевић, *Старо српско књижаство* (Београд: Службени гласник, 2011), 21.

⁶³ Митар Пешикан, „Лексикон српскословенског штампарства“ у *Пет векова српског штампарства: 1494–1994* приредио Митар Пешикан, уредник издања Мирослав Пантић (Београд: САНУ, Матица српска, Народна библиотека Србије, 1994), 115.

⁶⁴ Дејан Медаковић, *Графика српских штампаних књига XV–XVII века* (Београд: САНУ, 1958), 28.

*првогласник*⁶⁵ и *Часослов*⁶⁶ – књиге су имале руски предложак са јужнословенским траговима, штампане у две боје, технички веома успело, са словима за које се може рећи да су најлепша.⁶⁷

Штампарија Ђурђа Црнојевића означава почетак новог доба у развоју писмености. Прелазак са рукописања⁶⁸ на штампане облике књига⁶⁹ претпостављало је, међутим, и извесна опредељења. Тако су први ћирилички штампари свој курент уобличио по угледу на уставно писмо, а не на брзопис – што је био случај са латиничком и грчком штампом, чији је курент заснован на минускулу. Тај норматив ће учинити да у ћирилици верзал и курент не представљају морфолошки различита писма. Црнојевићка штампарија се и у том смислу истакла једноставношћу и рационалношћу добро пробраних облика, донела је највише типолошког помака, а испољили су и извесне иновације у слогу.⁷⁰ У штампарији Црнојевића, настало је пет српских инакунабула под надзором јеромонаха Макарија. Прва одштампана књига била је *Октоих првогласник*, завршена 4. јануара 1494. Сматра се да је за Првогласником штампан и *Октоих петогласник*, а за њом и *Псалтир*,⁷¹ 22. септембра 1494. После Псалтира штампан је *Молитвеник*, а

⁶⁵ *Октоих*, *осмогласник*, грчки οκτωηχος, octoechos је књига намењена певници и појцима, а у њој су службе са измењивим молитвословљима и песмама за богослужења седмичних дана. Октоих је углавном писао Свети Јован Дамаскин, и то само васкрсне службе мада се у њима налазе и песме и других песника: Анатолија, цара Константина Порфирогенита, цара Лава Мудрог и других. Осмогласник се, обично, дели на две књиге – од првог до четвртог гласа (октоих првогласник) и од петог до осмог гласа (октоих петогласник). Осмогласник који, поред васкрсних, обухвата и службе за све седмичне дане назива се параклитик (παράκλησις). Данашњи облик параклитик је добио, вероватно, у Русији после Јарослава (1019–1054). Лазар Мирковић, *Православна литургија или наука о богослужењу православне источне цркве. Први општи део*. (Београд: Свети Архиепископски Синод, 1982), 135–161; Ђорђе Трифуновић, *Азбучник српских средњовековних појмова* (Београд: Нолит, 1990), 221.

⁶⁶ *Часослов* грч. ωρολόγιον, часловац – важна богослужбена књига која садржи непромењена молитвословља за сваки дан. Грађа у часослову распоређена је према редоследу богослужења, а он садржи још чинове и молитве за извесна дневна служења, затим тропаре, кондаке, богородичне, акатисте, причасне који припадају богослужењу седмичног и годишњег круга. Састављање часослова приписује се Светом Сави Освећеном, славном јерусалимском подвижнику (упокојио се 534.) Касније је књига проширивана допунама Јована Дамаскина, Теодора Студита и других писаца. Лазар Мирковић, *Православна литургија или наука о богослужењу православне источне цркве. Први општи део*. (Београд: Свети Архиепископски Синод, 1982), 135–161; Ђорђе Трифуновић, *Азбучник српских средњовековних појмова* (Београд: Нолит, 1990), 377.

⁶⁷ Лаза Чурчић, „Видови и огранци раног словенског штампарства“ у *Пет векова српског штампарства: 1494 – 1994*, приредио Митар Пешикан, уредник издања Мирослав Пантић (Београд: САНУ, Матица српска, Народна библиотека Србије, 1994), 14.

⁶⁸ Без обзира на појаву штампарија, преписивачка делатност је настављена јер је потреба за књигом била већа од потенцијалне продукције штампарија. У периоду пре 1750. било је врло мало књига и штампане књиге биле су светиња А.Brings, P.Berk, *Društvena istorija medija od Gutemberga do interneta* (Београд: Сlio, 2006), 92; осим тога, чињеница је да се извесне традиције нагло не прекидају и да медији увек постоје синхроно.

⁶⁹ Штампана књига по својој форми била је дубоко инспирисана традицијом рукописне књиге, у тој мери да, на пример, венецијански штампари у периоду 1471–1473 подражавају у текстовима читав систем лигатура које су тако типичне за рукописе. Један од најплоднијих истраживача у области старе српске штампе Ђорђе Сп. Радојичић подвлачи да је и српска штампана књига „имала све спољне особине рукописних црквених књига“. Дејан Медаковић, *Графика српских штампаних књига XV–XVII века* (Београд: САНУ, 1958), 63, 19.

⁷⁰ Митар Пешикан, „Стара штампа као развојни ступањ ћирилице“, „Лексикон српскословенског штампарства“ у *Пет векова српског штампарства: 1494 – 1994*, приредио Митар Пешикан, уредник издања Мирослав Пантић (Београд: САНУ, Матица српска, Народна библиотека Србије), 65, 206–207.

⁷¹ *Псалтир*, грч. ψαλτηριον књига која садржи 150 псалама, приписиваних Давиду, Соломону, Асафу, Еману, Етану и др. Псалтир су са грчког на словенски превели свакако још Ђирило и Методије. После псалтира, на словенски се преводе и тумачења („такованије“) псалтира. Он је био најчитанија библијска књига.

вероватно и изгубљено *Четворојеванђеље црнојевићко*, за које се зна само по Буђановачком препису из 1548. Претпоставља да је ово технички била најбогатије опремљена књига Црнојевићке штампарије и због позиције које Јеванђеље заузима међу богослужбеним књигама.⁷² Као вешт писар књига из Цетињског манастира, Макарије је послат у Венецију⁷³ да изучи типографски занат. Монах Макарије помиње се у предговору и потписује у поговору *Октоиха првогласника*.⁷⁴ Посредно сведочанство остало је о његовом „рукоделисању“ *Четворојеванђеља*⁷⁵ (*сложеније Макаријево*); како *Октоиху петогласнику* и *Молитвенику*⁷⁶ није сачуван ни почетак ни крај, могло се на основу других одлика утврдити да су Макаријева дела. Његов живот и рад били су сасвим неизвесни након наглог и насилног прекида рада штампарије Црнојевића, децембра 1496. а потом и пада Зете под Османлије. Поглавито српски и румунски научници виђења су да је тај исти монах Макарије своју делатност након немилых догађаја наставио у Влашкој и тиме постао и први румунски штампар (У Трговишту, каснијој резиденцији влашких кнежева, штампало је прве влашке

⁷² Дејан Медаковић, *Графика српских штампаних књига XV–XVII века* (Београд: САНУ 1958), 67. Детаљан преглед историографских радова о раду штампарије Црнојевића види: Ј.Р.Бојовић, „Историографија о мјесту рада Црнојевића штампарије“ у *Пет вјекова Октоиха – прве штампане ћириличке књиге на словенском језу*, Подгорица: 1996.

⁷³ У време формирања штампарије Црнојевића Италија је већ доживљавала успон штампарске уметности; штампарије постоје у 73 града, а прворазредни мајстори Италије су управо они ломбардијско-венецијанске школе. Најлепше што је створила италијанска рука у погледу повеза и опреме припадало је завршном периоду ране и почетку пуне ренесансе (око 1477–1518.) Дејан Медаковић, *Графика српских штампаних књига XV–XVII века* (Београд: САНУ, 1958), 62.

⁷⁴ „Видев ја, у Христа Бога благоверни и Богом чувани, војвода Зете, господин Ђураћ Црнојевић, умањење светих књига пљачком и разарањем агаренских синова, предано се потрудих, помоћу Светога Духа и излих матрице за слова, и на њима за једну годину осморо људи заврши Октоих од четвртога гласа, у славу Бога који нас оснажује. Трудих се о овоме и рукоделисах ово смерни свештеник монах Макарије од Црне Горе, по заповести господина ми Ђурђа Црнојевића, при преосвећеном архиепископу зетском, митрополиту, кир Вавли.“ *Октоих првогласник 4. јануар 1494*. према: *Између традиције и иновације 520 година од прве ћирилице књиге штампане на српскословенском језику*. Аутори изложбе и каталога: Љиљана Пузовић, Мирослав Лазвић (Београд: Народна библиотека Србије, 2014) То је књига од 270 листова, величине 286 x 205 мм, са 30 редова на страни. (Димензије су узете према примерку који се чува у Народној библиотеци Србије, под сигнатуром И 40.) Љиљана И. Пузовић, „Почети српског штампарства. Издања штампарије Ђурђа Црнојевића“ у *Између традиције и иновације 520 година од прве ћирилице књиге штампане на српскословенском језику*. Аутори изложбе и каталога: Љиљана Пузовић, Мирослав Лазвић (Београд: Народна библиотека Србије, 2014), 11–20.

⁷⁵ *Јеванђеље*, грчки το εὐαγγέλιον, evangelium. Константин (Ћирило) је пред полазак у Моравску свакако превео *Јеванђељистар*, односно *Изборно јеванђеље* у којем су сва четири јеванђеља (Матеја, Марка, Луке и Јована) распоређена у „зачела“, што се читају на богослужењу у току читаве године. Превод овог *Изборног јеванђеља* или краћег апракоса употребили су касније у Моравској Ћирило и Методије и њихови ученици приликом превођења *четворојеванђеља* (тетραεὐαγγέλιον). Изгледа да је још средином XIV века на Светој Гори Атоској, уочи реформе бугарског патријарха Јефтимија, почела да се ствара нова редакција четворојеванђеља. Ова редакција је ушла у најстарија јужнословенска и руска штампана четворојеванђеља. Лазар Мирковић, *Православна литургија или наука о богослужењу православне источне цркве. Први општи део*. (Београд: Свети Архиепископски Синод, 1982), 135–161; Ђорђе Трифуновић, *Азбучник српских средњовековних појмова* (Београд: Нолит, 1990), 119–120.

⁷⁶ *Молитвеник*, εὐχολογιον, rituale sacramentorum, *требник* је богослужбена књига која садржи молитвословља, свештенодејства, песме и каноне за свршавање чинова светих тајни и за друге потребе („треби“). Требник је некада чинио целину са служабником, а у најстарије српске требнике спада, вероватно, онај с краја XIII века (Музеј Српске православне цркве у Београду – Збирка Радослава Грујућа 3–I–65). Велике старине је био и српски требник писан на пергаменту око 1350. за време цара Душана али је изгорео у немачком бомбардовању априла 1941. у Народној библиотеци у Београду, број 488). Лазар Мирковић, *Православна литургија или наука о богослужењу православне источне цркве. Први општи део*. (Београд: Свети Архиепископски Синод, 1982), 135–161; Ђорђе Трифуновић, *Азбучник српских средњовековних појмова* (Београд: Нолит, 1990), 350.

књиге – *Служабник* (1507),⁷⁷ *Октоих* (1510) и *Четоворојеванђеље* (1512). Други научници, углавном бугарски, сматрају да је Макарије потпуно друга личност само са истим именом – „Макарије од Црне Горе“. Оба табора сагласна су да је пред крај живота монах Макарије отишао из Влашке у Хиландар, где је постао и игуман, 1526. Не можемо знати колико су на слог и графику црнојевићких књига утицали и други штампари, па и сам Ђураћ, али је сва вероватноћа да је за висок квалитет ове штампе заслужан у првом реду штампар Макарије. Понављање мотива црногорских штампара препознаје се у готово свим каснијим српским штампаријама: Горажданској, Грачаничкој, Милешевској првој и (нарочито) другој, Београдској, Мркшиначкој; једино Вуковићка штампарија не понавља црнојевићке мотиве али се у њеном огранку Јеролим Загуровић и декларативно позива на црнојевићку традицију.⁷⁸ Цетињска штампарија, нажалост, није била дугог века. Основана пред сам пад последњег православног упоришта – Зете, под Турке, учинковито је радила свега три године: 1493 – 1496. Пред сам крај 1496. Ђураћ се склања у Млетке одакле му је и била жена Изабета, млетачка племкиња. Од затварања штампарије Црнојевића, крајем XV века, па до 1834. у Црној Гори није радила ниједна штампарија, а то је распон од готово три и по века.⁷⁹

Након пада Зете формирана су два важна инострана штампарска центра – Румунија и Венеција. **Штампарија Божидара Вуковића** основана у Млецима 1519. на изванредан начин продужетак је рада Црнојевићке штампарије.⁸⁰ Оснивач штампарије *Божидар Вуковић од Ђурића Подгоричанин*, био је не само штампар већ и трговац и значајна личност у друштвено-политичкој историји.⁸¹

Вуковићка штампарија била је ћириличка (српскословенска) штампарија, за оне прилике врло дугог века: опстала је, уз велике паузе, од 1519–1561. (укључујући издања његовог сина

⁷⁷ *Служабник*, грчки λειτουργικόν је књига са црквеним службама вечерње, јутрење и литургије светог Јована Златоустог и светог Василија Великог. Овом типу цариградског служабника додају се још две службе: Литургија преосвећених дарова и Литургија апостола Петра. Цариградски служабник је преведен на словенски језик још за време Ћирила и Методија. Лазар Мирковић, *Православна литургија или наука о богослужењу православне источне цркве. Први општи део*. (Београд: Свети Архијерејски Синод, 1982), 135–161; Ђорђе Трифуновић, *Азбучник српских средњовековних појмова* (Београд: Нолит, 1990), 326.

⁷⁸ Ђиљана И. Пузовић, „Почеци српског штампарства. Издања штампарије Ђурића Црнојевића“ у *Између традиције и иновације 520 година од прве ћирилицке књиге штампане на српскословенском језику*. Аутори изложбе и каталога: Ђиљана Пузовић, Мирослав Лазић (Београд: Народна библиотека Србије, 2014), 137.

⁷⁹ Велимир Старчевић, *Старо српско књижевство* (Београд: Службени гласник, 2011), 25.

⁸⁰ Дејан Медаковић, *Графика српских штампаних књига XV–XVII века* (Београд: САНУ, 1958), 28.

⁸¹ О Божидару Вуковићу до Другог светског рата знало се само по подацима из предговора и поговора његових књига. Значајан помак у архивским истраживањима учинили су Јорја Тадић, Аника Скворан, Милош Милошевић, Мирослав Пантић и други (уз ослонац на налазе заслужних италијанских истраживача, Корда Марчанија и Ћира Ђанелија). Свакако, један од разлога што се о његовој личности мало знало јесте чињеница да се Божидар Вуковић служио и латинизованим именом *Дионизијус а Ветула* и италијанизованим *Дионизио дела Већа (Dionisio della Vecchia)*. Исто презиме носили су и његов брат Никола и син Вићенцо. Митар Пешикан, „Лексикон српскословенског штампарства“ у *Пет векова српског штампарства: 1494–1994* приредно Митар Пешикан, уредник издања Мирослав Пантић (Београд: САНУ, Матица српска, Народна библиотека Србије, 1994), 85–91.

Вићенца (1546–1561); такође, у наредних петнаестак година, почевши од 1561. имамо издања других штампара у Вуковићкој штампарији или ослоњених на њу.⁸² Предност ове штампарије била је, пре свега, у томе што се развијала у тадашњем најважнијем штампарском центру Европе – Венецији. Та чињеница је свакако омогућавала да ова штампарија иде у корак са најважнијим техничким постигнућима уз непрестано усавршавање занатских вештина.⁸³ За оснивање штампарије неоспоран је лични религијски мотив Божидара Вуковића који он транспарентно износи у духу средњовековних рукописних формула које су са незнатним изменама ушле из грчке средњовековне књижевности у нашу рукописну. У многим књигама (поговору *Служабника* из 1519. поговору *Псалтира са Часловцем* из 1519/20. *Молитвенику* из 1520. поговору *Молитвеника* из 1537.) налазимо драгоцене податке који нам сведоче о његовим намерама као издавача.

Продукција Вуковићке штампарије била је синхрона са Горажданском штампаријом у Србији. Прве две књиге обе штампарије биле су поменути *Служабник* и *Псалтир*, а штампани су и истог месеца – *Служабници* јула 1519. и *Псалтири* 1520. и 1521. као трећа књига Вуковићке штампарије излази *Зборник за путнике* (у лит. *Молитвослов*) која је штампана ситним слогом како би „онима који путују била удобна за ношење“. Ова књига имала је више издања и представљала је први помак у типолошком али и у комерцијалном смислу. Њена намена била је усмерена на више слојева како на свештена лица тако и на многобројне љубитеље духовног штива, стога је и због практичније форме – била и нека врста бестселера. Овај штампарски циклус Божидар је сачинио заједно са калуђером Пахомијем „од Црне Горе од Реке“ (Рјека Црнојевића).⁸⁴ Божидар Вуковић имао је намеру да штампарску радионицу пренесе у завичај, међутим, до тога није дошло. Уследила је извесна пауза у раду ове штампарије и тек се 1536. Божидар враћа овој делатности, чини се, са истим ентузијазмом. Испрва, поменуте године, он поново штампа *Зборник за путнике*, док наредне 1537. штампа двостубачни *Октоих петогласник*. Најрепрезентативнија књига ове

⁸² Исто: 85–91.

⁸³ У XV веку у Венецији штампано је више књига него у било ком другом граду у Европи (око 4 500 издања, што је износило око два милиона примерака или 20 процената европског тржишта). Венецијанска књижевна индустрија била је капиталистички уређена – на челу те организације били су трговци чији су интереси превазилазили интересовање за књиге. У XVI веку око 500 штампара и издавача објављивало је између 15 000 и 17 500 наслова и око 18 милиона копија. Због повољног економског и геополитичког положаја Венеције, она је била препуна емиграната; користећи ту ситуацију, венецијански штампари штампали су књиге на многим језицима: шпанском, арапском, хебрејском, новогрчком, старословенском... A.Brings, P.Berk, *Društvena istorija medija od Gutemberga do interneta* (Beograd: Clío, 2006), 82. Како је тачно истакао М. Пантић, током 16. и 17. века само у Венецији је објављено више од две стотине српских и хрватских књига (*I libri serbi e croati e l'attività tipografica a Venezia*, у: *Il libro nel bacino Adriatico*, Firenze, 1992, 53) према: Моника Фин, „Венеција и српска књига“, *Глас Библиотеке* (2012): 19/82.

⁸⁴ Пахомијево име срећемо и у запису на полеђини иконе „Нерукотвореног образа“ који је сачинио по наредби Божидара Вуковића. Вуковић је ту икону откупио у Венецији у неком фрањевачком манастиру. Лазар Мирковић, „Икона са записом Божидара Вуковића“, *Старица* VII. (1932): 127. цитирано према: Дејан Медаковић, *Графика српских штампаних књига XV–XVII века* (Београд: САНУ 1958), 47. Могуће је да је овај штампар био један од Макаријевих сарадника и својим радом ударио је темеље Вуковићкој штампарији. Исто, 48. Икона се данас чува у Народном музеју у Београду. Митар Пешикан, „Лексикон српскословенског штампарства“ у *Пет векова српског штампарства: 1494–1994* приредио Митар Пешикан, уредник издања Мирослав Пантић (Београд: САНУ, Матица српска, Народна библиотека Србије, 1994), 162.

штампарије – *Минеј празнични* – излази 1538. и за њу је направљен нов рез слова. Последња Божидарева књига била је *Молитвеник* из 1538/39. Овај циклус сачинили су Дечанац Мојсије и Милешевци – Теодосије и Ђенадије, пореклом Пријеполци, параеклисиарси манастира Милешева; у последње две штампане књиге – Октоиху петогласнику и Празничном минеју Вуковић истиче свој лични удео при изради књига. Како смо поменули, Божидар Вуковић није био само оно, што бисмо данашњом модерном терминологијом назвали издавач и приређивач књига⁸⁵ – сасвим извесно је он био делатан трговац тканинама који се по доласку у Венецију прикључио „Братству Грка“;⁸⁶ стојеру окупљања православних верника у том граду и 1536. постао је и његов гасталд (управитељ). Висок социјални статус и политичке везе (наиме, Карло V му је потврдио племићку титулу 1533.) које су почивале на развијеној трговини и дипломатским активностима, омогућиле су му да развије и богату трговинску мрежу књигама и покрије велико тржиште које је обухватало православну цркву и њене вернике на ширем простору југоисточне Европе.⁸⁷

Божидар Вуковић умире крајем 1539. и тиме се завршава активан рад ове штампарије. Божидар у свом тестаменту (било их је два, писана у различитим размацама), рукописне књиге у првом тестаменту – и калупе за штампу), завештава манастирима на Зетском језеру. Тек 1546. његов син Вићенцо наставља штампарску делатност али се махом држао проверених Божидаревих издања, уводећи извесне новине.⁸⁸ Божидарев *Молитвослов* из 1536. по формату другачији од пређашњих књига означио је прву техничку новину ове штампарије. Поред значајне продукције, Божидарева штампарија је прва (колико се до сада зна), која је успешно решила сложену технику штампања на пергаменту.⁸⁹

Осим тога, Вуковић је посебну пажњу посветио естетском квалитету својих књига те ствара замашан декоративни и илустративни фонд који су доцније користили многи штампари. Код

⁸⁵ Дејан Медаковић, *Графика српских штампаних књига XV–XVII века* (Београд: САНУ, 1958), 48.

⁸⁶ Суживот две нације под истом установом служио је, између осталог, и интересима Млетачке републике, која је на тај начин могла истовремено да контролише и Грке и Србе, уместо да управља двама развојеним балканско-православним језгрима унутар града. Моника Фин, „Венеција и српска књига“, *Глас Библиотеке* (2012): 80–81.

⁸⁷ Мирослав Лазић „Између патриотизма, побожности и трговине: мотиви издавачке делатности Божидара Вуковића“, *Археографски прилози* 35 (2013): 79. О побудама, мотивима и економским аспектима рада штампарије Вуковића види подробније поменути извор.

⁸⁸ Митар Пешикан, „Лексикон српскословенског штампарства“ у *Пет векова српског штампарства: 1494–1994* приредио Митар Пешикан, уредник издања Мирослав Пантић (Београд: САНУ, Матица српска, Народна библиотека Србије, 1994), 85-91. Дејан Медаковић, *Графика српских штампаних књига XV–XVII века* (Београд: САНУ, 1958), 46.

⁸⁹ Божидар Вуковић Хиландару, „главном манастиру Срба у Светој Гори“ оставља „обложен, кожом и позлаћен“ пергаментни *Празнични минеј*; требало је да га извршиоци тестаментана након Вуковићеве смрти предају монасима манастира Милешева, а да они потом тај дар доставе Хиландару. Мирослав Лазић, „Између патриотизма, побожности и трговине: мотиви издавачке делатности Божидара Вуковића“, *Археографски прилози* 35, Београд 2013, 71.

Вуковића срећемо и систематско колорисање, особито *Зборника за путнике*, тако да су, по свему судећи, илустрације тих књига биле наши први, а можда и једини колорисани дрворези. Утицај венецијанске ренесансе био је општег карактера и утицао је на свеукупну европску књигу – надамне у декоративним елементима, што се може рећи и за штампарију Црнојевића. И поред очигледног еклектичног стила и ова штампарија, поред Црнојевићке, етаблирала је српско штампарство и сачувала његов интегритет у олујним столећима. Детаљно анализирајући и акцентујући трговачки карактер штампарије Божидара Вуковића, Мирослав Лазих⁹⁰ закључује:

„Сходно томе, што је он приликом издавања и продаје богослужбених и верских књига имао и економску рачуницу никако не негира његову искрену побожност и приврженост хришћанству и православној цркви. Такође, то не умањује ни Вуковићев патриотизам, исказан љубави према отаџбини, коју је потврдио и жељом да му тело након упокојења буде пренето у завичај и сахрањено у Цркви Светог Спаса на Скадарском језеру, где ће, према хришћанској есхатологији, до Другог Христовог доласка почивати у земљи његових предака“.

Штампарија Вићенца Вуковића и других штампара око Вуковићке штампарије

Божидарев син Вићенцо 1546. наставља штампарску делатност свога оца која се одликовала специфичним карактером и јасно је испољавала „елементе организованог трговачког предузећа“.⁹¹ У поднеску/молби за добијање 25-годишње штампарске привилегије, Вићенцо и његов пословни ортак најављују не само прештампавање врло успешних Божидаревих издања већ и нека нова издања која би била нужна и логична допуна постојећег репертоара: посланице и јеванђеља. Међутим, Вићенцова издавачка делатност највећма се свела на понављање књижевског репертоара свога оца: *Псалтира* (с последовањем), *Зборника за путнике*, *Служабника* и *Октоиха* (који се обично приписује Загуровићу).⁹²

Иако је и штампарија Божидара Вуковића била изванредно организована, а захваљујући његовим трговачким везама је изузетно добро и пословала, у штампарији његовог сина Вићенца управо се економски и маркетиншки фактори у раду штампарије чине доминантним. Нека његова издања имају примесе индуковања и интерполације западне католичке иконографије – рецимо, у богато украшеном оквиру *Зборника* из 1547.⁹³ Вићенцов модел организације и трговине књигама који се јавља претечом потоњих књижевских предузећа, заправо је био сасвим уобичајен у

⁹⁰ Мирослав Лазих „Између патриотизма, побожности и трговине: мотиви издавачке делатности Божидара Вуковића“, Археографски прилози 35 (2013): 93.

⁹¹ Дејан Медаковић, *Графика српских штампаних књига XV–XVII века* (Београд: САНУ, 1958), 33.

⁹² Митар Пешикан, „Лексикон српскословенског штампарства“ у *Пет векова српског штампарства: 1494–1994* приредио Митар Пешикан, уредник издања Мирослав Пантић (Београд: САНУ, Матица српска, Народна библиотека Србије, 1994), 89–91.

⁹³ Дејан Медаковић, *Графика српских штампаних књига XV–XVII века* (Београд: САНУ, 1958), 33.

млетачкој средини која је одвајкада имала високо развијену трговачку делатност (и књигама, разуме се), те је сходно томе, неговала стил културне отворености и толеранције.⁹⁴

Захваљујући истрајној дистрибуцији књига, организовању домаће и иностране трговачке мреже, књиге су доспевале и у најудаљеније крајеве у којима је потражња за православном литературом постојала,⁹⁵ а то је и био један од начина да српска књига врши свој утицај – како садржајем, тако и својом естетиком – у томе је Вићенцов несумњив допринос.

У штампарији Вићенца Вуковића у Млещима, 1561. Стефан Мариновић (*Стефан Скадранин*) штампао је своју прву књигу *Триод посни* и тиме је наставио делатност Вуковићке штампарије. Другу књигу, *Триод цветни*, Стефан штампа у својој постојбини, у Скадру 1563. и његова штампарија је последња српска средњовековна штампарија. О Стефану нема много података, сем да је сасвим сигурно био православац, извесно и калуђер.⁹⁶

Након 1563. Вуковићева штампарија није радила, и тек након паузе од три године, 1566. *Јаков од Камене Реке (Јаков Осоговац)* штампа један *Зборник* којим наставља традицију Вуковићких *Зборника за путнике* али и најављује стварање новог слога („нови кипари“) за свете књиге. Нажалост, *Зборник* је био његова једина књига, те му је и замисао стварања новог слога у датим историјским околностима остала неостварена.

Јеролим Загуровић, такође је био штампар српскословенских књига у Венецији око 1569/70. *Zagħuri* су били угледна и богата которска, католичка породица која је имала свог удела у историји српске штампане књиге. Загуровић је своје књиге штампао у нагодби са Вићенцом и сва су издања Загуровићеве штампарије понављање издања Божидача (и Вићенца) Вуковића, иако је његова ћирилица типолошки битно друкчија од Вуковићке. И синови Јеролима Загуровића – Анђело и Иван имају свог удела у ћириличком штампарству али у његовом католичком програму.⁹⁷ Загуровић је одлично познавао књижарско тржиште и његове књиге могле су се пронаћи и код првог књижара на нашим просторима – Кара Трифуна, који је у Скопљу имао лагероване Загуровићеве српске књиге, док се овај књижар у његовим књигама оглашавао. То би могла бити и прва реклама у књижарском еснафу:

⁹⁴ Млетачка књижарска продукција одувек је била у значајној мери намењена продаји ван државе: како наводи Марио Инфелизе, половином 18. столећа готово 80% продукције било је намењено извозу. (Инфелизе, *L'editoria veneziana del Settecento*, 1999, 236. према: Моника Фин, „Венеција и српска књига“, *Глас Библиотеке* (2012): 88.

⁹⁵ Дејан Медаковић, *Графика српских штампаних књига XV–XVII века* (Београд: САНУ, 1958), 35.

⁹⁶ Митар Пешикан, „Лексикон српскословенског штампарства“ у *Пет векова српског штампарства: 1494–1994* приредио Митар Пешикан, уредник издања Мирослав Пантић (Београд: САНУ, Матица српска, Народна библиотека Србије, 1994), 197.

⁹⁷ Исто: 116 – 118.

„Аште кому која потреба всхоштет од светих књиг, то всја сија сут принесена в место Скопје, у Кара Трифуна.“⁹⁸

Поред књига које је издао за штампарију Ј. Загуровића, *Јаков Крајков* самостално издаје књигу *Различније потреби* из 1572. Ова књига иновативна је по садржају који је Јаков, по свему судећи, самостално одабрао. У поговору те књиге записао је да је та књига намењена за „свако време“ и да може „угодна бити сваком човеку к требованију“. Колико се зна, ово је прва књига у Срба која није настала због умањења књига у црквама и „само је он рекао оно што су други желели да кажу, а у средњовековној византијској традицији то нису рекли“.⁹⁹

Млетачки штампари

Како наводи Моника Фин у студији *Центри српске културе XVIII века (Венеција)*, од XVI века бројне млетачке штампарије штампале су књиге за православне Србе – штампарије Биндони и Пазини (Bindoni e Pasini), као и издања Андреа Торезана (Andrea Torresan).¹⁰⁰

Крајем XVI столећа штампарију Божицара Вуковића преузима италијански штампар Антоније Рампацето (Rampazzetto) који наставља да штампа књиге за Србе. Управо у његовој типографији је 1597. српскословенском ћирилицом штампан *Зборник мали Стефана Пашировића*, који је штампао јеромонах Сава од Манастира Дечана. У овој истој штампарији изашла су и два српска *Буквара* (20. и 25. маја 1597.) трудом истог јеромонаха Саве. Рампацето је и раније 1586. штампао *Лекционар Бернардина Сплићанина* али готском латиницом.¹⁰¹

Током XVII столећа Италијани Рампацето (Rampazzetto), Пецана (Pezzana) и Ђинами (Ginammi) штампали су књиге за словенске народе. Карактер тих штампарија превасходно је био трговачки али су оне одржавале неопходан континуитет у штампању и дистрибуцији књига. Попут штампарије Рампацета који је преузео штампарију Вуковића, штампарија Ђинами (Bartolomeo Alberti Ginammi) преузима штампарију Јеролима Загуровића. Продукција ове куће била је

⁹⁸ Дејан Медаковић, *Графика српских штампаних књига XV–XVII века* (Београд: САНУ, 1958), 38. Ј.Љ.Немировски, „Издања Божицара и Вићенца Вуковића, Стефана Мариновића, Јакова од Камене Реке, Јеролима Загуровића, Јакова Крајкова, Ђованија Рампацета, Марка и Бартоломеа Ђинама 1519 – 1638“, (Цетиње: 1993), 168. према: Л.Чурчић, „Претходнице књига за народ“ у *Српско књижевство, нови прилози за историју српског књижевства*, П.Јоновић, гл.уредник Зоран Колунџија, (Нови Сад: Прометеј, 2002), 421–422.

⁹⁹ Лаза Чурчић, „Претходнице књига за народ“ у *Српско књижевство, нови прилози за историју српског књижевства*, Петар Јоновић, гл.уредник Зоран Колунџија, (Нови Сад: Прометеј, 2002), 421–422.

¹⁰⁰ Моника Фин, *Центри српске културе XVIII века* (Нови Сад: Акаемска књига, 2015), 148 – 151.

¹⁰¹ Дејан Медаковић, *Графика српских штампаних књига XV–XVII века* (Београд: САНУ, 1958), 39–40; Митар Пешикан, „Лексикон српскословенског штампарства“ у *Пет векова српског штампарства: 1494–1994* приредио Митар Пешикан, уредник издања Мирослав Пантић (Београд: САНУ, Матица српска, Народна библиотека Србије, 1994), 177. За библиографију о штампарији Ђ.А.Рампацета и Ђинамија видети: Б.Маринковић, *Следбеници Божицара и Вићенца Вуковића. Библиографија о нашем ћириличком штампарству, штампаријама и књигама XV, XVI и XVII столећа*. Том Цетиње: Централна народна библиотека СР Црне Горе „Ђурђе Црнојевић“.

надалеко позната и када је наслеђује Бартоломеов син Марко Ђинами (Marco Ginammi). У периоду од 1638. до 1657. кућа Ђинами штампала је бар 24 издања на српском језику, међу којима је и један изузетан *Псалтир (1638)* – заправо репродукцију Загуровићевог Псалтира из 1569.¹⁰² Тај псалтир последња је српска књига штампана старом српскословенском ћирилицом.¹⁰³

Појавом Конгрегације за ширење вере (*Sacra congregatio de propaganda fide*, 1622. Рим) и њеном штампарском полиглотском делатношћу уследио је делимитчан прекид штампања српских књига у млетачким штампаријама. Венеција наново успоставља тај примат од друге половине XVIII века, о чему ћемо рећи нешто касније.¹⁰⁴

Манастирске штампарије

Други огранак старих српских штампарија чине оне које су настале при манастирима. Штампарија која је временски настала напоредо с Вуковићком а припада овом моделу јесте **Горажданска штампарија**. Попут Црнојевићке и штампарије Божидара Вуковића и Горажданска штампарија има изванредан значај, досег и вредност у српској баштини објављивањем српскословенских књига, а значајна је и као прва штампарија у Турској империји. Покренули су је Ђураћ и јеромонах Теодор Аљубавић, 1519. по заповести „старца и родитеља“ Божидара Горажданина који је живео у Милешеви. Браћа су упућена у Венецију да изуче штампарски занат, међутим, Ђураћ је у међувремену преминуо, а сав посао „према свом знању и умењу“ наставио је Теодор. Прва књига коју су приредили је *Служабник*, завршен 1. јула 1519. Друга књига, *Псалтир*, довршен је у Горажду 25. октобра 1521. након пресељења штампарије из Млетака. Поговор из Псалтира делимитчно је поновљен у трећој штампаној књизи – *Молитвенику*, који је довршен 1523.¹⁰⁵ Овим књигама завршен је први животни циклус ове штампарије, тачније њена горажданска фаза. И ова штампарија, попут Вуковићке, имала је своје временске застоје те тако након двадесетак година обнавља рад – овога пута под патронатом Божидаревог унука Димитрија

¹⁰² Моника Фин, *Центри српске културе XVIII века* (Нови Сад: Академска књига, 2015), 150.

¹⁰³ Димитрије Богдановић, *Историја старе српске књижевности* (Београд: СКЗ, 1980), 256.

¹⁰⁴ У Риму је 1630. штампан је *Исповједаник Стјепана Матијевића Солићанина* по Јерониму Панормитану а издавач је управо била штампарија Конгрегације за пропаганду вере на српском језику. Дигитална БМС. По броју српских књига 15-17. века збирка Библиотека матице српске је најбогатија на свету; у *Збирци старих и ретких књига* Библиотеке Матице српске налази се 707 примерака, од којих су 492 ћириличке књиге. *Дигитална Библиотека Матице српске*.

¹⁰⁵ У недавно спроведеним истраживањима, објављеним 2018. у вези са Епитимијним номоканонем Псеудо-Зонаре из штампаног Горажданског требника (1523), откривена је рукописна књига која у целини представља препис горажданске књиге. То је рукопис број 32 Библиотеке Српске патријаршије (*БСП № 32*) чији је садржај доступан и на микрофилму Археографског одељења Народне библиотеке Србије. Књига је јединствена – не само што представља препис штампане књиге, већ и садржи штампане листове примерка исте књиге. Истраживање је представљено у раду: Станоје Бојанин, *Епитимијни номоканон Горажданског молитвеника (1523) у светлу штампане и рукописне књиге*, (Ниш: Црквене судије, 2018): 181–203. Цитирано према: Станоје Бојанин, „Од штампане ка рукописној књизи: препис требника горажданске штампарије у рукопису библиотеке Српске патријаршије № 32,“ *Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор*. Књига LXXXIV, 2018, 3.

Љубавића али измештена у Румунска војводства, тачније, Трговиште.¹⁰⁶ У Трговишту књиге су штампане од 1545. јер у Румунији током XVI века Османска власт још увек није била тако утврђена као у српским земљама, те је и природно неометан ток штампарске православне књиге водио ка Влашкој.¹⁰⁷

Од свих наших штампарија управо је Горажданска остварила најдубље везе са Румунским штампарством. У том контексту поменули смо већ делатност монаха Макарија из штампарије Ђурђа Црнојевића, док је утицај Вуковићке штампарије био очигледан у прештампавању Празничног минеја (*Минеј празнични Коресијев 1580*).¹⁰⁸ *Минеј*, као и друге књиге штампане српском или средњобугарском ортографијом у румунским радионицама уз свестрано и непрестано прегалаштво старих мајстора, допринеле су одржању словенског језика и духа у немушто доба српске историје.

Штампарија у Трговишту је 1547. објавила другу књигу – *Апостол*, у којем се помиње „Димитрије логофет, унук Божидаров“ који има и своје румунске ученике. Гораждански модел писма биће препознатљив и у каснијем румунском штампарству, када ће предани ђакон Кореси ћирилицом штампати и старословенске и румунске текстове.¹⁰⁹ Наиме, у светлу новијих истраживања¹¹⁰ показано је да је Гораждански молитвеник производ једне приватне штампарије и напора њених власника и његових сарадника. “Тридесето поглавље Молитвеника садржи епитимијни номоканон и његовим штампањем испуњена је извесна празнина у старом српском штампарству када је реч о неопходним књигама за обављање свештеничког позива“.¹¹¹ У периоду 2003–2009. реализован је пројекат *Горажданска штампарија 1519–1523*, у којем је исцрпно

¹⁰⁶ Митар Пешикан, „Лексикон српскословенског штампарства“ у *Пет векова српског штампарства: 1494–1994* приредио Митар Пешикан, уредник издања Мирослав Пантић (Београд: САНУ, Матица српска, Народна библиотека Србије, 1994), 92–98.

¹⁰⁷ Без обзира што је изум штампарске пресе уз барут и компас „променио изглед и суштину ствари у целом свету“ (Франсис Бејкон), Отоманско царство гайло је особит анимозитет према штампарству у чијем је корену почивао страх од јереси. Султан Селим I (1512–1520), донео је 1515. пропис по коме се бављење овом делатношћу кажњава смрћу. Прва штампарија у Турској биће основана тек у XVIII веку, док су званичне новине Отоманског царства основане позне 1831. Наиме, Хенри Олденбург (1616–1677), први секретар Краљевског друштва у Лондону и човек који је професионално био заинтересован за научну комуникацију, повезао је одсуство штампарства са деспотизмом, тврдећи у једном писму из 1659. да је „Велики Турчин непријатељ образовања својих поданика јер му одговара да има људе у незнању којима може да намеће своју вољу. Због тога се он противи штампарству и мисли да су штампарство и нарочито образовање, главни подстрекачи поделе међу хришћанима“. A.Brings, P.Berk, *Društvena istorija medija od Gutemberga do interneta* (Beograd: Clío, 2006), 31.

¹⁰⁸ Митар Пешикан, „Лексикон српскословенског штампарства“ у *Пет векова српског штампарства: 1494–1994* приредио Митар Пешикан, уредник издања Мирослав Пантић (Београд: САНУ, Матица српска, Народна библиотека Србије, 1994), 92–98.

¹⁰⁹ Исто: 92–98.

¹¹⁰ За детаљну анализу види поменуте изворе: С.Бојанин, „Од штампане ка рукописној књизи: препис требника горажданске штампарије у рукопису библиотеке Српске патријаршије № 32“, *Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор*. Књига LXXXIV (2018): 3.

¹¹¹ Станоје Бојанин, „Епитимијни номоканон Горажданског молитвеника (1523) у светлу штампане и рукописне књиге“, *Црквене судије*, (2018): 186.

реализована историографија књига ове штампарије. Пројекат су реализовали НБС и Филозофски факултет у Источном Сарајеву у сарадњи са Српском академијом наука и уметности, Библиотеком Матице српске, Богословским факултетом у Београду и Музејом СПЦ.

Прва штампарија у Србији настала је у *Рујанском манастиру* св. Ђорђа у селу Врутци (сада Вруци) подно Златибора. У њему је монах Теодосије 1536/37 штампao једину књигу ове штампарије – *Четворојеванђеље*. Данас манастир више не постоји и не зна се када је тачно уништен. Иако **Рујанска штампарија** технички и естетски није остварила домаћаје претходних штампарија, њено постојање сведочи о изузетним напорима очувања културног наслеђа у времену тешког османског ропства¹¹² као и трзајима да се упркос наметнутој заосталости осете извесне тековине цивилизације.¹¹³

У тој снажној „окупацијској атмосфери српства“¹¹⁴ управо на Косову у Грачаници, као најдубље позиционираном српском штампарском средишту царства „триклетних иноплеменика“, „смерни митрополит новобрдски Никанор“ и штампар Димитрије оснивају штампарију и 1539. штампaју *Октоих петогласник*. Ово је уједно и једина књига **Грачаничке штампарије** од које су позната 224 листа али се претпоставља да су извесни листови и изгубљени. У *Октоиху грачаничком* испољени су утицаји и Црнојевићке и Вуковићке штампарије. О Грачаничкој штампарији детаљно је писао проф. Радосав Грујућ који је осветлио и њеног оснивача митрополита Никанора, нарочитог књигољупца и човека који је неуморно сакупио рукописне књиге. Грачаница је одувек била важан центар старања о рукописној књизи али су је, како наводи један запис, рано снашле и невоље. Наиме још пре Косовског боја црква је спаљена а књиге су „спалили у пиргу, и с њима и мноштво људи“ те су се морале изнова писати.¹¹⁵

На поменути трудољубиви чин опстанка подсећа, нажалост, и данашње прегалаштво умних и освешћених људи у покушају да се заштити српски идентитет и културно наслеђе на Косову и Метохији у времену и приликама, какви су нам се, према кривици, клетви или усуду – ево и поновили. У поговору публикације „Уметничко наслеђе српског народа на Косову у

¹¹² Једно у низу сведочења о тим неронским временима налазимо и код пљеваљских монаха у записима из 1537: „Тогда царствујущу љутому и немилостивому цару султану Сулејману, в та љута и прискрбна времена устремили се беху тогда Исмаилтени немилостивно на стадо Христово, јакоже лави свирепи, и от тех страха смутних се умом“.

¹¹³ Митар Пешикан, „Лексикон српскословенског штампарства“ у *Пет векова српског штампарства: 1494–1994* приредио Митар Пешикан, уредник издања Мирослав Пантић (Београд: САНУ, Матица српска, Народна библиотека Србије, 1994), 177–179.

¹¹⁴ Милош Црњански, *Политички списи*, (Београд: Штампар Макарије, 2008), 66.

¹¹⁵ Митар Пешикан, „Лексикон српскословенског штампарства“ у *Пет векова српског штампарства: 1494–1994* приредио Митар Пешикан, уредник издања Мирослав Пантић (Београд: САНУ, Матица српска, Народна библиотека Србије, 1994), 98–101; Дејан Медаковић, *Графика српских штампаних књига XV–XVII века* (Београд: САНУ, 1958), 32.

Метохији, историја, идентитет, угроженост, заштита“, коју је издала САНУ,¹¹⁶ чији су аутори уредници исте, налазимо податак и упозорење:

„С намером да себе и средину у којој делује представи као тобоже савесне, компетентне и непристрасне чуваре укупне споменичке баштине на Косову и Метохији, Министарство културе омладине и спорта тзв. Републике Косово (МКОС) недавно је објавило Националну стратегију за културно наслеђе 2017 – 2027. (...) На основу конкретних поступака и шире сагледане укупне делатности може се иза те вешто направљене маске разазнати њихово право лице, односно прави однос и праве намере (...) прикрива се и кривотвори идентитет великих споменика (Грачаница, катедрала Новог Брда се чак проглашава римокатоличким храмом...).¹¹⁷

Изгледа парадоксално да се током готово последњих шест векова на простору Косова и Метохије брани оно што се по дефиницији свакој нацији признаје – њено културно наслеђе. Не преостаје ништа друго сем да закључимо да су цивилизацијски токови само унапредили моделе окупације: од Османа, Селима па до Тачија, док су циљеви остали неизмењени.¹¹⁸

Манастир Милешева одувек је био један од најзначајнијих центара српске културе. У њега су 1237. из Бугарске пренесене мошти Светог Саве док је падом Србије под Турке и гашењем Пећке патријаршије постао и духовно средиште српског народа. Повољан географски положај и богатство манастира (које је било знатно умањено тешким наметима од времена султана Селима 1566–1574) сведочили су о својеврсној виспрености, организованости и снази братства *калуђера Светог Саве. Милешевска штампарија* је и пре свог формалног заснивања и штампања *Псалтира* и *Молитвеника* 1544. и 1546. имала удела у историји српског штампарства: наиме, у Милешеву је боравио Божидар Горажданин који је слањем својих синова у Млетке да изуче штампарски занат покренуо Горажданску штампарију; Милешева је, такође, била необично важна и за Божидара Вуковића који је финансирао довођење воде манастиру, а значајан је и податак да је манастир располагао извесним залихама његових књига које су се продавале, те је манастир имао и својеврсну улогу књижаре. Такође, у другом циклусу Вуковићке штампарије, о чему смо нешто раније говорили, поред Мојсија Дечанца учествовали су и два Милешевца: Теодосије и Ђенадије.¹¹⁹

¹¹⁶ Уз одржану истоимену изложбу (27. септембар – 26. новембар 2017).

¹¹⁷ Драган Војводић, Миодраг Марковић, гл. одговорни уредник Душан Оташевић *Уметничко наслеђе српског народа на Косову у Метохији, историја, идентитет, угроженост, заштита*, САНУ (Београд: САНУ, 2017), 9.

¹¹⁸ У уводној речи поменуте публикације Владимир С. Костић, надахнуто каже: „Није, међутим, реч само о том непоновљивом храму – у питању је много више од тога. Суочен, као и читав мој народ, са угрожавањем и уништавањем српске културне и уметничке баштине, с кривотворењем њеног идентитета, уз не мање болну равнодушност моћних (и немоћних), тешим се каткад Планудовом парафразом Овидија да се „све мења, а не ишчезава ништа“. Ипак, свестан сам тога да ова мисао, ма како узвишена, може у крајњем бити само утеха. Идеја поменуте изложбе и ове књиге јесте да морамо учинити све да заиста не дозволимо ишчезавање онога што нас одређује у самом нашем бићу“.

¹¹⁹ Митар Пешикан, „Лексикон српскословенског штампарства“ у *Пет векова српског штампарства: 1494–1994* приредио Митар Пешикан, уредник издања Мирослав Пантић (Београд: САНУ, Матица српска, Народна

Милешевска штампарија имала је две фазе рада које се називају *Милешевска штампарија прва и друга*. Године 1544. и 1546. Милешевска штампарија прва приредила је две књиге: *Псалтир милешевски први* и *Молитвеник милешевски* док се оснивачем штампарије сматра игуман Данило. Након паузе од једанаест година, 1557. Милешевска штампарија приређује поново *Псалтир*, штампан по угледу да Црнојевићку штампарију. Ова друга етапа у раду Милешевске штампарије јесте покушај опстанка штампарства у Србији јер је већ половином XVI века дошло до осетног пада у српскословенској штампарској продукцији која ће се ускоро и окончати издањима Мркишиначке штампарије на северозападу Србије.¹²⁰

Пре тога, иако само једном књигом, појавила се **Београдска штампарија**, која је 1552. штампала *Четворојеванђеље београдско* и без обзира на ову чињеницу „она је сведочанство значајног укрптања културних токова: на несумњив начин, испољили су се утицаји и Црнојевићке штампарије и румунског штампарства из његовог првог, Макаријевог раздобља“.¹²¹ Из поговора књиге сазнајемо да је, испрва, кнез Радиша Дмитровић прибавио штампарску опрему, међутим, како је изненада преминуо, тај посао преузео је Тројан Гундулић из Дубровника. Штампар је био јеромонах Мардарије из Мркишине цркве, „отачаством од реке Дрине“. О свом рукоделисању *Београдског четворојеванђеља* није био нарочито речит, док је знатно више података оставио у нешто каснијем *Четворојеванђељу мркишиначком*.¹²² Место манастира Мркишина црква није у потпуности поуздано. Штампар Мардарије који је штампao Београдско четворојеванђеље, 1562. у Мркишиној цркви штампa Јеванђеље и на тај начин оснива ову штампарију. Другу књигу – *Триод цветни*, Макарије штампa 1566. Он је из Београдске штампарије пренео доста опреме, клишеа и матрица али је и „рукоделисао слова од жезла и мједи и другога“ уз тенденције ка извесним иновацијама. Турска власт формално није забрањивала штампарство али јој та делатност свакако није ишла у прилог. Све већи намети и све мања продукција (током XVI века штампало се свега једанаест

библиотека Србије, 1994), 98–101; Дејан Медаковић, *Графика српских штампаних књига XV–XVII века* (Београд: САНУ, 1958), 140–141.

¹²⁰ Митар Пешикан, „Лексикон српскословенског штампарства“ у *Пет векова српског штампарства: 1494–1994* приредио Митар Пешикан, уредник издања Мирослав Пантић (Београд: САНУ, Матица српска, Народна библиотека Србије, 1994), 98–101; Дејан Медаковић, *Графика српских штампаних књига XV–XVII века* (Београд: САНУ, 1958), 55.

¹²¹ Митар Пешикан, „Лексикон српскословенског штампарства“ у *Пет векова српског штампарства: 1494–1994* приредио Митар Пешикан, уредник издања Мирослав Пантић (Београд: САНУ, Матица српска, Народна библиотека Србије, 1994), 98–101; Дејан Медаковић, *Графика српских штампаних књига XV–XVII века* (Београд: САНУ, 1958), 75–76.

¹²² Митар Пешикан, „Лексикон српскословенског штампарства“ у *Пет векова српског штампарства: 1494–1994* приредио Митар Пешикан, уредник издања Мирослав Пантић (Београд: САНУ, Матица српска, Народна библиотека Србије, 1994), 98–101; Дејан Медаковић, *Графика српских штампаних књига XV–XVII века* (Београд: САНУ, 1958), 139–140.

књига) довеле су до привременог колапса српског издаваштва. Након престанка рада Мркишиначке штампарије па до 1831. у Србији није било ниједне штампарије – 265 година.¹²³

Последњом књигом –*Триодом цветним* – на достојан начин окончан је први, плодан али драматичан чин издаваштва старе српске књиге у неспокојном историјском кретању које ће у XVII веку добити својеврсни *crescendo* – померање нације са југа на север и излагање новим утицајима у обликовању сложеног, богатог али неуравнотеженог културног искуства.

XVII век

Суочени са историјским тренутком бездржавности који је укинуо знатне књижевне теме и творење у слободи, (само)доведени у позицију лишености сваког избора, српска се култура под османском влашћу, у настојању да одбрани историјску свест, идентитет и јединство народа „конзервирала“. То није значило културну декаденцију¹²⁴ већ се избор за овом подвргавању механизму *утриућа* може објаснити потребом да она, упркос обеснаженој стварности, остане у дубини свога културног бића неокаљана и аутентична. Везе са Русијом, прегнантне и током ранијих раздобља, показале се у временима које долазе круцијалним за рехабилитацију српске просвећености. Међутим, иако руске штампане књиге попуњавају празнину српских, нарочито након слабе продукције манастирских штампарија, у овом периоду још увек не можемо говорити о потискивању србуљске традиције руском књигом.¹²⁵ Напоредо са штампаним књигама живи и преписивачка делатност. У XVI и XVII веку писарске радионице су изузетно распрострањене и управо ће преписивачка делатност развијена у Рачи на Дрини, у другој половини XVII века бити од велике важности за књижевни и културни развој Срба, век касније, у Угарској.¹²⁶

Духовно извориште и подршка Света Гора Атонска одувек је имала

„Кључну улогу у одржавању заједничке норме и сагласном неговању старословенског израза у редакцијском руху, а тиме и у реалном животу словенске књижевнојезичке заједнице засноване на делу и култу Ћирила и Методија.“¹²⁷

¹²³ Велимир Старчевић, *Старо српско књижаство* (Београд: Службени гласник, 2011), 25.

¹²⁴ Димитрије Богдановић, *Историја старе српске књижевности* (Београд: СКЗ, 1980), 254–255.

¹²⁵ Током Московског сабора који је одржан половином XVII века у којем је учествовао и пећки патријарх Гаврило, донесена је одлука о забрани употребе литургијских књига које није одобрио Московски синод. Тим одлукама искључена је употреба старословенских литургијских књига домаћих редакција и започета је замена српскословенских литургијских књига рускословенским. Од тог сабора отпочео је велики прилив руских књига међу Србима. Нема података о трговини тим књигама током XVII века, већ само о онима који су стизале као дарови Српској цркви. Димитрије Богдановић, *Историја старе српске књижевности* (Београд: СКЗ, 1980), 261.

¹²⁶ Димитрије Богдановић, *Историја старе српске књижевности* (Београд: СКЗ, 1980), 258.

¹²⁷ Гордана Јовановић, „О језику старих српских књига“ у *Пет векова српског штампарства: 1494–1994*, приредио Митар Пешикан, уредник издања Мирослав Пантић (Београд: САНУ, Матица српска, Народна библиотека Србије, 1994), 56.

Писарска продукција на Светој Гори не само што је била најпродуктивнија, већ је исијавала дубоким поуздањем у још увек живу традицију и тиме несумњиво омогућила стварање аутентичних књижевних дела.¹²⁸ Угледни јеромонах Дамаскин – на Спасовој Води изнад Хиландара, бавио се преписивањем и исправљањем руских књига. 1633. преписао је и редиговао Шестоднев Јована Златоустог са руског предлошка. Због руских књига, нарочито штампаних, које су сматране јеретичким због своје барокне, „латинске“ иконографије, Дамаскин је имао великих неприлика. На његов подстицај је у Влашкој кнегиња Јелена Бесараба дала да се штампва 1648/1649 *Пентикостар* „за потребе српског народа.“¹²⁹ У Венецији је 1638. штампан *Псалтир* Бартола Ђинамија у великом броју примерака и то је извесно био и уносан трговачки потез.

XVIII век

Ден же и ношт бегајуште...от места на место, аки корабљ в пучинах великаго океана бегствујемо...

Из Писма Арсенија Чарнојевића од 29. октобра 1705. руском посланику у Бечу

Црњанскове сеобе носе наслов наше судбине

Сретен Марић

Осамнаести век за српски народ и његову културу био је век изазова, искушења, транзиције али и просвећења. Геополитички подељен између доминантних европских сила – Османског и Хабзбуршког царства – и у видокруту других: све снажније Русије и Млетачке републике, тражио је погодан начин да оствари национални сан о негдашњој државности. Иако ће концепт просветитељских реформи у пунини бити изражен прегалаштвом Доситејевим и реформом Вуковом, промене које је собом донео XVIII век биће од круцијалног значаја за покретање реформације на културном али и на политичком плану – обновом српске државности.¹³⁰

¹²⁸ У 15. веку хиландарски јеромонах и „доместик“ Генадије саставља српску *Службу Петру Атонском*, док почетком 16. века пишу у Хиландару монах Висарион, Христула и раванички монах Орест, потом Захарија, Григорије, Варлаам, јеромонах Дионисије. У 17. веку карејски писар монах Аврекије, пореклом из земље Херцога, оставио је замашан опус од неколико великих кодексa, углавном зборика житија и беседа. Истодобно у Хиландару ствара јерођакон Михаило, јеромонах Данило и духовник Дамаскин. У другој половини 17. века пише проигуман Виктор и по његовом налогу поп Антоније Димитрије Богдановић, *Историја старе српске књижевности* (Београд: СКЗ, 1980), 258–259.

¹²⁹ Димитрије Богдановић, *Историја старе српске књижевности* (Београд: СКЗ, 1980), 258–259.

¹³⁰ Учесће Срба у *Бечком рату*, ослобођење Београда 1688. под вођством Емануела II Баварског допринело је да многовековна српска чежња о слободи делује оствариво. Потпуно свесни важности српских трупа, Аустријанци су водили манипулативну политику (између осталог, добро је познат случај деспота Ђурђа Бранковића) вешто користећи Србе као топовско месо против Турске. Како знамо да је ратна срећа почетком 1690. Аустријанце почела да напушта, Срби се, стрепећи од сурових одмазда одлучују на сеобу. Цар Леополд I је у априлу 1690. потписао инвигаторијум (*Инвигаторија и одлуке народно-црквеног сабора у Београду, 6. април – 18. јун 1690.*) који се односно на Србе, Албанце, Бугаре и Македонце и сво становништво настањено јужно од Саве и Дунава. Леополд I и Арсеније III

Рађање модерне српске културе и сталежа српског грађанства, које ће постати важан политички и економски фактор Срба у XVIII веку, догодило се на „дунавским путевима“ у сучељавању са културом Европе, епохом барока, рококоа и класицизма. Међутим, вођење српске културне политике показало се врло сложено након Велике сеобе – тектонског поремећаја и нужног зла – јер је као део византијског културног модела и средњовековне светогорске традиције, српска култура, неспремна и потлачена многовековном турском окупацијом, дошла у додир са богатим средњоевропским утицајима. Масовна метанастазичка кретања довела су Србе у специфично стање перманентне напетости: дубоко свесни избегличке ноте свог положаја,¹³¹ били су приморани да на новом тлу очувају властиту културу, језик и наслеђе, заштите их присилног унијаћења и германизације али и да се истовремено подухвате немалог задатка: културне еманципације како би били оспособљени да се суоче и полемишу са развијенијом културом Царства и Угарске. То је, неоспорно, подразумевало чврсто интелектуално настројење, систематско образовање и богату литературу како се не би (за)остало у вечитом „предсобљу савремености“.¹³² Ове сложене историјске прилике дубоко су се одразиле на обликовање модерног српског идентитета: политичка и културна позиција Срба почивала је у теснацу између потреба Аустријске монархије која је у *Natio Rasciana* видела, пре свега, милитанту скупину коју је рабила

Чарнојевић потписали су споразум (тзв. *привилегије*) које су касније више пута потврђиване (1691, 1695, 1713, 1743). (Уп. Фин 2015: 20–25). Међутим, управо ће оне бити тачка раздора између домаћина који су водили моћну утилитарну политику у којој су Србима наменили стору одређену улогу „национа“ који ће послужити као одличан одбрамбени штит – и Срба који су у тим привилегијама тражили потврду сопствене аутономије. Наиме: „Двор је могао да Србе узме у заштиту од угарских сталежа, па и од агресивних католичких бискупа, али и да, по потреби, сужава српске привилегије а да при томе не наилази на противљење угарских власти, које су Србе сматрале за нежељене госте, за улезе и стране тело у оквиру свог државно-правног устројства, упорно одбијајући да њихове привилегије инартикулишу у своје законе иако су их, под притиском владара, као угарског краља, морале да проглашавају по жупанијама и слободним краљевским градовима“. Славко Гавриловић, „О борби Срба у Хабзбуршкој монархији за политичко-територијалну аутономију (1690–1850)“, у *О националном идентитету Срба*, гл. и одговорни уредник Бранимир Нешић, (Београд: Catena mundi, Књига IV 2020), 406.

¹³¹ Као и раније, Срби нису признати као народ, још мање као нација, него само као верска заједница – као становници православне вере или, ондашњом терминологијом, као „несједињени грчког обреда“, чиме је остала неиспуњена њихова основна тежња – да постигну политичку, националну равноправност с Мађарима и другим „историјским“ народима у Монархији и Угарској. Као такви, они нису добили право да суделују на Угарском сабору, осим преко својих митрополита и епископа, који, опет, том сабору нису радо присуствовали због нерешених питања места и ранга у њему, па су се и даље више окретали Двору него према Угарском сабору, бранећи још преосталу црквено-школску аутономију. Славко Гавриловић, „О борби Срба у Хабзбуршкој монархији за политичко-територијалну аутономију (1690–1850)“, у *О националном идентитету Срба*, гл. и одговорни уредник Бранимир Нешић, (Београд: Catena mundi, Књига IV 2020), 409.

¹³² Синтагма Ж.Војновића, *Из Спарте светлост то јест живот и подвизи Каменка и Павла браће Јовановића уједно и библиографија издања* (Панчево: Градска библиотека Панчево, 2010), 219. Објашњавајући сложене односе између великих сила и народа Балкана, Едгар Хеш пише: „У епохи у којој је отоманска моћ била на заласку, растућу спремност балканских народа на оружани устанак против опресивног искорисћавања и тиранских интрига појединачних провинцијских властодржаца, инструментализовале су велике силе зарад бедних сукоба око сфера утицаја, могућих анексија и експанзионистичког егоизма [...] Тако су сукоби интереса и ривалство између великих сила допринели да се унутрашње урушавање Османског царства одгоди до почетка деветнаестог века, помажући одржавање, на штрб хришћанског становништва на Балкану, једног status quo који је постајао све неиздржљивији“. Edgar Hösch, *Storia dei paesi balcanici*. Torino: Einaudi. Према: Моника Фин, *Центри српске културе XVIII века* (Нови Сад: Академска књига, 2015), 27.

за потребе своје државе¹³³ (уз озбиљну супервизију и чврста ограничења) и Русије, којој су, по православном сабратству Срби, дубоко угрожени, гравитирали.¹³⁴

Први центри саборности које су основали избегли Срби били су Сремски Карловци и Нови Сад и они су имали велику улогу у њиховом верском, друштвеном, политичком и културном животу. Међутим, три велика инострана центра – Кијев, Будим и Венеција били су духовна и оперативна протеза неопходна за даљи развој српске просвећености: утицали су на формирање образовног система, обезбеђивали су нужан књишки фонд, подстакли су ширење књиге обилном трговином и били су центри важних штампарија.¹³⁵

Убрзо по доласку у северне земље патријарх Арсеније III Чарнојевић и митрополити, тражили су од аустријске владе и цара одобрење за отварање школа и штампарија,¹³⁶ међутим, ти напори остали су без успеха – аустријска влада упућивала је Србе да користе унијатску штампарију у Трнави, јединој која је поседовала ћирилске знакове. Веома подозриви према свему што би наликовало на римокатоличку пропаганду, Срби су постали свесни да је једини истрајан начин да избегну асимилацију – дисциплиновано и перманентно учење кроз утврђен систем образовања,

¹³³ „Милиција – Проблем Војне Границе веома је сложен и у целини и по својим елементима. Тај проблем, иако првенствено војнички, био је истовремено и политички, и културни, и етнички, и национално-економски, а једнако и за наш народ, и за Хабзбуршку Монархију, и за Мађаре (...) Требало је створити војску, добру и поуздану, а која при том не би много стајала. За овакво решење Срби су били као поручени.“ Душан Ј. Поповић, „Војна граница“ *О националном идентитету Срба*, гл. и одговорни уредник Бранимир Нешић, (Београд: Catena mundi, Књига IV 2020), 394–401.

¹³⁴ Успон Руске империје под Петром Великим привлачио је Србе и у њој су као способни војници остварили каријере које би биле немогуће у оквиру Хабзбуршке монархије. Петар Велики је 1723. мајору Јовану Албанезу издао грамату да окупа људство за оснивање војних јединица које би штитиле јужне руске границе у Малорусији од упада Татара, међутим масовна сеоба Срба у Русију догодила се након 1751. Један од примера изванредне војне каријере је Сава Владислављевић (гроф Рагузински) носилац ордена и тајни саветник, један од најближих сарадника императора Петра Великог, по речима Пушкина један из „птића гнезда Петрова“. Потом Милорадовићи – породица која ја дала велики број високих руских официра, између осталих и Михаила Милорадовића, хероја Бородина, који је на челу руских гарде ушао у Париз, а потом и постао генерал губернатор Санкт Петербурга. Како је приметио Милорад Павић, у Русији су се године 1753. напали „скоро сви значајни српски писци оног времена“: Јован Рајић, Павле Јулинац, Христофор Жефаровић, Симеон Пишчевић и владика Василије Петровић. Ђорђе Ђурић, *Историја српског народа Симеона Пишчевића*, предговор за ново издање *Историје*, (Нови Сад: Народна библиотека „Симеон Пишчевић“ Шид, 2018), 22–23. Генерали Хорват у Новој Србији и Шевић и Прерадовић у Славено-Србији новоформираним насељима на истоку Русије, јужно од река Доњецк и Луган показали су како се „вековна пустара може уредити и култивисати“. Симеон Пишчевић, *Историја српског народа*, (Нови Сад: Академска књига, Шид: Народна библиотека *Симеон Пишчевић*, 2018), 359.

¹³⁵ Вредну студију о овој теми написала је Моника Фин: *Центри српске културе XVIII века*, на коју се ми у овом поглављу више пута позивамо.

¹³⁶ Арсеније III Чарнојевић упутно је тај захтев Леополду I, такође уз молбу да се младим Србима дозволи образовање на католичком универзитету у Царству. Међутим, за оба захтева Срби су одбијени. Иницијативом митрополита Мојсија Петровића који је у два наврата писао Петру Великом, Срби су добили књиге (1724. из Русије је стигло 70 примерака граматике Мелетија Смолитског и 300 буквара Теофана Прокоповича који ће се употребљавати све до терезијанске реформе), а уз не малу перипетију учитеље и прву „славенску школу“ основану у Карловцима 1726. (браћа Петар и Максим Суворов). Вићентије Јовановић довео је у Карловце групу младих филозофа и теолога Кијевске академије који су у периоду од неколико година, предвођени Мануилом Козачинским спроводили реорганизацију српских школа. Овај исти модел спроведен је и у „латинско-словенској“ школи коју је основао у Новом Саду Висарнион Павловић, а која је потом прерасла у Духовну академију. Моника Фин, *Центри српске културе XVIII века* (Нови Сад: Академска књига, 2015), 37–38.

који је подразумевао школе, учитеље и неопходну литературу. У том контексту је пољско-украјинско-руски систем чији је врхунац представљао надалеко познат бастион знања на истоку – Кијевска академија,¹³⁷ у којој су предавали најученији теолози и академици тога доба, био од суштинске важности. Као извориште врхунског образовања, Кијево-могиљанска академија постала је модел по којем су учени и делатни Срби, након сврштека академије и сами могли да оснују неопходне образовне установе.¹³⁸ Поред поменутих центара, од изузетне важности били су и центри формирану у Будимској епархији, која је била под јурисдикцијом Карловачке митрополије: Будим, Пешта и Сентандреја. Ове српске заједнице биле су и економски и културно напредније и стога не чуди што је управо Будим 1796. постао седиште једне српске штампарије, придружене универзитетској штампарији у Пешти која је добила привилегије за штампање књига на ћирилици.

Прва половина XVIII века за угарске Србе била је испуњена логистиком везаном за систем подизања сопствене културе и различитим довијањима да се штампа српска књига.¹³⁹ Осујеђени по питању оснивања сопствених штампарија, Срби су се – као и у прошлости, морали ослонити на иностране штампарске центре, међу којима је Венеција одвајкада заузимала најзначајније место. Такође, велики број књига штампан је у румунским центрима (Римник, Трговиште, Блаж, Јаши) као и у Москви, Сан Петербургу и Кијеву.

Штампарија Грка Димитрија Теодосија основана је са циљем рехабилитације надалеко познате млетачке штампарске индустрије која је током XVII века доживела застој у продукцији. Теодосије је добио право да штампа на глагољници и на ћириличком („илирском“) писму – *гражданској ћирилици* коју је реформом увео Петар Велики. Шездесетих година XVIII века

¹³⁷ Škole i štamparije bratstava u Belorusiji bile su prva rasprostranjena sredstva nastave koja su se javila među pravoslavnim Istočnim Slovenima. Prve dve štamparije bratstava – u Vilni i Lavovu – dale su posebno velike doprinose prosvetavanju. Prva je objavila prve dve crkvenoslovenske gramatike (1596. i 1619. godine), a potomja je štampala preko trideset tri hiljade primeraka bukvara između 1585. i 1722. godine. U školi u Ostrogu predavao se latinski kao i grčki jezik, a bila je pokrovitelj štampanja prve potpune slovenske Biblije, 1576-1580 (...) Naročito važnu ulogu igralo je kijevsko bratstvo koje je (još pod poljskom kontrolom, 1632. godine) uspostavilo prvu pravoslavnu instituciju višeg obrazovanja koja se pojavila među Istočnim Slovenima: Kijevsku akademiju. Džeјms Bilington, *Ikona i sekira* (Beograd: Rad, 1988), 143.

¹³⁸ Дионисије Новаковић чији је живот и рад детаљно истражио отац Владимир Вукашиновић (*Српска барокна теологија*, 2008.) био је први Србин који је веома успешно окончао цео циклус студија на Кијево-Могиљанској академији. По доласку у Нови Сад 1737/38. Новаковић је почео да предаје у поменутој „латинско-славенској школи“ или *Рождество-богородичној*, коју је основао Висарион Павловић. Домаћа школа најбоље репутације имала је међу својим професорима Захарију Орфелина, Јована Рајића и Василија Крижановског. 1743. Дионисије Новаковић је постао ректор тог завода и успешно га је реорганизовао према кијевском моделу. Моника Фин, *Центри српске културе XVIII века* (Нови Сад, Академска књига, 2015) 87–88.

¹³⁹ Један од тих начина била је техника бакрореза: Орфелин је у Сремске Карловце донео машину за штампање овом техником. Орфелиново најобимније и декоративно најупечатљивије дело – *Житије Петра Великог*, потврда је његове замашне занатске и уметничке вештине. Бакрорезне књиге оставиле су значајне и дубоке трагове у духовном животу Срба. Једна од најзначајнијих свакако је *Стематологија* Христифора Џефаровића (Џефаровића) која је имала два издања и из које су грбови стигли и на Карађорђеву заставу и на грб Србије од Обреновића до данас. Лаза Чурчић, „Претходнице књига за народ“, *Свеске за народ, Књижевност-уметност-култура*, Књига за народ, у *Српско књижевство, Нови прилози за историју српског књижевства: зборник текстова*, Петар Јонових, гл.уредник Зоран Колунџија, (Нови Сад: Прометеј, 2002), 424–425.

Димитрије Теодосије започео је сарадњу са Захаријом Орфелином и ова штампарија објавила је тада три његова дела: *Горестни плач славнија иногда Србији* (1761.) и *Плач Србији* (народна варијанта), највероватније 1762. и кратки напис *Мелодија к пролећу* (1764). Орфелин бива ангажован у овој штампарији од 1764. до 1770. и у том периоду штампана су изузетно важна историографска дела: *Краткоје введеније в историју происхожднија славено-сербскога народа* (1765.) Павла Јулинца, уџбеници *Новаја сербскаја аритметика* и *Первие начатки латинскога јазика* Василија Дамјановића из 1767. и *Епитом* Дионисија Новаковића. У Венецији су такође штампани Орфелинов *Славено-сербски магазин* (1768.) који је ишао у корак с тадашњим модерним европским часописима и *Магазин*, који је садржавао текстове хетерогене природе и имао простор за рецензије нових објављених књига.¹⁴⁰ Систематично централизујући власт унутар монархије, Марија Терезија¹⁴¹ посегла је за ригидним решењима које ће имати далекосежне последице за иначе проблематично стање српског народа на територији Царства. Поменуте слабашне привилегије добијене у компензацији за војни ангажман Срба, практично су укинуте стварањем *Илирске дворске депутације* 1747. која је била под царичиним личним надзором, креиране са циљем да цензурише и снажно лимитира права угарских Срба.¹⁴² Реорганизацијом и школског система, захтеви и слобода угарских Срба готово су минимализовани. Наиме, тај политички потез требао је да опструира чврсте српско-руске везе,¹⁴³ које су биле својеврсна бете пноре Царства и обустави прилив руских књига којима је оно било и на економском губитку.¹⁴⁴

¹⁴⁰ Моника Фин, *Центри српске културе XVIII века* (Нови Сад: Академска књига, 2015), 167–170.

¹⁴¹ „Марија Терезија била је занесена римокатоличкиња, а као владарица тежила је и за верским јединством у својој земљи. Тој тежњи њеној служила је и држава свим средствима власти, те је створен читав систем за спречавање растурања књига које нису годиле онакој држави и римокатоличкој цркви. Тако је 1765-е штампан Каталог Забрањених Књига, који се попуњавао. Али књиге су се крадом куповале и четвороструко скупље наплаћивале, те је још више новца излазило у иноземство, а „приватне књижице за Терезијанске епохе бежу пуне књига, за које је цензура мислила, да им је својим каталозима спречила улаз у монархију.“ Јован Живановић, *Д-Р Мута Костић, руско-српска књижевска трговина терезијанског доба*, Летопис Матице српске, Књ. 290. у *Српско књижевство, Нови прилози за историју српског књижевства: зборник текстова*, приредио Петар Јонович, гл.уредник Зоран Колунџија, (Нови Сад: Прометеј, 2002), 45.

¹⁴² Нови законик *Regulamentum privilegiorum* донесен је 1770. и њим су замењене све претходне привилегије, док га је девет година касније 1779. заменила га је још драстичнија мера *Declaratoria Iliricae nationis* којом су најригідније сужена сва права Срба. Половином 18. века Митрополит Павле Ненадовић затражио је од Илирске депутације дозволу за оснивање штампарије при Раковачком манастиру, наводећи међу примарним разлоге економске природе. Овога пута захтев је био делимично одобрен али подухват ипак није спроведен због друштвено-економских прилика. Моника Фин, *Центри српске културе XVIII века* (Нови Сад: Академска књига, 2015), 40.

¹⁴³ Како пише Лаза Чурчић у тексту *Трагови почетака новосадског и српског књижевства*, Између 1711. или најкасније 1716. и 1721. руски трговци су започели продају руских књига Србима у Аустрији. Најпознатији Рус који је продавао књиге међу Србима био је Андреј Московита (Москаљ). Руски путујући књижари највише су продавали литургијске књиге, а сем њих и друге али увек црквене. Највише су продавали Прологе али и зборнике светих отаца: Василија Великог, Григорија Богослова, Јована Златоустог, Јована Дамаскина из византијске епохе и Стефана Јаворског, Симеона Полоцког и других руских теолога. Петар Јонович *Српско књижевство, Нови прилози за историју српског књижевства: зборник текстова*, приредио Петар Јонович, гл.уредник Зоран Колунџија (Нови Сад: Прометеј, 2002) 32–37.

¹⁴⁴ Да би спречили увожење руских обредних и полемичних књига московског издања, аустријске власти су подигле царину на 50% вредности им, па ни то није помогло, јер је тиме цена књигама а њоме и уваженост знатно расла, па су се још више тражиле. Курцбекова штампарија у Бечу основана је са намером да спречи излажење толиког новца (за шест год. на пр. 200.000 фор.) за православне књиге, па јој је и монопол и опроштај од царине и у земљи, према

Реформисање школства подразумевало је и оснивање штампарије којом је цензура била загарантована: 1769. Илирска дворска депутација доделила је монопол над штампањем књига Јозефу фон Курцбеку у трајању од двадесет година и у наставном програму било је дозвољено користити само књиге из ове штампарије. Иако је ова штампарија у наведеном периоду штампала више од 150 књига намењених српском читаоцу, Срби нису били задовољни ни учинком ни квалитетом штампе. Ј. Курцбек је 1792. највероватније услед болести продао штампарију Стефану Новаковићу. Он је био први власник штампарије у Аустрији и издавач других по реду српских новина,¹⁴⁵ а издао је и календаре за 1794. и 1795. годину. Његови календари најближи су Орфелиновим.¹⁴⁶

Новаковићу је гарантована привилегија у трајању од пет година уз обавезну таксу од 400 форинти годишње. Међутим, он је врло брзо схватио да је тај посао неодржив, иако је остварен уз пуну подршку јавности. Новаковић је штампао дела најпознатијих књижевника и прегалаца свог времена: Доситеја Обрадовића, Јована Рајића, Михаила Максимовића и других. Како Новаковић није успео да одржи штампарију она је 1796. продата угарском примату, премештена је у Пешту и припојена је градској универзитетској штампарији. У њој ће многи знаменити Срби штампати своја дела све до 1830. када и Србија добија штампарију.¹⁴⁷

Емануел Јанковић „зачетник драмскога рада у Срба“ и значајан културни прегалац 1789. донео је штампарију из Лајпцига¹⁴⁸ у Нови Сад „прву у Срба после првих почетака, који не

Угарској, и према споља обезбеђен тиме што је увоз књига без нарочитог путног листа просто забрањен (...) Јован Живановић, *Д-Р Мита Костић, руско-српска књижевна трговина терезијанског доба, у Српско књижевство, Нови прилози за историју српског књижевства: зборник текстова*, приредио Петар Јонових, гл.уредник Зоран Колунџија (Нови Сад: Прометеј, 2002) 45–46.

¹⁴⁵ *Славеносрпске вједомости*, Беч (1792–1794). „Можемо слободно рећи да су и први српски листови имали публицистичко-поучни карактер и да су били на неки начин књиге за народ, највише захваљујући корисним поукама за свакодневни живот, извештајима о разним проналасцима – парној машини, возу, машини за прављење буради, саветима за одржавање кошница преко зиме, описима Нијагариних водопада, Кинеског зида, Јерусалима, Београда, биографијама великих људи, моралним саветима за живот.“ Прве новине биле су *Српске повседневне новине* (1791–1792, Беч) браће Пуљо. Бранка Булатовић *Књиге за народ у листовима прве половине 19. века*, Свеске, Књижевност-уметност-култура, Књига за народ, у *Српско књижевство, Нови прилози за историју српског књижевства: зборник текстова*, приредио Петар Јонових, гл.уредник Зоран Колунџија (Нови Сад: Прометеј, 2002), 429–432.

¹⁴⁶ Лаза Чурчић, „Претходнице књига за народ“, Свеске за народ, *Књижевност-уметност-култура*, Књига за народ у *Српско књижевство, Нови прилози за историју српског књижевства: зборник текстова*, приредио Петар Јонових, гл.уредник Зоран Колунџија, (Нови Сад: Прометеј, 2002), 21–29, 427.

¹⁴⁷ Никола Гавриловић *Историја ћирилских штампарија у Хабзбуршкој монархији у XVIII веку*. (Нови Сад: Институт за изучавање историје Војводине, 1975), 202–2011.

¹⁴⁸ Једну машину за штампање Е. Јанковић купио је од Христијана Тајбла (Christ Gottl, Täubel), а прва књига коју је штампао била је на немачком језику јер није имао права да штампа на српском; ту привилегију имао је само Ј.Курцбек. Др Милан Вранић, Петар Јонових, „Од Јанковића до Ивковића – век и по једне штампарије“ у *Српско књижевство, у Нови прилози за историју српског књижевства: зборник текстова*, приредио Петар Јонових, уредник издања Зоран Колунџија (Нови Сад: Прометеј, 2002), 123.

одржавају континуитет, и после дугога размака. Уз штампарију отворио је одмах и књижару, у којој је имао и први опсежни каталог књига, слика и музикалија, за који знамо у нашим крајевима.¹⁴⁹

Штампарија Е. Јанковића била је смештена у згради „Код белог лава“, која се сматра најстаријом зградом читавог блока, а у њој је поред штампарије била смештена и прва књижара европског стила. Јанковићева књижара превасходно је била оријентисана на немачке и француске књиге. Како наводи Мита Костић,¹⁵⁰ у нашој историографији остала је незапажена чињеница да је Емануил Јанковић крајем 1789. озбиљно покушао да прво у Београду отвори штампарију и књижару, па тек кад због ратних прилика није могао, учинио је то у Новом Саду. Јанковићева борба за право да штампа на српском језику, налажење потпоре за народно просвећивање, непрестана обраћања државним властима и цару, размирице са својима и с туђином, искале су велики замах снага. Међутим, Јанковић је умро млад у – 33. години живота, 1792. а штампарију је наследио његов брат Јован. Након смрти Јована Јанковића, штампарију је наследио његов син Павле, који је на основу привилегије од 16. септембра 1836. могао да штампа и српске књиге.

Прву књижару у Новом Саду 1783. отворио је Дамјан Стефановић Каулиције¹⁵¹ откупивши је од књиговесца Јозефа Урлика. Каулицијева књижара је углавном поседовала руске књиге из уџбеничке и црквено-религиозне литературе. Из Русије је доносио књиге штампане најчешће у Кијеву у типографији Печерске лавре, у Почајеву, Москви и Петрограду, а његов Каталог из 1804. у којем су се наша нека старија и ретка издања доказују његову предузимљивост и виспреност као књижара.¹⁵² Након његове смрти, 1810. књижарски посао је наследио и знатно унапредио његов син Константин Каулиције.

Почетак српске трговине књигама у XVIII веку није јасно утврђен али је један од најранијих помена везан за Захарија Орфелина¹⁵³ који је по свему судећи давао књиге за продају на вашарима.

¹⁴⁹ Милан Шевић, *Проблеми Емануила Јанковића*, у *Српско књижевство, Нови прилози за историју српског књижевства: зборник текстова*, приредио Петар Јонових, уредник издања Зоран Колунџија (Нови Сад: Прометеј, 2002), 62-64.

¹⁵⁰ Мита Костић, *Јанковићева штампарија и немачко-француска књижара у Новом Саду 1790-1820 (Прилог карактеристици наше научне критике)* Летопис Матице српске, Књ. 330, 1931, 149–60.

¹⁵¹ Као први новосадски књиговезац помиње се Јеврејин Абрахам Лебл, док је други новосадски књиговезац био Карл Ратмилер, католик из Саксоније чије је неукоричене и укоричене књиге, књиговезачки алат и хартију на лицитацији купио Дамјан С.Каулиције. Велимир Старчевић, *Старо српско књижевство* (Београд: Службени гласник 2011), 129.

¹⁵² Иванка В. Веселинов *Два прилога о Дамјану Каулицију*, у *Српско књижевство, Нови прилози за историју српског књижевства: зборник текстова*, приредио Петар Јонових, уредник издања Зоран Колунџија (Нови Сад: Прометеј, 2002), 127–129.

¹⁵³ У барокној епохи српске књижевности читалачка публика имала је изузетно значајну улогу, можда и значајнију него публика претходних раздобља. То се очитује и према неким визуелним одликама књиге: понекад се име писца није сачувало али је у заглављу, калиграфски богато исписано име „свемоћног читаоца“, који се јавља као једини потписник књижевног дела. Тако су први силабички стихови у XVII веку били посвећени Јелени Бесараби, *Стематографија* Х.Жефаровића посвећена је патријарху Арсенију IV Јовановићу Шакабенти док су богата Орфелинова дела посвећена епископу Мојсеју Путнику (*Маловажне привјетствије* 1757), митрополиту Павлу Ненадовићу (*Омологија* 1758. и *Калиграфија* 1759.) а монографија о Петру Великом руској царици Катарини II. Милорад Павић, *Раћање модерне књижевности* (Београд: СКЗ, 1883), 35–36.

Лаза Чурчић наводи да је свакако могуће да је Орфелин купио кућу да би у њој продавао српске књиге штампане у Венецији између 1762. и 1772. међутим, како продукција српских књига није била велика морао је Орфелин продавати и грчке, хрватске и италијанске књиге Грка Теодосија. Међутим, нема сумње да је Захарија Орфелин 1765. проширио круг српских књига: литургијским, теолошким, педагошким и песничким књигама додао је и оне којима је читање тек требало приближити.¹⁵⁴

XIX век

XVIII век је, видели смо, у свом магистралном току означио прелазак физичке и културне егзистенције српског народа са југа на север, односно ход од византијског ка средњоевропском културном моделу. Ова престилизација донела је собом драматична искуства јер је подразумевала контаминацију већ постојећих средњовековних садржаја једном новом културом, која је у себи носила снажан жиг католичанства, а то је недвојбено водило одређеном степену напетости на различитим плановима. На културном плану, међутим, српско померање на север и насељавање готово пустих области Аустроугарске постепено је довело до успона српске просвећености и развоја како њеног црквеног, тако и њеног световног грађанства.

Реформистички карактер Просвећености заснивао се на разуму досегнутим сазнањима, он постаје врховно начело ове епохе, док је императив његовог деловања усмерен на преображај и унапређење свих аспеката друштва: у устаничкој Србији то је подразумевало стабилизацију државног модела, а потом и утврђивање институција са уобличеним правним регулативама као неопходних органа модерно устројеног државног система. Ови видови самопотврђивања били су од суштинске важности и њихово конституисање дубоко је осетио Доситеј – најученији Србин тога времена, који се, иако је највећи део свог живота провео на студијским путовањима – у кључном моменту 1907. вратио у Србију, постао лични Карађорђевићев секретар и министар, а затим постепено отпочео да спроводи план о коме је претходно много промишљао и писао.¹⁵⁵

¹⁵⁴ Лаза Чурчић, „Претходнице књига за народ“, у *Српско књижевство, Нови прилози за историју српског књижевства: зборник текстова*: приредио Петар Јонових, уредник издања Зоран Колунџија (Нови Сад: Прометеј, 2002), 425–426.

¹⁵⁵ Интелектуални корени његовог практичног просветитељског и реформаторског деловања везани су првенствено за рационалистичку филозофију 18. века. Верујући у моћ разума и науке, сматрао је да тековине науке и филозофије треба да буду доступне свим људима, па зато пише *Совјете здравог разума*, објављене 1784. Настало слободном ауторском адаптацијом дела и мисли иностраних аутора, ово жанровски хетерогено дело написано је са циљем да на народном језику буде доступно Србима који живе широм Балканског полуострва. Овој књизи претходи спис *Писмо Харалампију*, 1783, својеврстан књижевни проглас и ауторов просветитељски манифест (...) Отварањем основних школа у ослобођеној Србији, Доситеј је изградио школски систем као примарну образовну државну институцију у којој су, без обзира на полне разлике, могла да се описмене и образују сва деца. Од планираног, успео је да уради највише што се могло у тадашњим околностима. Остало је неостварено оснивање

Културна егзистенција Срба почивала је превасходно на књизи и штампаној речи, чија је основна тежња била да духовно профилише нацију, док је проблем раширености и деловања српске књиге био како културни тако и политички проблем. Јасно је да политичка збивања, конфликти и ратови увек имају снажне рефлексије на културу¹⁵⁶ али овде ваља истаћи да су језик и књига осим подуче и оснаживања српске књижевности, пружали и осећај националног јединства – чак и без физичког јединства нације, зато су се српској књизи, готово истом жестином, противили оспоритељи њеног национа; и доцније полемике у књижевности и књижаству, особито почетком 20. века имаће у доброј мери политичко исходиште.

Продукција књига у 19. веку

У *Српској Библиографији*¹⁵⁷ (Стојан Новаковић, Београд, 1869.) за почетак новог српског штампарства узета је *Стематологија* Х. Жефаровића, 1741. Према статистици, до краја XVIII века (за 46 година) штампано је свега 226 књига од чега је 112 штампано после 1792. Подсетићемо се да је 1791. Курцбекова штампарија прешла у руке Стефана Новаковића, коју је он, не могавши да одржи посао, предао 1796. Универзитетској штампарији у Будиму. Продукција књига у XIX веку имала је сасвим другачију динамику: у прве две деценије XIX века, број штампаних српских књига био је 374. Међутим, у периоду од 1821–1840 попео се на 631; у петој деценији (1841–1850) био је 593, док је у шестој деценији (1851–1860) број књига био 670.¹⁵⁸ Наиме, Царским Хатишерифом од 3. августа 1830. Србима је дозвољено оснивање школа, болница и штампарија, те тако већ наредне године 21. маја Србија добија штампарију (*Књажевско-српска типографија, Књигопечатња, Књажевска књигопечатња, Књажевско-српска књигопечатња, Правителствена књигопечатња*) – из Петрограда су је донели Аврам Петронијевић и Цветко Рајовић.¹⁵⁹

штампарије и превођење читавог низа књига које је сматрао неопходним за образовање Срба. Бојан Јовановић, *Памћење и самозаборав* (Београд: Дерета, 2018), 121, 139–140.

¹⁵⁶ *Културно тле* најшира је – разуђена и диференцирана – подлога за политику, оно *прожима* односе између различитих подручја, у мери да уравнотежује њихове неусклађености: напетост између – рецимо – религијског и правног подручја једног друштва, као и унутар сваког од њих, најделотворније се неутралише и усклађује у облицима културе. Свако од побројаних подручја било би, отуд, знатно ужа и толико *ризичнија* подлога. Мило Ломпар, *Дух самопорицања* (Београд: Catena mundi, 2019), 352.

¹⁵⁷ У раздобљу између 1766. и 1850. јављају се и први систематски напори на изради библиографија српске књиге. У њима су видног учешћа узели у првом реду писци и издавачи: З. Орфелин, браћа Пуљо, С. Новаковић, П. Соларић, Лазар Бојић, Ј. Чапловић, А. Мушицки, Г. Магарашевић, П. Берић, П. Ј. Шафарик, Ј. Вујић, М. Видаковић, А. А. Арнот, Д. Тирол, М. Поповић, Ј. Суботић и А. Андрић. Милорад Павић, *Рађање модерне књижевности* (Београд: СКЗ, 1983), 290–291.

¹⁵⁸ Види подробније: Стојан Новаковић, *Српска књига и њени продајци и читаоци у XIX веку* (Београд: Народна библиотека Србије и Универзитетска библиотека „Светозар Марковић“, 1982), 35–37.

¹⁵⁹ Радован Мићић, „Савременици о Глигорију Возаровићу“, у *Српско књижаство, Нови прилози за историју српског књижаства: зборник текстова*, приредио Петар Јонович, уредник издања Зоран Колунџија (Нови Сад: Прометеј 2002), 205.

Из ове кратке статистике уочавамо да је продукција српских штампаних књига нагло побољшана укидањем монопола и отварањем Типографије, што је суштински значило ослобођење српске речи, док је већим приливом књига омогућено и стварање шире читалачке публике,¹⁶⁰ која ће уз понуђена штива развијати свој читалачки укус и перманентно се образовати. И раније, у XVIII веку када је започео нови српски књижевни рад, видели смо да је он био у тесној вези са важним трговачким центрима: Бечом, Пештом и Трстом и великим периодичним трговачки вашарима који су представљали главну трговачку „установу“. У том смислу су трговци књигама били непосредни чиниоци у просвећивању народа, особито када су свој посао доживљавали не само као пуко стицање новца већ и чин родољубив у својој суштини. О проблемима самог штива ћемо понешто рећи, али је важно нагласити да је могућношћу слободног штампања решен први важан проблем свеукупног просвећивања нације, а ове околности, разуме се, довеле су до веће разуђености књижарске делатности и већег броја књижарских радника.¹⁶¹

Међутим, и у време веће продукције књига одржао се стари или „главни начин који је дигао нову српску књижевност“¹⁶² – пренумерација. Наиме, била су позната два начина да књига дође до читалаца: један је био покровитељски – меценатски, док је други у суштини био нешто другачија верзија меценатства – претплата тј. пренумерација. У *објавама*, које ће и касније бити актуелне, само у нешто измењеном виду – као саставни део књижарског маркетинга, обавештавало се која ће књига изаћи и сви подаци везани за њу: цена, рок отплате, упутства за слање новца и слично. Такође, један од начина да се привуче публика за претплату, заступљен и данас је штампање имена претплатника (а онда и сакупљача) у самим књигама; уз имена штампане су и титуле, а понекад су пренумеранти наводили и одакле су родом.¹⁶³

Јеремија Обрадовић Караџић и Хаџи–Алекса Поповић припадали су „настављачима старих типова народне или средњовековне трговине“ и као књижари путници или торбари имали су знатну књижевну простонародну публику. Јеремијина издања се могу пратити од 1849. али их вероватно има више него што *Библиографија бележи (Певање слепца Јеремије Обрадовића Караџића, Рана*

¹⁶⁰ Читалачка публика махом се ограничавала на пречанске Србе и све до оснивања Државне штампарије њена структура се није битније мењала. Након 1848. дошло је до демократизације читалачке публике и њеног ширења, а томе је такође знатно допринео и интензиван развој школства. Стојан Новаковић, *Српска књига и њени продајци и читаоци у XIX веку* (Београд: Народна библиотека Србије и Универзитетска библиотека „Светозар Марковић“ 1982), 75–76.

¹⁶¹ Како каже Стојан Новаковић у већ поменутој књизи: „У народу, или боље у оној још малобројној али племенитој образованијој мањини која је по праву представљала целину народну, појава нове књиге српске била је догађај прве вредности. Ко је год био поље образованији, осећао је племениту честољубивост српскога родољубља, честољубивост свога рода, којој данас равне нема, да и српска племена стеку народну књижевност, какву су други народи имали а Срби нису“. Стојан Новаковић, *Српска књига и њени продајци и читаоци у XIX веку* (Београд: Народна библиотека Србије и Универзитетска библиотека „Светозар Марковић“, 1982), 11–12.

¹⁶² Исто: 15.

¹⁶³ Исто: 14–16.

љубичица, Клићанка, Вечити календар и сановник и друге). Издања Хаџи–Алексе Поповића почињу од 1857. (*Живот Господа и спаса нашег Исуса Христа, Разне јуначке народне песме, Сановник и Рожданик*, 1869. штампано је књигу *Српских народних јуначких песама* А. Качића).¹⁶⁴

Из досадашњих разматрања није тешко закључити да је српска култура на свом путу наилазила на многа затомљења која су своје исходиште превасходно имала у тешким историјским (не)приликама. Када је српска државност у XIX веку донекле рехабилитована, развила се духовна потреба и спремност, да у нешто уређенијем систему, фокус са елементарног националног преживљавања пређе на ниво неге и развоја културе и у том делању је књига, несумњиво, имала пресудну улогу.

Међутим, читалачка публика није била хомогена по питању прохтева, потреба и развијеног читалачког укуса. Први књижари и издавачи свакако су морали водити рачуна о продаји и исплативости књига које су набављали или пак издавали – а тако је и данас, и није непознаница да је императив зараде и стабилног финансијског курса присутан од самих почетака трговине књигом. Главнина проблема, међутим, почивала је у чињеници да је са трговачког аспекта – несумњиво важног у књижарском послу, најпрофитабилнија била, управо она врста књиге која је подилазила укусу неугог света и пружала му забаву. Међутим, подизање општег нивоа културе, изискивало је нешто другачији алгоритам: наиме, литература која се јавља духовним ујединитељем нације, која има високе умствене и уметничке домањаје, уместо трговачке маргине требала је да има статус, ако не доминације, онда свакако знатније присутности. О разлозима ове културне летаргије смо понешто већ казали али чињеница је да су вишевековни недостатак књиге, а тиме следствено и неразвијене читалачке навике, окрњиле српску културу и довеле је у стање nelaгоде, дубоког несагласја између – у прошлости осведочене вредности, потентности, уметничких досега – и тренутне немуштости, духовне дезоријентисаности којом је вршила неку врсту разарајућег мазохизма. Ту провалију ваљало је премостити. Због ових дубљих и суштинских проблема ни српско књижарство које је директно зависило од продукције српске књижевности није могло бити ваљано уређено. Још раније је примећено да су државе којима су се дивили због беспрекорно организоване књижарске делатности, попут Немачке, имале за премису духовно уједињење које је претходило политичком, а тиме и сваком другом, па и књижарском.

¹⁶⁴ Пренумерација је тражила, пописивала и за штампање припремала одабранији и имућнији господски свет; наши су ходаоци књижари ишли да са новом српском књигом потраже и читаоце сиротане, који нису осећали сујету да им се име штампа као име приложничко зато што су купили књигу, већ који су куповали књигу зато што су хтели да је купе. Простонародна публика – да је тако назовемо – поклањала је свој интерес чисто и искрено, али је она то чинила само спрам извесног броја књига који је њу интересовао. Према свему осталом она је била савршено равнодушна. Исто: 56–65.

Поменули смо да је један од првих књижара Дамјан Каулиције неговао религиозну литературу о чему сведочи и *Каталог разних црковних, молитвених, исторических и славенских книг*, штампан 1804. у Будиму на 40 страница. Каулиције је 1799. могао понудити и венецијанско издање *Историје о житији и славних делах великаго императора Петра Перваго самодержиа всеросијскога*, које је Орфелин допунио бакрорезним илустрацијама.¹⁶⁵ Међу Каулицијевим издањима, поред поменуте црквено–религиозне литературе нашла су се и она издања која су махом задовољавала простонародни укус: *Календар* или прогностикон који је и доцније прештампаван – истог карактера била је *Жертва Аврамова* Вићентија Ракића. Каулиције је, међутим, 1808. издао и друго издање *Собрания разныхъ нравоучиталныхъ вещей* Доситеја, а важно је подсетити да је ова књижара основала своју штампарију и 1825. започела издања *Летописи србске* (три свеске) давши повода да се оснује Матица Српска.¹⁶⁶

Издања земунског писца, књиговесца и књигопродавца Гаврила Ковачевића (1765–1832) имала су сличан репертоар.¹⁶⁷ Иако превасходно услужна према простонародном укусу, делатност ових првих књижара била је ипак веома важна за развијање ширења навика читалачке публике која ће временом, образујући се и сама тражити литературу прикладнију, богатију и захтевнију. Из обимнијег квантитета књига, њене доступности, а тиме и повећања броја читалаца, могло се доцније постепено и рачунати на успон како литературе, тако и културе у целини.

Једна од најзначајних личности српске културе XIX века био је Димитрије Давидовић – дипломата, аутор првог модерног устава Србије, преводилац и новинар. Студирао је у Бечу где са пријатељем још из Карловачке гимназије – Димитријем Фрушићем покрене *Новине србске из царствујуицшег града Вијене* 1813. које су од 1816. излазиле под скраћеним називом *Новине србске*, Беч (1813–1822).¹⁶⁸ Фрушић је овај посао напустио убрзо након дипломирања док га је Давидовић

¹⁶⁵ Иванка В.Веселинов, „Два прилога о Дамјану Каулицију“, у *Српско књижарство, Нови прилози за историју српског књижарства, Српско књижарство: зборник текстова*, приредио Петар Јоновић, уредник издања Зоран Колунџија (Нови Сад: Прометеј 2002), 127–129.

¹⁶⁶ Стојан Новаковић, *Српска књига и њени продајци и читаоци у XIX веку*, 41–42. Идеја о покретању публикација у српској јавности била је веома жива и већ двадесетих година заокупља Мушицког у Шишатовцу (он планира издавање *Књижевног вестника, Србског вестника* и *Србског језикоиспитатељског содружества*); Вук и Коштар планирају у Бечу покретање *Данице*, а Магарашевић и Шафарик у Новом Саду покретање *Летописа*. Године 1824. покренут је *Српски летопис* у Пешти који је био вршњак париским гласилима *Mercur de France* и *Le Glob*, с којим се може поредити у много чему [...] Матичино Друштво окупља се 1826. Милорад Павић, *Рађање нове српске књижевности* (Београд: Српска књижевна задруга, 1983), 293–294.

¹⁶⁷ Као сакупљач претплата на разне књиге и новине, Гаврило Ковачевић је започео напоран рад који ће у Земуну касније продужити и отац песника Бранка Радичевића, затим велики Вуков пријатељ, Василије Василијевић, Стјепан Марјановић, Димитрије Чобић и други. Велимир Старчевић, *Старо српско књижарство* (Београд: Службени гласник, 2011), 126.

¹⁶⁸ В.Старчевић, *Старо српско књижарство* (Београд: Службени гласник, 2011), 28–29. Колико је књижевна публика у Србији у почетку била ограничена, видимо по писму Доситејевом из 1810. Јовану Димићу у којем се жали да није продао ниједну Соларићеву Географију јер се „за књиге не мари“. Од Давидовићевих „Српских Новина“ 1816. у Београд је ишло свега 5 примерака, у унутрашњост ниједан, а у Црну Гору само 1 примерак. 1820. у првој половини године те новине имао је само кнез Милош, а у другој половини те године приновио се још и господар Јеврем Т.Обреновић. Међутим, након 1830. с установљењем штампарије, множењем школа и уређивањем власти и Србија

наставио и почео да објављује *Забавник*. На пет страница Давидовићевог *Забавника* за 1833. Глигорије Возаровић објавио је близу сто педесет књига, литографија, мапа и планова – и то је први у Србији објављен каталог једне књижаре.¹⁶⁹ Давидовић је 1819. купио штампарију али је добио ограничена штампарска права те је превасходно штампаво на источним језицима.¹⁷⁰ Прешао је у Србију 1821. и 1827. постао је први кнежев секретар канцеларије. Био је човек који је следио велике просветитељске и слободарске идеје.

Међутим, прави успон и помак књижарске и издавачке делатности може се пратити од систематичног, даровитог, веома посвећеног књижара, књигопродавца и издавача Глигорија Возаровића,¹⁷¹ који је својим издањима знатно допринео и развоју књижевног укуса читалачке публике, издајући превасходно дела просветитељског карактера. Рођен је у Лежмиру (Срем) 1790. и о његовом образовању поузданих података нема, међутим, извесно је да је у Београд дошао 1824. Захваљујући понајвише дружбавању са Алексом Симићем, његовим познаником још и Земуна и поменути Димитријем Давидовићем нашао се у кругу најугледнијих културних радника, српске интелигенције. Изучивши потом књиговезачки занат¹⁷² у Бечу и радећи једно време као калфа и код чувеног Карла Хенсингера, по савету Вука Караџића, враћа се у Београд и 1827. отвара књиговезачко-књижарску радњу, по казивању Стојана Новаковића – „прву такву радњу у Србији“. Возаровић је био изузетно посвећен раду у новооснованој Типографији. Поред извесних правних докумената и публикација намењеној широј читалачкој публици (*Cholera morbus*, *Средство против колере*) 1832. у Књажеско-српској књигопечатњи штампана је прва књига – *Србска стихотворенија* од Гаврила Ковачевића (*Песма о случајној буни Срба против Даија*) и Николе Стаматовића (*Српском роду*). При дну корица стајало је:

У Београду. Код Глигорија Возаровића.

То је била прва објава приватног издавача у Србији.¹⁷³ Поред ове прве књиге коју је објавио о свом трошку, са изузетном графичко-ликовном опремом, чијој лепоти је пажњу посветио Бранко

је све силније почела учествовати у књижевном покрету. Стојан Новаковић, *Српска књига и њени продајци и читаоци у XIX веку* (Београд: Народна библиотека Србије и Универзитетска библиотека „Светозар Марковић“, 1982), 19–20.

¹⁶⁹ Јован Пејчић, *Књижевство града Београда у: Српско књижевство, Нови прилози за историју српског књижевства*, приредно Петар Јонових, уредник издања Зоран Колунџија (Нови Сад: Прометеј, 2002), 261.

¹⁷⁰ Види: Радош Љушић *Оријентални новинар, европски политичар – Димитрије Давидовић (1789–1838)*, (Београд: Политика, Тањуг 2006).

¹⁷¹ Јован Пејчић аутор је исцрпног текста о књижевству Београда и Глигорију Возаровићу: *Књижевство града Београда* објављен у: *Српско књижевство Нови прилози за историју српског књижевства*, Петар Јонових, (Нови Сад: Прометеј, 2002), 239–277. Сви подаци које износимо о Возаровићу могу се наћи у поменутом тексту.

¹⁷² Захваљујући посредовању Давидовића и Симића Возаревићу је за усавршавање новчано помогла ћерка кнеза Милоша – Петрија, удата за земунског трговца Теодора Хаџи-Бајића. Исто: 241.

¹⁷³ О проблему првенства тј. штампана прве књиге, који је разрешио Љубомир Дурковић-Јакшић, види чланак: *Панегирици објављени поводом првих радова штампаних у Државној штампарији у обновљеној Србији*.

Вујовић у монографији *Уметност обновљене Србије*, Возаровић се подухватио значајног издавачког посла: издавао је календар *Београдска лира* (1833–1835), *Забавник* Димитрија Давидовића за 1833. алманах *Голубицу с цветом књажевства српског* (1839–1844) који је уређивао Милош Цветић (Јован Хаџић). Између 1832. и 1839. Возаровић је у Државној штампарији издао деведесет наслова. Међу најважнија издања свакако спада, за оно доба, изузетан пројекат: сабрана дела Доситејева у десет томова (од 1833 до 1845.) и то је први такав подухват у историји српске књиге, затим¹⁷⁴ *Историја народа српског* и Димитрија Давидовића, *Бој змаја с орлови* Јована Рајића, три књиге Вићентија Ракића.¹⁷⁵ Возаровићеву вештину и уметнички дар ценио је и Милош Обреновић, те је Возаровић повезао и оригинал рукописа првог Устава Србије из 1835. о чему је оставио и запис који се чува у Архиву Србије.¹⁷⁶

Возаровић је упамћен и по чињеници да је 15. фебруара 1832. основао и прву јавну библиотеку – књижохранилиште – у обновљеној Србији. Ово је био догађај од изванредног значаја за српску културу и по речима Јована Пејчића ова „књижопродавница/библиотека била је први културни клуб у дугој повесници града Београда.“¹⁷⁷ Сима Милутиновић Сарајлија, велики пријатељ и кум Возаровићев, између осталог, записаће:

„У Београду завео био и варошку библиотеку, и сам и најпрвиј од свиј својј књига, што је у дућану имао, по егземплар и по два одма, тад како је свештеник освештаном водицом ново књижохранилиште пошкропио и благословио, радовољно и драгосрдно приложио, та и неким старински новаца туна још придодавши.“¹⁷⁸

¹⁷⁴ Доситеј је био Возаревићев узор, човек достојан дивљења, и поштовање према њему Возаровић је исказао и поводом Доситејево „друге сахране“ када је с великом љубављу и пажњом сакупио његове кости и сместио их у нов ковчежић. Опело је држао митрополит Петар Јовановић у присуству кнегиње Љубице и кнежева Михаила и Милана. Јован Пејчић, *Књижарство града Београда*, у *Српско књижарство, Нови прилози за историју српског књижарства, Српско књижарство: зборник текстова*, приредио Петар Јонович, уредник издања Зоран Колунџија (Нови Сад: Прометеј, 2002), 259–260.

¹⁷⁵ Ниједно његово издање није штампано Вуковим правописом. За потпун списак Возаровићевих издања као и анализу његовог рада види студију: Јована Пејчића *Заснови Глигорија Возаровића*, Београд, 1995.

¹⁷⁶ Повез је урађен у кожи, украшен црвеном свилом са златотиском на корицама. Његов запис гласи: *Ови је Устав Књажевства Србије повезао Григорије Возаровић, први књижовезац и књижопродавац, који је и Доситејево књиге наново препечатио. У Крагујевцу, месец 18-го фебруара 1853.*

¹⁷⁷ Отварање библиотеке било је свечано, уз присуство највиђенијих личности Београда. Чин освећења обавио је протозвигер Милосав Поповић, темељ библиотеци ударио је Јеврем Обреновић, подривши јој лајпцишску *Allgemeine Deutsche Real-Encyclopadie* уз бројне друге дародавце. До септембра месеца, библиотека је, према извештају *Српских новина* поседовала око 800 књига. У нашој науци, шездесетих година XX века водила се оштра полемика око питања у основи које данашње библиотеке (Библиотеке града Београда или Народне библиотеке) лежи Возаровићево књижохранилиште. Мишљење које су изнели Љ.Дурковић-Јакшић, Д. Митровић и Г.Ковијанић у корист Библиотеке града Београда, јавило се као додатна и новим доказима поткрепљена потврда још раније изнетог мишљења Стојана Новаковића.

¹⁷⁸ Јован Пејчић, *Књижарство града Београда*, у *Српско књижарство. Нови прилози за историју српског књижарства, зборник текстова*: приредио Петар Јонович, уредник издања Зоран Колунџија (Нови Сад: Прометеј 2002), 263. Осим тога, Возаревићево име везано је и за спомен Светога Саве и то у два племенита вида: Наиме, у његовој књижари покренута је замисао да се Свети Сава и званично прогласи за заштитника српске просвете иако су светосавске прославе већ биле одомаћене у српском народу. Званично увођење *Дана Светога Саве* као школске славе и празника подстакло је и трагање за утврђивањем тачног места спаљивања његових моштију, које су према заповести Синан-паше 1595. пренете у Београд и „сожете“. У трагању је учествовало и Попечитељство просвештенија, а сам Возаровић је 1847. за 8 дуката купио њиву на којој се налазио дрвени крст који су сви одраније везивали за Светог Саву; како је тај већ истрошени и оронули крст у то време уништила олуја, Возаровић је поставио нови крст у

Глигорије Возаровић преминуо је 1848. и сахрањен је на некадашњем Старом београдском гробљу код цркве св. Марка. Након прекопавања и измештања гробља 1927. за његове кости – као што је он чинио за Доситеја – ипак „није имао ко да се побрине“.

Након Возаровића штампарски рад отпочео је Стефан Лазаревић који је 1844. штампao Видаковићевог *Велимира и Босиљку, Историју о прекрасном Јосифу* и две године касније *Касију царицу*. Његов рад је или тада прекинут или нам је остао непознат. Овој књижарској али и духовној путањи „виших књижевних обзира“ тежио је и Јосиф Миловук у Будиму. Издавао је дела Доситеја. У периоду 1827. до 1833. издао је више дела: С.Милутиновића *Зорица*, П. Соколовића *Неколико стихова о возбужденију србског витеза Милоша Обреновића против Скопљак-Сулејман-наше године 1815*, Јов.Ст.Поповића *Милош Обилић, јуначко позориште у пет десетвија*, Лазу Лазаревића *Владимир и Косара* и др. Издавао је и слике славних српских људи, буђећи на и на тај начин родољубље.¹⁷⁹

Књижари XIX века

На почетку поглавља, напоменули смо да су књижарска, издавачка и штампарска делатност код Срба биле дубоко испреплетане – у другој половини XIX века књижарством у Београду бавили су се сами издавачи књига – и мада то није било организовано књижарство, број књижарских радника значајно се повећавао. (У Србији 1903. било је 128 књижара, а у Војводини 15.) Први званични штампар у Београду био је Немац Адолф Берман, који је дошао из Петрограда. Занат је изучио у Бечу, био је веома надарен и умешан па га је због заслуга пруски краљ одликовао златном колајном. Вук Караџић и Глигорије Возаровић врло похвално су говорили о штампарској делатности Типографије док је њом руководио Берман. Умро је у Молдавији 1862.¹⁸⁰

Растурању српске књиге много је допринео Ђура Милутиновић Црногорац или Слепи, рођен је 1770. у Грахову. Био је писмоноша митрополита Петра I, носио је писма Карађорђу и натраг. Од 1827. када Возаровић отвара књижару, Ђура је био редовит гост; био је одличан сакупљач пренумераната и веома цењен међу српским књижевницима. Библиотеци Лицеја завештао је 82 књиге и 111 свезака, међу којима много ретких и више од 100 писама везаних за историју Срба.¹⁸¹

првено обојен и украшен иконама, као знамен и спомен Светоме Сави. Назив „Црвени крст“ управо отуд и долази. И овај чин није прошао без полемике међу нашим истраживачима али ми се на том питању нећемо задржавати. Исто: 268–273.

¹⁷⁹ Стојан Новаковић, *Српска књига и њени продавци читаоци у XIX веку* (Београд: Народна библиотека Србије и Универзитетска библиотека „Светозар Марковић“, 1982), 50–51.

¹⁸⁰ Велимир Старчевић, *Старо српско књижарство* (Београд: Службени гласник, 2011), 32.

¹⁸¹ Стојан Новаковић, *Српска књига и њени продавци и читаоци у XIX веку* (Београд: Народна библиотека Србије и Универзитетска библиотека „Светозар Марковић“, 1982), 17; Велимир Старчевић, *Старо српско књижарство*, (Београд: Службени гласник, 2011), 43.

Милош Поповић, био је један од најугледнијих новинара, а велика заслуга његова лежи у растурању српске књиге. Након молбе упућене Попечитељству просвештенија, Поповић 1851. отвара књижару, а новина је да објављује њен програм рада. Врло добро је знао значај огласа у књижарској делатности па је често у *Србским новинама* оглашавао своје књиге. Он је био први у оглашавању дечијих књига и потраживању старих књига преко огласа – те се то може сматрати и зачетком антикварне делатности. Такође, Поповић је саставио основна правила о вођењу књижарства и ширењу књижарске мреже и то је први стручан текст о српском књижарству.¹⁸²

Поповићеву књижару 1853. преузео је Велимир Валожич – Чех по пореклу, који је женидбом прешао у православље. Спретан и делатан, није био само књижар-продавац већ и књижар-издавач. Издавачки посао отпочело је 1858. (календар *Млади Шумадинац*) и прву књигу издао је 1864. Ова књижара је 1865. покренула је библиотеку *Забавна читаоница*, а у то време то је била једина издавачка књижара у Београду и Србији са бројним издањима: школским, научним и забавним. Сва његова издања штампана су у Државној штампарији и он је био повлашћени књижар; такође, његова књижара била је повлашћено складиште за продају *Гласника* и свих осталих издања Српског ученог друштва. И Валожичеви синови, Милош и Душан били су цењени књижари. Милош је посао наставио у Београду, док је Душан књижарску делатност ширио у Нишу.¹⁸³

Значајни београдски књижари у другој половини 19. века били су и Ђура Ђурић, Андра Пурић, Јован Лазаревић, Љуба Јоксимовић (издавао је дела Светозара Марковића и Љубе Ненадовића), Здравко Ивановић, Бранислав Церовић, Мита Стајић (штампао је опште каталоге и заслужан је за модернизовање српског књижарства), Фридрих Бреслауер (у Бреслауровој књижари у Грачаничкој улици могла се набавити било која књига по приступачној цени; ову књижару 1901. преузима Светислав Цвијановић, док је први посао Геце Кона био управо у овој књижари.¹⁸⁴

Након књижарске и издавачке делатности Емануила Јанковића (1790) и Дамјана Стефановића Каулиција (1792) у Новом Саду, током XIX века били су следећи књижари: Димитрије и Георгије Кирјаковић (1830), Петар Стојановић (1846), Карл Драгутин Хинц (1850),

¹⁸² Велимир Старчевић, *Старо српско књижарство* (Београд: Службени гласник, 2011), 49–50; Љубомир Дурковић-Јакшић, *Књижара Милоша Поповића и Велимира Валожича у Београду*, “ у *Српско књижарство. Нови прилози за историју српског књижарства, зборник текстова*: приредио Петар Јонович, уредник издања Зоран Колунџија (Нови Сад: Прометеј, 2002), 278–279.

¹⁸³ Стојан Новаковић, *Српска књига и њени продајци и читаоци у XIX веку*, (Београд: Народна библиотека Србије и Универзитетска библиотека „Светозар Марковић“, 1982), 66; Љубомир Дурковић-Јакшић, *Књижара Милоша Поповића и Велимира Валожича у Београду у Српско књижарство. Нови прилози за историју српског књижарства, зборник текстова*: приредио Петар Јонович, уредник издања Зоран Колунџија (Нови Сад: Прометеј, 2002), 298–311.

¹⁸⁴ Петар Јонович, *Српско књижарство, Зборник радова из историје српског књижарства* (Нови Сад: Прометеј и Библиотека Матице српске, 1997), 311–441; Велимир Старчевић, *Старо српско књижарство* (Београд: Службени гласник, 2011), 63–70.

Игњат Фукс (1856), Светолик Лазаревић (1863), Браћа Поповић – Ћира и Ђока (1875), Аугуст Хергер (1876), Арса Пајевић (1877), Лука Јоцић (1877),¹⁸⁵ Негован Ранитовић (1880), Светозар Огњановић, Ср.Карловци (1894), Ђорђе Ивковић, наследник Арса Ивковић (1895), Ђорђе Ивковић, млађи „Браца“ (189?).¹⁸⁶

Нагли успон књижевна делатност бележи од седамдесетих година XIX века па све до Првог светског рата. Како је политички и културни живот Срба био махом ограничен на Београд и Нови Сад, самим тим је и издавачка делатност поглавито била сконцентрисана на ове градове. Панчево је било важан издавачки центар – у њему је 1871. основана *Књижара Браће Јовановића* који су својим радом начинили револуционарни корак у историји српског књижевства. Осим њих, чворишне тачке из који ће се култура системски подизати и развијати јесу *Матица српска*, *Српско учено друштво (1864 – 1892)* – које је имало свој *Гласник (1847)*,¹⁸⁷ *Српска краљевска академија 1886.* и поткрај века – *Српска књижевна задруга*.

„Спартанска браћа“ Јовановић,¹⁸⁸ особито Каменко, упечатиће се у српској историји културе „духом просветитељског добротворства“ и четрдесегодишњим књижевним прегалаштвом. Каменко и Павле Јовановић, покренули су књижевну ренесансу у Војводству, испрва отварајући штампарију (новембра, 1870) а потом и књижару (октобра, 1872). Каменко је био „глава штампарског подухвата“ и у светлу тадашњих историјских прилика сасвим поуздано се може рећи да је штампарско предузеће, испрва Павловића¹⁸⁹ и Јовановића, био више политички

¹⁸⁵ У врло развијеној делатности, јакој конкуренцији, књижара Луке Јоцића је у осамдесетим годинама XIX века била најразвијенија међу постојећим српским и немачким књижарама. Поред књига, Јоцић је продавао и слике, углавном иконе, а своју књижевну понуду је објављивао у каталозима и огласима. Мада је као издавач био занимљив и значајан, књижара је, такође, била врло цењена. Мирјана Анђелковић, *Златни век новосадских књижара, у Српско књижевство*, приредио Петар Јоновић, уредник издања Зоран Колунџија (Нови Сад: Прометеј и Библиотека Матице српске, 1997), 120–129.

¹⁸⁶ Петар Јоновић, *Књижаре Новог Сада 1790–1998 у Српско књижевство*, *Нови прилози за историју српског књижевства зборник текстова*: приредио Петар Јоновић, уредник издања Зоран Колунџија (Нови Сад: Прометеј, 2002), 183–184.

¹⁸⁷ Испрва – *Друштво српске словесности*, формирано 1841. али је услед сукоба са Министарством просвете његов рад 1864. прекинут. Српско Учено Друштво активно се бавило проблемом организоване српске књижевне трговине. О томе Стојан Новаковић у поменутој студији *Српска књига и њени продајци и читаоци у XIX веку* каже: „Покојни Јован Гавриловић, као председник Српског Ученог Друштва, тада је са својим књижевним друговима размишљао о начинима којима би се уредила српска књижевна трговина. Ми смо му као лични повереник и као секретар Српског Ученог Друштва у томе помагали. Међу оновременим издањима Српског Ученог Друштва налази се књига О.Утјешеновића Острожинског с натписом *Мисли о важности, правцу и средствима унапређења књижевности српско-хрватске* (у Београду 1869). Осећали су се свеколики недостаци дотадашњег начина издавања и растурања српске књиге путем претплате и личних веза. Гледало се да ли нема пута да се књижевна трговина организује и рашири тако како ви она примила на се и издавање и растурање, те како би, повољнијом организацијом, наша српска читаоца свеколике и свуда, што се претплатом није могло да постигне. Стојан Новаковић, *Српска књига и њени продајци и читаоци у XIX веку*, (Београд: Народна библиотека Србије и Универзитетска библиотека „Светозар Марковић“, 1982), 78.

¹⁸⁸ Жарко Војновић, аутор је опсежне и врло занимљиве студије о Књижари Браће Јовановић: *Из Спарте светлост тој јест живот и подвизи Каменка и Павла Браће Јовановић уједно и библиографија издања*. Градска библиотека Панчево, 2010. Сви подаци које износимо о овој књижари наведени су по овој студији.

¹⁸⁹ Јован Павловић био је Каменков ортак и власник *Панчевца*. 1874. након бројних хашпења и робијања прешао је у Земун и купио Сопронову штампарију.

него економски подухват – слично чињеници да ће се нешто касније одлазак у њихову књижару сматрати политичким актом и опредељењем за национално, *српско становиште*. Наиме:

„...не треба никада доћи у заблуду па културно деловање тог доба посматрати као некакав ларпурлартизам: оно је имало неизбежну политичку конотацију“.¹⁹⁰

Постигнућа и помаци у српској књижарско–издавачкој делатности које су начинили браћа Јовановић, поред осведочених родољубивих мотива и циљева имају врло конкретне и далекосежне учинке. Премда суочени са вишеструким проблемима на пољу културе и књижарства, имали су јасну визију шта желе да постигну – испрва отварајући штампарију, а потом и књижару. Оно што њихов рад разликује од других јесте чињеница да је *Књижара Браће Јовановић* деловала као „**институција** која ће материјално потпомогнути и чврсто уланчати у **један систем** дотад слабо повезане карике – писца и читаоца.“¹⁹¹ **Ослобађањем књиге од неизвесне добровољности учесника у њеном настајању**, учинило је присутнијом и доступнијом у свету.¹⁹² Професионализација књижарског пословања била је изведена кроз издавачки рад: ту прву, транзициону фазу, чинила је мешавина познате пренумерације и модерности која се састојала у улагању сопственог капитала без икаквог учешћа аутора. Тај начин пословања било је такозвано комисионо издаваштво: то је значило да је писац ослобођен личног сакупљања претплате, погађања штампе, превоза, повезивања, паковања и поштанског разашивања. Заправо, предајом рукописа, аутор је свој посао окончао. Оно што је карактеристично за комисиони начин пословања јесте порекло уложеног новца – комисионар/саиздавач улаже свој рад, али не улаже сопствени новац, него новац претплаћених читалаца. Међутим, завршница овог процеса усавршавања и коначан прелазак у сферу потпуне професионализације састојала се у томе да се новац није тражио унапред, већ се улагао сопствени капитал и књигом се могло слободно трговати. Дакле, ако су се нова издања и рекламирала унапред, то није нужно значило и потражњу новца унапред. Тај корак начинила је управо *Књижара Браће Јовановић* и она ће успоставити сасвим нов начин пословања који ће имати вишеструке импликације у даљем књижарској делатности. У првој издавачкој години „у комисији“ изашло је неколико издања, док је сопствених било пет: *Девојачки свет* и *Народна школа у Чехословена* Мите Петровића, *Жена – да вас Бог сачува* Ђене Павловића, календар Панчевац за 1872. и посрба Стеве В. Поповића *Наша земља* по Фердинанду Стамбу.¹⁹³

¹⁹⁰ Жарко Војновић, *Из Спарте светлост то јест живот и подвизи Каменка и Павла браће Јовановића уједно и библиографија издања* (Панчево: Градска библиотека Панчево, 2010),

¹⁹¹ Исто: 225. [подвлачење аутора]

¹⁹² Исто: 221. [подвлачење аутора]

¹⁹³ Исто: 225–226.

Књижара Браће Јовановић била је и први велики издавач школских књига, што је био велики допринос просвети и оне су се од самог почетка употребљавале широм српских земаља, а Каменко је водио бригу за српске школе читавог свог живота.¹⁹⁴ Њено највеће постигнуће свакако је едиција *Народна библиотека Браће Јовановића*, настала према узору немачког књижара Антона Филипа Реклама и његове едиције *Универзална библиотека*.¹⁹⁵ Народна библиотека БЈ била је углавном књижевног карактера, што је она као свој приоритет и главни задатак истакла још на самом почетку.¹⁹⁶

Поред велике пажње коју су посвећивали садржају и разноликости својих публикација, издања браће Јовановић одликовала су се и високом солидношћу техничког уређења уз наглашени материјални естетизам – и на том плану читавала се она „старинска свест о књизи“.¹⁹⁷

Књижарска и издавачка делатност Браће Јовановић трајала је до 1913. – те године су књижару предали у власништво земунској књижари *Напредак* која је издавала едицију *Српски класици*. По избијању рата 1914. обе су затворене, а 1919. прешле су у власништво Емила Каћуре који је све књиге потом пренео у панчевачку књижару.¹⁹⁸

Крајем столећа, у Београду, једна друга издавачка кућа са концептом удружених интелектуалних снага – *Српска књижевна задруга* – начиниће следећи велики корак у српском књижарству и култури, стајавши на истом магистралном путу као и књижара у Војводству.

Вођена идејом културног мисионарства, освешћена српска интелигенција створила је удружење које ће мимо постојећих установа штампати своја дела. Пролећа 1892. група научника и књижевника у згради Српске краљевске академије, основала је Задругу за „издавање књига и ширење истих по народу,“ која је имала тенденцију да „свим српским нараштајима буду светле луче на путу народнога напредовања“ и да се бори са „укусом читалачким“, издавачким и другим

¹⁹⁴ Исто: 228–231. [подвлачење аутора]

¹⁹⁵ Исто: 274.

¹⁹⁶ *Народна библиотека* Браће Јовановића била је на истом магистралном путу као и *Библиотека за народ*, коју је „захваљујући идејама Уједињене омладине српске“ покренула Матица српска 1885. „у циљу просвећивања и економског унапређивања народа.“ Миодраг Матицки, *Летопис српскога народа. Три века алманаха и календара*, Институт за књижевност и уметност (Београд: Библиотека Матице српске, Нови Сад, 1977), 22. Престанком рада *Народне библиотеке* Браће Јовановића, програмом и едицијама слична њој, створена је 1899. мостарска *Мала Библиотека* и часопис *Пријеглед* – издавачка делатност Пахера и Кисића. О том издавачком подухвату који је представљао „искорак из сопствене културне средине“ види аргументован и опсежан текст: Станиша Тутњевић, *Један алтернативни издавачки подухват из наше прошлости (мостарска „Мала Библиотека“ и њен Пријеглед)*, у *Српско књижарство. Нови прилози за историју српског књижарства зборник текстова*: приредио Петар Јонович, уредник издања Зоран Колунџија (Нови Сад: Прометеј, 2002), 505–563.

¹⁹⁷ Исто: 177.

¹⁹⁸ Љубомир Дурковић-Јакшић, „Књижара Браће Јовановић“, у *Српско књижарство. Зборник радова из историје српског књижарства*, приредио Петар Јонович, уредник издања Зоран Колунџија (Нови Сад: Прометеј и Библиотека Матице српске, 1997), 520.

тешкоћама. Име *Српска књижевна задруга* предложио је Светислав Вуловић, а коначни монограм сачинио је потпредседник удружења Јован Јовановић Змај. Задруга је тежила и важности у политичкој сфери, односно политичком развоју српског народа. Имала своја *Правила*, а њихов основни циљ био је сваке године издају Коло од најмање шест књига.¹⁹⁹ Са уласком у Управу Богдана Поповића, Задруга је успоставила доминацију књижевних естетских начела, учествовала у креирању и канонизацији књижевног укуса, не само својим издањима већ и озбиљном књижевном критиком. То свакако потврђују ангажмани Павла Поповића и Јован Скерлића, и може се рећи да његовим уласком у Управу СКЗ добија обележје „чисто књижевног друштва“.

Поред поменутих књижара и издавачких подухвата Београда и Новог Сада и у другим градовима развијало се српско књижарство и издаваштво: У Сомбору је 1890. основана књижара Миливоја Каракашевића, у Кикинди исте године – књижара Јована Радака. Милан Петко Павловић отворио је књижару у Вршцу 1896. док Владимир О. Радосављевић у Старом Бечеју отвара прву српску штампарију. У Ужицу, први власник штампарије 1887. (филијала *Задруге штампарских радника* из Београда) постаје Лазар Ђ. Трипић, након њега као штампари појављују се: Љубомир М. Романовић и Славко Г. Поповић. Такође, јављају се и књижари: Илија Неранчић, Милан Т. Матковић, Лазар Трипић, Љубомир М. Романовић (1907. преузима штампарију од Л. Трипића). У Ваљеву, последњих деценија 19. века и на самом почетку 20. века долази до развоја књижарства. Познати књижари овог краја били су: Таса Стојановић, Јован Ј. Молнар, Војислав И. Андрић, Коста Поповић, Владимир М. Матић, Живко Р. Радовановић, Ђурђе Бугариновић и Милоје Жиловић – Жиле. Прва филијала *Задруге штампарских радника* била је успостављена у Пожаревцу и њу преузима Михаило Костић, који је касније отворио и књижару (у овој штампарији Радоје Домановић ће штампати своје прве приповетке), а седамдесетих година радио је и Богдан Ђорић. У Нишу, књижару Душана Валожића наследио је Коста Јовановић коју су Бугари за време окупације 1915. спалили. Књижара је било и у другим крајевима и градовима: Великом Градишту, Подрињу, Шапцу, Чачку, Параћину, Прокупљу, Крушевцу – што сведочи о све већој присутности књиге у унутрашњости и целокупном описмењивању и просвећењу нације.²⁰⁰

¹⁹⁹ Љубинка Трговчевић, *Историја Српске књижевне задруге* (Београд: СКЗ, 1992), 7–15.

²⁰⁰ За детаљније податке види: Велимир Старчевић, *Старо српско књижарство* (Београд: Службени гласник), 2011. Ми се овом приликом нисмо осврнули на развој српског књижарства у Црној Гори, Хрватској, Босни и Херцеговини, Старој Србији (Македонији), иако би ти подаци постојећи преглед чинили далеко потпунијим.

3.2. Стање југословенског књижаства између два рата

Крај XIX века Србија је дочекала као краљевина, за време владавине Милана Обреновића,²⁰¹ чему је умногоме допринела виспрана политика Николе Пашића. Након рата са Бугарском (1885), Србија је почетак XX века крстила Балканским ратовима 1912–1913. који су били прелудијум за обнову старог непријатељства са Аустроугарском монархијом којој снага Србије никако није погодовала. Без обзира што је разлика између непосредних повода и стварних побуда, напослетку, видна и јасна, овај сукоб који је иницирала Аустроугарска, добио је много шире размере – размере Првог светског рата. Штитећи интересе Србије, Русија – још увек монархија, којом је владао Николај II улази у рат, што ће након пораза са Јапаном 1904. и прве револуције 1905. бити прелудијум за Октобарску револуцију, диктатуру пролетеријата и тоталитарни Стаљинов режим. Као једна од последица историјских прилика у Русији након грађанског рата и установљења новог режима, јавио се и феномен *руске емиграције*.

Период између два светска рата који представља и основни историјски оквир наше теме, у Србији је обележен формирањем артифицијелне државе која је од свог установљења 1918. до почетка Другог светског рата неколико пута мењала свој назив: од 1. XII 1918 – *Краљевство Срба, Хрвата и Словенаца*; термин *Краљевство* 15.VII 1920. замењен је термином *Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца*; након, доношења Закона о називу и подели Краљевине на управна подручја, 3. X 1929. званичан назив државе постаје *Краљевина Југославија*, и

„Док су српски политичари југословенску државу сматрали за природни наставак Краљевине Србије, за хрватске и словеначке странке је нова држава била само оквир у којем ће наставити национално окупљање и јачање националних позиција.“²⁰²

Унионистичку идеју подржали су многи српски интелектуалци (мада је било раних прозрења),²⁰³ и она је потом радикализована кроз програм интегралног југословенства од 1929. који је имплицирао експанзивно потирање српског етничког нуклеуса.²⁰⁴

²⁰¹ Од Другог српског устанка 1815. Србија је активно рехабилитовала своју државност – постојала је као аутономна кнежевина/књажество, а потом и као краљевина (1882–1889). Након смene династија у Мајском преврату, Петар Карађорђевић постаје краљ Србије, а од 1918–1921. и први краљ Срба, Хрвата и Словенаца. Андреј Митровић и др. *Историја српског народа. Од берлинског конгреса до уједињења 1978–1918*. Шеста књига, други том, ур. Андреј Митровић (Београд: СКЗ, 1983), 7–106, 213–257.

²⁰² Душан Батаковић, *Нова историја српског народа* (Београд: Наш дом, 2010), 279.

²⁰³ „Први знакови сумње [Црњанског] у делотворност државне и националне идеје југословенства појављују се у чланку од 16. марта 1935. (...) У часу када је рефлексом човека који се суочава са заблудама огласио како је унутрашња структура југословенства неодржива и када је проговорио о интегралној српској културној и историјској egzистенцији, Црњански је дотакао *табу*. (...) Историја му је дала за право: поготово његовом предвиђању да уколико не дође до заснивања националне политике са српског становишта „трајаће и даље ова досадна комедија и завршиће се једном као српска трагедија“. М. Црњански, *Политички чланци 1919–1939*. Све према: Мило Ломпар, *Црњански – биографија једног осећања* (Нови Сад: Православна реч, 2018), 213–217.

²⁰⁴ *Анализи српског становишта, дискредитацији српске идеје у ери југословенства али и његовој активној рехабилитацији, великим делом посвећено је научно и интелектуално прегалаштво проф. Мила Ломпара који у студији *Дух самопопицања*, између осталог, констатује: „Није спорно да је Југославија била у високом степену наметнута као*

Данас је, без сумње, јасно да је концепција заједништва Срба, Хрвата и Словенаца у државном, правном и политичком смислу доживела силовит побачај са дуготрајним, како смо сведоци – још присутним, токсичним последицама.

„У јавној свести постоји предрасуда о држави или култури као природним појавама: оне се поимају као сунце или небо којих ће бити шта год ми чинили или не чинили. Али, њих неће бити ако немамо вољу да их буде. То је као кућа, као породица, као живот – морамо стално да улажемо, често и без гаранција. Ко нам гарантује да ћемо живети када ујутру устанемо? За нас је, међутим, кључно да ли желимо да живимо или не, да ли устајемо или не. Није тачно да државе или културе мора бити: може и да их не буде. Јер постоје конкретни интереси који су управљени на то и да не буде.“²⁰⁵

Идеја интегралног југословенства²⁰⁶ за нашу тему, разуме се, није од круцијалног значаја али јесу њене импликације – рукавци и подводни токови оличени у општрим полемикама које су, поред политичке арене, имале и нарочите манифестације на књижевној сцени²⁰⁷ – а самим тим налазиле одјека и у књижаству као платформи књижевне продукције. Књижаство, као део културног миљеа, није остало неподложно општој атмосфери nelaгоде и тескобе које су биле рефлексивна сложености политичких и етничких противречности словенских народа, који су се сплетом прилика обрели у заједништву. Политичка драма чији су чинови отпочели самим формирањем државе, трагичну кулминацију доживеће Другим светским ратом, а епилог – поратним установљењем агресивне политичке структуре која ће бити спремна на елиминацију свега што одступа од њене идеолошке матрице.

Жртва управо те идеолошке конструкције, у драматичним околностима, након свршетка Другог светског рата, биће и Анатолиј Иванович Прицкер, издавач и власник *Народне Просвете* – човек који ће попут многих *persona non grata*, видели смо, након одузимања имовине, бити присиљен и на другу емиграцију (Венецуела, Бразил). Међутим, *унутрашњу емиграцију*, доживеће његов рад на пољу културе и књижаства, упркос несумњивој вредности његових досега.

решење Запада; нема сумње у то да је српска интелектуална елита у њој видела најбоље национално решење за српски народ. Али, прилично је нејасно зашто је та елита остала при југословенском решењу и кад је неуспех Југославије постао очигледан.“ И нешто даље: „Српски интелектуалци су као заштиту од спољашње претње – која је стално доводила у питање опстанак Србије – прихватили поунутрашњивање исте претње: и док је било разложно претпоставити да је лакше носити се са непрестаним хрватским сепаратизмом него са хаџбуршком политиком, дотле је до данас остало потпуно неосветљено колико је таква одлука донела негативних последица када је реч о стабилности и осећању српског идентитета. Јер постојање спољашње претње отклања илузије о неуgroжености идентитета; поунутрашњивање претње потхрањује управо те илузије.“ Мило Ломпар, *Дух самопорицања* (Београд: Catena mundi 2019), 342.

²⁰⁵ Мило Ломпар, *Дух самопорицања* (Београд: Catena mundi, 2019), 336.

²⁰⁶ Као израз противљена програму субнационализације, српски интелектуалци су 1937. основали *Српски културни клуб*. Дубоко осећајући степен етничке, културне и политичке угрожености у оквиру постојеће наметнуте заједнице, покушали су да одбране српски интегритет. Председник СКК био је полихистор Слободан Јовановић.

²⁰⁷ Види полемике Милоша Црњанског са *Нолитом* и особито са М. Крлежом. О томе, подробно: Мило Ломпар, *Милош Црњански – биографија једног осећања* (Нови Сад: Православна реч, 2018), 117–203.

Неоспоран културни успон почетком XX века, оличен у знатно издашњијој књижевној продукцији (особито након Првог светског рата), као и опште научно и интелектуално прегалаштво, осведочено је кроз рад институција културе и просвете: Српске краљевске академије, Београдског универзитета, Српског књижевног гласника, Српске књижевне задруге, Коларчеве задужбине – српска књижевност упливала је у опште, европске токове модернизма и авангарде.²⁰⁸ „Експлозија у култури“ била је изразита и силна, а збивала се у врло комплексних историјских и политичких прилика. Међутим, упркос осведоченом општекултурном помаку, уређеност на пољу књижаства, текла је врло споро и несистематично.

Књижаство, као специфична делатност која нужно прати књижевне токове и пулс опште културе, осетило је све сеизмизме међуратне културне политике, а томе су доказ и неизбежни рефлексии – бројне полемике и континуирана неслагања унутар књижарског еснафа. Насупрот постојећој дестабилизацији, књижаство је захтевало строгу уређеност, јасна правила, прецизност у сваком аспекту рада – што се у општој атмосфери перманентних сукоба тешко могло постићи. Међутим, постојао је и читав корпус проблема који је био уско везан за књижарску струку, као што је, рецимо, питање статуса и афирмације књижарског кадра. Држава се, према овом реалном сплету проблема поставила прилично пасивно: важне одлуке припале су надлештву Министарства трговине, без осврта на особеност струке и без спровођења закона који би *обавезивао* на одговорност и ред; при том се отворено оглушила о захтеве књижарских организација којима је управо државна потпора била од кључног значаја, о чему ћемо рећи нешто подробније.

Заправо, након уједињења, 1918. у новоствореној држави, третман књижарске делатности и самих књижара – уз потпуно одсуство хиперболе – могао би се окарактерисати као понижавајући. Наиме, књижаство је сматрано *само* једним видом трговине и стога је, без икаквих колебања, стављено под управу Министарства трговине и Трговачке коморе. Међутим, интересантно је, а тим нажалост и не мање поразно, да законска регулатива за делатност књижара није уопште постојала – ниједним нормативом нису били прописани неопходни услови да би се неко лице бавило књижарским послом.²⁰⁹ То је био јасан симптом да власт суштински не схвата важност

²⁰⁸ Како закључује Милан Кашанин: „Око 1900, Zora u Mostaru, Bosanska vila u Sarajevu, Srđ u Dubrovniku, Brankovo kolo u Sremskim Karlovcima, Letopis Matice srpske u Novom Sadu i Srpski književni glasnik u Beogradu bili su više no časopisi, više no književni listovi – bili su, na raznim tačkama zemlje u mraku, svetlosni signali jednog naroda koji nije pristajao da bude uništen.“ Milan Kašanin, *Izabrani eseji* (Београд: Реč и misao, 1977), 167.

²⁰⁹ Љубомир Дурковић-Јакшић, *Југословенско књижаство 1918–1941* (Београд: Народна књига, 1979), 9. У том контексту, а поредбе ради, индикативан је податак који наводи Васа Стајић у *Грађи за културну историју Новог Сада*: „Намесничко веће у Пожуну издало је Правилник за књижаре у Хунгарији, 13. августа 1722. године.“ Међу главним одредбама овог Правилника истиче се: „Ко год хоће да се посвети трговини књигама, мора ту трговину прописно изучити, то јест шест година шегртовати ко овлашћеног књижара...За време шегртовања треба шегрту дати потребна знања о трговини књигама, а поред немачког и латинског бар знање још једног страног језика...Нико не може постати књижар који није овај посао прописно изучио и бар четир године у књижари служио и који није стекао знања о најбољим писцима и разним наукама. Зато кандидат за књижара треба да буде испитан на којем Цес-краљ. универзитета, те да покаже писану сведоцбу о својим способностима. Поред тога, кандидат за књижара у Пожуну треба да покаже петсто фор. капитала за трговање, а у другим местима мање колико одреди Намесничко

присутности књиге, читања и просвећивања, те тиме и директно опструира властиту културу. Дабоме, аљкавост у духовној, а самим тим и моралној нези народа, своје последице – без изузетка, неумитно испољава. Овај специфичан облик аутодеструкције прерастао је у хроничан у каснијим структурама власти – уистину, не више у земљи са истим географским координатама и називом. У тој чињеници лежи и висок степен ироније јер је Србија након сваког рата, поред огромних људских губитака, излазила и са великим дефицитом књига које су заједно са другим материјалним и духовним добрима систематски уништаване и спаљиване од свих окупатора које су је опседали од – Турака до Германа:

„Након што је 1915.г окупирана Краљевина Србија, настрадале су књижаре, нарочито Свесловенска у Београду, јер је већина њих уништена и затворена, а њихови власници су, због продаје националних и словенских књига, песама Српска химна, Радо иде Србин у војнике, слика краља Петра I, и сличног, похапшени и многи интернирани у Нежидер. Свесловенска књижара је спаљена, зато што је продавала руске књиге. И Бутари су немилосрдно уништавали српске књижаре и књиге. Они су из књижаре Косте Јовановића у Нишу спалили српске књиге, а ствари из књижаре и куће однели, тако да та књижара није више обнављана“.²¹⁰

Напослетку, 1920. из сталежа *понижених и увређених* зачуо се глас, покренула се иницијатива – *Spiritus movens* био је Тома Јовановић – да се обнови некадашње књижарско удружење које је постојало у Краљевини Србији, како би се књижарска делатност, коначно, ценила како доликује и како би своје вишеструке циљеве у потпуности могла да остварује: да помаже ширење и издавање књига, да помаже писцима откупом књига, да се књижарска трговина обавља организованије, да се штите интереси књижарских делатника и низ других.²¹¹

Тако су представници репрезентативних књижара,²¹² марта 1921. основали *Књижарско удружење*. Њим је руководио је *Управни одбор* од дванаест чланова, биран из редова редовних

веће.“ Милан Вранић, *Ново српско књижаство*, у *Српско књижаство. Зборник радова из историје српског књижаства*, приредио Петар Јоновић, уредник издања Зоран Колунџија (Нови Сад: Прометеј и Библиотека Матице српске, 1997), 10. Дакле, ако у *Краљевини* нису знали како се постарати за овај сталеж, држава је имала примера како су то други, ваљано – поштујући књигу, чинили.

²¹⁰ Љубомир Дурковић-Јакшић, *Југословенско књижаство 1918–1941* (Београд: Народна књига, 1979), 39. Уништавање српске баштине наставило се, доцније, и варварским бомбардовањем Народне библиотеке у ноћи између 6. и 7. априла 1941. – уочи првог бомбардовања Београда – што јасно сведочи о приоритетима нацистичких циљева. Наиме, снагама немачког Luftwaffe-а (ратно ваздухопловство немачког Вермахта) бомбардована је Народна библиотека која се тада налазила на Косанчићевом венцу број 14. Изгорео је готово цео библиотечки фонд (нако је постојао план за евакуацију истих) као и непроцењиво културно благо: 350.000 књига и 500.000 свезака (подаци са паноа у читаоници Народне библиотеке изнад витрине у којој се чувају последњи остаци – пепео три сагореле књиге). Уништене су збирке средњовековних рукописа, инакунабуле, повеље, готово сва издања старих српских штампарија, периодике од непроцењиве културно-историјске вредности. Muharem Kreso, *Нјеташка окупациона црква и Београди 1941–1944. Историјски архив Београда*, 42. Извршен је културни геноцид над Србијом. О поменутом, детаљни подаци могу се пронаћи у збиркама и фондовима Историјског архива Београда, Архива Србије, Војног архива у Београду. Такође видети: Љубомир Дурковић-Јакшић, *О пропасти Народне библиотеке у Београду 1941. и судбини њених реткости*. Археографски прилози/Народна библиотека Србије. Београд 1984–1985. Гаврило Ковијанић и Миломир Петровић, *Архивска грађа о пропасти и обнови Народне библиотеке* (Београд: Народна библиотека Србије, 1990).

²¹¹ Љубомир Дурковић-Јакшић, *Југословенско књижаство 1918–1941* (Београд: Народна књига, 1979), 9.

²¹² Тома Јовановић (за *Књижару Т.Јовановића и Вујућа*), Драгутин Ћуковић (за *Књижару Рајковић и Ћуковић*), Геца Кон (за *Књижару Геце Кона*) Светислав Б.Цвијановић (за *Књижару С.Б.Цвијановић*), А.Х.Шварц (за *Књижару Напредак*), Драг. Гавриловић (за *Књижару Боже О.Дачића*), Драгутин Валожих (за *Књижару Велимира Валожиха*), Н.Живковић (за

чланова, већином из Београда, док је домен рада књижарског удружења био регулисан многобројним *Правилима*.²¹³ Овај назив, удружење је задржало до прве скупштине – августа 1921. на којој је одлучено да се назив удружења преимачи у *Књижарско удружење Срба, Хрвата и Словенаца* са седиштем у Београду, а у складу са прихваћеним изменама модификован је и састав Управног одбора у који су – према новим приликама – ушли и књижари из целе Југославије. Ово удружење, према броју чланова, бележило је прогресиван раст: године када је основано бројало је 66 чланова, док се пар година касније тај број знатно повећао – 1923. имало је 202 члана. Међутим, овај еквилибријум био је нарушен и пре него што је Удружење отпочело са озбиљнијим радом. Већ наредне 1924. отпочело је доба перманентних криза мотивисаних политичким приликама и жељом хрватских књижара за одвајањем.²¹⁴ Ни оснивање *Савеза трговачких удружења* 1925. са седиштем у Београду који је и формиран зарад бољег функционисања и решавања проблема у разним трговачким гранама, па и књижарском, није донео знатније резултате.²¹⁵

Криза је кулминирала 1929. и 1930. када је било више него јасно да је она одјек далеко сложенјих и дубљих проблема од стручно књижарских и организационих. *Удружење* је једва успевало да задржи своје чланове, а новоизабрани председник Управног одбора, уважени издавач и књижар Геца Кон био је примљен и код краља како би га упознао са постојећим проблемима у књижарству. Међутим, све време осећала се велика дисфункционалност у раду – часопис удружења није излазио од септембра 1929. чланови удружења били су међусобно завађени и сви покушаји да се стање стабилизује чинили су се недовољним. Геца Кон је дао оставку на место председника, а након бројних расправа изабрана је нова управа на челу са је Бором Димитријевићем. Она је настојала да буде енергичнија, да ефикасније решава постојеће проблеме инсистирајући да се оснује једна јединствена књижарска организација, с обзиром да је и у Загребу истовремено деловао *Клуб књижара* са својим гласилом *Књиџарство*.²¹⁶ Нова криза избила је 1932. због доношења *Закона о радњама* који је подразумевао низ нових и обавезујућих дужности. Упркос бројним препрекама, доминантан тон на дискусијама које су уследиле био је да *Књижарско удружење* треба да опстане али је потребно реконструисати постојеће стање и основати савез који ће

Свесловенску књиџару), Св.Дебелевић (за *Књиџару Бран. Церковића*), Здравко Спасојевић (за *Књиџару Бранка Спасојевића*), Бора Димитријевић (за *Књиџару Б.Димитријевића*) и Душан Славич. Исто: 10–11.

²¹³ Исто: 12-13.

²¹⁴ Да је тај сепаратизам имао своју дубљу историју сведочи и део из „теоретског увода“ *Списки накладе Књиџаре Браће Јовановића у Панчеву као преглед њезиног петогодишњег накладног рада : приређен поводом навршеног броја од 100 дела*: „Из ових се спискова сваки лако уверити може да смо ми хтели подједнаком љубављу неговати српску и хрватску књижевност. На жалост, не нађосмо те исте воље у загребачких књижара, већ наиђосмо на препоне, које пречише онакав развој какав смо замишљали. То је и узрок што напоследак морадосмо њихова издања сасвим напустити, те их у последње доба и престасмо бележити у нашим списковима“. Према: Жарко Војновић, *Живот и подвизи Каменка и Павла, Браће Јовановића* (Панчево: Градска библиотека Панчево, 2010), 269.

²¹⁵ Љубомир Дурковић-Јакшић, *Југословенско књиџарство 1918–1941* (Београд: Народна књига, 1979), 15.

²¹⁶ Исто: 16–18.

перманентно бринути како о стручним проблемима књижарства, пратећи и унапређујући књижарски сталеж, тако и о културним догађајима којима је књига фокус окупљања. То је, разуме се, подразумевало укидање постојећих удружења књижара у Загребу и Сарајеву и сједињавање у *Савез* са седиштем у Београду који би окупио постојеће издаваче, књижаре, антикваре и све делатнике књижарског посла.²¹⁷

Савез књижарских организација

Оснивање јединствене књижарске организације било је круцијално за унапређење књижарске делатности и решавања многобројних проблема стручног карактера. Премда је овај предлог био на вишестрану ползу, ни његово оснивање није текло без трзавица и неслагања.²¹⁸ Након, бар привремено, премошћених проблема 1. и 2. априла 1933. „оснивачи савеза: Књижарско удружење Краљевине Југославије у Београду, Клуб књижара у Загребу, Секција књижара у Љубљани и Секција књижара у Новом Саду – сазвали су оснивачку скупштину *Савеза књижарских организација* Краљевине Југославије за 8. октобар 1933.“²¹⁹

Пре оснивачке скупштине састали су се у Београду 7. октобра делегати на конференцији. На њој је присуствовало по 10 делегата из Београда и Загреба, по 4 из Љубљане и Новог Сада, а по пуномоћству 2 из Сплита. У студији др. Љубомира Дурковића-Јакшића *Југословенско књижарство 1918–1941*, по којој ове податке и наводимо, на страници 28. приложена је и фотографија *делегата и учесника оснивачке скупштине Савеза књижарских организација у Београду*. Испод ње, наведени су следећи чланови: Аладар Моцнај, Владимир Будимовић, управник Држ.штампарије, Леополд Прибошич, Геца Кон, Леополд Швентнер, Иво Кугли, **Анатолије Ивановић**, [подвлачење И.Б.] Станимир Бенеш, Светислав Б. Цвијановић, Крешимир Граш, Милан Брајер, Никола Живковић, Јосип Датлер, Радомир Д. Ћуковић, Владимир Лежимирац, Фрања Пшеничник, Јосип Кратина, Владимир Престини, Александар М. Поповић, Фрања Бах, Бранко Сујић, Фред Најфелд, Фрањо Пеликан, Драгољуб С. Марковић.

Пре овог састанка, Геца Кон послао је свим књижарима апел под насловом *Пред новим видицима*,²²⁰ који одише бригом за књижарски сталеж и постојеће проблеме али и свежином, ентузијазмом и поносом који лично осећа као дугогодишњи културни прегалац. На конференцији, присутнима се у име Клуба књижара из Загреба обратио Иво Кугли, након чега се

²¹⁷ Исто: 16–20.

²¹⁸ Исто: 23–26.

²¹⁹ Исто: 26–28.

²²⁰ Исто: 29–30.

прешло на практично усвајање претходно усвојених одлука.²²¹ Том приликом изабрана је у *Управа* у коју су ушли: председник Геца Кон, први потпредседник Иво Кугли, други потпредседник Леополд Швентнер, секретар, благајник и уредник часописа Милан Брајер, благајник Бранко Сујић, чланови: Никола Живковић, др Владимир Престини, Ђуро Трпица, Владимир Лежмирац и Драгутин Милчић, а у **Надзорни одбор: председник Анатолије Ивановић** [подвлачење И.Б.] редовна седница на којој је решено да Савез отпочиње са радом је 8. октобар 1933.²²²

На 33. страници истог извора, у прилогу је дата фотографија учесника *друге редовне скупштине Књижарске организације у Београду 1935.* у хотелу *Србија*, испод које су наведени учесници: Јеремија Целебић, Милутин Станисављевић, Лаза Вујић, Светислав Б. Цвијановић, Ристо Кисић, Никола Живковић, **Анатолије Ивановић**. [подвлачење И.Б.] Драгутин Валожић, Ђорђе Миленковић, Жика Благојевић, Влада Богдановић, Милан Брајер, Александар М. Поповић, Коста Михаиловић, Аца Илић, Фрањо Пеликан, Радомир Д. Ђуковић.

У Савез су полагане многе наде јер нека од фундаменталних питања и проблема у књижарској струци нису била решена, пре свега стицање услова – образовања и вештина, неопходних да би неко лице могло да се бави књижарским послом. Апсолутна безусловност која је постојала када је у питању бављење књижарством, рушило је не само углед овог занимања и сталеза, већ је показивало једну врсту варваризма и равнодушности према сопственој култури и просвети, а свакако је подривало несрећеност и у домену трговачког сегмента ове делатности.

Као највиша институција књижарства²²³ остварена на нивоу државе – Савез књижарских организација показао је агилност и већ 1935. потписан је уговор са Берзанским друштвом немачких књижара у Лајпцигу, најугледнијим удружењем у Европи,²²⁴ док је од 1937. Савез постао члан и Међународног бироа за обавештења и сарадњу издавача и музикалија у Лајпцигу, као и Међународног конгреса издавача.²²⁵

²²¹ 1. Одлука о оснивању Савеза и прихватању његових *Правила и Правила за локалне организације*; 2. *Правилника и Пословника* о пословању књижара, чији је текст објављен у *Гласнику књижара* 1933. Исто: 28.

²²² Исто: 31–32.

²²³ Након оснивања Савеза књижарских организација, књижари су се удруживали у локалне организације па су и оне биле чланови Савеза. На основу Закона о радњама, учлањивали су се у принудне локалне струковне организације трговаца које су прво основане у Београду, с тим што је Књижарско удружење Краљевине Југославије престало да постоји. Крајем 1932. престао је са радом и Клуб књижара у Загребу и уместо њега основана је нова која је врло добро функционисала. Исто: 34.

²²⁴ Удружење у Лајпцигу под називом *Немачки савез књижара за унапређење књижарства*, основано је 1825. спровело је принцип једнаких цена у књижарским каталозима, одредило једнак рабат као проценат зараде књижара, а допринело је и да се 1827–1829. реши ауторско право у Немачкој. Љубомир Дурковић-Јакшић, *Основи науке о књижи* (Београд: Библиотека града Београда и Желнид, 1996), 36.

²²⁵ Љубомир Дурковић-Јакшић, *Југословенско књижарство 1918–1941* (Београд: Народна књига, 1979), 36.

С обзиром на природу струке и њену непосредну везаност за просвету и културу, чланови Савеза затражили су помоћ од државе како би извесна питања поставили на највишу раван и како би књижаство као струка добило нужан професионални легитимитет. Савез је израдио и *Нацрт Уредбе о књижаству* и објавио га 1937. у *Гласнику књижара* претходно се обративши Министарству трговине и индустрије (марта 1936.) Међутим, ово министарство није нашло довољно ваљаних разлога да заштити ову трговачку грану, а остало је равнодушно и када је Савез 1937. допунио *Уредбу* и такође је објавио у *Гласнику књижара*. Овом уредбом предложене су врсте књижарске делатности, дозвола за рад (пуна и делимична) као и тражење нужне стручне спреме за посао књижара.²²⁶

Прва изложба српских и хрватских књига одржана је у Загребу 1925. док су томе уследиле гостујуће изложбе: српска књига била је промовисана на загребачком Збору, док је хрватска књига промовисана на Сајмишту у Београду. Српски књижари су од 1925. били редовни излагачи на сајмовима књига и антиквитета у Фиренци, Паризу и Женеви, а у оквиру традиционалног свесловенског слета 1930. у Београду је организована продајна изложба, тада названа Сајам књига. Први сајам књига одржан је 1929. у Београду, док је следећи организован десет година касније под покровитељством међународне књижаре Милинковића и Михајловића – 1939. Продајне изложбе биле су организоване у павиљону Цвијета Зузорић (1931–32), док су у Тузли и Шапцу, све до рата 1941. били организовани *Дани књиге*.²²⁷

Перманентна маргинализација делатности књижара била је основни проблем који је, превасходно, могла – и била дужна – законским регулативама, озбиљнијим залагањем да уреди држава, путем надлежног министарства. Међутим, овим поступцима, она је демонстрирала висок степен занемаривања сопствених капацитета, културну кратковидост и испољила недостатак стратегије за културни развој.

Књижаре и књижари

Иако је Душан Славић, анализирајући стање књижарских радника у свету, њих поделио на четири групе: књижари-издавачи, књижари-продавци, књижари-комисионари, књижари-антиквари, српски књижарски радници, услед недостатка ваљане спреме, делили су се, ипак, на две групе: књижари-издавачи и књижари-продавци.²²⁸

²²⁶ Исто: 36-37.

²²⁷ Велимир Старчевић, *Старо српско књижаство* (Београд: Службени гласник, 2011), 74; Љубомир Дурковић-Јакшић, *Југословенско књижаство 1918–1941* (Београд: Народна књига, 1979), 109.

²²⁸ Љубомир Дурковић-Јакшић, *Југословенско књижаство 1918–1941* (Београд: Народна књига, 1979), 74.

Истински књижарски посленици увек имају иста настојања: да књига садржином али и естетски завидном формом васпита читалачке генерације. За тај *посреднички* задатак – између духовне културе обликоване речју и читаоца – ваљало је имати мало дара, велику посвећеност, љубав према знању и сопственом народу. Ове особине красиле су многе личности српског књижарства, а свакако је њен репрезентант био Светислав Б.Цвијановић – књижар даровит и образован, истанчаног укуса, полиглота, који је након усавршавања у Загребу, Лајпцигу, Буенос Ајресу и Новом Саду, преузео Бреслаурову књижару у Београду.²²⁹ Радован Поповић је 1985. објавио *Књигу о Цвијановићу*. По његовом суду:

„Нико ни пре ни после њега, ко се бавио продајом или пак издавањем књига, није окупио такве писце, такве ауторе као што је то успео Светислав Б. Цвијановић. Његова доброта и труд, коју открива ова његова богата кореспонденција, у нашој општој јурњави, гунгули и некултури, нема премца од Григорија Возаровића (у обновљеној Србији, око 1830) па до наших дана.“²³⁰

Душан Славић био је један о најзанимљивијих књижарских делатника, како због свог књижевног сензибилитета и трудољубивости, тако и због својих назора – дубоког родољубља и везаности за организацију *Савет духова*, у којој је знатну улогу имао Ђуро Шарац. Славић је о Принциповом питању писао много и желео да се та биографија објави у *Летопису Матице српске*.²³¹ Био је писац, књижар, новинар и имао је талента за уређивачки рад. Био је осведочени родољуб који је прошао голготу Првог светског рата, прелазак преко Албаније и Солунски фронт. У *Књижарском гласнику* и *Панчевцу* објавио је неколико биографија знаменитих људи, приредио је *Илустровану историју Балканског рата 1912–1913*, која је издата у Београду 1913. у три свеске, а приређивач је издања *Најновији декламатор*. Славић има велики допринос у области књижарства: 1915 издао је књигу *Трговина у рату* у којој је, као део трговачког еснафа, бранио и књижарски сталез. Писао је о проблемима књижарства које је умео врло добро да сагледа као образован и посвећен човек. Књигу *Вештина трговања, огледи из трговине за трговину* објавио је 1921. и она је поред стручно анализираних проблема имала и изузетну техничку опрему. Такође, аутор је низ врло значајних чланака објављених у *Алманаху Краљевине СХС* у периоду између 1924–1928: *Наше књижарство*, *Накладни заводи*, *Графичка индустрија*, *Књижаре и папирнице*, *За књижевност*, *Књижари и штампари*. За њега је карактеристично да се испод својих текстова врло често није потписивао, нарочито док је био уредник *Књижарског гласника*. Интересантно је и врло индикативно да је овакав

²²⁹ Исто: 63.

²³⁰ Радован Поповић, *О Цвијановићу*, у *Српско књижарство. Зборник радова из историје српског књижарства*, приредио Петар Јоновић, уредник издања Зоран Колунџија (Нови Сад: Прометј и Библиотека Матице српске, 1997), 432.

²³¹ Са осећањем узвишене дужности пише о познатим му чињеницама везаним за Гаврила Принципа; о Принципу је такође поново писао 1938. у чланку *Вечита нагађања. II после 24 године Сарајевски атентат још није расветљен* у свом листу *Нова зора*. Подробније о томе: Љубомир Дурковић-Јакшић, *Југословенско књижарство 1918–1941*, 68–69. У часопису института за новију историју Србије – *Токови историје* (2, 2020.) објављен је текст *Сведочанство о Ђури Шарићу из 1928 године: извор у прилог тези да су младобосанци у завери од 28. јуна 1914. деловали самостално*. Аутори су: Ђорђе Ђурић (1971) и Душан Славић (1882–1940).

школован и репрезентативан књижарски делатник, каквих, засигурно, нисмо имали много – скрајнут из књижарства, о чему је и сам оставио тврђу. У *Гласнику књижара*, 1932. између осталог, каже:

(...) Тако сам силом прилика удаљен из књижарства, ипак, моја љубав према развоју нашег младог књижарства није се николико умањила.²³²

На његово место секретара Књижарског удружења (чији је, да подсетимо, био и оснивач) и у Савезу књижарских организација дошао је Милан Брајер – човек који је по окупацији 1941. обукао униформу фолксдојчера и био шеф за реквизицију имовине, а због учињених непочинстава је након ослобођења побегао из Југославије.²³³ Овај податак, у светлу наших ранијих импликација о уделу политичког фактора у општој несложеној атмосфери књижарског staleжа, има особиту тежину.

Један од најугледнијих књижара издавача – Геца Кон, био је испрва радник у књижари Фридриха Бреслауреа, а потом је седам година провео у књижари Арсе Пајевића у Новом Саду.²³⁴ Сопствену књижару отворио је 1901. и мада је она у неколико наврата мењала адресе – увек је била у Кнез Михајловој улици. Била је место окупљања најзначајнијих личности из књижевног и друштвеног живота Србије и имала је далекосежан утицај на српску културу. Због објављеног календара *Ратник*, којим се славила победа српске војске над Аустроугарском, Кон је био ухапшен и интерниран у Нежидер (Мађарска). Након оснивања *Књижарског удружења* 1921. Кон изабран је за потпредседника, а био је једна од најактивнијих личности српског књижарства. Његова издавачка делатност обухватила је све научне области, књижевност, књижевну критику као и велики број уџбеника. Међу најважније едиције убрајају се: *Златна књига*, *Школски писци* и филозофска библиотека *Каријатиде*. После окупације Београда, ухапшен је у Врњачкој Бањи, а потом је стрељан. *Књигу о Геци Кону*, написао је Велимир Старчевић – према речима Петра Цацића:

“...даровит књижар који годинама ради у истој оној књижари Геце Кона, која је у времену пред Други светски рат дала европски импулс и нашем књижарству и нашем издаваштву.”²³⁵

Један од ретких књижарских посленика који се интересовао за старине, изучавао ретке и вредне књиге, особито југословенске био је Мирко Брајер. Он је 1903. отворио модерно

²³² Љубомир Дурковић-Јакшић, *Југословенско књижарство 1918–1941* (Београд: Народна књига, 1979), 63.

²³³ Исто: 68–74.

²³⁴ Слободно се може истаћи да је допринос Пајевића у културној историји Новог Сада и Србије био изванредан. У плејади знаменитих издавача и књижара не само Новог Сада, већ и српства уопште, Арса Пајевић има високо место и углед, на прелазу из XIX у XX век. Милан Вранић, *Арса Пајевић (1841-1905)*, у *Српско књижарство. Зборник радова из историје српског књижарства*, приредио Петар Јоновић, уредник издања Зоран Колунџија (Нови Сад: Прометеј и Библиотека Матице српске, 1997), 240.

²³⁵ Велимир Старчевић, *Из предговора Књиге о Геци Кону* (Београд: Просвета, 1992).

конципиран Славенски научни антикваријат, а издавао је и стручне каталоге *Kroatika i Slavika* (укупно 27, до 1914). 1920. Издавао је лепу књижевност, дечију литературу и преводе са руског језика. Аутор је више чланака и расправа који су посвећени проблемима из југословенске културне и књижевне историје.²³⁶

Сличних преокупација био је и Драгослав М. Петковић који је заједно са Радом Младеновићем 1927. након дугогодишњих замисли, отворио Књижару антикварницу и књиговезницу *Доситеј Обрадовић*. Петковић је у њу унео своју брижљиво прикупљану библиотеку која је послужила основ асортименту старе и ретке књиге. Стручно је водио каталоге од којих је врло значајан онај из 1934. јер садржи попис српских књига XIX века. То је, свакако, била најрепрезентативнија књижара-антикварница у Београду.²³⁷

У Београду је било још значајних књижара: Живојин Рајковић и Драгутин Ћуковић (1899.) – објављивали су махом педагошку литературу и речнике. Ћуковић је 1921. једногласно изабран за првог председника Књижарског удружења. Њихова књижара успешно је радила све до национализације 1948.²³⁸

Александар М. Поповић – оснивач је издавачког предузећа *Француско-српска књижара Александра М.Поповића* (1927), које је првенствено било усредсређено на књижевна и уметничка остварења домаћих аутора. Писао је и стручне чланке у Гласнику књижара, преводио са француског и писао оригиналне радове.²³⁹

Тома Јовановић је 1885. године отворио самосталну књижару са антикварним књигама, међутим, касније се усредсређује на издаваштво и уочи Првог светског рата био је највећи српски издавач популарних публикација али је издао и велики број посебних и целокупних издања значајних српских и страних писаца. Ова књижара и штампарија порушене су у априлском бомбардовању Београда 1941. У поратно време су обновљене, мада не у целости, да би коначно престале са радом актом национализације приватних предузећа 1948.²⁴⁰ Бранко В. Сујић био је врло посвећен техничкој књизи и приређивач је прве изложбе техничке књиге која је одржана 1933. на Техничком факултету. Био је члан Књижарског удружења Краљевине Југославије, а често и члан управе.²⁴¹

²³⁶ Љубомир Дурковић-Јакшић, *Југословенско књижаство 1918–1941* (Београд: Народна књига: 1979), 65–66.

²³⁷ Исто: 66–67.

²³⁸ Исто: 75–76.

²³⁹ Исто: 77–78.

²⁴⁰ Велимир Старчевић, *Старо српско књижаство* (Београд: Народна књига, 2011), 89–92.

²⁴¹ Исто: 97.

Јеремија Целебић, родом Ужичанин био је и ратник који је због својих заслуга као учесник Дринске дивизије одликован Албанском споменицом. Након доласка у Београд, 1930. отворио је књижару. У њој је окупљао писце уџбеничке литературе, али је имао и других издања: из белетристике, историје, филозофије и педагогије. Био је врло угледан и поштован, а истицао се и хуманитарним радом. Врло често је сиромашним школама слао бесплатне уџбенике, а финансирао је, на молбу, групе студената-комуниста искључених са факултета часопис *Селџачки бункар*. Власт је и њему 1948. одузела дозволу за рад и књижару доделила *Издавачком предузећу Просвета* (заједно са делом робе). Имао је велику улогу у Удружењу књижара Краљевине Југославије.²⁴²

Поред њих, значајни београдски књижари били су: Влајко Игњачевић-Марсовац, специфична појава међу књижарима, велики пријатељ Тина Ујевића. И његова књижарско-антикварница доживела је исту судбину као и друге – одузета је и конфискована од стране нове, поратне власти. Здравко Спасојевић био је власник књижаре-антикварнице, један од иницијатора и оснивача Књижарског удружења, уредник Књижарског гласника, а једно време и председник Надзорног одбора. Лазар Вукићевић, образован и послован, био је власник књижаре *Светлост*. Ухапшен је и стрељан 1941. на Бањици. Драгољуб Марковић тридесетих година је радио у књижари Геце Кона и био пословођа. Значајан је његов допринос у припреми општег каталога Геце Кона из 1938. на којем је радио са Бошком Вељковићем. Бошко Вељковић је велики успех постигао управо изградом каталога и *Прилогом југословенској библиографији за 1938*. Десимир Лазаревић, поред поменутог Душана Слатковића, једини је књижар који се бавио и књижевним радом. У Гласнику књижара објавио је такође и чланак *Најважнији проблеми наше професије* – залагао се за афирмацију књижарског подматка. Стојан Милеуснић био је радник Свесловенске књижаре, а потом и технички уредник СКЗ. Глигорије Ђерић, према речима Петра Цацића – „добри дух српског издаваштва“, био је изузетан стручњак који је добар део радног века провео у Књижарници Геце Кона. Био је изванредан стратег великих издавачких пројеката чију су стручност препознали – упркос његовој аполитичности – и после Другог светског рата. Милан Вуковић, књижар и антиквар саставио је вредан *Мали књижарски лексикон* (1959). Драгутин Карло Новак био је драгоцен сарадник Геце Кона који је одлично познавао књижарство и учествовао у изради већ поменутог Каталога. Био је радник Просвете до 1947. након чега прелази у Вршац. Драгољуб Катић био је ученик код Фрање Баха и Фрање Пеликана, доцније радник Просвете. Мирко Ђошић, радник у књижари Рајковић-Ђуковић, а потом код Геце Кона. Ухапшен је 1941. и интересантно је да је у затвору водио библиотеку. Ставра Ђорђевић, такође радник код Геце Кона био је и добар познавалац немачког језика са ког је и преводио. Станоје Михаиловић, књижарство

²⁴² Исто: 99-100.

је учио код Томе Јовановића и у Балканској улици је 1936. имао књижару *Народни учитељ*. Јанко Хркаловић, испрва шегрт, а потом и радник код Драгослава М. Петковића. Од 1937–1948 водио је књижару и антикварницу *Караџић*. Након Другог светског рата био је једини београдски антиквар и објавио је *Каталог ретких српских књига 1741-1941*. Јован Фрајт, Чех који је након доласка у Београд, постао први концерт-мајстор Народног позоришта. У ратно време био је ухапшен и интерниран у родно место али се након рата опет вратио у Београд и придружио трупи Народног позоришта. Отворио и прву трговину музикалијама и музичким инструментима и издавао је многа дела чиме је допринео развоју јужнословенске културне баштине. Радомир Бугарски двадесетих година поседовао је књижару мешовитог типа у Балканској улици и био је углавном фокусиран на издања марксистичке и социјалистичке литературе. Хапшен је средином тридесетих, а нестао почетком рата 1941. Значајна имена српског књижарства и издаваштва били су и Павле и Ото Бихали који су 1928. отворили Издавачко предузеће Нолит (нова литература). Истовремено су основали Одбор књижевне заједнице и часопис за књижевност који је уређивао Ото и који је стекао добру репутацију. Као и многи Јевреји, били су чланови социјалистичког и комунистичког покрета. Часопис је забрањен 1929. док је Павле због своје марксистичке оријентације ухапшен и мучен у Главњачи. Након изласка из затвора формирао је Уређивачки одбор који су чинили: Милан Богдановић, Густав Крклец, Јосиф Кулунџић. Они су били покретачи библиотека *Нолит*, и *За децу и омладину*. Павле је стрељан 1941. Армин Шварц, ученик Светислава Б. Цвијановића имао је књижаре у центру града (Напредак), био је члан Књижарског удружења, а у ратно време је као Јевреј ухапшен и одведен у логор, а књижару су преузели Немци. Након заробљеништва био је запослен у Просвети, али умире већ 1946. Механем Папо био је врстан књижар-антиквар који је имао велики број филијала и заступника и врло добро владао књижарским маркетингом. Издавао је повремено и каталоге антикварних књига. У ратно време је емигрирао са породицом и умро у Сао Паолу.²⁴³

Говорећи о српском књижарству, Жарко Војновић, на једном месту у поменутој студији о *Књижари Браће Јовановић*, проницљиво и сликовито каже:

„Тај наш национални пантеон има форму која би се могла упоредити са данашњим остацима Ћеле-куле: неке су главе у њој сачуване, а већи део отуд временом испао, па их сада морамо којекуда тражити да их на њихово првобитно место вратимо“.²⁴⁴

Проналазећи се темом у овом поређењу, морамо рећи – преваходно да бисмо исправили неправду – до сада у нашој науци о *Народној Просвети* и њеном оснивачу Анатолију Ивановичу

²⁴³ Велимир Старчевић, *Старо српско књижарство*, Београд, 2011, 103-127. Љубомир Дурковић-Јакшић, *Југословенско књижарство 19181–941*, 1979, 78–83.

²⁴⁴ Жарко Војновић, *Из Спарте светлост то јест живот и подвизи Каменка и Павла браће Јовановића уједно и библиографија издања* (Панчево: Градска библиотека Панчево, 2010), 183.

Прицкеру није посвећена дужна пажња. И поред вредних и незаобилазних студија из ове области, осведочених и педантних истраживача – о овој међуратној издавачкој кући, иза које стоји разнолика и богата издавачка продукција, рекло се незнатно. Иако у више пута навођеној студији *Југословенско књижаство 1918–1941* Љубомира Дурковића-Јакшића – у поглављу *Књижари* – које обухвата преглед најважнијих међуратних књижарских радника, њихове кратке биографије и најважнија издања, не налазимо Анатолија Ивановича као књижара-издавача Народне Просвете²⁴⁵ – у првом поглављу, које носи назив *Организација*, налазимо податак о његовој улози у књижарским организацијама. Како смо видели – био је делегат оснивачке скупштине Савеза књижарских организација, био је председник Надзорног одбора Савеза књижарских организација, учесник редовне скупштине Књижарске организације у Београду и тај податак о његовом раду – макар и имплицитно дат – за нашу студију је вредан. Напоменућемо да Љубомир Дурковић-Јакшић, у уводној речи, жалећи се на слаб одзив књижара о прикупљању грађе за више пута навођену студију о југословенском књижаству те указујући на недостатак (тада, 1979.) обрађене историје наших штампарија, издавачких предузећа, књига и ретроспективних библиографија – пише да се нада да ће се његов рад допунити према могућностима истраживача. У том светлу, цитирана Његошева мисао: „Чини се оно што је могуће, урадиће се оно што је немогуће“ – важи, дакако, и за наше истраживање, особито услед чињенице да је Анатолиј Иванович рехабилитован тек 2016. године и да су подаци о њему били тешко доступни.

Подаци о Анатолију Ивановичу, први пут су дати у студији Остоје Ђурића: *Руска литерарна Србија 1920-1941 (писци, кружоци, издања)*²⁴⁶ и она представља прво обимно истраживање о литерарној и издавачкој делатности руских емиграната у Србији између два рата, написаној „с циљем да осветли књижевне и издавачке делатности руске емиграције на нашем тлу“. У уводном делу књиге, аутор пише о Руској православној цркви, руском школском систему у Србији, научницима, хуманитарним акцијама београдског Земгора, обиљу руске књиге у Београду и руском театру. У првом, најобимнијем делу студије, које је посвећено књижевној делатности, аутор уз мноштво архивске и друге грађе разматра заграничне књижевне кружоке, руско-српске књижевне групе (часопис *Медуза*, зборник *Степенице*, *Гамајун*, *Књижевна средa*, *Нови Арзамас*) и *Савез поборника*

²⁴⁵ На страници 75. исте студије Дурковић-Јакшић, каже: „Ми немамо попис радника на ширењу књиге, нити оцену о њима. Не знамо ни многа имена. Према томе немогуће је за сад писати о њима и давати општу оцену о њиховом раду. То може да уради само колектив књижара, а не појединац, без помоћи издавачко-књижарске организације. Зато се овде, поред оних о којима је било речи, наводе само примери, не по неком избору, већ само један број оних о којима се могло наћи нешто мало података, а њихов рад је доста значајан и карактеристичан за развој књижара“. Ова методолошка ограда такође може бити једно од објашњења зашто се Анатолиј Иванович не помиње у овој студији; у сваком случају, у намери да избегнемо било какву врсту нагађања, желимо да истакнемо да управо Анатолијев ангажман у књижарским организацијама сведочи о његовој активnoj улози и важности на том пољу – а то је место заслужно управо својом издавачком делатношћу.

²⁴⁶ Ова књига рађена је као докторска дисертација под називом: *Књижевна и књижевни-издавачка делатност руске интелигенције у Србији између два светска рата*; одбрањена је на Филолошком факултету у Београду 1987. Још у току рада тема је била уврштена у програм Одбора за проучавање историје књижевности САНУ, а под овим називом објављена је 1990.

чистоте руског језика; такође, пише о Савезу руских писаца и новинара Југославије, Првом конгресу руских заграничних писаца и новинара и многобројним другим, писцима и непотврђеним литератама. У другом делу књиге, Ђурић разматра књижевно-издавачку делатност, тј. публикације на руском језику: *Издавачка комисија*, публикације *Руског научног института* и *Института Кондакова* у Београду, *Руска библиотека*, *Православно мисионарско предузеће* и многа друга издања. У оквиру овог дела, у поднаслову *Издања других издавача* (стр.225–227) аутор говори о Анатолију Ивановичу Прицкеру, прецизније, наводе се основни подаци из његове биографије: информација о оснивању издавачког предузећа Народна просвета, градњи стамбено-пословног објекта на Облићевом венцу бр.5 (стан и модерна штампарија), а помиње се и основање фабрике картона Умка – чиме се Прицкер, као осведочено способан пословни човек, сврстао и у ред београдских индустријалаца. Наведене су и познате *Библиотеке* Народне просвете (*Библиотека страних писаца*, *Библиотека српских писаца*) као и сарадници одбора издавачке куће Народна просвета – бројни српски уважени академици, професори, историчари књижевности, писци, књижевни критичари. Аутор констатује да „обе едиције су у своје време представљале прави духовни догађај у српској култури“ и оцењује да удео самог А.И. Прицкера у томе није био мали. Ђурић наводи и податак о издавању два листа: илустрованог недељника *Панорама* и информативног недељника *Хроника*. На крају, наводи се податак о сумњичењу Анатолија Ивановича од „народне власти“ за профитерство, конфискацији његове целокупне имовине и емигрирању у Јужну Америку.

У новијим, врло вредним и обимним разматрањима и хрестоматијама о српском књижаству, које је приредио Петар Јонових (1997. и 2002.) на које се и ми више пута позивамо, Анатолијево име срећемо у *Зборнику историје српског књижаства* које је приређено 1997. а у питању је текст Љ. Дурковића-Јакшића из студије Југословенско књижаство 1918–1941. – тачније, посреди је већ поменута фотографија учесника оснивачке скупштине Савеза књижарских организација.

У књизи *Старо српско књижаство*, Велимира Старчевића (2011) „која је замишљена као врста малог лексикона“²⁴⁷ која кроз хронолошки и биографски метод нуди велики број корисних и важних података о нашим књижарима до новијих времена – такође не налазимо податак о Анатолију Ивановичу и Народној Просвети.

Због чега је Народна Просвета била лишена детаљног критичког одзива,²⁴⁸ услед каквих околности или разлога је пострађена из научне визуре, иако је била важна међуратна издавачка кућа – остаје до краја неразјашњено питање. Међутим, кад је посреди ова запитаност, једна

²⁴⁷ Предраг Протић, *Поговор у Старо српско књижаство*, Велимир Старчевић (Београд: Службени гласник, 2011).

²⁴⁸ О критичком осврту савременика Народне Просвете који је објављен У *Летопису матице српске (Белешке)* априла 1929. књига 320. Свеска 1. Нови Сад, подробније ћемо говорити у IV поглављу.

чињеница може имати тежину евентуалног објашњења или оправдања па ћемо је стога и навести: Наиме, приликом поступка рехабилитације Анатолија Ивановича, адвокатска канцеларија Савић упутила је званичан допис Архиву Србије²⁴⁹ о потражњи досијеа Анатолија Ивановича. Архив Србије је у званичном одговору упућеном адвокатској канцеларији 12.9.2014. навео да су на основу увида у архивску грађу, која је до сада преузета од Безбедносно-информативне агенције, установили да не поседују досије за Анатолија Ивановића, рођ. 1898. од оца Ивана Ивановића. Међутим, на поновни захтев адвокатске канцеларије који је упућен 10.10.2014.²⁵⁰ Архив Србије 9.3.2015. обавештава адвокатску канцеларију да се у Архиву, у оквиру архивске грађе која је преузета од Безбедносно-информативне агенције, налази досије Анатолија Ивановића. Међутим, у истом документу се наводи да Архив Србије није у могућности да заинтересованим грађанима омогући увид, односно доставља копије докумената из досијеа Безбедносно-информативне агенције јер још увек не постоји законска регулатива за поступање са досијенма преузетим од те агенције, којом би био уређен начин, услови коришћења, овлашћена лица која могу остварити увид у досијеа и др. Доношење одговарајућег закона којим ће бити уређена материја коришћења досијеа је нужан предуслов за поступање по наведеном захтеву. Осим ових разлога, Архив Србије наводи да архивска грађа Безбедносно-информативне агенције још увек није комплетно преузета ни архивистички сређена, те као таква – сходно општеприхваћеним архивистичким принципима и не може бити дата на коришћење. Међутим, наведено је да Архив Србије доставља копије докумената из досијеа вишим судовима у Републици Србији за потребе поступка рехабилитације лица – што је, како смо у претходном поглављу видели, било и учињено. Како је Анатолиј Иванович рехабилитован знатно касније, верујемо да детаљни подаци и анализа његовог издавачког рада не би могли бити објављени или би били довођени у питање – а без архивског материјала било би немогуће написати нешто подробније о њему и о раду Народне Просвете. Овде морамо напоменути да се већина архивског материјала који се односи на рад Народне Просвете налази у Архиву Југославије и библиотеци Матице српске – али чак и да су многи подаци о овој издавачкој кући били прикупљени, остаје отворено питање да ли би се пре рехабилитације Анатолија Ивановича, услед неразјашњеног статуса, могао адекватно представити његов допринос српској култури.

Правећи нужну критичку дистанцу при етничком самопосматрању морамо признати да изванредан степен занемаривања или селективне потврде вредности у српској култури нису непознаница: тако је поменута *Књижања Браће Јовановић* до рехабилитације кроз вредне студије и научне радове (Љ. Дурковић-Јакшић, А. Вранеш, Ж. Војновић) и поред великих учинака и иновација у књижањству на које смо се и ми на кратко осврнули, била упамћена по *Манифесту*

²⁴⁹ Захтев је примљен 13.6.2014. Ул. Карнегијева бр. 2 Београд; заведено под бројем: 05 ор. 12/3096.

²⁵⁰ Заведено под бројем: 05 ор. 12/4196.

комунистичке партије коју је својевремено објавила. Верујемо да се то збило услед „парабиблијског мистичног ореола“²⁵¹ коју је ова књижица својевремено у нашој потоњој политичкој сцени имала и само је један од бројних доказа да су идеолошке конструкције веома важан, понекад одлучујући чинилац хоће ли неком делу припасти и јавна потврда вредности и хоће ли, као такво, постати део националне баштине.²⁵²

Нажалост, сведоци смо да су многи посленици српске културе – важни књижари – постали и протагонисти трагичног: ако нису пострадали од руке окупатора или избегли, у поратно време, од руке сопствене власти и њој згодних уредби – отуђена им је имовина и онемогућен рад. Овај, још један брутални наук, није осенчио њихово делатно присуство у култури али их је свакако зауставио у полету. Омеђени и засвођени политичношћу у *полису* који није признавао толеранцију на другост у мишљењу и делању, показали су несравњено више разумевања и учинака за потребе духа свог народа од њених предводника. Најпосле, док се вешто не усагласе метафизички капацитети српског етоса са недостатном и неопходном дисциплином делања, „потенциране мане целе наше југозападне расе“ проистекле управо из њених врлина²⁵³ – како је то тачно приметно Јован Скерлић – биће надмоћан њен ген.

Делећи судбину заборављених радника културе, овај рад је покушај да се *Народној Просвети* и њеном оснивачу, након претрпљених реперкусија, врати заслужено место које им у српској култури и књижарству, недвојбено, припада.

Анатолиј Иванович Прицкер био је један од најделатнијих људи руске емиграције која је била вишеструко плодна за српску културу, науку и уметност између два рата и стога је – након његове личне рехабилитације, важно рехабилитовати и његов рад на пољу културе и представити богату продукцију издавачке куће *Народна Просвета*. Тиме је и бременита историја српско-руских културних и духовних веза, свакако, потпунија.

²⁵¹ Жарко Војновић, *Из Спарте светлост то јест живот и подвизи Каменка и Павла браће Јовановића уједно и библиографија издања* (Панчево: Градска библиотека Панчево, 2010), 182.

²⁵² О вероватним – политичким узроцима престанка рада издавачке продукције *Књижаре Браће Јовановић* види поменути студију (310–314). Овај аналитички поглед Жарка Војновића иде у прилог и нашој тези о вредновању кроз доминантну идеолошку призму. Колико је она била утврђена и стамена – подударно претходним остварењима – сведочи и судбина Народне Просвете.

²⁵³ Јован Скерлић, *Писци и књиге V* (Београд: Нова штампарија Давидовић, 1911), 15–16.

4. Народна Просвета

4.1. Народна Просвета – контекстуални оквир

Како бисмо учврстили контекстуалну свест о улози и значају Народне Просвете у српској култури, пре него што приступимо презентовању њеног свеукупног издавачког програма, указаћемо најпре на неколико важних референтних тачака из којих ћемо промотрити њено формирање и њен културно – издавачки подухват:

Прва тачка јесте *руска емигрантска издавачка сцена*, за коју се може рећи да је била разноврсна, мозаична и неуједначена, како по квалитету издатих дела, тако и по трајању самих издавача. Њена општа одлика је да се развијала у непрестаном грчу повратка, што је с обзиром на емоционалне и психолошке тескобе избеглиштва сасвим разумљиво, те је стога и очекивано што ју је пратила краткотрајност издања, небрижљив избор и перманентно присутан утилитаран политички тон. У жанровском смислу, штампана научна литература, која је доживела замашну продукцију управо захваљујући бројном руском научном и просветном кадру, који је знатно унапредио квалитет школа и Универзитета у Србији – показала је најзрелији избор.²⁵⁴

Државна комисија Краљевине СХС за руске избеглице која је основана при Министарском савету и њој, по карактеру, близак орган – *Руски културни одбор*²⁵⁵ старали су се о *руском питању*: просветним, научним и другим установама, а располагали су и одређеним новчаним средствима. У оквиру Руског одбора формирано је издавачко предузеће *Издавачка комисија (Издательская комиссия)*²⁵⁶ које је у свом издавачком одбору имало војне, научне, универзитетске и друге кадрове науштрб књижевних радника и писаца. За емигрантске прилике трајала је прилично дуго (1928–1934) и издала је три едиције, по обиму и квалитету неуједначене: *Руска библиотека*, *Дечја библиотека* и *Библиотека за младеж*. Поред ове три едиције, Издавачка комисија је за своја издања оглашавала и

²⁵⁴ Остоја Ђурић, *Руска литерарна Србија* (Горњи Милановац, Београд: Дечје новине, Српски фонд словенске писмености и словенских култура, 1990), 181.

²⁵⁵ *Одбор* су чинили: А.Белић, К.Кумануди, М.Грол, М.Трифунковић, Б.Гавриловић, В.Штрантман и Б.Орешков. Александар Белић, научник светског ранга из области словенске филологије, председник Српске краљевске академије и угледан друштвени радник, био је водећа личност за *руско питање*. Као човек који је уживао велико поверење краља Александра Карађорђевића, одлучивао је о многим средствима намењеним руским емигрантима, те је тако подржао оснивање руских школа, дечијих домова, научних установа и сл. Тако је, поштујући све научне методолошке принципе основан *Руски научни институт*, који је након уприличеног Конгреса руских академских организација објавио *Материјал за библиографију руских научних трудов за рубезом 1920–1930*. Исто: 185–187, 208–210.

²⁵⁶ У програму своје издавачке делатности Руски културни одбор обухватио је низ еминентних књижевних имена и штампано нека њихова дела: *Наполеон и Пус Независни* од Мережковског, *Граматика љубави* од Буњина, *Лето Господње* од Шмељова, *Класичне руже* И.Северјањина, *Приповетке* Зајцева, *Вечерњи звон* од Б.Чирикова, *Снови Петра Великог* од И.Лукаша, *Јаки духом* од београдског емигрантског писца Ј.Јелачића.

неке средњошколске уџбенике на основу чињенице да су аутори тих уџбеника били њени чланови.²⁵⁷

Издавањем се бавио и *Савез писаца и новинара Југославије*²⁵⁸, који је имао планове о издавању нарочитих тематских едиција на руском и српском језику. Покренули су едицију *Словенски класици* којом је југословенским читаоцима требало презентовати одабрана дела из других словенских књижевности, а понајвише руске. Занимљива едиција је и *Антологија нове југословенске лирике* (*Антология новой югославянской лирики*) коју је приредио Илија Голенишчев-Кутузов са двоје својих пријатеља: Алексејем Дураковим и Јекатерином Таубер.

Београдски *Земгор* штампао је часопис *Руски архив* и у оквиру њега неколико књига и двојезичних брошура, словенски орјентисаних. Као прва књига у оквиру овог програма изашла је студија чешког филозофа и естетичара Ивана Лапшина: *О филозофском значају руске науке* на српском језику, а у часопису су се нашли чланци и огледи угледних словенских научника и теоретичара књижевности. Зборник прилога под називом *Југославија* изашао је 1930. и био је тематски фокусиран на југословенску националну заједницу. Аутори неких прилога били су и др Лаза Костић, др Владимир Ћоровић, др Боривоје Милојевић и други, док је највернији сарадник овог часописа био је руски критичар леве орјентације Марк Слоњим.²⁵⁹

Издавањем се бавио и београдски лист *Новое время* и било је нарочит наклоњен писцу и новинару Андреју Митрофановичу Селетреникову (А.Реников) који је био врло читан, а објављивао је књиге и у париском листу *Возрождение*, у издању овог листа изашле су три његове књиге (*Души жывие, Диктатор мира и За тридевять земель*), а 1922. написао је драму о животу Руса у Београду *Тамо далеко*, и нешто касније *Галлиполи*. У Новом Саду постојала је најбоља руска штампарија и ту је штампан највећи број руских књига издатих у Југославији. У издању *Святослава* (Михајла Коваљова) – руског књижара и штампара који је радио у Новом Саду и Београду изашла су дела Николаја Николајевича Брешко-Брешковског, Павела Павловича Тутковског као и три романа Лине Изломове. Новосадски издавач *С.Ф.Филонов* штампао је прозу из живота савремене руске емиграције (Георгија Ивановича Вергунског, роман-хронику кнеза Бориса Владимировича Гагарина, радо читаног Александра Валентиновича Амфитеатрова²⁶⁰ као и цењеног Ивана Фјодоровича Нажвина). Руске књиге у Новом Саду и Београду штампали су и издавали браћа

²⁵⁷ Исто: 187–188.

²⁵⁸ Савез руских писаца и новинара издао је на српском језику роман *Гога* од Лескова, *Бајке* од Салтикова-Шчедрина у преводу Косаре Цветковић и Зоре Велимировић, као и збирку приповедака *Аљоша Чураков* од члана Савеза В.Н.Челишева.

²⁵⁹ Остоја Ђурић, *Руски литерарни Србија* (Горњи Милановац, Београд: Дечје новине, Српски фонд словенске писмености и словенских култура, 1990), 217–218.

²⁶⁰ А.В.Амфитеатров је иначе стално живео у Италији, а у Београду су објављени: *Вчерашние предки (1928-1930)* и *Зора руске жене*.

Грузинцеви који су углавном били фокусирани на преведену руску књижевност и покренули су познату *Јевтину библиотеку руске литературе* која је била доста успешна; издали су и *Библиотеку руских писаца* али она није била нарочито добро прихваћена.²⁶¹

Издавачком делатношћу бавило се и *Одељење Руске матице у Новом Саду* које је водила Александра Сердјукова, а објавили су дела различитих жанрова: зборник *Благовест*, *Сказка о рыбаке и рыбки* А.С.Пушкина, духовни спев *Стих о Егории Храбром* и књигу руског теолога Николаја Сергејевича Арсењева *Душа православия. Радостъ воскресения и преображение твари*. Издавањем се бавио и *Савез руских инжењера у Југославији* и током двадесетих година, а и касније, објављује се мноштво брошура, историјских дела као и веома читана мемоарска литература.²⁶²

Посебно место у руској издавачкој делатности заузимале су војне организације у саставу РОВС-а (Руска општа војна унија коју је основао генерал Врангел) које су уз помоћ Државне комисије, поред два врло обимна и озбиљна часописа *Вестник военных знаний* и *Военный сборник*, издавале и друга дела војног карактера. Објављена је *Историја руске армије* од Керсновског и *О будућем уређењу руске војске* од проф.Н.Головина, као и нека дела поморског стручњака и професора адмирала Н.Бубнова. У вези с идеологијом и историјом белогардејског покрета издате су књиге, већином као сопствена издања: *Годи* од В.Даватца и *Руска армија у туђини* од Н.Львова и В.Даватца, потом *Дани* и *Шта се нама у њима не допада* од познатог политичара и публицисте В.Шуљгина. Познати монархиста С.Н.Палеолог издао је у Београду своје мемоаре под називом *Око власти*.²⁶³

Издавањем се активно бавило и *Православно мисионарско издавачко предузеће* које је предводио Јован Шаховски и до 1931. издало је двадесет пет књига чији је аутор претежно био јеромонах Јован али и свептеник Јован Кронштатски (1829–1908) који је канонизован у свеца. Издавали су и дневне новине *Борьба за церковь*.²⁶⁴

Издавањем црквене литературе бавила се и сама *Руска загранична православна црква* које је седиште имала у Сремским Карловцима, чији је првосвештеник, митрополит Антониј био и кандидат за руског патријарха на Сабору одржаном 1917–1918. Аутор је бројних теолошких расправа, а писање је иначе свесрдно подржавао. Аутори руске духовне литературе били су и Владислав Албинович Мајевски, Григориј Спиридонович Петров, Аркадиј А.Шпаковски.

²⁶¹ Остоја Ђурић, *Руска литерарна Србија* (Горњи Милановац, Београд: Дечје новине, Српски фонд словенске писмености и словенских култура, 1990), 224.

²⁶² Исто: 222–223.

²⁶³ Исто: 223.

²⁶⁴ Исто: 227–228.

Особено место међу издатом духовном литературом у Србији заузима *Владимиров зборник*,²⁶⁵ штампан 1938. поводом 950 година преласка Руса у хришћанство. У Београду је издат већи број различитих тематских зборника. Поводом прославе Дана руске културе²⁶⁶, одржаних од 7–9 јуна 1925. објављен је зборник *Русская культура*, у коме су радове објавили Г.Ј.Афанасјев, А.В.Соловјев, В.Тарановски, Р.К.Дрејинг, Ј.В.Аничков, С.П.Максимов, А.Л.Погодин, М.А.Георгијевски. Графичко решење дао је С.Ф.Колесников, београдски руски сликар традиционалних реалистичких мотива, иначе ученик И.Е.Репина. Руски издавач и књижар Сергеј А.Кашкин, бивши царски пуковник, поред трговине књигама на руском и српском језику, објавио је и албум-алманах *Под небом Југославије* (1919–1929) – монографију са документима о руским људима током прве деценије емиграције.²⁶⁷ Г.Бостунић који је водио општу против масонерије, самостално је објавио књигу *Масонство* – истичући њену улогу у руској револуцији.

Овај преглед, иако кратак, добро илуструје изобиље руске књиге која се, истина, разликовала по уметничким и другим дометима али је била показатељ нужности читања и високо развијених читалачких навика руске емиграције. Руси ни у избеглиштво нису пошли без књига, а чињеници да је колонија која је бројала између 8 000 – 12 000²⁶⁸ људи располагала готово истим бројем књига (не наслова), које је у том тренутку поседовала и Народна библиотека Србије, нису потребна даља појашњења.

Иако руска књижевна сцена у Србији по уметничким дометима и стваралачкој продукцији није могла да конкурише европским центрима, њена потреба за литературом и кроз живу реч, кроз интелектуалну игру која је у Русији негована кроз кружоке и дискусије, ипак је нашла свој израз и у хаотичним избегличким данима. Тежина живота носи замку његовог пострађења, он се доживљава као нешто туђе што *промиче*, нешто одсутно. Меланхоличним јунацима емигрантског неба требало је нечим стварним тај напукли живот поново вратити – у томе и почива моћ уметности речи, њена магија језика. Као и много пута раније, свет књижевности показао је да истинске границе за њу нема, да је из ње немогуће емигрирати. Активно неговање духовног живота кроз читање, полемике, литерарне кружок и вечери, било је истинско индучовање трунчице

²⁶⁵ У Владимировом зборнику 988 – 1938 штампани су многи научни чланци: Г.Острогорског, оснивача Византолошког института САНУ, В.Мошина, А.Карташова, Е.Спекторског и др. Исто: 181–182

²⁶⁶ Руске организације у емиграцији су *Дан руске културе* обележавале 6.јуна – симболично на датум рођења руског националног песника А.С.Пушкина. У Београду је овај Дан 1925. био прослављен нарочито свечано: започело се службом у руској цркви, а потом се наставило свечаном седницом у сали ректората. Уз поздравну реч председника Српске краљевске академије Јована Цвијића, госте је поздравно и Александар Белић, академик и председник Државне комисије за руске избеглице, а у оквиру програма био је организован збор ученика руских школа у сали Универзитета, опера у Народном позоришту, комад Островског „Сиромаштво није порок“ у Мањезу. Организацију прославе од 1926. преузео је на себе тада основани Савез руских писаца и новинара у Југославији. Исто: 181-182.

²⁶⁷ Исто: 224.

²⁶⁸ Исто: 37.

небеског у болан, отуђен, нежељени, избеглички живот. Али тај духовни ритуал, руски интелектуалци су собом донели и он је постао драгоцен инспирација за српску културу која је у то време доживљавала своју велику метаморфозу – те је и у том смислу, руски утицај на српску културу био снажан подстицај за зрење. Несумњиво су ова задовољења духовне глади кроз књижевну реч била начин да се поднесу тешки и прозаични садржаји стварности – а у томе и јесте вечита, неизрецива премоћ уметности.

Посматрано из перспективе емигрантског издавачког миљеа, делатност Анатолија Ивановича Прицкера била је, не само – у начелу, потпуно различитог усмерења, већ потпуно оригинална и аутентична, а он сам – по утврђеној културној делатности и уједно вештој пословности – усамљена појава. Његово персонално деловање *унутар* једне културе, као човека који је у њу ступио под условима присиле и на том плану оставио значајан траг – феномен је по себи.

Исходиште Прицкерове издавачке концепције у целости је била српска култура, а његово начелно одређење било је да свој издавачки план упечати превасходно књижевним делима и понуди их српској читалачкој средини. То је била главна окосница његовог замашног наума, стожерна културолошка вредност, којом ова издавачка кућа ступа у редове српског књижарства и завештава му своје плодове.

С обзиром на то одређење и усмереност, друга референтна тачка из које ћемо осмотрити њен рад јесте *српска књижевност првих деценија XX века* чији ће корпус заузимати велики део њене издавачке продукције. Наиме, од три велике едиције – **Библиотеке** – две ће управо бити посвећене српској књижевности: **Библиотека српских писаца** и **Библиотека савремених југословенских писаца**; трећа обимна едиција – **Библиотека страних писаца** – биће усмерена да уметничке домете светске књижевности.

Стварајући Народну Просвету, Анатолиј Иванович имао је на уму пре свега њену просветно–културну улогу, о чему превасходно сведочи физиономија њених едиција. Управо у том пажљивом одабиру огледа се пуна свест о промовисању вредности издатих или штива намерених издавању; они су уједно доказ високог професионализма и личне, моралне одговорности према српском читаоцу. Извесне чворишне тачке које и намах врло добро илуструју озбиљност овог културно-предузетног пројекта су следеће:

- Прицкерова активна улога као књижара-издавача;
- јасан, професионални и просветно одговоран план, реализован кроз неколико великих едиција, часописа и листова;

- пажљиво и промишљено одабрани *Редакциони одбори* сачињени од еминентних личности и зналаца из одређених области;
- избор еминентних преводаца;
- висока естетска валентност едиција;
- темељит техничко-маркетиншки план спроведен кроз различите врсте огласа и каталога;
- хуманитарни рад

Сви ови аспекти биће понаособ размотрени у склопу приказа едиција, а сада ћемо се укратко осврнути на нашу другу референтну тачку – српску књижевност – која је почетком XX века начинила значајан квалитативни искорак, својеврсну *експлозију у култури*.²⁶⁹

Почетак XX века маркиран је снажним западноевропским импулсима који су и у српској књижевности и култури означени као *модерна*.²⁷⁰ Овај талас обухватио је, како књижевне родове тако и књижевну критику, која кроз анализе Богдана Поповића, Јована Скерлића, нешто касније Бранка Лазаревића доживљава пуни процват. Ни историја књижевности није заостала у дometима: уз Скерлића, Павле Поповић својим синтетичким приступом снажно развија ову дисциплину. Српска академска критика у потпуности је почивала на ауторитетима поменутих личности. У поезији су били доминантни *парнас* и *символизам* и тај преплет јесте основна одлика српске модерне (Шантић, Дучић, М.Митровић, М.Јакшић), док ће акорди интелектуалне скепсе и песимизма, *метафизичке студени*, ироније и самоироније али и сензуализма наћи своје место у поезији Милана Ракића, Симе Пандуровића и Владислава Петковића Даса. Ратне године однеле су и једног од најдаровитијих песника и драмских стваралаца – Милутина Бојића. Последњу, модерну, фазу српског реализма која се јавља на прелазу XIX у XX век, чинили су: Иво Ћипико, Петар Кочић и Борисав Станковић и њих ће Скерлић именовати *лирским реалистима*. Осим ове генерације реалиста, јавља се још неколико приповедача који су својим делима означили почетак *модерне прозе*; међутим, рат је на свој начин узео данак од оба писца: Милутина Ускоковића (извршио је

²⁶⁹ Овај рад нема за циљ да аналитички промотри избор дела из српске или неке друге књижевности – не само због недостатка нужних компетенција за такав подухват, већ и зарад структуре овог рада чија су превасходна намера и циљ изречени у *Уводној речи*. То, дакако, не значи да се са наше стране не можемо упустити у критички осврт на сачињени избор дела из руске књижевности – што може бити интересантна тема неког наредног рада. У том контексту, овај осврт на српску књижевност има *методолошку вредност*, а важна је тачка осмотра и због чињенице да су еминентни српски писци и критичари чинили *Редакционе одборе* Народне Просвете.

²⁷⁰ Период до Првог светског рата, поред обележја *модерна*, може назвати и добом *Српског књижевног гласника (1901–1914; 1920–1941)*. Овај часопис, уређиван по француским узорима, унео је посве нова схватања у српску књижевност; часопис је покренуо Богдан Поповић, потом га уређују Павле Поповић и Јован Скерлић. Нову серију часописа од 1920. покренуо Богдан Поповић и Слободан Јовановић. Међу својим сарадницима имао је сва важна имена српске књижевности и критике и истодобно је извршио велики утицај на развој српске књижевности у целини.

самоубиство 1915.) и Вељка Милићевића (физички и душевно био је сломљен). Вељко Петровић једини је остао да ствара и у међуратном и у послератном периоду. Ово раздобље афирмисало је и женско стваралаштво: пре свега, жену „виртуозног стила“ – Исидору Секулић али и Јелену Димитријевић и Милицу Јанковић. Први светски рат означио је извесну станку на пољу развоја књижевности али је књижевно стваралаштво ипак живело и током ратних година, готово на свим местима где је било српских избеглица, особито на Крфу, који је био престоница српског егзила (1916. обновљене су *Српске новине* и покренут је *Забавник*. У њему су сарађивали и хрватски и словеначки писци). Исти случај био је и са часописом *Словенски југ* који је покренут у Загребу – другом важном центру емиграције. Књижевни покрет изазваће праву буру у првим послератним годинама и окупиће сва значајна имена књижевности, како из емиграције (Француска), тако и писце који су до рата били под Аустроугарском али и из свих других крајева. Центар окупљања био је Београд. Као заједнички назив за све струје које су имале снажан одблесак, *Sturm und Drang* књижевности, може се узети *експресионизам*. Као књижевни и уметнички покрет, изражавао је оно што је у човеку примарно и исконско. Према речима М.Црњанског, модерна књижевност човека враћа „космичким тајанственим висинама“, док је он сам вечиту чежњу, крстио *суматраизмом*. Граничне форме понајбоље су одговарале овим ствараоцима – писали су слободним стихом, што је било последица њихових садржаја (Црњански). Храбро и пркосно раскидајући са традицијом, експресионисти су остварили изванредне књижевне домете: о томе сведочи средишња књижевна фигура београдског модернистичког круга: Милош Црњански, затим смели трагалац у српској поезији Станислав Винавер и Тодор Манојловић. Други модернистички талас (1922) уноси новине у песничку форму: Растко Петровић (који је био и значајан ликовни критичар) као и особен, аутохтони глас, „заснован на фолклору – у дубоком смислу те речи“ – Момчило Настасијевић. Иако је, попут Винавера, био дужник симболиста, Настасијевић је изградио особен поетички свет који у себи сједињује звук „родне“, „матерње мелодије“ и наносе архаичног, исконског, неизрецивог и мистичног.²⁷¹ Једна од познијих модернистичких оријентација, средином двадесетих година био је *неоромантизам*, који је чинио лево крило експресионизма и тридесетих година ће се приближити социјалној литератури. Зачетник ове неоромантичарске оријентације, заправо је Раде Драинац, представник боџије и анархоидног бунта. Ту су, такође, Десимир Благојевић, Јован Поповић и Душан Јерковић. Најорганизованији и најодређенији модернистички међуратни покрет свакако је био *надреализам*. Он је врло специфичан, јер као врхунац српске књижевне авангарде, уједно представља и почетак њене метаморфозе у сасвим супротан модел литературе – довођење у везу песничке и друштвене револуције и њен друштвени

²⁷¹ Песник *непребол-дубина* и *недохват-блага*, на изванредан начин, усамљена је појава у српској поезији. Не само густом метафоричношћу, засићеним семантичким склоповима, *глухотама* и *магновењима*, елиптичношћу и синтетичким слободама-играма – Настасијевић је у дубини свог поетичког бића несводив и недокучив, неподатан и непреводив на познат критички језик анализе – што само самониклим полази од руке.

ангажман. Средишња фигура српског модернизма био је Марко Ристић, потом изразити лирик међу надреалистима – Милан Дединац и различитих преокупација – песник мислилац, превасходно с интелектуалним и филозофским тежњама – Душан Матић. Александар Вучо, иако надреалист, одликује се лирском мекоћом и мелодичношћу. Најмлађи у кругу надреалиста, снажног талента – Оскар Давичо, свој најпотпунији израз достиже у социјалној фази, када је своја песничка искуства ставио у службу револуционарне ангажованости. Близак надреалистима био је и Љубиша Јоцић, уметник разноврстан и парадоксалан у свом стварању. Извесни покрети у фази дезинтеграције експресионизма нису се дуже одржали. Значајан је био Љубомир Мицић, познат по часопису *Зенит* и правцу *зенинизам* који је наишао на подршку и ван граница Србије. *Дадаизам* је такође био кратког века. Тридесетих година сазрева књижевни модел чије су главне премисе реализам и друштвена ангажованост – *нови реализам*. Осовину ове поетике социјалне литературе чине дијалектички материјализам и марксизам док се књижевни подстицаји и узор траже у сличној, левој, литератури XX века, особито совјетској (М.Горки и В.Мајаковски). Настанак покрета повезан је са радом групе интелектуалаца који оснивају издавачко предузеће *Нолит* и часопис *Нова литература* (Павле Бихаљи, Ото Бихаљи Мерин, Отокар Кершовани и Веселин Маслеша). *Традиционална литература* – уз писце које су у овом раздобљу настављали или завршавали свој рад (Б.Нушић, који у то време пише неке од својих најбољих комедија, Ј.Дучић, В.Петровић, И.Секулић и најстарији међу традиционалистима В.Ж.Масука (Massuka) – песник чија је лирика истицана као противтежа поезији модерне), традицију предратне поезије наставља и Јела Спиридоновић Савић и једна о ретких представника учене поезије, класични филолог и зналац антике – Аница Савић–Ребац. Пуну афирмацију женско стваралаштво добија Десанком Максимовић, која је поред Исидоре Секулић најзначајнија српска списатељица. Традиционална проза, ствара се током читавог међуратног раздобља, а тридесетих година, након урушавања модернизма, она доживљава процват. Поред В.Петровића, И.Анрића и И.Секулић, најважнији међуратни приповедачи су: Анђелко Крстић, Душан Радић, Душан Ђуровић, Стеван Јаковљевић, Боривоје Јевтић, Исак Самоковлија, који је поред Андрића, најзначајнији босански приповедач. Београдски роман наставио је Бранимир Ћосић, док традиционалној поезији и прози одговара академска критика: браћа Богдан и Павле Поповић и настављачи дела П.Поповића који се диференцирају по областима истраживања: Павле Стевановић, Павле Сп. Радојичић и др. (у проучавању средњовековне књ.), Радослав Меденица, Светозар Матић, Алојз Шмаус, Видо Латковић (народна књ. и романтизам), потом, романиста Никола Банашевић, проучаваоци књ. XVIII, XIX, XX века – Милош Савковић, Младен Лесковац, Бошко, Новаковић, Ђуро Гавела. Милан Кашанин дао је велики допринос књижевно-историјској есејистици, а бавио се и историјом уметности. *Синтезу традиционалног и модерног* остварио је у свом стваралаштву Иво

Андрић. Његова остварења представљају исто што и поезија и романи Црњанског – највеће уметничко достигнуће, којим одише цела епоха. Једини, до сада, српски Нобеловац (1961).²⁷²

Из овог скромног прегледа уочавамо раскошан, немиран али аутентичан карактер српске књижевности прве половине XX века, која је упркос бездану Првог светског рата, материјалној оскудици, великој неписмености народа, открила прометејски глас који је у многим поетским изрицајима, налик узвикујућој нади, имао за циљ не само стварање већ и преображавање стварности. Српска култура – иако у прошлости окрњена, помало убога, првих деценија XX века у уметничким домашајима неће много заостајати за својим западноевропским узорима, напротив – у сажимању културних преврата који су се збили, уочавамо да је српска књижевност поред свежих, ауторитативних, предводних, а истовремено дубоко лирских и херметичних, апокалиптичних гласова – однеговала и реалистички и традиционални ток као и јуначко-епски мелос, дубоко укорењен у естетику и одвајкада негован кроз усмену поезију. Унутрини српске културе – у њеној високим тоновима пробуђеној речи – осполио се пун сензибилитет творачког духа па је она даривала и песнике чији је „дух непогода у стихији културне обичајности и пролазности.“²⁷³ Тај скок у пределе невидовне, између сна и јаве, у „надстварне визије“²⁷⁴ егзотичне и ненадмашне, у луксуз речи уз који се могла поднети отрцана стварност, био је заправо гозба деликатеса пред скорим помрачењем – Другим светским ратом и потоњом диктатуром *Нове класе* која ће, попут „бољшевичког етоса имати мало разумевања за Ероса“²⁷⁵.

Потенцирањем ових квалитативних одлика српске књижевности, која је чинила велики део издавачког корпуса Народне Просвете, желимо да укажемо колико је уистину било тешко начинити *изборе*, а тиме истодобно и *вредновање* у одреску свог времена – а тај потежак и одговоран задатак припао је редакционом одбору едиције *Савремених југословенских писаца*, о чему ћемо подробније говорити. У прилог томе је и став Црњанског који каже:

„Успех, међутим, сваког књижевника, не може се тачно измерити за живота. За живота, тај успех зависи, од многих узрока и веза који немају никакве везе са књижевношћу. Нарочито не у политички бурним временима.“²⁷⁶

Трећа референтна тачка која осветљава улогу Народне Просвете јесте њена *позиција међу другим међуратним издавачким кућама* о којој смо говорили у претходном поглављу.

²⁷² Јован Деретић, *Историја српске књижевности* (Београд: Нолит, 1983), 195–292.

²⁷³ Мило Ломпар, *Црњански – биографија једног осећања* (Београд: Православна реч, 2018)

²⁷⁴ Синтагма Милана Богдановића о делу Милоша Црњанског: *Критике и огледи* (Београд: 1977), 155.

²⁷⁵ Džejms, Bilington, *Ikona i sekira* (Београд: Rad, 1988), 579.

²⁷⁶ Милош Црњански, „Есеји и чланци“ II, у *Милош Црњански – биографија једног осећања*, Мило Ломпар (Нови Сад: Православна реч, 2018), 410.

4.2. Конструкција и деконструкција *Народне Просвете*

Анатолиј Иванович није био школован књижар, дошао је из Русије невољно – прогоном али се врло брзо прилагодио српској средини и култури. Томе је допринео и његов брак са Крунославом Шешевић, мада је способност адаптације, верујемо, била и одлика његовог карактера. Убрзо по доласку у Србију се запослио и одважио на самостални издавачки посао, испрва у Новом Саду, а потом у Београду. Видели смо да у то време услов за бављење књижарским послом у Краљевини СХС уопште није постојао. Шта је то у пракси значило? Свако лице, које је, рецимо, држало бакалницу или дућан – хипотетички је могло – не кршећи закон – поред свакојаким намирница и мешовите робе, да продаје и књиге. Да ли је такав начин продаје задовољавао ниво елементарне хигијене или је у неким случајевима ипак задирао до трговачке савести – остаје упитно. У таквим – крајње несређеним и несређеним приликама, свако организовано бављење књижарским или издавачким послом, било је прави подухват. Својим активним учешћем у књижарским организацијама, Анатолиј Иванович посведочио је висок степен одговорности према српском књижарству, које је својом модерном издавачком визијом знатно унапредио. Без обзира на стабилну финансијску залеђину коју је овим пословањем створио, Анатолиј Иванович није припадао профилу непросвећеног председника моћне корпорације, коме је замашна рачуница мотив и узданица, те га се проблеми сопственог еснафа нису дотицали. Напротив – уређеност његовог издавачког предузећа чији су циљеви промишљени и јасно сročени, снажан просветни печат и вешто вођење пословне политике, јасан су показатељ професионализма, организованости и настојања која премашују оквире личних пословних успеха и припадају сфери друштвене и културне ангажованости.

Стварање **интегралног књижарско – издавачког идентитета** подразумева две равни, два формативна плана: један се односи на унутарњи, **садржајни идентитет** и његову адекватну **визуелну презентацију**, док се други план односи на спољни **трговачко-маркетиншки идентитет – предузетништво**²⁷⁷ – прозаичнијег, мада врло важног карактера. Иако су ова два плана феноменолошки различита, захтевају потпуну комплементарност јер рецепција књиге – што и јесте крајњи циљ – не зависи само од њеног унутарњег квалитета, већ и од њеног пласмана – присутности и доступности читалачкој публици.

Овај систем, сада изречен нешто модернијом терминологијом, уистину постоји одувек, од самих почетака књиге као медијума (са)знања. Говорећи о старим српским штампаријама уверили смо се да је садржај тих књига био дубоко инспиративан за своје приређиваче, те су они настојали да она скулптурално и орнаментално буде достојна тог садржаја, да њена појавност буде

²⁷⁷ Philip Kotler, Marketing Management, Fifteenth edition, Pearson, 2016

подједнако импресивна и привлачна читаоцима. То је, у суштини, био врло модеран, *концептуални приступ* уметности: реч, графика и префињена декоративност (скупоцени повези од коже, свиле, слоноваче, украси и копче) имали су за циљ да *здружено* представе вредност књиге. Оне су се, дакле, не само писале и састављале – оне су се *осмишљавале* – а тај комплексан процес изискивао је уметнички нерв, време, стрпљење али – пре свега, осећање дубоке наклоности и дивљења према књизи. Књига се, не само због реткости, поимала као нешто одвећ вредно, већ и због сасвим другачије, у ери пе-де-еф формата – данас тешко замисливе перцепције књиге као извора најважнијих сазнања о животу и човеку. Особено, истанчано естетско чуло – потреба за пројавом суштине кроз физичку лепоту књиге – било је одиста дубоко својствено тим старим, врлинским мајсторима-уметницима. Њихов однос према књизи испољавао је пуну *свест о књизи* – оно шта она у бити и јесте: завештање једне културе.

Ако се између прошлог и садашњег времена отвори провалија, наићи ће се на то бездно и у будућности. То значи да временско тројство прошлост-садашњост-будућност ваља да буде прожето и обједињено јединственим и континуираним струјањем.²⁷⁸

У ово струјању, језик књижевности показао се не само као моћна сила традиције, већ и као спасоносан „простор избављења речи“²⁷⁹ од немара, неукости и непамћења.

Поред садржаја, тог фундаменталног аспекта, видели смо и да је предузетни аспект имао своје узорне претече, рецимо у пословној организацији Вићенца Вуковића који је, следећи програм свога оца Божидара, изузетно водио рачуна о продаји и промовисању књиге и њеној доступности читаоцима. Књига се одувек и оглашавала – напоменули смо да је један о првих огласа могао бити: *Аште кому која потреба всхоштет од светих књиг, то вија сија сун принесена в место Скопије, у Кафа Трифуна*; књиге Божидара Вуковића могле су се наћи у Милешеви, те је она на тај начин била и нека врста протокњижаре, трговина књигама путем књижара–путника има и данас своје, не доминантне, али присутне облике продаје посредством трговачких путника, исписи имена мецена као и првих претплатника и данас се срећу у књигама.

Књига је била сразмерно ретка, стога и скупа, а управо ће *цена књиге*²⁸⁰ бити она полута која ће покренути демократизацију читалачке публице и знатно изменити систем издаваштва и

²⁷⁸ Милосав Тешпић, интервју „*Млинско коло* Милосава Тешпића“, водио Бане Ђорђевић, *Вечерње новости*, 14. јануар 2011.

²⁷⁹ Синтагма Милосава Тешпића.

²⁸⁰ Илустрације и поредбе ради навешћемо да је једно рукописно јеванђеље у XVI веку окупљено за 500 аспри или 10 дуката, док Божидар Вуковић у својој опоручи, где се између осталог помињу и Минеји, налаже да се они продају по 3 дуката („иако су се досад продавали за 4“), док за остале књиге одређује цену између једног и два дуката. За потпунију представу, ове новчане износе можемо упоредити са ценама које су 1565–1593 Милешевци постизали у Дубровнику: дукат је приближно вредео као теле или два овна, или 5–6 јагњаци и јаради, а во око два дуката. Дакле, иако је вредност рукописне књиге била веома висока, ни цена касније штампане није била ниска. Митар Пешикан,

књижаства. У српском књижаству које је патило од разних мањкавости, кључна препрека било је непостојање стабилне читалачке публике, која пак скупу књигу себи није могла ни да приушти, стога је – нарочито за српске прилике – штампање квалитетне, а доступне литературе, било од суштине важности за шире народно просвећивање.²⁸¹ Дакле, неопходно је било створити књигу јефтину и доступну, требало је доскочити сиромаштву и упркос тмурном стању ствари и апатији у образовању – васпитавати омладину. Данашњи принцип штампања, приређивања и продаје књиге знатно је убрзан, комерцијализован, књига има и јефтиних и скувих, богатије или скромније опремљених али је сам механизам, у бити, остао непромењен. Штампарске пресе и машине као и трговина књигом у ери виртуелног света без сумње су напредовале, чини се само да је у том општем помаку, једино свест о књизи доживела пораз.

Сваки издавачки наум има свој потенцијал, који се у основи исказује кроз *садржај књига*, њихов жанр и каквоћу, а тиме се, истовремено, утире и магистрални пут ка одређеном кругу читалачке публике. Квалитативно висок садржај књиге, у начелу, изискује читаоца заинтересованог, спремног на умствене напоре јер собом нуди интелектуално, научно или уметничко – каткад врло захтевно поринуће и трагање али реципрочном томе и снажније духовно задовољење. Кад је књишки асортиман издавачког предузећа превасходно заснован на овим премисама и интенцијама, онда можемо говорити о његовој високој просветној и културолошкој учинковитости у друштву; таквим напорима оно себи обезбеђује и *квалитативну препознатљивост* у рецепцији читалаца и на књижарском тржишту, коју потом утврђује сваком новом едицијом или појединачним издањима.

Профил издавачког плана може се одредити и према његовој усмерености на превасходно научни или уметнички жанр али се као круцијалан, неопходан услов квалитативности јавља *професионална самосвест* и *перманентна одговорност према читаоцима*. То се, дакако, постиже и *избором* еминентних аутора које ће својим делом или осведочити, утврдити већ увржене вредности у култури – дакле аутори према којима се одредило више генерација у времену и препознало их као своју културолошку матрицу – *класици*²⁸² – или су то аутори који се развијају готово синхронно са

„Лексикон српскословенског штампарства“ у *Пет векова српског штампарства: 1494–1994*, приредио Митар Пешикан, уредник издања Мирослав Пантић (Београд: САНУ, Матица српска, Народна библиотека Србије, 1994), 65, 206.

²⁸¹ О цени књиге и „књигама за народ“ види: Жарко Војновић, *Из Спарте светлост то јест живот и подвизи Каменка и Павла браће Јовановића уједно и библиографија издања* (Панчево: Градска библиотека Панчево, 2010), 271–274.

²⁸² Иако класик *постаје* тек у времену, добијајући смисао темеља, као симулакрум вечног смисла, он бива *ограничен* културом: представа о класику увек је представа о култури. Идентитет између класика и културе *афирмисан* је и код оних који славе оспољене вредности и код оних који их оспоравају; он, штавише, преживљава као непроблематични идентитет управо услед оспоравања или прихватања. Песник остаје некако изван тога, у сваком времену, на местима неодређености и разлике, мање на тамним и нејасним значењима своје мисли која тајанственошћу изазива пажњу, много више у оним реченицама које сви однекуд лако схватају и разумеју: субверзија је скривена у овој тобожњој саморазумљивости коју култура канонизује као саморазумљивост. Мило Ломпар, *Црњански – биографија једног осећања* (Нови Сад: Православна реч, 2018), 474.

самим издавачким предузећем и теже да се сустигну у вишеструко корисној тачки за друштво: аутори стварајући, а издавачи објављујући њихов престижан садржај. На тај начин **књига постаје духовно и културно добро** – део сложене архитектонике традиције, готово сакралног карактера, јер се генерације таквом штиву ритуално враћају. **Садржајни идентитет** Народне Просвете имао је превасходно *књижевно-створачки печат и сензибилитет*, мада су изванредан део њене продукције чиниле и научне студије, уџбеници и периодика.

Визуелни идентитет подразумева одређену естетску валентност и јавља се сликовном представом, иконици рецептором – корелатом, управо високе садржајне вредности коју репрезентује. То је специфична врста интерпретативне функције **физичког плана књиге** – њене графичке „сценске“ појавности.

Предузетни аспект издавачке делатности односи се на оперативни део предузећа – пре свега на *пословно планирање*, које је подразумева *дефинисање активности и циљева* предузећа као и презентацију пословне – у овом случају издавачке – стратегије. Кроз овај сегмент предочава се креативна визија и наум али и дизајн целокупне организације посла.

Организација рада подразумева постављање делатних и способних људи на стратешки важне позиције, а у случају Народне Просвете то је значило одабир *Редакционих одбора* за појединачне едиције као и избор преводилаца за *Библиотеку страних књижевности*.

Маркетинг је дисциплина која се бави питањима тржишта, потреба на тржишту и начина задовољења тих потреба, а као пословна оријентација има четири основна елемента: *производ, цену, дистрибуцију и промоцију*.

Производ: Књига је требала да задовољи очекивања читалаца и да садржајем изврши своје културно, уметничко и просветно деловање; истовремено, она је као производ постајала и конкурентна: аутором, квалитетом садржаја и техничком опремом;

Цена: Од изузетне важности је било пажљиво формирање цена, нарочито обимних едиција јер је начин плаћања требало прилагодити просечном српском кушцу чија платежна моћ није била велика. Само на тај начин су књиге могле бити доступне читалачкој публици и могле су бити штампане у већим тиражима.

Дистрибуција је подразумевала испоруку књига до читалаца;

Промоција: Према старим трговачким принципима, све врсте делатности траже своју промоцију, своју репрезентацију, своју рекламу. То је начин да произвођач истакне свој производни програм, да квалитетом своје робе привуче одређену потрошачку групу и да истовремено постане конкурентан на тржишту. Током историје, промотивни механизам се

усавршавао сходно развоју медија али је у сваком од њих он првенствено имао трговачки карактер. У ери доминације хартије промоција у књижарском и издавачком послу реализована је првенствено кроз жанр *објављенија* (огласа) и *каталога*, који су имали за циљ да сажето представе књижарско-издавачки програм и пруже све важне информације о начину и условима под којима се едиција, књига или периодика могу добити: о садржају, ауторима, припреми, редакцији, техничкој опреми и трговачким условима продаје: цени и начину отплате. Ови жанрови временом су усложњавали своју структуру и претворили су се у важне, засебне монографске јединице са прецизно дефинисаним циљевима, док су нарочито каталози имали, како појединачну библиографску вредност, тако и вредност у оквиру интегралне, ретроспективне библиографије. Према структури и намени, огласи су били вишезначни: информативни, техничко-трговачки, претплатни али су, пре свега, били основна **платформа за излагање сопственог просветитељског програма.**²⁸³

Форма огласа била је специфична и по комбиновању информативних елемената и зависила је од тога, на који од тих елемената се жели ставити акценат: да ли је то презентација едиције или се, рецимо, посебно наглашавају неки трговачки елементи – изузетно ниска цена појединих књига, врло повољан, дуг начин отплате или слично. Делови огласа су, сходно истицању циља, најчешће били штампани различитом величином слова, подебљаним словима већег формата или су били графички обогаћени:

„УКРАСИТЕ СВОЈ ДОМ БИСЕРОМ НАШЕ НАЦИОНАЛНЕ КЊИЖЕВНОСТИ! СЕТИТЕ СЕ И НА ВАСПИТАЊЕ ВАШЕ ДЕЦЕ! ПРЕТПЛАТИТЕ СЕ НА КОМПЛЕТНУ БИБЛИОТЕКУ СРПСКИХ ПИСАЦА! Само са 100 Динара месечне отплате можете постати сопственик овакве комплетне библиотеке! – Поред користи коју ћете имати не само Ви већ и Ваше потомство, она би била вечити понос Ваше куће!“²⁸⁴

Од концепта огласа, купцима прихватљиве и креативно осмишљене понуде, умногоме је зависио и успех продаје. То је заправо био карактеристичан *комуникативни ланац* између књижара-издавача и читалаца – оглашавањем је предузеће излазило на конкурентно издавачко тржиште, а понуђеним програмом постајало транспарентно. Засебна библиографска јединица која је такође имала вишенаменску функцију јесте *Каталог*. По својој функцији, каталози су такође били првенствено информативни, а с обзиром на самосталну физичку публикацију,²⁸⁵ одликовали су се богатством, категоризацијом и жанровском диференцијацијом грађе, као и јасно утврђеним

²⁸³ У Библиотеци Матице српске чува се *Известије за новине*, на црквенословенском, Маркидес Пуљо, Публије; Маркидес Пуљо, Георгије, издање Јосифа Курцбека, 1791. Интересантна је, по старини, и *Књижевна објава П.А.Крљова и осталих аутора „Басне“*, Ђорђе Рајковић, у Новом Саду, 1856.

²⁸⁴ *Оглас* (проспект) *Библиотеке српских писаца*, Библиотека Матице српске, Инв.бр. 1120490.

²⁸⁵ О развоју Каталога у српском књижарству види: Жарко Војновић, *Из Спарте светлост то јест живот и подвизи Каменка и Павла браће Јовановића уједно и библиографија издања* (Панчево: Градска библиотека Панчево, 2010), 194–209

моделом описа библиографских елемената, што ћемо на примеру сачуваног *Каталога бр.1 Народне Просвете* и илустровати. Каталогзи су уистину били резонанца библиографског стања – како појединих издавачких кућа тако и књижевности у целини. Поред ових видова у сврху промоције – раније, као и данас, били су актуелни сајмови или друга пригодна окупљања, где се књига могла промовисати: универзитет, књижевне вечери али и познате књижевнице које су биле стециште интелектуалног света – особито књижевнице Геце Кона и Светислава Цвијановића.

Хуманитарни рад има циљ по себи и не треба га додатно појашњавати;

Као посебан аспект издвојили бисмо *комуникацију између Народне Просвете и Министарства просвете* које је директно – у свом домену деловања, могло да утиче на популаризацију издавачке куће путем својих просветних препорука школама и да тиме имплицитно утиче и на продају. Овај аспект биће промотрен на крају представљања издања.

Издавачко предузеће ***Народна Просвета***, основано 1923. имало је следеће адресе:

1923–1930 Призренска бр.6 (промењен у бр.15); 1930–1936 Кнеза Михаила бр. 20. од 19. јула 1927, 1936–1946. Обилићев венац бр. 5.

Едиције:

БИБЛИОТЕКА СРПСКИХ ПИСАЦА

БИБЛИОТЕКА СТРАНИХ ПИСАЦА

БИБЛИОТЕКА ЈУГОСЛОВЕНСКИХ САВРЕМЕНИХ ПИСАЦА

ДЕЧЈИ КЛАСИЦИ

Ружичасте књиге за младеж 1927.

Друга издања, уџбеници;

Периодика: Недеља 1929–1936; Панорама 1935–1941 *Стрип* 1935–1936; СВЕТ ЧУДА: 10 000 ствари за које мора да зна свако дете 1936–1937; Хроника 1937–1938; Магазин 1937–1941; Новела.

Сада ћемо промотрити сваку едицију понаособ и указати на њене специфичности, планове и остварења, док ће периодика бити предмет последњег поглавља.

БИБЛИОТЕКА СРПСКИХ ПИСАЦА једна је од најважнијих едиција које је покренула Народна Просвета, септембра 1928, а замишљена је као „зборник свега, што су написали наши најбољи писци и уједно читав низ нових монографија о тим писцима и развоју наше књижевности.“²⁸⁶ Анатолије Иванович ангажовао је веома угледан Редакциони одбор

²⁸⁶ *Оглас* (проспект) *Библиотеке српских писаца*, Библиотека Матице српске, Инв.бр. 1120490.

састављен од професора књижевности, разумевајући врло добро да избори овако важних подухвата нужно морају бити препуштени људима од струке и познаваоцима домаћих прилика.

Редакциони одбор чинили су:

Председник: **Др Владимир Ђоровић** – професор универзитета и члан Краљевске српске академије наука;

Чланови: **Јеремија Живановић** – професор Више педагошке школе и председник професорског друштва у Краљевини СХС, **Павле Стефановић** – хонорарни професор универзитета, **Урош Џонић** – професор књижевности и управник Универзитетске библиотеке, **Стеван Јелача** – професор књижевности Треће београдске гимназије.

Поводом издавања ове Библиотеке, Народна Просвета објавила је један комплексан *Оглас* – проспекат на шест страница, у боји, врло атрактиван, на чијој се првој страници налази слика ормара од масивног дрвета са изузетно лепо опремљеним књигама планиране едиције. Поред информативних података који су претежно техничког и трговачког карактера, у њему су на формату једне странице приложене фотографије Редакционог одбора ове Библиотеке, испод којих су наведени основни подаци о њима. У огласу је приложен и хронолошки ред писаца чија ће дела обухватити ова едиција, а оно што бисмо издвојили јесу два писма, два оснивачка акта ове едиције, која су садржином обухватила просветне и културне циљеве Библиотеке српских писаца. Њих је срочио Редакциони одбор, који је изразио велико задовољство што су позвани од предузећа да осмисле и начине избор аутора и дела за ову едицију. С обзиром на важност ових писама, пренећемо их у целости:

Поштовани Господине!

У целом нашем друштву осећала се одавно потреба, да се приберу и издају целокупна дела најбољих писаца наше књижевности, у стручној и критичкој редакцији и у угледној техничкој опреми. Наши главни писци, они, којима се с правом поносимо, познати су широкој публици само делимично по неким њиховим списима и збиркама, од којих су данас неке права реткост; али већини од њих радови су растурили по часописима и алманасима, да је до њих врло тешко доћи и људима од струке. Често врло добре и карактеристичне ствари леже заборављене. Права вредност једнога писца и цела линија његова уметничког развоја не може се правилно разумети и оценити како треба, све док тај посао солидног потпуног издања његових списа не буде свршен. У књижевности свих страних народа, за њихове велике писце то је одавно урађено; данас се чак штампа и сва њихова преписка и опширни коментари са свима могућим обавештењима. Ако је ово друго, у данашњем стању српске књиге, за нас можда још рано, издавање целокупних дела наших главних писаца ствар је несумњиво врло потребна.

Издање целокупних дела наших најбољих писаца, која ће укупно саставити „Библиотеку Српских Писаца“, дакле, једна је насупна потреба данашњице.

Свесно значаја те „Библиотеке Српских Писаца“ по целокупни наш народ, Издавачко Предузеће „Народна Просвета“, чијом се иницијативом ова библиотека и покреће, уложиће сва своја материјално-техничка средства и знање, да та библиотека угледа света у *досада невиђеној код нас луксузно-техничкој опреми.*

А да би Библиотека одговорила не само садашњим захтевима, што се тиче техничке опреме, већ и захтевима савремене научно-историјске и литерарне критике, ми смо, ниже потписати, са задовољством примили позив Предузећа да образујемо Редакциони одбор.

Од писаца, који ће ући у Библиотеку, биће издана сва њихова књижевна дела, објављена у књигама, часописима, календарима, и на другим местима, као и све што се од њих сачувало у рукопису. За сваку ствар утврдиће се, по могућности, према очуваним оригиналима, према исправкама и напоменама, њен критички и најаутентичнији текст. Објашњења ће бити кратка и односиће се само на стварне чињенице у тексту; у предговорима ће се дати главни подаци о животу писаца, и нова, данашња оцена њихове вредности и значаја. Тако ће та Библиотека садржавати зборник свега, што су написали наши најбољи писци и уједно читав низ нових монографија о тим писцима и развоју наше књижевности. И због тога, ко хтедне да на извору и потпуно позна нашу књижевност, мораће да се безусловно упутује на ову Библиотеку, јер ће она садржавати у целини сву главну производњу српске књижевности.

Аутографи председника и чланова редакционог одбора Библиотеке српских писаца: Др. Владимир Ђоровић, Павле Стефановић, Јерemiја Живановић, Стеван Јелача, Урош Џонић

Поштовани Господине!

Достављајући Вам овај проспект сигурни смо, да ће те се сложити са истином: да се култура човека не може замислити без књиге. Размишљање, посматрање и читање јесу извори образовања. Једна стара изрека вели: „Колико човек зна – толико и вреди!“ Да се, пак, знање црпе поглавито из књига, то је неоспорно. А користи од читања не могу се просто оценити. Образован човек има све услове за друштвеност; он је богат искуством, а биће добар васпитач своје деце и користан саветник за околину; то је човек с развијеним осећањем према лепоме и човек с довољно естетског, унутрашњег уживања. Поред тога, из књига он добија сваковрсне подстреке за самостално стварање или за управљање у животу. И тако даље. . . .

Зато је књига и читање нужно исто толико као и храна телу.

Судбина је многих људи зависела од тога, да ли је било књижице у очинској кући. Имајући је при руци, у свако доба дана, средство да задовоље прву своју радозналост, да прекину досаду кишних дана, многи су, листајући књиге, унели у себе и прву љубав према науци, књижевности и уметности. Безусловно је нужно, да се дете навикне још у младости да у својој кући гледа место, где је подигнут као неки жртвеник науци – орман, пун добрих и лепих књига – ових немих, али истинских наших пријатеља. Настојимо, да на време сакупимо око себе што већи број тих верних другова. Оградимо себи ту мирну тврђаву, да у њој нађемо прибежишта, кад нас буду спопале љуте недаће живота!

Целокупна дела наших писаца добро ће доћи и одраслијима, да оживе успомене на далеке или растурене породице, умрле родитеље, детињство, љубав и негу, којим их је мати окружавала, да се поново дотакну свете ватре, која их је у данима младости прождирала. . . .

„Библиотека српских писаца“ добро ће доћи и професорима и научницима од струке, јер ће њима – први пут код нас – пружити целокупна дела наших писаца у критичком издању.

Библиотека ће, најзад, бити права утеха и задовољство за сваког поле образованијег човека у провинцији, по варошима и селима, далеким од хучног престоничког живота са свим његовим преимућствима и недостацима, са свим његовим задовољствима и горчинама. . . .

Нашем свету сада се пружа једна особита прилика да стекне та најразноврснија корисна знања. Ми пружамо прилику да се то постигне на начин, за који постоји само једна реч: најповољнији. (Изволите само видети услове, под којима се набавља наша Библиотека Српских Писаца).

Нашу одлуку да издамо целокупна дела наших најумнијих мислилаца и књижевника, сигурно ће сваки човек од разумевања поздравити као један корак великог културног подухвата. Јер може ли ишта бити веће културне вредности него издати *целу нашу књижевност*? Почети с класичним Доситејем, неисцрпним Његошем, мисаоним Кнежевићем, па, преко великог Вука, Сремца, Јанка, Стерија и толико других. . . завршити са Светозарем Марковићем и Јованом Скерлићем. . .

Може ли за један просвећени дом бити лепшег и кориснијег украса? Затим, пошто ће Библиотека излазити у књигама – месечно по једна, две или три – отвара нам се могућност да полагамо, систематски упознамо све наше писце, *све што је од вредности у нашој књижевности!*

Међутим, један тако неизмеран културни капитал може се стећи на најнеосетлији могући начин: отплаћујући по 100 динара месечно.

Тога ради, мислимо да је довољно само прегледати списак писаца, које ће Библиотека обухватити, а имати на уму да ће све бити на *најбољој* хартији, у првокласном повезу од чисте коже и да се добијају не само сва позната дела наших писаца, већ и неки други рукописи, које нико до сада није објавио, - па увидети да је ова Библиотека незамењива добит за културна човека.

Не зато што је наше предузеће пословно предузеће, већ што је наш рад здружен с идеалним тежњама, ми Вам искрено свим срцем препоручујемо да искористите ову прилику, да неосетно стекнете ствар, којом се слободно можете подичити. Јер, по завршеном штампању, то се више неће моћи да набави; а нови се издавач више неће наћи, пошто ће сада бити снабдевен највећи број оних које привлачи овако што. И, онда, за кога би се штампало? За случај, пак, да неко и покуша штампање – онда ће бити прескупо, пошто ће рачунати на мали број купаца. Међутим, сада због великог броја претплатника може се овако дивотна Библиотека добити по најнижој могућној цени, а *са материјалом каква се није видео на нашој књижевској пијаци.*

Зато Вас молимо да ни Ви не изостанете са претплатом!

Надајући се да ћете умети да оцените наш подухват, бележимо се

с одличним поштовањем

ИЗДАВАЧКО ПРЕДУЗЕЋЕ

„НАРОДНА ПРОСВЕТА“
БЕОГРАД

Призренска 6

Иако овај комплексан оглас припада домену промоције, заправо садржи и дефинисање активности и циљева, као и стратегију издавачког програма, те је по томе је изнимно важан. Као део издавачког плана у истом огласу приказан је и хронолошки ред писаца чија је дела *Библиотека српских писаца* имала у плану да објави:

Доситеј Обрадовић, Симо Матавуљ, Вук Стефановић Караџић, Прота Матеја Ненадовић, Петар II Петровић Његош, Јован Ст. Поповић, Бранко Радичевић, Богобој Атанацковић, Јован Суботић, Јован Илић, Љубомир Ненадовић, Јаков Игњатовић, Стјепан Митров Љубиша, Никола Томазео, Људевит Вуличевић, Ђура Јакшић, Јован Јовановић Змај, Лаза Костић, Милорад Шапчанин, Стеван Каћански, Јован Грчић Миленко, Владислав Васић, Коста Трифковић, Милован Глишић, Павле Марковић-Адамов, Милан Јовановић-Бомбајца, Лаза К.Лазаревић, Симо Матавуљ, Јанко Веселиновић, Марко Миљанов, Никола Петровић Његош, Војислав Ј. Илић, Стеван С. Сремац, Светолик Ранковић, Илија Вукићевић, Божа Кнежевић, Милорад Митровић, В.Ј.Рајић, Алекса Шантић, Светозар Ђоровић, Радоје М. Домановић, Иво Ћипико, Петар Кочић, Милутин Ускоковић, књижевна критика: (Коста Руварац, Светозар Марковић и Светислав Вуловић), Љубомир Недић, Јован Скерлић. Укупно: 47 аутора.

Издавање Библиотеке српских писаца завршено је до 1933. што се према изворима да утврдити, иако је планиран знатно краћи рок – до две године. Коначну структуру Библиотеке чиниле су 63 књиге и 26 писаца:

Целокупна дела: Јанка М.Веселиновића у девет књига; Алексе Шантића у три књиге; Петра Кочића у 2 књиге; Ђуре Јакшића у четири књиге; Ива Ђипика у четири књиге; Јована Илића у једној књизи; Јована Стерије Поповића у пет књига; Милована Глишића у две књиге; Светолика П. Ранковића у три књиге; Стјепана Митрова Љубише у две књиге; Јована Грчића Миленка у једној књизи; Богобоја Атанацковића у једној књизи; Проте Матеје Ненадовића у једној књизи; Илије Вукићевића у две књиге; Стевана Каћанског и Влад.Васића у једној књизи; Николе Томазеоа и Људевита Вуличевећа у једној књизи; Лазе Лазаревића у једној књизи; Љубомира Недића у две књиге; Милорада П. Шапчанина у пет књига; Светозара Ђоровића у седам књига; Марка Миљанова у једној књизи; Светислава Вуловића у две књиге; **Изабрана дела:** Симе Матавуља у једној књизи; Радоја Домановића у две књиге.

Поред уметничког корпуса – примарног текста – књиге садрже и додатне текстове о писцу или делу и по правилу, улазе у састав последње књиге мини-серије тог аутора (ако је издата само једна књига, онда је текст, наравно, штампан у њој), а њихови аутори били су сами приређивачи књига. Тако, рецимо, Јеремија Живановић који је приредио књиге о Ђури Јакшићу пише и прилично обиман уводни текст у четвртој књизи, под називом: *Ђорђе (Ђура) Јакшић – живот и рад*. Исти модел срећемо и у другим књигама, на пример, у четвртој књизи Ива Ђипика, коју је приредио Хенрик Барић – који је уједно и аутор текста: *Иво Ђипико – живот и рад*. На крају ове серије дата су и два текста: *О савременој хрватској књижевности* и *Књижевни прикази*.²⁸⁷ Књиге Алексе Шантића, приредио је Владимир Ђоровић и он је аутор текста на почетку треће, последње књиге, целокупних дела *Алекса Шантића*. Као прилог, на крају ове књиге дата су и *Два Шантићева одговора 1. На Скерлићеву анкету о јужном или источном нарећју; 2. О српско-хрватским односима*. Навешћемо текст овог другог Шантићевог одговора:

Ви желите да вам и ја речем своје мишљење: на који би се начин могла отклонити подвојеност између Срба и Хрвата, која даномице расте. Тешко да коме пође за руком па да ово велико питање ријеши и да доведе у склад интересе Срба и Хрвата. Може се само тапкати и купати и тражити пут који би нас довео у мирно пристаниште. Један такав покушај био би: да се најбоља и најпоштенија интелигенција српског и хрватског народа, са најчеститијим грађанима, људима из народа, скупи и држи једну скупштину, у једном нашем мјесту, Београду или Загребу, па да се ту подробно претресу разлике и наше разлике, и да се чују жеље Хрвата и Срба, па то све онда поднијети Народној Скупштини за претрес. То је ето што би, по моме мишљењу, требало учинити по том питању. (С.К.Гласник, 1922, VI, 3)

Књиге Милорада Шапчанина приредио је Урош Џонић и он је аутор текста *Милорад П. Шапчанин – живот и рад*. Књиге Јована Ст. Поповића приредио је такође Урош Џонић и он је аутор текста о животу и раду Јована Ст.Поповића. На крају ове књиге имамо врло замашан *Речник туђих*

²⁸⁷ Милорад Ј. Митровић: ПРИГОДНЕ ПЕСМЕ; „ИЗ ДЕКАДЕНЦЕ“, албум слика од Поднопољскога. Спљет, 1903. стр.47; Из Боке: Неколико писама између албума слика „ИЗ ДЕКАДЕНЦЕ И ИЗ РЕНЕСАНСЕ“ од Поднопољскога; Ж.О.Дачић: С БРЕГАЛНИЦЕ И ВАРДАРА. Белешке из нашег последњег рата. У Београду, издање уредништва Народних Новина, 1913. Иво Ђипико, *Сабрана дела* (Народна Просвета: Београд, 1930).

и мање познатих речи, што је за Стеријин језик било и неопходно, а *Речник* је и саставни део готово свих књига.

Књиге су богате и *Белешкама* које употпуњују знање о делу или самом аутору. Тако, примера ради, у једној од књига Ђ.Јакшића налазимо интересантну белешку:

П е д е с е т о г о д и ш њ и ц а смрти Јакшићеве (нов. 1928.) прослављена је у подоста места. У томе није заостала ни унутрашњост. Уз обнављање спомена на п е с н и к а, оживљен је и интерес за с л и к а р а. Пронађено је подоста дотле непознатих Ђуриних слика, те је списак што га је дао Вуловић на крају поменуте расправе, знатно повећан. Сматра се да има око 200 сачуваних Ђуриних слика, и да су неке веће вредности, због којих се мора мењати досадашњи скромни суд о његову сликарском раду. Удружење Тимочана и Крајинаца, уз предавање о Јакшићеву боравку у Црној Реци, приредило је било и малу изложбу Ђуриних слика и прикупило подоста спомена и о песнику и о сликару. Ту свечаност поздравно је и – онда једини још у животу Јакшићев ученик у Сумраковцу, Ж и в у л М и т и ћ. У „Политици“ је изнесена и фотографија Ђурине школе у томе месту, а „Време“ је донело подоста интересантних прилога о Ђурину животу у унутрашњости, нарочито у Јагодини, као и нека Јакшићева писма.

Такође, у овој – четвртој књизи, дата је посебна *напомена* о приложеном издању, наводимо део:

(...) Овом приликом унесено је и оно што је објављено, од Јакшићевих радова, и после 1912. године, и први пут скупљена његова штампана писма, да послуже за боље упознавање песникова живота. Мислило се да тај одељак буде још потпунији, објављивањем једног броја и нештампаних писама, али се намера није могла остварити (...) Из подоста узрока, предговор није могао бити онако обиман и свестран како се желело; због тога је и из *Бележака* изостала која ситнија појединост. Ипак, није пропуштено штогод важније да издање буде достојно величине песника какав је био Јакшић (...) И при спремању овога издања, уреднику се пријатељски одазвао песников синовац, г. М.Јакшић, на чему нека му је срдачна хвала. 29.јан.1931.

Ови додатни текстови били су од велике важности и штампани су са циљем да тадашња читалачка публика, која није лако могла доћи до података о животу писца или другим његовим делима – у једној едицији буде о томе ваљано и подробно обавештена. Друг пак текстови: белешке, напомене и критички осврти, били су више него добар извор сазнања о свеукупној књижевној оријентацији и делатности одабраних писаца.

Библиотека српских писаца замишљена је као врло амбициозан подухват „у којој треба да изиђе цела српска књижевност“.²⁸⁸ Пишући представку министру просвете, чланови ове редакције, угледни професори књижевности, изнели су важне чињенице које су их подстакле на овај избор: пре свега непостојање обимне репрезентативне едиције српске књижевности у којој би „било скупљено све што чини нашу књижевност“,“²⁸⁹ иако су, како наводе – појединачна дела постојала раније, те се оскудица није много осећала. Међутим, након Првог светског рата, током кога су биле спаљене многе књижаре и српске књиге, начелно, систематски уништаване, тешко је било доћи и до школске лектире. У тој литерарној немаштини било је ванредно тешко спроводити и

²⁸⁸ *Допис министру просвете, господину Божи Максимовићу од 5.јуна 1931.* Архив Југославије, Фонд 66, Фасц. бр. 431.

²⁸⁹ Исто: Архив Југославије, Фонд 66, Фасц. бр. 431.

елементарну школску наставу јер су и учитељи и наставници у књизи оскудевали. Млади нараштаји нису лако могли доћи до Вука, Његоша, Змаја и других писаца и песника на чијој су литератури пређашњи нараштаји уз целокупну народну књижевност неговали и васпитавали свој дух. Иста штета начињена је и широј читалачкој публици која је била препуштена углавном непробраном, разноврсном и по одликама спорном карактеру стране литературе.²⁹⁰ Ампутација културе и духовности неког народа најделотворније се врши ускраћивањем или уништавањем њене књижевне баштине – историја је то сасвим добро потврдила.

Прва издања ове едиције дочекане су са једнодушном похвалом али и сумњом да ли ће опстати до краја са издавачким програмом – а с обзиром на обимност и дуг рок излажења, сумња је била оправдана. Управо из тог разлога, Народна Просвета је тек након што је половина едиције штампана, одлучила да се обрати Министарству просвете за подршку у виду препорука и наређења школама, јер је до тада – самоиницијативно, на Библиотеку српских писаца било претплаћено свега неколико гимназија.²⁹¹

Из извора се увиђа²⁹² да је Библиотека српских писаца била препоручена од *Главнег просветног савета* за употребу у школама и да је у ту сврху Народна Просвета имала нарочите услове и цене продаје о чему ћемо, нешто даље, казати.

Визуелни идентитет

У најави ове едиције, Народна Просвета, исказала је спремност да уложи:

„сва своја материјално-техничка средства и знање, да та библиотека угледа света у досада невиђеној код нас лексузно-техничкој опреми (...) Међутим, сада због великог броја претплатника може се овако дивотна Библиотека добити по најнижој могућој пени, а са материјалом какав се није видео на нашој књижарској пијаци“.²⁹³

Књиге ове едиције најчешће имају корице загасито љубичасте боје (кожни повез), док су у платненом повезу корице нешто тамније. На њима нема наслова, а на првој страници углавном је приложен портрет писца у црној-белој техници са аутографом; уз то је, живописности ради, понекад додата или слика првог издања дела – као рецимо у књизи Ј.С.Поповића *Комедије – Лажа и паралажа, 1830.* док је у другим књигама приложен факсимил рукописа, рецимо у књизи Светислава Вуловића (пored фотографије писца приложен је факсимил његовог рукописа из

²⁹⁰ Исто, Архив Југославије, Фонд 66, Фасц. бр. 431.

²⁹¹ Исто, Архив Југославије, Фонд 66, Фасц. бр. 431.

²⁹² *Допис министарству просвете – Опште одељење – од 12. маја 1933.* Архив Југославије, Фонд 66, Фасц. бр. 431.

²⁹³ *Оглас (проспект) Библиотеке српских писаца*, Библиотека Матице српске, Нови Сад, Инв.бр. 1120490.

једног породичног писма) или се, каткад, у књигама налази факсимил уметничког текста – код Стерије, на пример.

Књиге су штампане „на чистој белој бездрвној хартији“, броширане или тврдо повезане, обложене финим платном или кожом у формату 13,5 x 19,5. Од повеза је, разуме се, зависила и цена комплета, а штампане су лепим слогом, са широким маргинама и коректним проредом па су стога пријатне за читање. Књиге су обимне – између 500 и 600 страница – дакле, у питању је велики број штампарских табака што је утицало и на дебљину књижног блока (рикне) и на формирање цене. У горњем делу рикне, у елегантном правоугаоном оквиру, сечених ивица у боји злата, стоји натпис: СРПСКИ ПИСЦИ, док се у доњем делу рикне налази име писца и латинична ознака књиге (I, II, III...). Због педантне и квалитетне техничке израде те књиге се и данас могу наћи у изузетно очуваном стању јер се рачунало на дуготрајност књиге упркос коришћењу. Део ове едиције припремљен је и штампан у „МАКАРИЈЕ А.Д. БЕОГРАД-ЗЕМУН“ док је други део штампан у Штампарији „Народне Просвете“.

Посебан дашак луксуза који очитује свест о књизи и њеној улози у српском дому, јесте – за ову Библиотеку – специјално израђен ормар од масивног, куваног дрвета, са крилима од шлифованог стакла дебљине 5 милиметара, гланц-полиран, димензија: 151 x 85 x 27. Класичан дизајн и трајно дрво, чинили су савршен естетски спој са овом Библиотеком намереној трајању и наслеђу. Претплата на ормар, наравно, није била обавезна, а сваки претплатник се и касније – под одређеним условима – на њега могао додатно претплати.

Предузетни аспект:

Цена књиге и услови претплате:

Услови тржишта налагали су приступачне цене или врло добре услове претплате јер највећи део популације није био нарочито платежно моћан, а рачунало се на високе тираже због саме природе едиције и њене просветне улоге. Из извора дознајемо да је Библиотека српских писаца у кожном повезу износила тадашњих 6 930 дин. у полукожном повезу 5 000 дин. а у тврдом платненом повезу 3 780 дин. Обрачун са претплатницима вршио се на следећи начин: сваких 16 страна (један штампани табак) обрачунавао се по 2 динара; повез од праве коже са натписима у злату – 40 динара по књизи; паковање и поштарину сносило је предузеће. Библиотека се давала на отплату од по 100 дин. месечно, под одређеним условима, који су наведени у претплатном обрасцу. С обзиром да је Библиотека почела да излази септембра 1928. услов је био да се претплата изврши до 15. септембра јер се доцније прва књига није могла добити.

Цена ормара са сандуком у коме је био експедован износила је 924 динара, а претплата се плаћала у неколико етапа: при поручбини ормара полагало се 300 динара, при пријему 224 дин. док се ресто сума од 400 дин. плаћала у једнаким месечним ратама од по 100 дин. док је трошак превоза ишао на терет претплатника (око 50–60 дин). Претплата се вршила испуњавањем образаца 1 и 2 (за *Библиотеку* и ормар) и слала се Народној Просвети, са тадашњом адресом Призренска бр.6. Народна Просвета се обавезала да сваком претплатнику ради слања месечне отплате, достави чек Поштанске Штедионице број 52268, којим ће вршити месечне уплате. Свака поједина књига Библиотеке штампала се у оноликом броју примерака колико се за њу јавило претплатника.

Поводом десетогодишњице рада 1933. предузеће је послало допис²⁹⁴ Министарству просвете у коме се, између осталог, каже:

(...) Ова библиотека, коју је наше предузеће издало у 63 књиге, и која садржи целокупна дела 25 наших писаца, од неминовне је потребе по све наше школе. Да би Министарство просвете могло снабдети неколико школа у нашим најсиромашнијим крајевима, част нам је умолити Министарство просвете да у ту сврху изволи откупити бар 20 до 30 комплета поменуте „Библиотеке српских писаца“ за укупну цену од 2.000.-динара по комплету, што чини 50% јефтиније од данашње продајне цене и важи до 28 јуна ове године.

Нисмо сигурни да ли је одговор Министарства просвете од 20. јуна 1933. био на тај или на неки други захтев које је предузеће могло у међувремену послати, јер Министарство одобрава куповину свега 8 комплета за потребе народних књижница и читаоница док се школе у не помињу.

Наводимо одговор:

На молбу Издавачког предузећа
„Народна просвета“ из Београда,
а према указаној потреби²⁹⁵

Одлучујем:

Да се за потребе народних књижница и читаоница откупи од Издавачког предузећа „НАРОДНА ПРОСВЕТА“ из Београда, 8 комплета књиге „БИБЛИОТЕКЕ СРПСКИХ ПИСАЦА“, рачунајући комплет по 2.000 динара, у свему
Динара 16.000.-шеснаест хиљада.
У комисију за пријем означених књига одређујем:

- 1) г-ђицу Мачајеву Даринку, учитељицу на раду у Министарству просвете;
- 2) г. Дукића Милана, учитеља на раду у Министарству Просвете;
- 3) г. Чобанића Бранка, учитеља на раду у Министарству просвете.

²⁹⁴ *Допис министарству просвете – Опште одељење – од 12. маја 1933.* Архив Југославије, Фонд 66, Фасц. бр. 431.

²⁹⁵ *Одлука Министарства просвете – Опште одељење – од 20. јуна 1933.* Архив Југославије, Фонд 66, Фасц. бр. 431.

Издатак пада на терет партије државног буџета за
1933/34 годину.

Министар просвете,

Дистрибуцију књига, односно испоруку, као и претходно наведено паковање и поштарину
сносило је предузеће.

Промоција:

О значају Огласа поводом оснивања Библиотеке српских писаца смо већ говорили, а један
од сачуваних књижевних огласа са поруџбеним листом специфичне намене јесте Оглас за
распродају преосталих књига од претплатника.²⁹⁶ Наводимо делове:

НЕВЕРОВАТНО/ЗА ЧИТАЛАЧКУ ПУБЛИКУ/ЈЕДИНСТВЕНА ПРИЛИКА - само за 10. дин. свака
књига **НАШИХ ПИСАЦА** штампана на финој белој хартији просечно 500 страна (...)

ИСКОРИСТИТЕ

Овај стварно јединствени случај

Пошто смо одлучили

**ДА САВ ОСТАТАК ПРЕОСТАЛИХ, ОД СТРАНЕ ПРЕТПЛАТНИКА НЕПОДИГНУТИХ КЊИГА
УСТУПИМО ПОЈЕДИНАЧНО по слободном избору** гг наставницима – нашим најближим сарадницима –
школама и школској омладини.

Он је жанровски специфичан због јасно дефинисаног циља – врло повољних услова
продаје, а у оквиру њега налазимо и писмо *Свим г.г. разредним старешинама* као и потпун *списак књига
са кратким садржајем*. Овим писмом је првенствено ученицима и наставном кадру било понуђено
да купе књиге „по багателној цени“ у износу од 10 динара за броширану и 20 динара за повезану
књигу, јер је несумњиво њима она била најпотребнија, а новчана средства увек ограничена.

О репрезентативности и важности каталога сведочи, пре свега, његова независна физичка
форма и сви елементи који су карактеристични за књигу: насловна страна, обимност и садржај.
На корицама сачуваног *Каталога бр. 1* при врху стоји посебно украшен, подељаним и неједнаком
величином слова исписан текст: **НАРОДНА ПРОСВЕТА / ИЗДАВАЧКО ПРЕДУЗЕЋЕ/
ОТПЛАТНО ОДЕЉЕЊЕ/ БЕОГРАД / ОБИЛИЋЕВ ВЕНАЦ БР. 5** Централну позицију горње
половине стране заузима грб – круг у којем се налази слика руке која држи упаљену бакљу – симбол
доносиоца знања, док је најкрупнијим словима исписан наслов публикације. Каталог има 74
странице и одликује се богатом, врло информативном и јасно разврстаном грађом.
Библиографски је категоризован кроз *Серије (укупно 24)* а нумерисане су према редоследу излагања,
док су на крају серије дати детаљни услови и цена свих књига (за готов новац и на отплату). С

²⁹⁶ *Библиотека српских писаца*, Библиотека Матице српске, Нови Сад, Инв.бр. 1801. Датум огласа није могуће утврдити.

обзиром да су све три *Библиотеке* излазиле готово истовремено или у малим временским размацима, овај Каталог чини грађа из свих, до тада, штампаних едиција. Друге примерке Каталога нисмо пронашли, мада су, недвојбено, постојали. Следи пример једног описа или библиографске референце које су потпуно уједначене, педантне, а самим тим и прегледне.

Целокупна дела Петра Кочића у 2 књиге на финој белој бездрвној хартији, укоричене у тврде платнене корице, око 670 страна, у формату 13 X 19.5

Садржај: Књига прва, ПРИПОВЕТКЕ: 1. Паноћни звуци; Пролетни звуци; 3. ***; 4. Пошљедња суза; 5. Бар тад хоће л'?; 6. Поточић; 7. ***; 8. Туба; Ђурини записи; 10. Јаблан (и тд).

књига друга, РАЗНА ДЕЛА: 1. Суданија; 2. Слике из Старе Србије и Македоније; 3. О лирици Ђуре Јакшића; 4. Наша пјесма; 5. Прво виђење с Јанакком; 6. Стеван Сремац; 7. Васо Кондић; 8. Љуб. Ковачевић, Срби у Хрватској и велеиздајничка парница 1909; 9. Кечетове историјске успомене; 10. Говор г. Петра Кочића у босанском сабору, 22. марта 1911. (и тд).

БИБЛИОТЕКА СТРАНИХ ПИСАЦА покренута је новембра 1928. и ову едицију приређивали су еминентни стручњаци за поједине књижевности, књижевни критичари и писци.

Редакциони одбор чинили су:

Председник: **Богдан Поповић**

Чланови: **Др Исидора Секулић, Др Милош Тривунац, Др Владимир Ђоровић, Др Миодраг Ибровац, Др Хенрик Барић, Тодор Манојловић.**

Поводом покретања ове Библиотеке, Народна Просвета објавила је један сложен *Оглас*, који је имао више информативних нивоа. За нас је, на почетку, најважнији онај део огласа који представља програмску концепцију и уједно просветну мотивацију за покретање ове едиције. Наводимо тај део:

П.Г.

Никад измена културни добара између народа није била живља но у наше дане. Измирени после страшног светског рата, и приближени модерним саобраћајним средствима, народи на све начине теже да се што боље упознају и да један од другог узму што налазе добро. Преводи великих књижевних дела имају крупну улогу у том стварању опште људске заједнице и у подизању народне културе.

У Француској и Немачкој, никад се није преводило више но данас; преводна књижевност у тим земљама безмало је достигла висину оригиналне књижевне производње.

Како ми стојимо у томе погледу? Још пре неких тридесет година, г. Богдан Поповић, најкомпетентнији оцењивач наших књижевних прилика и потреба, рекао је да нам ништа није тако потребно као добри преводи иностраних писаца. Од тада се преводило у нас мало, без строгог избора и правог система. Цео низ ваљаних књижевних дела новијих европских писаца остао је непреведен на наш језик, или је преведен рђаво. Има у Европи и савремених, живих великих писаца; за њих се код нас једва зна, ма да би за нашег читаоца значили право откривење лепоте, уживања и мисли.

Из свих тих разлога, Издавачко предузеће „НАРОДНА ПРОСВЕТА“ ће издавати БИБЛИОТЕКУ СТРАНИХ ПИСАЦА, у којој ће излазити најбоља дела из свих европских књижевности новијега времена. Читалац ће у потпуности осетити вредност, дух, драж и утисак оригинала, јер ће преводи бити поверени нашим најбољим

преводиоцима и изврсним познаваоцима језика. На тај начин, колекција ће представљати велику културну, васпитну и књижевну вредност. Ми је досад нисмо имали. Она нам је преко потребна.

Знајући да живимо у једно доба кад најбољи читаоци немају много новчаних средстава за куповину књига, Издавачко предузеће „НАРОДНА ПРОСВЕТА“ ће давати јевтину књигу српском читаоцу. То не значи да њене књиге неће бити лепо опремљене и да ће бити мале. Напротив!

Део огласа чинила је најавна писаца чија су дела планирана за ову едицију, а разврстани су по националним књижевностима:

Француски писци: Гијом Аполлинер – Балзак – Анри Барбис – Бодлер – Пол Бурже – Пол Валери – Верлен – Жорж Дихамел – Алфонс Доде – Андре Жид – Жан Жироду – Зола – Пол Клодел – Пјер Лоти – Проспер Мериме – Пол Моран – Гиј де Мопасан – Марсел Прево – Марсел Пруст – Ромен Ролан – Едмон Ростан – Анатола Франс – Гистав Флобер, и други. *Руски писци:* Леонид Андрејев, Арцибашев – Александар Блок – Буњин – Всеволод Гаршин – Гогољ – Гончаров – Горки – Достојевски – Владимир Корољенко – Александар Куприн – Лермонтов – Мерешковски – В. Немировић – Данченко – Потапенко – Пушкин – Алексеј Ремизов – Фјодор Сологуб – Толстој – Тургенев – Чехов – Евгеније Чириков – Иван Шмељов и други. *Пољски писци:* Висплатски – Жеромски – Крашевски – Мицкјевић – Пшибишевски – Владислав Рејмонт – Сјенкјевић, и други. *Енглески и амерички писци:* Бајрон – Оскар Вајлд – Џон Голдсворди – Гунарсон – Дикенс – Конан Дојл – Киплинг – Џорџ Мередит – Е.А.По – Синклер – Стевенсон – Марк Твен – Тома Харди – Хучинсон – В.Витман – Шекспир – Бернард Шоу и други. *Немачки писци:* Херман Банг – Франц Ведекинд – Франц Верфел – Гете – Готфрид Келер – Келерман – Лесинг – Мајринк – Тома Ман – Ниче – Рилке – Судерман – Хајне – Хауптман – Хофман – Шамисо – Шилер – Артур Шницлер – Карл Шпителер – Штернхајм, и други. *Скандинавски писци:* Бојер – Бјернсон – Гајерстам – Ибзен – Јакобзен – Лагерлеф – Петерсон – Стриндберг – Тавастгјерна – Хамсун – Хјерлајфсон, и други. *Италијански писци:* Габриеле Данунцио – Грација Деледа – Уго Ојети – Ђовани Пасколи – Луиђи Пирандело – Марио Пучини – да Верона, и други.²⁹⁷

На концу, едицију су највећим делом чинила дела из француске и руске књижевности (дванаест француских, осам руских писаца – њихови томови су најобимнији) док су објављена и дела писаца којих нема у најави: шпанских, један швајцарски писац и изабрана дела Платона које је приредио, превео и појашњења дао ауторитет из области антике – Милош Ђурић. Према плану објављена су дела из енглеске, америчке, италијанске и пољске књижевности док дела скандинавски писаца нису објављена.

Француски писци, изабрана дела: **Андре Жид, Ромен Ролан, Морис Барес, Пјер Вилтар, Жорж Диамел, Хемон Луи, Гистав Флобер, Пол Хервје, Анатола Франс, Ги де Мопасан, Проспер Мериме;** сабрана дела: **Оноре де Балзак** (25 књига). *Преводиоци са француског:* Марко Ристић, Радоје А. Клежевић, Јелисавета Марковић, Никола Трајковић, Милош Савковић, Владимир Спасојевић, Душан Ђокић, Светислав Петровић, Бранислав Миљковић, Јелена Ђоровић.

Руски писци, изабрана дела: **Лав Николајевич Толстој** (30 књига), **Фјодор Михајлович Достојевски** (35 књига) **Фјодор Сологуб, Марк Александрович Алданов, Максим Горки, Борис Константинович Зајцев;** сабрана дела: **Антон Павлович Чехов** (14 књига), **Иван Сергејевич Тургенев** (20 књига). *Преводиоци са руског:* Јован Максимовић, Љубомир Ј. Максимовић,

²⁹⁷ Списак је цитиран према огласу: *БИБЛИОТЕКА СТРАНИХ ПИСАЦА*, Библиотека Матице српске, КПЗ I 2323.

Људмила Михаиловић, Косара Цветковић, Десанка Максимовић, Јелисавета Марковић, Бранислава Ковачевић-Бојовић, Милош С. Московљевић, Милован Пешић, Сергеје Сластиков, Никола Ђуљка, Зорка Велимировић, Петар Драговић, Софија С. Маринковић, Милица Јанковић, Милош Певковић, Д-р Милош Ђурић, Д-р Алексије Јелачић, Митар Максимовић, Милан Петровић.

Пољски писци, изабрана дела: Марија Рођевичувна, Владислав Станислав Рејмонт. Преводиоци са пољског: Лазар Кнежевић

Енглески и амерички писци, изабрана дела: Чарлс Дикенс, Валтер Скот, Џејмс Метју Бари, Џозеф Конрад, Џејн Остин. Преводиоци са енглеског: Александар Видаковић, Душан Богосављевић, Јелисавета Марковић, Радмила Милићевић, Даница Јанковић.

Немачки писци, изабрана дела: Е.Т.А.Хофман, Херман Хесе, Томас Ман, Бернхард Келерман, Готфрид Келер, Герхарг Хауптман. Преводиоци са немачког: Аница Савић-Ребац, Јован Богичевић, Милан Вујаклија, Паулина Лебл-Албала, Владимир Велмар-Јанковић, Исидора Секулић, Никола Мирковић.

Италијански писци, изабрана дела: Грација Деледа, Алфредо Панцини, Луиђи Пирандело, Масимо Бонтемпели. Преводиоци са италијанског: Александар Стојковић, Далија Стојковић Де Сарно, Светислав Предић, Годор Манојловић, Франо Алфиревић, Нико Бартуловић.

Шпански писци, изабрана дела: Армандо Валдес Паласио, Енрике Родригес Ларета. Превод са шпанског: Калми Барух

Швајцарски писци, изабрана дела: Конрад Фердинанд Мејер. Превод с немачког: Радосав Меденица.

Платон (изабрана дела) – *превод са грчког, предговор и објашњења дао Милош Ђурић.*

Говорили смо о сврсисходности додатних текстова приређених едиција, а у случају страних књижевности, њихов карактер и намена били су, чини се, од још веће важности за српску читалачку публику – тиме је она добијала подробнију обавештеност о многим европским књижевницима и изванредан критички смер за боље разумевање овог књижевног штива. Није случајност што је у овој едицији француска литература била најприсутнија, наиме читав ток модерне европске књижевне мисли потекао је, поглавито, из француске културе. Овом снажном утицају подлегла је готово сва српска интелигенција – кроз школовање, поетички или естетичко-

критичарски правац: круг око Српског књижевног гласника: Богдан Поповић, Бранко Лазаревић, Дучић, Црњански, симболисти, дадаисти, надреалисти и низ других.²⁹⁸

Присуство обимних томова из руске књижевности је очекивано с обзиром на њен златни 19. век и апсолутну доминацију у доба Реализма, као и на модерност коју су својим стваралаштвом изнели Достојевски, Толстој и Чехов – како у роману, тако и у драмској форми.²⁹⁹

Како су српској публици презентована дела писаца врло добро илуструје пример Платонових изабраних дела, *Гозба или о љубави*, књига прва. Наиме, обиман *Предговор – Љубав и лепота у Платона (XII–LXXXI)* за читаоца и ондашњег и садашњег – сходно интелектуалној снази његовог аутора Милоша Ђурића – није било само упознавање са основним подацима које читаоцима, можда, нису биле знане, већ много више од тога:

Нигда ниједан син просвећенога народа није овенчан митском круном божанствености како од својих савременика тако и од потомака до једини Платон, песник *Тимеја* и *Евтидема*, *Федона* и *Гозбе*. Како у Солону, који је био и трговац, и песник, и законодавац, и војник; или као у Талету, архегату грчке философије, који је био и трговац, и астроном, и марински инжењер, и метеоролог, и ратни техничар, и математичар, и политичар, и теолог, и философ; или као у Есхилу, који је био и песник, и глумац, и режисер, и композитор; или као у Ксенофону, који је био и стратег, и историчар, и философ, и дидактичар: тако је у Платону живело неколико талената и генија: он није само био само јединствен филозоф, научник (математичар и социолог), теолог, пророк, него и уметник, и та чудесна сложеност гениалност, то је оно што његовој личности даје сјај божанствености, и што човека највише засењује. Највишу тачку у уметничком развоју Платонове личности представља *Гозба* (Симпосион) где је Платон својом теоријом ероса бацио нову светлост на односе између неба и земље. Платон, „Љубав и лепота у Платона“, у *Гозба*, приредио Милош Ђурић (Београд: Народна Просвета б.г.), XIII.

Интересантно је да и сам наслов има фусноту која се односи на информације о Платоновом животу:

²⁹⁸ О француском утицају на српску културу сведочи и интересантан податак: наиме од марта месеца 1929. у Београду је излазио недељни лист *Les Nouvelles Jugoslaves*, покренут у циљу информисања иностранства о приликама у нашој земљи; велику пажњу лист је посвећивао књижевности и уметности, доносио преводе из савремене поезије, одломке из прича и романа, чланке и репродукције. У прва четири броја, лист је донео преводе Црњанског, Крлеже, Крклеца, Десанке Максимовић, Драинца, Ристића, затим чланке о српском сликарству XIII века и дебарским мајсторима, извештаје о повременим изложбама са репродукцијама Ђуре Јакшића, Вељка Станојевића и Јована Бјелића, као и других информације које би биле од интереса за страни свет. *Летопис Матице српске, Београд*, април 1929. књига 320. Свеска 1, 303

²⁹⁹ О утицају руских писаца на српске, навешћемо сведочење Милоша Црњанског: „Kad je reč o romanu, sigurno neću pogrešiti ako pomenem uticaj ruskih pisaca, ruskih romansijera. Imao sam samo 13 godina kada sam tri puta uzastopce čitao *Rat i mir*. Ležao sam bolestan, u šarlahu, ali sam ga čitao, danju i noću, i nisu mogli tu knjigu iz ruku da mi otmu. Znam kako je mati govorila da se od takvog čitanja može oslepeti. Bio sam u dvostrukoj groznici: od čitanja i od bolesti...Turgenjev je za mene, međutim, najveći umetnik pisanja romana. Veoma sam voleo Lovčeve zapise. Njegovog *Ruđina* čitao sam i čitam uvek, ponovo. Dim smatram za jedan od onih majstorski komponovanih romana, a nezaboravan po opisu ljudi i uticaja koje ideje na ljude ostavljaju. Kako je on samo dao Irenu, ženu koja se menja. To još nigde nisam sreo. U Prvom svetskom ratu, na frontu, nosio sam u džepu zapise Dostojevskog o robijašnici, u Sibiru. Da sam poginuo, s tom bih knjigom na grudima izdahnuo. Ruski romansijeri su veći od svih, daleko. I te knjige morale su, valjda, ostaviti nekog traga u meni...“ Милош Црњански, *Испунио сам своју судбину*, Библиотека *Razgovori s piscima*, приредио Зоран Аврамовић, разговор Никола Милошевић, (Београд: Београдски издавачко-графички завод, SKZ, Народна књига, 1992), 274.

Платон се родио у Атини (по некима, на Егини) год. 427 пре Хр. По оцу Аристону води порекло од краља Кодра, а по мајци Периктиони, сестри Хармидовој, а братучеди Критијиној, од Солона. Као син социјално и политички отмене породице, добио је васпитање какво је добивао сваки отмени Атењанин. У 20-тој години упознао се са Сократом, и то је било од пресудног утицаја за његову философију. По смрти Сократовој оде к Еуклиду у Мегару, одавде у Египат и Кирену. Отуда се, по свој прилици, вратио у Атену, где је боравао 8 година, док није око год. 388 пошао у Доњу Италију, где се упознао с Питагоровцима и веома спријатељио с Архимом, знаменитим државником и философом. Из Италије, по препоруци Архите и Питагороваца, дође у Сирказу, на двор Дионисија Старијега, где се спријатељио с Дионом, шураком Дионисијевим. Својим опоменама Платон се ускоро Дионисију толико замерио да га је овај као заробљеника предао Спартанцима, који га продаду као роба. Пошто га је откупио Кирењанин Аникерид, врати се у Атену у Акаемији отвори своју философску школу. Дионисија Старијега наследи г. 367 његов син, Дионисије Млађи, који, на подстицај Дионов, позове Платона к себи. Платон се одазове, јер се надао да ће сада основати идеалну државу. Дочекан је сјајно. На двору сви постану његови ученици; највише је негована математика и геометрија; сав песак око двора био је исписан геометријским цртежима. Али не прође ни пуна година дана, а дворски интриганти, особито историчар Филит, већ су успели да Дионисија заваде с Дионом, који буде прогнат, а Платон се после дужег времена врати у Атену. Да би их измирио, Платон г. 361 оде по трећи пут на Сицилију, али је Дионисију постао толико зазоран да се само Архитиним заузимањем спасао из очевидне опасности. Остатак живота провео је у Атини, где је непрестано предавао и усавршавао своје списе. Умро је г. 347 као старац од 80 година и био сахрањен у Академији.³⁰⁰

Реч је, заправо о једној префињеној али сажетој анализи – како и приличи предговору, опточеној нужним појашњењима али и интертекстуалним везама, како би се указало на магистрални пут разумевања философских списа Платона. Тако налазимо:

По Платонову схватању, Ерос није бог, него демон, и то најмоћнији, посредник између неба и земље, оличење оне бескрајне стваралачке делатности којој корен лежи у најмоћнијој људској страсти, у љубави, и у оном прометејско-фаустовском нагону за лепотом и висинама. Врхунац надметања у дефинисању Еросове природе представља причање Сократа-Диотиме о правој суштини Ероса, а то је оно место где се приказује како се љубав у пробуђеној жудњи за лепотом пење од степена и на тај начин пречишћује (...) На том последњем степену човек је ослобођен свега праха земаљскога, те му, без икакве дијалектике, него само у доживљају изненадне осветљености, успева

размакнут' међу непромењиву
васељену што цепа на двоје.

Као онај који је обасјан елевсинском светлошћу, човек у тренутку такве изненадне илуминације, на том највишем степену превазилажења и узлетања, сагледа вечну божанску лепоту. То је за Платона оно тренутно стање коме *Геме*, у *Фаусту*, посвећује речи:

Verweile doch, du bist so schön!
Es kann die Spur von meinen Erdentagen
Nicht in Aeonen untergehn! –
Im Vorgefühl von solchem hohen Glück
Geniess ich jetzt den höchsten Augenblick.

То је оно стање за које Његошева „свијетла идеја“, збацивши са себе „теготни оков физически“, каже:

Чујем гласе бесмртне музике
и небесну њену армонију,

³⁰⁰ Платон, „Љубав и лепота у Платона“, у *Гозба*, приредио Милош Ђурић (Београд: Народна Просвета б.г.), XI.

која сладост благодатну лије;
глас њен моју душу збуњену
божественим стреца електризмом.

(Луча микрокозма II, 156–160)

(...) – И зато се философија, како ју је Платон схватио, не може научити, него се мора доживљавати; она није ствар обичне радозналости, него вођење душе, психагогија (...) Идеализам је непрестана борба против гадости у нама и изван нас, и, као што смо видели, непрестано пречишћавање живота и стварање више, чишће, и племенитије стварности. И зато је Платон остао у свести човечанства као лик вечного лучоноше, или, као што каже Е.Роде у *Психи*, „као лик свештеничкога мудраца који пророчком руком бесмртном духу људском хоће да покаже пут из ове бедне земље у вечну светлост“.³⁰¹

Из ових одломака јасно се увиђа колико је читалачка публика одиста била привилегована имајући овако приређено издање на располагању. На крају књиге постоји посебан, обиман одељак *Напомене и објашњења*. Објашњења се одликују не само изузетном подробношћу, већ имају карактер студија-минијатура, приличне обимности: *Тајне љубави* – мистерије Еросове – објашњење у XXVII дато је на пет страница, објашњење у XX: *II на Горгију ме опомињао говор* – објашњење о софисти Горигији дато је на четири странице, док је објашњење у XVI *Стопим и скујем* – указ на „пикантну Демодокову песму о љубави ратника Ареса и галантне Афродите, лепе жене хромога Хефеста у Одисеји VIII 266–366“ – дато на три странице. Разуме се да нису све напомене и објашњења овако обимни али се без двојбе могу назвати и „имеником класичне старине“³⁰²

Атена у ткању – Атена Палада је једно од највећих божанстава на Олимпу. У пуној величини и снази родила се из главе Дивове. Кад се она родила, Олимп се задрмао, земља се потресла, море се заталасало, Сунце је зауставило своја кола, а Див је пун радости због новорођене ћерке. Она је живо оваплоћење ума Дивова. Као богињи људске просвете, њој се приписује проналазак многих алата, које је она дала људима да развију просвету. Између осталог што је људима поклонила, она је жене научила прести, ткати, бојати. У *Илијади* V 735 спомиње се да је себи начинила плашт, а XIV 178 Хери сјајну хаљину. Зато има надимак „Ергана“ (Уметница). Лиђанку Арахану, која је хтела да је превазиђе као вештија ткаља од ње, претворила је у паука; зато паук мора да виси предући (Види Овидијеве *Метаморфозе* VI 1-145). Од свих грчких вароши најмилија јој је Атена, где има на Акрополи храм Партенон, т.ј. храм девичанске богиње. Остатци тог храма још и данас изазивају дивљење целог света. У Есхилову драмском делу Атена се, поред Дива и Аполона, издиже изнад свих осталих божанстава“.³⁰³

Ако погледамо структуру књиге, видећемо да примарни Платонов текст заузима трећину њеног обима, док допунски – студиозни, аналитички текстови чине њен остатак. Ово је место на којем ваља начинити премису наших закључних разматрања: **Народна Просвета је при приређивању својих издања демонстрирала ниво изузетне модерности, иновативности и**

³⁰¹ Платон, „Љубав и лепота у Платона“, у *Гозба*, приредио Милош Ђурић (Београд: Народна Просвета б.г.), XI–LXXXI.

³⁰² Лексикон Владете Јанковића, прво издање 1992.

³⁰³ Платон, *Гозба* (Београд: Народна Просвета, б.г.), 161.

темељитости и биће модел који ће усвојити и друге издавачке куће, разуме се, са различитим успехом.

Начин приређивања који је представљен кроз Платонову *Гозбу*, и раније кроз описан модел Библиотеке српских писаца, није био инцидент квалитета Народне Просвете већ њена константа, а то доказују и остали текстови истоврсне интелектуалне проишљивости и увиђања које је приредила редакција и Библиотеке страних писаца – а видећемо да се од тог модела није одступило ни када је припремљена Библиотека савремених југословенских писаца.

Дела сваког писца пропраћена су критичким текстом чији су аутори или поменути чланови редакције, преводиоци, песници или су страни аутори, на пример: Проспер Мериме: *Живот и дело* – **Емил Фаге**, Борис Зајцев: *Живот и рад* – **Ј.Ајхенвалд**, Џејмс Мејџу Бари: *Живот и рад* – **Јелисавета Марковић**, Максим Горки: *Предговор* – **Марк Слоњим**, Ф.М.Достојевски: **П.Н.Полевој**, Андре Жид: *Живот и дело* – **Марко Ристић**, Готфрид Келер: *Живот и дело* – **Исидора Секулић**, *Алфредо Панцини* – **Тодор Манојловић**, Ромен Ролан: *Како ваља читати драме* – **Богдан Поповић**, Герхард Хауптман – **др Никола Мирковић**, Валтер Скот – **Душан Богосављевић**, Масимо Бонтемпели – **Нико Бартуловић**, Бернхард Келерман – **Владимир Велмар-Јанковић**, Луј Хемон – **Анри Бордо**, Е.Т.А.Хофман – **др Јован Богичевић** итд.

Народна Просвета имала је част да међу својим сарадницима има још једног изванредног познаваоца антике, ауторку изузетних студија и огледа из светске и српске књижевности, вршњакињу Милоша Ђурића, жену „особеног духовноисторијског пута“, песникињу, полихистора – Аницу Савић-Ребац.

(...) У српској културној историји нема развијеније традицијске линије у коју бисмо могли природно укључити духовно, интелектуално и критичко прегнуће Анице Савић-Ребац: њени списи имају фрагментарни карактер који их одваја од школских или системских филозофских дела, њена критичка усредсређеност је одвише спекулативна за доминантни правац размишљања о књижевности у нас, њене асоцијације иду у правцима који каткад више наликују уметничким докучењима него саморазумљивим векторима академског осветљавања уметничких појава (...) Отуд њено дело обележава битан и, можда, пресудан стадијум у развијању књижевне херменевтичке свести у нас: наспрот преовлађујућем утицају књижевноисторијског проучавања, које представљају Павле Поповић и Јован Скерлић, као и књижевнотеоријског схватања ствари, које постоји код Богдана Поповића, она – трагом њиховог изворног антагонисте Лазе Костића – развија сложену и разуђену палету интерпретативних поступака који почивају на историји идеја. Премда је такав начин тумачења књижевности заувек остао маргиналан у нашој критичкој и теоријској традицији, чак и у потоњим временима, у којима се унеколико повећао број проучавалаца књижевности чије је залеђе било превасходно филозофско, ипак је он донео неке од наших најоригиналнијих и најлуциднијих увида у природу саме књижевне уметности. На том неутрвеном путу мисао наше историчарке идеја продужава се у наглашено систематизованој и филозофски утемељеној књижевној херменеутици Николе Милошевића³⁰⁴ (...)

³⁰⁴ Мило Ломпар, „Аница Савић-Ребац као историчар идеја,“ у *Дух хеленизма*, приредили: Мило Ломпар и Ирина Деретић (Београд: Службени гласник, 2015), 57, 62. Овако приређени предговори неких савремених издања уливају наду и подсећају да извесне старе, добре традиције у нашој култури данас још увек нису потпуно овозпале. Целокупна дела Анице Савић-Ребац у *једној књизи* приредили су Мило Ломпар и Ирина Деретић, а од њене изненадне и трагичне смрти 1953. прва *сабрана дела* Анице Савић-Ребац објављена су 1984–1989 на иницијативу и лични ангажман, пре свега, Даринке Зличић – до тада, била су расута и тешко доступна читаоцима.

Аница Савић-Ребац приредила је и превела изабрана дела Томаса Мана: *Тонио Крегер. Тристан. Смрт у Венецији* – писца кога је веома ценила, а да је уважавање било обострано, сведочи и њихова преписка. Његовом стваралаштву посветила је неколико студија и огледа: *Томас Ман и Зачарани брег, Томас Ман, неколико црта за портре, Томас Ман и проблематика наших дана, О педесетогодишњици Бундерброкових*, а текст који је ушао у састав поменутих изабраних дела је *Томас Ман и проблем уметника*. Сусрет са аутентичним уметничким књижевним остварењем увек је једна врста изазова за читаоце – како за оне интелектуално и искуствено спремније – тако и за радознали, млади ум који тек стасава. Стога су текстови који прате уметничке садржаје овакве аналитичке тежине истовремено пут, подршка и подстицај али и *задатак по себи* јер нагоне читаоца на промену перспективе: читалац није више *у делу* већ *промишља о делу*. По карактеру, ови текстови су сусрет двају перцепција: уметничке и научне, које пак нису „супротице“, већ се у оваквим издањима сједињују у неопходну и упутну *целовитост*. Читање је, већ, делање изазвано потребом духа, тежња и драговољности.

(...) Као Пруст и Голсворти, и Томас Ман је носилац духа европскога грађанина из почетка овог столећа; али, као што се види, код њега је уобличавање тога духа уметнички разнородније, и његова наоко тако савршена уметност доноси нам увек нова изненађења развоја. У личностима свакидањих размера он даје нову, тј. још неизречену душевну садржину; и поред оних у којима оличава своју наклоност за везу грандиозног и ситног, он даје непомућен дах поезију свежој а уједно сетној чари својих младићких фигура. И држећи се свих личних ограничења при стварању конкретних људи, он природно наговештава њихове симболске могућности, и чак их уноси у сферу једне сасвим особене симболике која води порекло од Ничеа, али је потпуно нова у овој својој уметничкој примени (...)

У целом његовом стварању изведен је оригиналан спој шопнехауерско-вагнеровског и хеленско-ничеовског погледа на свет, у вези са Мановим личним искуствима [...] *Тонио Крегер* спада у најједноставније, *Смрт у Венецији* у најсложеније творевине Манове; прва је новела најсевернија и најнемачкија, друга је најјужнија и најевропејскија. А занимљиво је установити да је ова његова најевропејскија творевина уједно и најхеленскија. Ретко је кад сложенији сплет духовних проблема психолошког развоја и естетских значајности приказан у тако праволинијском уметничком облику као у *Смрти у Венецији*. Платон и Ниче, Венеција и Хелада, мистицизам и психоанализа (најдискретнија!) осећају се у слојевима доживљаја Ашенбахова, који сада није сукоб младог твораштва и наивног живота, но сукоб уметношћу испреног човештва са оличењем лепоте, са уметношћу која је постала животна опасност, а која за њега значи смрт. Густав Ашенбах припада смрти од самог почетка новеле, она му се јавља у разним наказним облицима; али најзад, са најлепшом победом уметности и духа, јавља му се сливена са љубављу, као Ерос-Танатос.³⁰⁵ (...)

Један од репрезентативних приказа је и текст Марка Слоњима о делу Максима Горког:

(...) У атмосферу друштвене чамотиње, која је господарила у Русији крајем XIX века, одједном је улетела свежа струја протеста. Снажни и дрски јунаци Горкога, ни најмање нису личили на оне меланхоличне и безвољне интелегенте, које је описивао Чехов и чији је посао био само да се жале на своје безбојно и никоме потребно битисање (...) Тај дрски поклич стваралачком оптимизму у епохи клонолости као да је наговештавао онај друштвени елан, чији је постао Горки, а који се убрзо, као буран поток, разлио по Русији. Горки је био као претеча долазећег, и у томе се састојао огроман друштвени значај његовог појављења (...)

³⁰⁵ Аница Савић-Ребац, „Томас Ман“ и проблем уметника у *Дух хеленства*, приредили Мило Ломпар и Ирина Деретић (Београд: Службени гласник, 2015), 453-454, 459, 463.

У Делу Артамонових Горки износи историју провинциске Русије у току педесет година (...) Много је лица, која се смењују кинематографском брзином, изнесено у овом делу. Али се ипак свако лице одликује незаборавним индивидуалним цртама, као да је исклесано од дрвета (...) Сама душа стваралаштва М.Горког је дубоко национална, тесно везана са најбољим традицијама руске књижевности. Код Горкога налазимо исти онај свети гњев против угњетавања човека од стране човека, исту мржњу према социјалној неправди, исту хуманост и тражење правичног и доброг живота, који су одушевљавали и Толстоја, Чехова, Блока, и најбоље руске уметнике (...) Руска књижевност тиме се је и одликовала од западноевропских, што је увек гледала у уметности, не само средство естетичко, већ и пут за преображавање живота; а у уметницима гледала одговорне носиоце истине. Таква је велика традиција руске уметности. Горки потпуно пристаје уз њу. (...) ³⁰⁶

Понуда, не само уметничке садржине, која је прошла „трансфер“ – *превод* једног уметничког слоја језика у други, што је за приређиваче овакве врсте литературе особит замајац – него и најрепрезентативнијих критичких огледа о тим делима и писцима, **јасан су доказ у потпуности остварене просветне замисли, која је од самог заснивања Народне Просвете била њен примарни циљ.** Појава овако комплетно приређених издања била је, по утицају који је извршила, двоструко важна: за своје доба била је изузетан културни догађај и нов читалачки корпус, а остала је трајно наслеђе културе, које и након толико времена, служи као узор.

У претходном поглављу говорили смо о готово потпуном одсуству критичке литературе о Народној Просвети, међутим, за нас је врло важна чињеница да је издавачка делатност Народне Просвете, у оно време, била **препозната као изузетан културни подухват** о чему је писао *Летопис матице српске*. Није потребно нарочито наводити значај *Летописа* „који се систематски бавио сазнањима која у средиште пажње стављају језик, књижевност, историју, религију, фолклор и културу не само српског народа него и целог словенског света *од Адријатског до Леденог, и од Балтиског до Црног мора,*“ ³⁰⁷ као ни еминентност при избору садржаја који је презентовао. У априлској свесци за 1929. књига 320. Свеска 1. у *Белешкама* налазе се три врло похвална текста која се односе на две едиције издавачке куће *Народна Просвета: Библиотека Савремених Југословенских Писаца, Сабрана дела Јована Дучића* и *Библиотека Страних Писаца*. На овом месту, навешћемо текст који се односи на едицију посвећену светској књижевности:

Библиотека Страних Писаца

У нашој књижевности се увек много преводило. Чак би се можда могло рећи да наша модерна књижевност, која настаје у XVIII веку, више почиње преводима него оригиналним делима, и да се дуго одржавала прерадама немачких и француских писаца. С преводима је продужено кроз цео XIX век, а данас се нарочито много преводи, тако да у нашој књижевности, по свој прилици, има више преведених него оригиналних уметничких радова у прози. Нажалост, међу тим многобројним преводима има више слабих него ваљаних дела. Са изузетком Српске Књижевне Задруге, ретко које издавачко предузеће је улазило у тај посао с потребним познавањем страних књижевности и писаца, осећањем потреба наше читалачке публике и са нужном бригом за ваљан језик. Дobar избор и добар превод, са

³⁰⁶ Марк Слоњим, „Максим Горки, живот и рад“ у *Изабрана дела Максима Горког*, књига прва, Библиотека страних писаца (Београд: Народна Просвета, б.г.), IX-X, XVII, XIX-XX, XXI.

³⁰⁷ maticasrpska.org.rs/letopis-matice-srpske/

студијом о сваком писцу, хоће да пружи, од зимус, издавачко предузеће „Народна Просвета“ у Београду, покренувши Библиотеку Страних Писаца, са тежњом да објави у преводу најбоља дела из књижевности ових европских народа.

Први корак при стварању ове библиотеке био је изврстан. Организован је редакциони одбор у који су ушли г-ђа Исидора Секулић г.г Богдан Поповић, Милош Тривунац, Миодраг Ибровац, Владимир Ђоровић, Хенрик Барић и Тодор Манојловић. На тај начин је избор писаца и преводилаца поверен људима у које читаоци могу имати пуно поуздање.

У Библиотеци Страних Писаца изашло је шест књига досад: *Злочин Силвестра Бонафа* од Анатола Франса, у преводу г. Светислава Петровића и са студијом о писцу од г-ђе Исидоре Секулић; *Како су се сами насликали* од Пола Хервјеа, у преводу и с предговором г-ђе Јелисавете Марковић; два кратка романа (у једној књизи) Мориса Бареса у преводу г. Радоја Л. Кнежевића и с предговором г. Миодрага Иброваца; приповетке Готфрида Келера, у и с предговором г-ђе Исидоре Секулић; приповетке Владислава Рејмонта, у преводу г. Лазара Кнежевића; приповетке Томаса Мана, у преводу и с предговором г-ђе Анице Савић-Ребац. **Једнако, дакле, као чланови редакционог одбора, преводиоци заслужују пуно поверење.**

По свему изгледа да ће Библиотека Страних Писаца постати најзнатнији посао своје врсте у целој нашој књижевности. Техничка опрема књига је првокласна: ми немамо лепших књига у нашој издавачкој производњи. Издавач даје изврсну хартију, чисту штампу, лик и аутор пишчев, уз сваку свеску од неких двадесет штампаних табака, све за цену од тридесет динара. [Подвлачења И.Б.]³⁰⁸

Визуелни идентитет

За књиге из едиције Библиотеке страних писаца, можемо рећи да припадају најлепшим издањима Народне Просвете. С обзиром на дуг рок излажења ове едиције, ликовна и техничка решења су се унеколико мењала али су и данас плаве корице за златотиском врло препознатљив симбол ове Библиотеке;³⁰⁹ таква су рецимо издања руских писаца Толстоја, Достојевског, Тургенјева из 1933. (уредници: Милан Капанин и Исидора Секулић): у питању је тврд повез, византијско плаве боје, чије странице са горње стране књиге такође имају фин премаз истог колорита. На корицама је златотиском штампано велико, украшено, ћирилично почетно слово презимена писца (Т, Д...) док је у горњем делу рикне, у црном декоративном оквиру утиснуто име писца и наслов дела, а у доњем делу назив Народна Просвета – цео кожни блок украшен је декоративном златном бордуrom. На неким издањима ове Библиотеке, која такође имају препознатљиву плаву боју (нешто светлију) – дуж целе рикне имамо стилизован украсни флорални венац, а горњем делу штампано име писца и редни број књиге (ако има више делова), док на корицама крупним ћириличним словима стоји име писца, наслов књиге (Изабрана дела/ књига прва) и у дну насловне странице назив едиције. Корице су уоквирене једноставним златним линијама различите дебљине и то читавом дизајну даје ноту префињености и елеганције. Књиге су штампане на одличној хартији, лепог слога и прореда и врло су пријатне за читање; обима су између 300–400 страница, а динамика излажења је била једна књига месечно.

³⁰⁸ *Летопис Матице српске, Белешке*, април 1929. књига 320. Свеска 1, 303.

³⁰⁹ Постоји иста ликовна опрема у црвеној боји.

Предузетни аспект:

Цена књиге и услови претплате:

Као и у случају Библиотеке српских писаца, цена ове едиције, с обзиром на приређеност и укупан квалитет – није била висока: Библиотека страних писаца давала се само уз редовну месечну претплату од 30 динара, док се књиге појединачно нису продавале: при првој уплати прилагало се 60 динара јер су првих 30 динара служили као залога за испоруку наредне књиге; претплатник је увек могао да одустане од даљих уплата, под условом да се евентуални отказ саопшти предузећу писменим путем три месеца унапред. Претплата се вршила попуњавањем пријаве за претплату коју је штампало предузеће уз наведених 60 динара, следеће редовне уплате вршиле су се уплатом на чек до сваког 15 у месецу.

Дистрибуцију књига, односно испоруку, паковање и поштарину сносило је предузеће.

Промоција:

Као саставни део огласа којим је најављена едиција, Народна Просвета штампала је и занимљив прилог, налик албуму, са фотографијама петнаест писаца које је пратио кратак опис њиховог стваралаштва. Навешћемо неке од њих:

Најбољи и најизразитији представник италијанске модерне књижевности несумњиво је ЛУИЋИ ПИРАНДЕЛО, који је у једном победоносном походу са позорнице и преко својих прича освојио целу Европу;

Ф.М.ДОСТОЈЕВСКИ највећи је руски писац. Његова дела су бесмртна и својина целога света по дубини посматрања човекове душе, свих њених лепота, унижености, патњи и бола.

ГЕРХАРД ХАУПТМАН највећи је живи немачки песник-драматичар и његова дела, иако из срца Немачке узета, одишу душом великог света кога још нема...

У сачуваном Каталогу бр.1 мањима текстом нарочито је представљено Достојевсково стваралаштво:

ДЕЛА ДОСТОЈЕВСКОГА треба да има свака југословенска кућа, јер: **Д о с т о ј е в с к и** је највећи барјактар свечовечанске идеје, велики, неустрашиви апостол, пророк и морални вођ словенског времена. Он је најдубље проникао у тајну човека, и његови јунаци чувари су највећих светиња наше планете. За њега је љубав вечна истина, виша од свих пролазних научних истина. Кроз **Д о с т о ј е в с к о г** изразила се не само руска него и словенска душа: сви њени снови, све њене мане и пороци, све њене одлике и сви њени идеали. **Д о с т о ј е в с к и** је највиши и најдубљи израз словенске самосвести и самобитности. Као што је у нат човеку Ничеу дошла до израза садржина западњачке културне свести, тако се у свечовеку **Д о с т о ј е в с к о м** прворедном уметнику и дубоком и оригиналном мислиоцу, изразила тајна руске и словенске свести. Сваком, ко жели развитак и напредак словенске културе, **Д о с т о ј е в с к и** ће помоћи као највећа творачка и неимарска сила. [Подвлачење изворно]

Промотивни концепт настављен је следећим образложењима:

У ВРЕМЕ кад је суровост духова достигла свој врхунац;

У ВРЕМЕ кад су цене књига страних писаца онемогићиле средњем човеку сваку везу са светом;

У ВРЕМЕ кад је наша пијаца – част изузецима – презасићена преводима без реда, који се продају по високим ценама;

У ВРЕМЕ кад све више осваја духове наше младежи литература без вредности;

БИБЛИОТЕКА СТРАНИХ ПИСАЦА жели да одличним избором дела из светске књижевности, унесе врело племенитости и благородности у сваку нашу кућу...

БИБЛИОТЕКА СТРАНИХ ПИСАЦА омогућиће свакоме, па и онима који не владају страним језицима, да уз незнатне трошкове – СВЕГА 30 ДИНАРА МЕСЕЧНО – одржавају сталну везу са свим народима.

БИБЛИОТЕКА СТРАНИХ ПИСАЦА својим одабраним избором дела, одличним преводима и ниском ценом – СВЕГА 30 ДИНАРА МЕСЕЧНО – омогућиће свима и свакоме да дође до лепе и добре књиге.

БИБЛИОТЕКА СТРАНИХ ПИСАЦА доносиће само првокласне преводе дела у пробраном избору, која ће у свему одговарати духу и стилу писца.

Поводом оснивања листа *Панорама*, фебруара 1935, које је такође издавала Народна Просвета, а у циљу промовисања годишње претплате на овај лист која је износила тадашњих 52 динара, оглашено је да претплатници добијају на поклон, по избору, једну књигу од 36 доступних наслова Библиотеке страних писаца – на тај начин, она сама је коришћена као промотивни материјал.

БИБЛИОТЕКА САВРЕМЕНИХ ЈУГОСЛОВЕНСКИХ ПИСАЦА

Замишљена је с идејом

...пре свега и пре свих југословенском народу дати југословенске писце. Није наша жеља да народ само чита, већ да чита прво своје, који иначе не изостају иза странаца, како то читалачка публика погрешно верује.³¹⁰

Креирајући ову Библиотеку, 1929. Народна Просвета превасходно је имала циљ да знатно раније констатовану дијагнозу у Срба – хроничан недостатак читалачких навика – ублажи, нудећи у духу заједништва, књижевну збирку *југословенских савремених писаца* и круцијално – да читаоце врати сопственим, вредним и савременим, књижевним изворима; на тој идеји **увиђања сопствених културних, књижевних квалитета** заснован је концепт Библиотеке српских писаца; Библиотека савремених југословенских писаца имала је за циљ да испрати савремене токове домаће књижевности, и уз раније поменуту Библиотеку страних писаца била је **један од три сачиниоца замашног, интегралног просветног концепта Народне Просвете**, о чему ћемо рећи нешто касније. Интересантно је пак на овом месту поменути увиде и спознају Милоша Црњанског у проблем који је агресивно продирао у српску културу, а који је он детектовао управо на оном плану који му је и извориште, који све премрежава – плану културне политике:

„Он је тврдио како се – у марту 1932. године – не само одвијао него је и поодмакао процес колонијализације наше књиге, што значи наше културне позорнице: О нашој књизи... мало ко води бригу. Није, дакле, реч о неким

³¹⁰ *Допис господину Божидару Максимовићу, министру Просвете*, Београд од 1. септембра 1930 год. Архив Југославије, фонд 66, фацс.431. У име Редакционог одбора Библиотеке савремених југословенских писаца потписао Милан Кашанин.

својствима књижевности, наше или стране, него о заступљености и рекламирању наших и страних књига на јавној сцени. То значи да је реч о дејству сила на нашој културној позорници, која буди асоцијације на колонизацију.³¹¹

Знајући да без потпоре државе ова едиција неће имати великог успеха, као и да самоиницијативна куповина обимних књижевних томова није устаљена пракса већине – Народна Просвета, упутила је допис тадашњем министру просвете, господину Божи Максимовићу; део тог документа наводимо:

(...) А да би Библиотека савремених југословенских писаца имала успеха, и да би могла да се одржи, она треба да победи и отклони, поред многих, и две велике сметње: наш народ мало чита, а своје писце скоро и не чита, јер не верује да су дела њихова добра. Треба, дакле, да се пропагира и књига уопште, а потом да се лансирају наши писци испред страних величина. И све говори да Библиотека савремених југословенских писаца без ваше помоћи, Господине Министре, неће моћи да се одржи.

А неуспех ове јединствене, последње, акције наших писаца био би осетан удар наше културе и нашег самосталног књижевног делања.

Југословенски писци после тога тешко да би икада показали живљу делатност. Наш културни и национални прогрес дошао би у тежак положај. И страна књига, не само на нашем, већ и на страном (мађарском и немачком) језику преплављала би и даље наш народ. А наши писци ако би и сваке десете године дали по које своје дело извесни издавач штампао би га на лошој хартији и продавао тако скупо, да би једва пласирао неколико стотина примерака. Вама, Господине Министре, вероватно је све, унапред изнесено, већ у велико познато, и надамо се да нисмо нескромни у веровању да ће ова акција савремених југословенских писаца код Вас изазвати искрене симпатије.³¹²

Са своје стране пак, Народна Просвета је зарад популарисања књижевног штива одлучила да штампа нарочито јефтино издање ове едиције (10 дин. по примерку) намењено пре свега школама, омладини и просветном кадру.

Редакциони одбор чинили су познати српски песници и писци:

Председник: Јован Дучић (са његова сабрана дела – у осталим приређеним књигама председник редакционог одбора био је **Вељко Петровић**)

³¹¹ Мило Ломпар, *Црњански – биографија једног осећања* (Нови Сад: Православна реч, 2018), 120. и Милош Црњански, *Есеји и чланци*, II, 374 наведено према истом извору. На овом месту нужно је додати и даље објашњење: „Овај колонијални – као јавни – покрет има залеђе у самој природи културе: *Пошто смо се пре рата, шовинистички борили против бечке оперете, сад смо отишли у другу крајност, тако да нам сва земља ори од немачких варијететских песама, бљутавих филмова, што постају главни знак „културе“ по свим нашим варошима.* Црњански показује како у његовој дијагнози стања нема никаквог шовинизма: он не тражи враћање на стари начин мишљења, који имплицитно одређује као безвредан, јер се у њему, због шовинистичког осећања, жртвује и вредност уметности. Да он *то* не тражи, показује став како *ми, разуме се, не мислимо, ни да се оградимо кинеским зидом од страних књижевности, нити да тражимо фаворизовање сваке баналности, само ако је наша.* Црњански, дакле, разликује колонијализовање тржишта и јавне свести од уметничких вредности страних књижевности. То значи да у фокусу његовог текста није књижевна вредност, чак ни подручје књижевности као такве, него културно представљање књижевности, подвлашћивање (испуњавање) културног простора посебном представом о књижевности. Мило Ломпар, *Црњански – биографија једног осећања* (Нови Сад, 2018), 120. и Милош Црњански, *Есеји и чланци*, II, 374, 377, такође наведено према истом извору.

³¹² *Допис господину Божидару Максимовићу, министру Просвете*, Београд од 1. септембра 1930 год. Архив Југославије, фонд 66, фацс.431. У име Редакционог одбора Библиотеке савремених југословенских писаца потписао Милан Кашанин.

Чланови: Вељко Петровић, Драгиша Васић и Милан Кашанин

У једном од докумената налазимо списак писаца који су били у пројекту ове едиције:³¹³

Јован Дучић, Милош Црњански, Динко Шимуновић, Вељко Петровић, Бранко Лазаревић, Густав Крклец, Милан Кашанин, Нико Бартуловић, Драгутин Домјанић, Милета Јакшић, Милош Ђурић, Јосип Кулунџић, Десанка Максимовић, Момчило Милошевић, Владимир Назор, Бранимир Ћосић, Хамза Хумо и многи други.

Међутим, коначан вид Библиотеке чинила су дела следећих књижевника: **Јован Дучић, Милош Црњански, Динко Шимуновић, Вељко Петровић, Бранко Лазаревић, Густав Крклец, Милан Кашанин, Нико Бартуловић.**

Као прве четири књиге ове Библиотеке изашла су сабрана дела Јована Дучића са предговором Богдана Поповића и напоменом самог песника (4 броширане књиге, преко 600 страница). У ту сврху Народна Просвета штампала је један оглас са сликом писца, текстом и условима претплате.

Није потребно нарочито представљати читаоцима ову нашу крупну књижевну личност.

Јован Дучић је највећи српски живи песник, писац који би чинио част књижевности сваког народа у Европи. Наши најбољи критичари г.г. Богдан Поповић и Слободан Јовановић називају га „кнезом југословенских песника“ и „краљем мисли и осећања“.

Нема ни једне теме коју Дучић није дотакао и из основа преобразио. Природа, љубав, смрт, однос човека према Богу, патриотизам, земаљски и вечни живот, све је то нашло у Дучићу свог речитог, одуховљеног и сјајног тумача. Његови стихови значе савршенство уметничке форме и музику каква се пре њега није чула у нашем песништву.

Необично широке културе, дух отворен за све лепоте, са ретком способношћу да се уживи у прошлост и да визионарски дочара будућност, Дучић је, исто толико колико песник, и велики прозни писац. Већ његове песме у прози представљају нешто најлепше што наша књижевност има да покаже. Али се Дучић, као стилист духовит посматрач и мислилац, познавалац људске душе и природних лепота, у свом сјају показује у својим многобројним путописима и есејима.

Било да говори о Дубровнику, о Шпанији и Атини, или Паризу и Јонском Мору, о постању, удесу и духу песника, или о нашим писцима новијег времена, -Дучић је подједнако ненадмашан мајстор речи и израза.

Овај наш песник, о коме се већ сада пишу докторске дисертације на страним универзитетима, и кога је један страни критичар назвао великим у европском смислу, није објавио ни једну књигу већ двадесет година. Сабрана дела Дучићева представљају књижевни догађај првог реда и највећу књижевну добит нашег времена. Кад изиђу сабрана дела Јована Дучића, у Библиотеци Савремених Југословенских Писаца, објавиће се сабрана дела свих наших најзнатнијих живих књижевника.

Иако је тридесетих година Јован Дучић био и признат и познат књижевник, целокупан његов, до тада створени књижевни опус, први пут приређује управо Народна Просвета, а на велико задовољство ове издавачке куће – Дучић се прихвата и уредништва ове Библиотеке.³¹⁴ У време објављивања ових сабраних дела Дучић је као песник достигао пуну стваралачку зрелост:

³¹³ Архив Југославије, Фонд бр.66, Фасц.431.

³¹⁴ Архив Југославије, Фонд 66, Фасц. 433.

прву песму објавио је 1886, а прву збирку *Пјесме*, 1901; након фазе у којој се развија у оквирима домаће песничке традиције (Војислав Илић), окренут традиционално и немачким и руским песницима, Дучић пролази кроз другу – парнасо-симболистичку фазу, под утицајем моћне француске поезије (*Песме и Песме у прози*, 1908.) да би након Првог светског рата Дучић ушао у своју завршну постсимболистичку фазу. Песник класициста, развијен под јаким романским утицајем и истим беспрекорним осећајем за форму, највећи западњак у српској поезији – Дучић је био песник који је „казивао велике истине о трима најфаталнијим мотивима живота и уметности: о Богу, о Љубави, о Смрти“.³¹⁵ Посматрајући овај свет као деконструкцију материјалности коју треба „довести до нестајања“ како би се спознао свет трансценденције.³¹⁶ Дучић је тежио стварању сублимне лирике, јер је сматрао да „песма мора бити савршена, пошто иначе није никаква“.³¹⁷

Као уредник ове едиције, у првој књизи Сабраних дела, Јован Дучић написао је следећу *Напомену*:

Дела г. Ј.Дучића излазе сад у издању „Народне Просвете“ први пут као „сабрана дела“. У ове четири свеске писац је коначно редиговао *своје досадашње цело песничко дело*. Према томе ово је редакција његових написа која мора остати без ичје допуне и измене у даљим издањима. Има више примера да су страни писци дали коначну редакцију својих дела, у којим после никакав издавач ни редактор није имао изговора ни права да ишта исправља или допуњује. Песник француски Алфред де Вињи је за живота пробрао оне своје песме које су једино одговарале његовом утврђеном уверењу, додајући: „Боље да тај избор учиним сам ја, а не ико други“. И нико други се није за цело столеће усудио да у ту моралну својину уноси свој прохтев или материјални интерес, нити да ишта *мења* или *допуњује* написима која је тај писац коначно одбацио као своја. Један немачки музеј чува један рукопис песника Х.Хајнеа из којег се види да су постојале четрдесет и три разне редакције његове песме „Лорелаж“, а остала је она редакција коју је песник сматрао адекватном својој замисли. Писац Теофил Готје ја написао за стотину књига разних написа, али се чува неизмењиво од њега, као национални капитал, само онолико колико је песник одабрао и завештао као своје право дело. – Тако мора бити и са делима овог нашег писца, а насупрот ма чијој евентуалној противној намери. – Београд, 1. децембра 1929 – Ј. Дучић

Дучић је врло изричит кад пише да је ово издање сабраних дела, рећи ћемо – његово *уметничко завештање*, које се по природи завештања, не сме ни мењати, нити допуњавати. Та чињеница, Народној Просвети *као носиоцу* уметничког садржаја, даје вредност више – она тиме постаје не само прва издавачка кућа која је објавила Дучићева сабрана дела, већ је и својеврсна

³¹⁵ Јован Деретић, *Историја српске књижевности* (Београд: Нолит, 1983), 445–449.

³¹⁶ Иван Негришорац, *Аура Јована Дучића*, у *Јован Дучић – Пет кругова* (Нови Сад: Нови Орфеј, 1993), 14.

³¹⁷ Milan Kašanin, *Izabrani eseji*, (Beograd: Reč i misao, 1977), 179. Врло рационално, посматрајући га не само као књижевника већ и као човека, Милан Кашанин о њему каже: „Suprotno pesnicima koji rasipaju svoje vreme, i zdravlje, i dar, Jovan Dučić je i u svoj rad i u svoj život unosio reda. Mešavina deteta i iskusnog diplomate, briljantnog kozera iz svetskog društva i usamljenog pesnika, poznavaoa i duhovnih i materijalnih dobara ovog sveta, on se umeo zanositi i ljudima i knjigama, i idejama i snovima, ali je u svakidanim postupcima ostajao mudar. Jovan Dučić je kao čovek pocrpaо iz života sve, kao što je kao pisac pocrpaо sve od reči. Nije se mogao pametnije utrošiti jedan život, ni bolje iskoristiti jedan talenat. Ništa nije propustio, niti upropastio. Sa onim što je nosio u sebi, više se nije moglo dati od onoga što je on dao.“ Исто: 161.

архива његове уметничке воље и захтева. Сабрана дела Дучић је посветио: *Пријатељима Алекси Шантићу и Атанасији Шоли*.

Читаоци су поред избора самог песника, кроз аналитичку визуру Богдана Поповића³¹⁸ имали могућност да боље разумеју Дучићеву уметничку амплитуду и фокусирају се на важне појединости које би или прошле неопажено, или би им значење било овлаш спознато.

Тако Поповић пише:

У песми „У сумраку“, у завршним стиховима, управо у свега једном, завршном стиху, речене су три песничке и животне мисли, у красној слици и с беспримерном сажетошћу: мисао, да је живот кратак, - *v i t a b r e v i s* (тема толиких песама и рефлексива); - да човек одлази на онај свет голих шака – као Александар Велики, освојилац света, коме су, зато да ту истину покажу, из његовог мртвачког ковчега пустили да висе гола и празна десна рука; - и најзад мисао, коју знамо, али је се не сећамо, да док ствари имају своје време, једина од ствари смрт нема свог времена, или има увек своје време: -

А доле у селу задњи огањ згасли –
Ноћ; и ту се спава... А к о сабласт чудна,
Међ гробљем и селом још кривуда стаза,
Сва бела и гола, *кратка, вечно будна* -

(...) На другом једном месту каже нашу духовну зависност од наших претходника и сапутника – мисао исто толико дубоку колико тачну (ја знам учене психолошке књиге које су целе посвећене тој једној мисли); - и каже ту мисао овом јасном оцртаном, живописном сликом: „Док тражим своје путеве, осећам туђе кажипрсте.“

(...) Сасвим је свеједно и то да ли је, родивши своју мисао као лоза грожђе, песник био свестан онога што чини. Ч и т а л а ц је свестан. Гете, који је био сав мисао, и који има и сувише мисли у свом песништву, рекао је једном, да је читаоцу допуштено да у прочитане стихове унесе – *h i n e i n d i c h t e n* је Гетеова реч – мисао на коју у даном тренутку песник није морао мислити, - *п о д у с л о в о м* да се за ту мисао налази јасна и потпуна у тим стиховима. Мени је речено а је у песми „У сумраку“ Дучић имао пред очима између села и гробља само живописну слику „стазе голе, кратке, вечно будне“, а не мисли прочитане. Упитан о томе, Дучић је племићки одговорио да је имао пред очима само слику. Ја не верујем; мисао је у слици тако очита. Али нека би и било „стаза смрти“ је – са њеним речитим и значајним епитетима, - његова, и једино његова. (...) ³¹⁹

Издавање сабраних дела Јована Дучића није остало непримећено, наиме, раније поменути *Летопис матице српске* у својим *Белешкама* објавио је невелик текст о томе. С обзиром да је критички

³¹⁸ Човек „ван наших грубих охолости и гротескних сујета“ – како је о њему писао Милан Кашанин, био је по менталитету, општој култури, радом саопштљавању, односу ка слушаоцима – оно што су били и чувени професори француских лицеја, о којима су – као и о њему – створене легенде. У прве две деценије двадесетог века његов утицај био је велик, заслуге огромне. Утицао је на бројне генерације студената који су захваљујући њему научиле да мисле док пишу, читају добре књиге и говоре добрим српским језиком. Био је врло самоуверен и непоколебљив у извесним уверењима и није одступио од избора Дучићеве поезије у својој *Антологији нове српске лирике*, на коју је Дучић након тога стварао још тридесет година и дао често много боље песме од оних које је он уврстио у Антологију. Исто тако, из нових издања Антологије, којих је њен састављач доживео десет – он није изоставио ниједну Дучићеву песму – чак ни оне којих се сам песник одрекао; исту непромењивост показао је неприхватањем сугестије да би Дисова поезија заслужила место у Антологији. Иако је српски народ и српску књижевност сматрао инфериорнијом у односу на страну, Богдан Поповић био је „незамењив умни човек због кога је толико младог света, из свих српских крајева, заволело Београд и Србију“ Према: Milan Kašanin, *Izabrani eseji* (Beograd: Reč i misao, 1977), 146–160.

³¹⁹ Богдан Поповић, „Теме и мисли у Дучићевом песништву“ у *Јован Дучић, Сабрана дела*, Библиотека савремених југословенских писаца (Београд: Народна Просвета, б.г.), XI–XXII

регистар о Народној Просвети више него скроман, нећемо се лишавати ових приказа, тим пре што су у потпуности афирмативни:

Сабрана дела Јована Дучића

Највише хваљени представник наше лирике за последњих тридесет година, г. Јован Дучић, чије име је једно од првих у нашој књижевности, штампао је своју последњу збирку стихова још 1908. године у издању Српске Књижевне Задруге. Од тог доба, г. Дучић је објавио велик број песама, на првом месту у *Српском Књижевном Гласнику*, али их није скупио у књиге. Сад су у штампи целокупна његова дела, која ће изићи у Библиотеци Савремених Југословенских Писаца, старањем издавачког предузећа „Народна Просвета“ у Београду.

У прве четири књиге сабраних дела г. Дучића ући ће сви његови стихови и песме у прози; у осталима ће се објавити његови прозни радови, путописи, есеји и мисли. На тај начин ће, једва једном, бити у рукама читалаца целокупно књижевно дело једног заиста репрезентативног писца из прве четврти овога века.³²⁰

Јасно је због чега је објављивање Дучићевих дела Народна Просвета назвала „књижевним догађајем првог реда“ – наине, остаје нејасно због чега се за тог репрезентанта српске поезије „луцидног интелекта и будних чула“, церебралног и медитативног песника, у кога нема осећања које није процеђено кроз сито размишљања и за кога је закон пропорција главни закон мисли,³²¹ није – до тада – нашло више простора на српској „књижарској пијаци“.

„Ви знате да ја имам луду теорију суматраизма: да живот није видљив, и да зависи од облака, румених шкољка, и зелених трава чак на другом крају света“.³²²

Суматраистички метафизички идентитет свеопште повезаности који је дубоко уткан у твораштво Милоша Црњанског, наслутио је својим софистицираним критичарским увидима Милан Богдановић, између осталог, и у тексту-претходници за његова сабрана дела која је објавила Народна Просвета 1930.

У свакој фази своје критичарске делатности, Милан Богдановић исказао је велики таленат и изузетну проницљивост. Према речима Зорице Маринац – у првој етапи показао је највише откривачког смисла и рекао још тада за наше највеће писце да су управо то. У другој – романтичарској, написао је своје најлепше критике – химне поезији које су врхунац његових критичарских моћи и стилских реализација. У трећој, реалистичкој фази Богдановић је написао есеје који су по свеобухватној синтези својеврсни у нас.³²³

³²⁰ *Летопис Матице српске, Белешке*, април 1929. књига 320. Свеска 1, 303.

³²¹ Milan Kašanin, *Izabrani Eseji* (Beograd: Reč i misao, 1977), 180.

³²² *Писма из Париза*

³²³ Зорица Маринац, „Критичарско дело Милана Богдановића“ у, *Критике и огледи*, Милан Богдановић (Београд: Рад, 1977), 25.

На промену гледишта и начелно благонаклонији став према модернизму, којег испрва није прихватао, Богдановића је инспирисао управо аутентични глас српске поезије: *зачудно дете, друштвени аутсајдер, самотник, човек свих езила као човек без езила, изопитеник In the middle of nowhere, модерни класик*³²⁴ – Милош Црњански. О себи је рекао:

Ja sam se formirao poslednje godine pred rat i u ratu. U hapsu i na ratištima kao prost austrijski vojnik ja sam patio, bolovao, bežao i jurišao. Spavao sam među mrtvacima. Taj rat neću i ne mogu da zaboravim. U tih pet godina, u bolnicama, u logorima, pisao sam *Masku, Dnevnik o Čarnojeviću* i svoje pesme. Onome što sam tad osećao i mislio o čovečanstvu, o rastancima i patnjama, o uzaludnosti, hoću da budem veran i dosledan. U velikom haosu Svetskoga rata bio sam nepokolebljiv u svojim tugama, zamišljenosti i mutnom osećanju samoće. Ni radost posleratna nije me izmenila.³²⁵

Милан Богдановић је још 1920. написао текст о Црњанском – *Приче о мушком*,³²⁶ а 1929. текст *Сеобе*. У предговору за сабрана дела Милоша Црњанског 1930. Милан Богдановић изнео је у најширој перспективи одлике књижевне делатности Црњанског, али и веома важна запажања његовог уметничког нерва и творења – и та запажања биће интегрисана и знатно продубљена у потоњим аналитичким студијама и огледима поштовалаца и критичара Црњанскове поетике.³²⁷

Између осталог, Богдановић констатује:

(...) Црњански је изграђена књижевна личност, чија главна уметничка обележја печате сваку његову творевину. Његова линија није ни неједнака ни испрекидана. Посматрано изнутра, све његово дело трепери једним истим темпераментом, и креће се за истим смеровима. У начину мишљења и осећања, исто као и у начину изражавања, Црњански кроз све своје дело показује ретку стваралачку доследност.

(...) Највиднија битна одлика његова стваралаштва, она која се открива у првој реченици, па се нигде даље не губи нити умањује, јесте једно извесно стање страствености у коме тај писац ствара. Човек има утисак да су његови

³²⁴ Неки су од наслова поглавља студије: *Црњански – биографија једног осећања* (Београд: Православна реч, 2018) професора Мила Ломпара и председника Задужбине Милоша Црњанског од 2007 године.

³²⁵ Miloš Crnjanski, *Isputio sam svoju sudbinu*, Biblioteka *Razgovori s piscima*, priredio Zoran Avramović, pogovor Nikola Milošević (Beograd: Beogradski izdavačko-grafički zavod, SKZ, Narodna knjiga, Biblioteka *Razgovori s piscima*, 1992), 19–20.

³²⁶ (...) Ако је ко од *почтена* родних читалаца, из разозналости, и заврио у коју од књига Милоша Црњанског, није се имао много чиме оспокојити. Аузима који поштују *ред* и *освештани традицију*, састави младога новатора су, и садржајно и с обзиром на форму, сувише необични да би их могли мирне душе примити. Црњански има, пре свега, једну смелост до дрскости да отворено и непосредно казује и оне своје идеје које се обично ублажено изговарају (...) И идејама које има, и начином на који их саопштава, он се показује прави *enfant terrible* нове књижевне генерације (...) Међутим, Црњански је писац од несумњива талента, и ма како он пркосно троши своју стваралачку снагу, света искра избија много пута, и пред извесним местима његових списа читалац од разумевања и укуса мора са задовољством да стане. Милан Богдановић, „Приче о мушком“, *Критике и огледи* (Београд: Рад, 1977), 39–40.

³²⁷ Читajući *Sumatru* odjednom postajemo sposobni za nešto što nam se u stvarnom životu retko događa; sposobni da osetimo i naslutimo neku tako reći kosmičku povezanost na izgled veoma udaljenih stvari, i to a je osetimo ne deklarativno i uproščeno kao pod uticajem kakve prozne rasprave, nego autentično i izvorno. Sve strofe Sumatre, svaka nas svoj način, imaju za zadatak da nam sugerišu viziju izvesne tajanstvene niti koja spaja korale iz nekog dalekog mora sa trešnjama iz našeg zavičaja (...) postoji izuzetni veliki misaoni kontinuitet (misaoni, ne autobiografski) u literarnom stvaralaštvu Miloša Crnjanskog; počev od ranih poetskih ostvarenja, preko *Dnevnika*, prvih *Seoba*, *Suznog krokodila*, *Irisa Berlina*, *Tajne Albrehta Direra* i *Ljubavi u Toskani*, pa sve do drugih *Seoba*, *Komentara Hyperborejaca* i *Nikole Tesle*, pisac iza jednog prividno samo istorijskog, psihološkog i kompozicionog toka književne strukture razvija i produbljuje, u suštini, istovetnu metafizičku viziju čoveka i sveta. A ta vizija jedva da se može i približno izraziti prozaičnim, svakodnevnim, šturim, kritičarskim jezikom. Nikola Milošević, *Filozofska dimenzija dela Miloša Crnjanskog*: predgovor knjizi Miloša Crnjanskog *Seobe*, sabrana dela, knjiga prva (Beograd: Prosveta, 1966), 18–19, 21–21.

стваралачки тренуци сви у неком страстеном усхићењу, али које је више страстено у чулном него у идејном смислу, не мистичко-фанатични ентузијазам, већ занос оплођења, рађања, прокреације. Црњански је, у делу, у непрекидној емоцији, која се осећа исто толико у побудама колико и у изразу. У том смислу, оно је све прожето једном лирском бојом, која му је главна одлика, али и један необичан тег.

(...) Црњански поштује подсвесну психологију човекову, она која је мање рационално ухватљива, а више се наслућује, која се не сазнаје дедукцијама, већ поима интуицијом, и која се зато не објашњава, већ живо и топло сугерира.

(...)Живот је много више област поезије него што то школски реализам допушта, и много пута чак и са наоко сасвим иреалним појавама, тако да се понекад мора и поимати више као сан, у надстварним визијама. Код Црњанског има тих иреалних расположења, која чисто поетски сугерирају осећање оних животних облика који као да су изван рационалних граница. Све је о укупно много више лирска материја него епска, која тражи исто толико, и више још, емоционалну потрошњу колико и менталну (...)

То је писац који се не да гутати, већ га треба савлађивати, да се има пуни ефекат од сваког делића, и да се понесе синтетичан утисак. Тој емотивној и синтетичној садржини, Милош Црњански је дао и одговарајући емотиван и синтетичан стил (...)³²⁸

Запажање Милана Богдановића изнесено поводом *Прича о мушком: Црњански има, пре свега, једну смелост до дрскости да отворено и непосредно казује и оне своје идеје које се обично ублажено изговарају* – испоставиће се пророчки тачним, као што ће две године касније од писања предговора поводом сабраних дела 1930. Црњански за грађанску интелигенцију, за левичарску интелигенцију и самог Богдановића постати много опаснији од *enfant terrible* – опаснији онолико, колико је у својим запажањима разоткривајући. Црњанском је успело што није готово ником: навукао је на себе гнев свих ондашњих „богова“ и за пркосно непристајања на компромисе, за нећутање – платио је велики данак: закулисне радње биле су префињеније него што је његов дионизијски ум и могао да претпостави. Истини за вољу, Прометеј је остао окован и када је историјски и идејно *неаутентичан спој грађанске и левичарске интелигенције*³²⁹ доказао своју јаловост – а истина јесте да ниједном неаутентичном споју не одговарају прометејске речи: *Мени не требају ни од кога потписи, ја стојим сам за себе, у одбрани наше књижевности.*³³⁰

По концепцији, ова Библиотека је мозаична: од сабраних дела Јована Дучића – Вељка Петровића, Милана Кашанина, Густава Крклеца, Ника Бартуловића (обиља и поезије и прозе), новела Динка Шимуновића имамо и књигу сабраних критичких огледа Бранка Лазаревића.

³²⁸ Милан Богдановић, „Књижевно дело Милоша Црњанског“ у, *Сабрана дела*, Милош Црњански, књига прва (Београд: Народна Просвета, 1930), XIV, XVI, XVII.

³²⁹ Мило Ломпар, *Црњански – биографија једног осећања* (Београд: Православна реч, 2018), 141.

³³⁰ Милош Црњански, *Есеји и чланци*, II, 392. Књижевна полемика Милоша Црњанског са Нолитом која је трајала од 12. до 22. марта 1932. имала је далекосежне последице по његово стварање али се дубоко одразила и на његову личну егзистенцију јер је дејствовала на више планова: књижевном, културно-политичком и политичком. Додирнувши *друштвени табу*, огољујући и разоткривајући неаутентичан спој – симбол грађанске идеологије *Српски књижевни гласник* и *Нолит* – издавач левичарске струје, Црњански је, заправо постао хипоцентар бурних таласа које се ни за пишчева живота, а ни касније нису умирли. У име СКГ као њен уредник, полемику је водио управо Милан Богдановић. Према: Мило Ломпар, *Црњански – биографија једног осећања* (Нови Сад: Православна реч, 2018), 117–142.

Предговор за ову књигу написао је Слободан Јовановић, који за читаоце износи врло важне смернице критичарске делатности једног од „најсјајнијих стилиста“ препуног „обиља и раскоши“ који није лишен филозофских разматрања о човеку и његовој природи. Јовановић Лазаревића види као усамљени импресионистички светионик, који је кадар да начини „пробој“ у нашој свести, смео да „рони у последње дубине нашег духовног бића – о томе сведоче његове расправе о Достојевском и Бетовену. Вечити трагалац за лепотом, који је пре свих препознао уметност Борисава Станковића, Лазаревић је своју критичарску делатност, која му је након рата била секундарна, тежио да обликује онако како уметник обликује своје дело – у пуном творачком замаху, отворен за осећаје и дубоку емпатију у рецепцији уметничког дела. Он је био она тачка која *онеобичава* у то време већ утврђену критичарску нит у српској култури: иако ђак Богдана Поповића и Јована Скерлића, он је зачетник једног новог нараштаја, отвореног за импресије – а сам је постао „идејни подстрекач“ – дубоко заинтересован за проблеме филозофије и естетике и велика инспирација другима.

Изузетно интересантан текст – по свему различит од других предговора – можда због интензивног и поетичног исповедног тона, јесте *Место предговора* Густава Крклеца. На једном месту каже: *Ја знам да нисам савремен за многе, и ако нема савремености an sich у свету* – међутим, и данас се овај невелик текст чини модернијим од многих савремених и освежава својом искреношћу. У овом издању које је приредила Народна Просвета, Густав Крклец дао је нешто налик Дучићу – својеврсно завештање – које је овако образложио:

У ове прве две књиге Сабраних Дела дао сам целокупну поезију своју, а не само избор из ње, како сам првобитно хтео. Јер та је поезија, целокупна и таква каква је, једини мој прави, истински живот за десет, дванаест а можда и петнаест година унатраг. Та напомена је потребна, сматрам, више него какав званични или љубазни предговор у последњој редакцији моје поезије, поготово јер је тешко, јер је немогуће а ћу икад више у овом животу објавити књигу песама, или бар оваквих песама као што су ове. Не да их се одричем, или да бежим о њих! (...)

Можда сам сувише волео свет око себе и, бежећи често од њега и из њега, био најближе њему, његовим изворима, осећањима, мислима, покретима, речима; његовом, у основи тако скромном и простом, али дивном животу. То је била моја интимна жртва и ово *по први пут* у животу кажем, не за спас душе или дела, већ ради еманације свесности и *оне друге* савести којом сам овде прикован и нераздруживо везан. (...)

И на концу:

Немам дакле, нити сам имао икад претензија које су други, готово увек, силом, хтели да ми наметну. Овај круг, ова целина, овај сплет, овај свет који сам дао, који је сав ту, нека буде као врело бар за једну кап воде жедноме, нека буде бар један трак светлости у мраку, нека буде благи мелем, нека буде шта хоће, али свакако ће бити један – можда мали али достижни – део *оног мене* који сам био најближи недостижноме, неизмерноме. (1929)

Предговор о делима Вељка Петровића написао је **Милан Кашанин**, Динка Шимуновића – **Антун Барац**, Ника Бартуловића – **он сам**, док сабрана дела Милана Кашанина немају предговор. Библиотека савремених југословенских писаца, попут претходне Библиотеке страних

писаца, наишла је на изузетну рецепцију – и у Летопису матице српске оцењена је чак као потпуно доминантна кад је посредни литература на српском језику:

Библиотека Страних Писаца

У нашој књижевности се увек много преводило. Чак би се можда могло рећи да наша модерна књижевност, која настаје у XVIII веку, више почиње преводима него оригиналним делима, и да се дуго одржавала прерадама немачких и француских писаца. С преводима је продужено кроз цео XIX век, а данас се нарочито много преводи, тако да у нашој књижевности, по свој прилици, има више преведених него оригиналних уметничких радова у прози. Нажалост, међу тим многобројним преводима има више слабих него ваљаних дела. Са изузетком Српске Књижевне Задруге, ретко које издавачко предузеће је улазило у тај посао с потребним познавањем страних књижевности и писаца, осећањем потреба наше читалачке публике и са нужном бригом за ваљан језик. Дobar избор и добар превод, са студијом о сваком писцу, хоће да пружи, од зимус, издавачко предузеће „Народна Просвета“ у Београду, покренувши Библиотеку Страних Писаца, са тежњом да објави у преводу најбоља дела из књижевности ових европских народа.

Први корак при стварању ове библиотеке био је изврстан. Организован је редакциони одбор у који су ушли г-ђа Исидора Секулић г.г Богдан Поповић, Милош Тривунац, Миодраг Ибровац, Владимир Ђоровић, Хенрик Бариић и Тодор Манојловић. На тај начин је избор писаца и преводилаца поверен људима у које читаоци могу имати пуно поуздање.

У Библиотеци Страних Писаца изашло је шест књига досад: *Злочин Силвестра Бонара* од Анатола Франса, у преводу г. Светислава Петровића и са студијом о писцу од г-ђе Исидоре Секулић; *Како су се сами насликали* од Пола Хервјеа, у преводу и с предговором г-ђе Јелисавете Марковић; два кратка романа (у једној књизи) Мориса Бареса у преводу г. Радоја Л. Кнежевића и с предговором г. Миодрага Ибровца; приповетке Готфрида Келера, у и с предговором г-ђе Исидоре Секулић; приповетке Владислава Рејмонта, у преводу г. Лазара Кнежевића; приповетке Томаса Мана, у преводу и с предговором г-ђе Анице Савић-Ребац. Једнако, дакле, као чланови редакционог одбора, преводиоци заслужују пуно поверење.

По свему изгледа да ће Библиотека Страних Писаца постати најзнатнији посао своје врсте у целој нашој књижевности. Техничка опрема књига је првокласна: ми немамо лепших књига у нашој издавачкој производњи. Издавач даје изврсну хартију, чисту штампу, лик и аутор пишчев, уз сваку свеску од неких двадесет штампаних табака, све за цену од тридесет динара.³³¹

Визуелни идентитет

Књиге ове Библиотеке имају специфичан визуелни идентитет: у начелу робуснијег изгледа од Библиотеке страних писаца, имале су неколико варијанти издања: једна је двобојна – беж корице са зеленом рикном, тврдог и квалитетног повеза, док су друге две једнобојне. У горњем делу рикне је златотиском утиснуто име писца и римским словима обележена сабрана дела (I, II). Обично су у једном тому повезане две књиге. Дуж рикне, такође златотиском, утиснут је орнамент са нагашенијим геометријским облицима, а рикна је са горње и доње стране оивичена лепим, стилизованим, златим линијама неједнаке дебљине. На предњој страни корице у горњој половини тамно браон, крупним, једноставним, ћириличним словима стоји назив библиотеке док је стилизованијим и крупнијим словима у средишњем делу штампано име писца; на доњем делу насловне корице утиснуте су три тамно браон линије једнаке дужине. Друге две варијанте су

³³¹ *Летопис Матице српске, Белешке*, април 1929. књига 320. Свеска 1, 303.

једнобојне (тамносмеђе и тамнозелене боје), такође тврдог и доброг повеза, што је омогућило њихову трајност. За разлику од описане линије, ова варијанта у централном делу насловне корице има утиснут грб златног двоглавог орла наглашених геометријских линија, док су назив библиотеке и име писца утиснути или светлијом смеђом или црвеном бојом. Књиге су у просеку обима 200 страница, тамније хартије, лепог слога и прореда. Такође, једна од верзија издања била је елегантнијег изгледа, у беж златним тоновима, врло слична једној линији Библиотеке страних писаца. Ова Библиотека штампала је и нарочито јефтино али укусно опремљено издање, првенствено намењено школама и наставном кадру.

Предузетни аспект:

Цена књиге и услови претплате:

Из дописа Министарству просвете³³² сазнајемо да је Издавачко предузеће зарад боље пласираности ове едиције, тражило помоћ и подршку министра у виду препоруке јер би тако за сразмерно мало новца и по врло повољним условима школска деца дошла до књига и обогатила своју библиотеку. Цена такве едиције стајала је 240 динара и давала се на годишњу претплату.

Поводом десетогодишњице рада, Библиотеку савремених југословенских писаца која садржи двадесет књига у брошираном повезу Народна Просвета нудила је за потребе сваке школе за укупну цену о 280 динара заједно са паковањем и поштарином.³³³ Сабрана дела Јована Дучића могла су се купити само у комплету и њихова цена била је 120 динара. Претплатник се обавезивао на свакодневну куповину маркнице у вредности 1 динара која с лепила у претплатну књижицу. Комплет се добијао након испуњења пуног новчаног износа.

Дистрибуцију књига, односно испоруку, паковање и поштарину сносило је предузеће.

Промоција:

Као главни промотивни материјал ове едиције послужио је оглас за *Сабрана дела Јована Дучића*, који смо већ на почетку поменули. Уз пригодан текст, слику писца и одличне услове претплате, Библиотека је имала добре изгледе за продају. Међутим, из архивске грађе и дописа Министарству просвете, закључује се да су услови продаје и врло повољна цена за школе били врло добар начин промовисања и ове едиције.

³³² *Допис Господину Болжидару Максимовићу, министру просвете*, Архив Југославије, Фонд 66, Фасц. 431.

³³³ *Допис Министарству просвете од 12. маја 1933. и 16. јуна 1933.* Архив Југославије, Фонд 66, Фасц. 431.

Комуникација са Министарством просвете

Сарадња издавачких предузећа и издавача-књижара са Министарством просвете била је од пресудне важности за ширење књиге и подстицање читалачких навика код школске деце и омладине и ми смо се до сада више пута позивали на ону архивску грађу која је демонстрирала карактер тог односа. Да та комуникација није увек текла глатко и без несугласица – уверићемо се наредном преписком.

Поводом представке³³⁴ коју су као потписници редакције Народне Просвете, учинили угледни и признати југословенски књижевници, а у циљу ширења савремене књижевности и њеног благотворног утицаја на омладину, те подстицања развоја књижевних талената и свеукупног просветног подизања – министарство је донело одлуку³³⁵ да се Библиотека савремених југословенских писаца препоручи свим управитељима школа и школским одборима, директорима гимназија. Препоручено је да се школе благовремено претплатиле на издања ове Библиотеке за 1929/30 годину, полажући 360 динара преко среских школских надзорника тј. просветних инспектора – колико износи претплата за једну годину „на дванаест највећих дела наше савремене књижевности“. У вези те одлуке Министарство је дало одобрење³³⁶ којом се одобрава наставницима гимназија и учитељских школа да могу међу ђацима сакупљати преплату на Библиотеку савремених југословенских писаца.³³⁷ Међутим, међу документима налазимо податак да је због претеране акције на школе и општине од стране неких културних установа, изат распис ПБр.5036/29, у коме се, између осталог каже:

Поводом питања појединих просветних инспектора а у вези са објашњењем Господина Председника Министарског Савета Пов. П.М.Бр.101 од 23. марта ове год.,

Наређујем:

свима школским властима и просветним установама да препоруке за помагање Народног Дела, Јадранске Страже и других културно-просветних, националних и хуманих установа, као и за откуп њихових издања, сматрају само као препоруке које имају за циљ да се тим установама помогне уколико то стварне могућности допуштају, а не као наређења која у ту сврху изискују обавезно уношење нарочитих сума у буџет просветних установа.“

О предњем се извештавате ради знања и управљања.

³³⁴ ПБр. 2843 од 23. фебруара 1929 Архив Југославије, Фонд 66, Фасц. 433.

³³⁵ *Допис Министарству Просвете Краљевине СХС, Опште одељење – Просветном Инспектору од 4. марта 1929*; одлука по наредби Министра Просвете коју је потписао в.д. начелника Опшег одељења М.Милошевић.

³³⁶ ПБр. 3141 од 4.III 1929 Архив Југославије, Фонд 66, Фасц 431.

³³⁷ Наведени извор: *Просветни гласник*, април 1929, стр. 282.

По наредби
Министра Просвете
В.д. начелника

М.Милошевић, с. Р.

Догодило се, међутим, да школе као и сав наставни кадар овај распис схвате као опште поништење пређашњих препорука, што се врло негативно одразило и на продају Библиотеке савремених југословенских писаца: број претплатника са 3 000 пао је на 1000 а школе су се изговарале:

да не смеју ништа набављати нити распостирати међу ђаке, јер је наређењем П.Бр. 5036/29 „ЗАБРАЊЕНО“

Из даље преписке дознајемо да је након тога ипак дато неколико „врло топлих“ препорука за Народно Дело и Српску књижевну задругу. Осећајући се угрожено поводом овог става Министарства, Народна Просвета упутила је молбу да се и њој сходно другима, распише нова препорука:

Стога било би потребно и право, а одговарало би потпуно и значају саме акције и важности едиције да се и за

БИБЛИОТЕКУ САВРЕМЕНИХ ЈУГОСЛОВЕНСКИХ ПИСАЦА

Обнове расписи П.Бр. 3.141/29 и П.Бр.2843/29. односно у смислу поднете молбе изда Нови Распис и за

БИБЛИОТЕКУ САВРЕМЕНИХ ЈУГОСЛОВЕНСКИХ ПИСАЦА

Такође, имамо податак из 1931. године, да иако већ извесно време интензивно ради на просветном и културном подизању народа „одржавајући ниво југословенске књиге и културе на завидној висини,“ пружајући народу „најбољу и најкориснију књигу“, Народна Просвета није наишла на адекватну и неопходну подршку државе:

На жалост, за ово неколико година нисмо код надлежног Министарства Просвете наишли ни на најмању помоћ: Министарство није откупило ни једну књигу „Библиотеке српских писаца“, као ни осталих наших едиција.

Овим молимо да Министарство Просвете, у интересу истинског народног просвећивања, откупи у примерном броју комплете наших досадашњих издања за народне, ђачке, школске и соколске књижнице (...) ³³⁸

Разуме се да је помоћ била често и указивана: тако имамо документ од 16. јуна 1933. ³³⁹ који сведочи о одлуци да:

³³⁸ Народна Просвета Министарству просвете, 5. јуна 1931. У име Народне Просвете допис потписао Анатолије И.Ивановић; Архив Југославије, Фонд 66. Фасц.431.

³³⁹ Министарство просвете Краљевине Југославије, Опште одељење П.Бр 20.608. 16. јуна 1933. Архив Југославије, Фонд 66, Фасц. 431.

С обзиром на свој десетогодишњи опстанак а да би што видније обележила свој досадашњи рад на ширењу уметничке литературе, Народна просвета понудила је да се за потребе свих народних, грађанских, средњих и стручних школа, у земљи набаве њена издања по врло повољним условима (...)

Министарство просвете налази да би с обзиром на квалитет понуђених дела и врло повољну цену требало да свака школска књижница набави по један комплет „Библиотеке српских писаца“ као и један комплет „Библиотеке савремених југословенских писаца“.

Књиге се могу поручити директно од издавачког предузећа „Народна просвета“ у Београду, Кнез Михајлова ул.бр.20.

По овлашћењу
Министра просвете
Помоћник
(својеручни потпис):
Дворниковић

Ланац који су чинили Министарство просвете, школе и издавачка предузећа био је образовно – васпитни стожер државе. Међутим, из досадашњих увида у архивску грађу, није тешко закључити да су школе и издавачка предузећа у високом степену зависиле од одлука министарства, односно државе, што само потврђује њену велику одговорност за кључна питања образовног и духовног напретка своје омладине. Чињеница је да су многа издавачка предузећа, а у том смислу и Народна Просвета, добијала подршку министарства у виду расписа и препорука – и ти захтеви, из позиције издавачке куће, односно њене понуде били су сасвим оправдани. Међутим, на основу дуготрајног конфузног стања у југословенском књижаству, сматрамо да је државна посвећеност овом сталежу, као и питању свеукупне просвете могла бити знатно већа.

Вукова дела

Из *Огласа* за Библиотеку српских писаца сазнајемо да је Народна Просвета у оквиру ове едиције била немерена да штампа и Вукова дела али у коначној едицији Вукова, као и дела неких других планираних писаца, не налазимо. Међутим, у допису господину Божи Максимовићу, министру просвете,³⁴⁰ које му је Народна Просвета упутила 3.марта 1931. налазимо на следећи податак:

(...) Издавачко предузеће „Народна Просвета“ пре неколико година издало је само један избор народних песама, и издање је цело разграбљено, што најбоље показује колико је таква књига драга нашем народу, – те је валијућа потреба пружити му Вукова дела по једној минималној цени, да она могу доћи у руке сељака и радника, и ђака и чиновника, и тако извршити свој утицај онде, где је најпотребнији (...)

Издавачко предузеће „Народна Просвета“ желело би да о десетогодишњици свога постојања учини један мио дар нашој читалачкој публици. Вољно је да изда Вукове народне песме и приповетке, верно и савесно прештампавајући државно издање, не тражећи стварно никакве материјалне користи. Тако би се омогућило да, захваљујући веома ниској цени, ово народно благо доспе у најшире слојеве нашег народа.

³⁴⁰ *Допис министру просвете, господину Божи Максимовићу од 3. марта 1931.* Архив Југославије, Фонд 66, Фасц. бр. 431.

Такође, Народна Просвета се са своје стране обавезала да Вукова дела прештампа у кратком року након министровог одобрења, потпуно верно државном издању (уколико не постоје захтеви везани за правопис), да у том циљу министар одреди ревизора који ће извршити коначан преглед текста, као и да продајна цена овог издања – како за Министарство, тако и за школску продају, буде минимална. У допису упућеном министру два дана касније³⁴¹ налазимо молбу Народне Просвете да у циљу масовнијег ширења ових публикација оно упути распис свим школама које су подређене овом ресору, како би југословенска омладина имала вишеструке користи. Ово је био најсигурнији начин да књига дође до читалаца – пре свега школске деце и омладине јер су, видели смо, често препоруке министарства схватане дословно.

Ова едиција носи назив **Српске народне песме** и **Српске народне приповетке** и њен редактор је био *Милош Ђурић*. Издања су дата у *Свескама*, невеликог обима али врло садржајне. Одвојене су тематски, што је било од велике помоћи школској деци. Што се тиче визуелног идентитета ове едиције, књижице су картониране, у просеку 60 страница, на насловној страни стоји име едиције [Српске народне песме и испод поднаслов: Косовске, Обредне...] а доњем делу, истим словима штампано је име предузећа. Слова су лепог, рустичног облика и свака насловна страна има уоквирен колорисани фолклорни мотив – у складу са тематиком.

Косовске песме, Немањини и Мрњавчевићи, Марко Краљевић I-II део, Ослобођење Србије I-II део, Свадбене и породичне песме I-III Хајдуци, Ускоци, Верске песме I Бранковићи и Јакшићи, Црнојевићи, Борбе црногорске, Љубавне песме, Посленичке, играчке, пригодне, шаљиве и остале лирске песме, Обредне, обичајне, побожне и митолошке песме.

Српске народне приповетке св. 1 (озбиљне приповетке) *Милош Ђурић*; **Српске народне приповетке св. 2** (озбиљне приповетке) *Милош Ђурић*; **Шаљиве приповетке свеске св.1** ; **Шаљиве приповетке свеске св.2**; **Златиборска вила** *Јован Максимовић* 1926.

Дечји класици

Ова едиција, у *Каталогу бр.1* описана је и промовисана на следећи начин:

Најлепша дела највећих светских писаца, илустрована од најбољих уметника света у 10 књига:

РОДИТЕЉИ!
СУДБИНА ВАШЕ ДЕЦЕ У ВАШИМ ЈЕ РУКАМА!

БЕЗ ОДЛАГАЊА
НАБАВИТЕ ЗА СВОЈУ ДЕЦУ ДЕЛА НАЈБОЉИХ СВЕТСКИХ УМОВА И УМЕТНИКА, КОЈА ИЗЛАЗЕ
ЈЕДИНО У НАШОЈ БИБЛИОТЕЦИ „ДЕЧЈИ КЛАСИЦИ“.

ДРВО СЕ САВИЈА ДОК ЈЕ МЛАДО!
Своје дете из малена упућујте на добру књигу, јер му је то најбољи друг.

³⁴¹ *Допис министру просвете, господину Божи Максимовићу од 5. марта 1931.* Архив Југославије, Фонд 66, Фасц. бр. 431

БЕЗ КЊИЖЕВНЕ ХРАНЕ НЕМА ЖИВОТА!

Кад се задовоље најосновније потребе за живот, сав остали смисао живота зависи од културног духа.

Садржај едиције:

Књига прва: **ПРИЧЕ ИЗ КЛАСИЧНЕ СТАРИНЕ** Густав Шваб (Јов. Максимовић) Додатак: Кратак нацрт грчке науке о боговима; књига друга: **ГРАД БУДАЛИЈА** Георг Пајсен Петерсен, (Исидора Секулић); књига трећа: **КОЖНА ЧАРАПА** Оскар Хепкер (Милан Вујаклија); књига четврта: **КРАЉЕВИЋ И ПРОСЈАК** Марко Твен (Рад. Меденица); књига пета: **РОБИНСОН: његова судбина, пустоловине и искуства** Јоахим Хајнрих Кампе (Паулина Лебл-Албала, Вили Планк); књига шеста: **ЧИЧА ТОМИНА КОЛИБА** Георг Пајсен Петерсен (Јован Богичевић); књига седма: **РИБЕЦАЛ** Паул Арнт (Зорка Караџић); књига осма: **АНДЕРСЕНОВЕ БАЈКЕ** Паул Арнт (Годор Манојловић); књига девета: **ВЕСЕЛИ ПОДВИЗИ ТИЛА ОЈЛЕНШПИГЕЛА** Георг Пајсен Петерсен (Аница Савић-Ребац); књига десета: **МИНХАУЗЕН, његова путовања и пустоловине** Е.А.Мунд (Аница Савић-Ребац)

Ова едиција препознатљива је не само по одличном литерарном избору за децу и омладину, већ и по богатим и занимљивим илустрацијама унутар текста које су развијале дечију машту. Илустрације на корицама су богато колорисане, нацртане у реалистичком маниру, врло успело.

Дечји класици 1939: Гримове бајке са 39 слика у тексту Јакоб Грим, (Зорка Караџић), **Књига бајки са 39 слика** Лудвиг Бехштајн (Исидора Секулић), **Приче из хиљаду у једне ноћи са 37 слика** Паул Бендорф (Јован Максимовић), **Били, ђаволи деран са пет слика** Штраус Фриц, **Мали лорд са 30 слика у тексту** Бернет Френсис Хочсон, **Хауфове бајке са 39 слика у тексту** Вилхелм Хауф (Милан Вујаклија), **Сигмунд јаки: једна робинзонада са 37 слика у тексту** Иван Димитријевић, **Последњи дани Помпеја** Литон Булевар, **Едмон Дорн**, **Оливер Твист** Чарлс Дикенс,

Ова едиција доносила је превасходно класично, богато илустровано штиво за децу. Књиге су имале тврду повез, просечно око 160 страница, стилизованог и сведеног изгледа. Насловне корице красе две зелене гране које се укрштају и чине круг у чијем средишту је наслов. У горњем делу истом бојом штампан је наслов едиције, а при дну стоји, као и увек, потпис издавачке куће. С обзиром на одличан квалитет штампе, ове књиге се и данас могу наћи у одличном стању.

Ружичасте књиге за младеж 1927.

Ове невелике књижице рустичног изгледа у бледоружичастој боји имале су једноставне али интересантне илустрације уоквирене овалном орнаменталном траком у чијем средишту стоји наслов. Биле су то јефтина и популарна издања (једно је стајало свега два динара) која су упркос не тако квалитетној штампи, својим садржајем и шармантним изгледом привлачиле оне којима су биле и намењене – децу и омладину:

У западној Африци **Илић Драгослав**, **Снага малих** Иван Димитријевић, **Од лончара до славног човека** Морис Фарне, **Мали добри патуљци**, **Од лончара до славног човека** Морис Фарне, **У земљи папагаја**, **Тајанствени доживљај Валтера Тафа**, **Град са сто пагода** Морис Фарнеј, **Чаробни лонац**, Морис Фарне (Д.Симоновић), **Ваљано дете** Морис Фарне (Илић Драгослав), **Године 1950** А.Лорбер, Х.Пелије, **Чаробни лонац**, **Мали рудар** М.Павковић, **Мали писац**, **У преријама Канаде**, **Путовање у сну** Драгутин Симоновић, **Мали тркачки првак** А.Ланел, Х.Ленел, (Д.Симоновић), **На обалама Ганга** Шарл Гијон (Д.Симоновић), **Чудновати доживљају славнога Полишинела** (И.Димитријевић), **Доживљаји једне корњаче: како их је испричала сама** (Д.Симоновић), **Покраћени лопови Самоа**

Рене, Успомене једног вука Доре Луј, Добра освета Светислав К. Поповић, Мишелна Андре Терије (Јован Максимовић), Лептир и пламен Жан Ритшен (Јован Д. Максимовић), Мали мађионичар, Лук Мегре, Два мала насељеника Анри Пелије, Мишел Сервантес, Морис Фарне.

Недатирана издања (романи, кратка проза)

Сребрни багдахин *Лота Вега*, **Весели дани љубави** *М. Корај*, **Шпанска леџа** *Роберт Арден*, **Крвави роман: авантуристички роман с Далеког истока** *Борни Х. Мелвин*, **Ирена Јохана Сибелиус**, **Црни гусар** *пустоловни роман, Е.Салгари*, **Приповетке** *Пол Бурже, Ги де Мопасн, Жил Леметр (Јован Максимовић), Владимир Васић (Милан Кашанин), Краљевић и просјак Марк Твен (око 1935).*

Недатирана издања без навода аутора

Уземљи дијаманата, **Афричке приче**, **Кавкаски ђаци**, **Дечко с острва Таити**, **Приче моје тетке**, **Бајке из давнина**, **Доживљаји мајмуна Кити**, **Лија Мудролија са 38 слика у тексту**, **Луди кројач**, **Доживљаји једног морског рака: прича о животу под морем**, **Бајке с мора**, **„Анђео“ против гангстера** *[дезидерат].*

Од самог оснивања Народна Просвета је велику пажњу посвећивала одгоју доброг читалачког укуса најмлађих. То се уочава не само у избору дечије литературе већ и у одличним преводима и занимљивим графичким решењима, без обзира да ли се радило о квалитетнијој или јефтинијој штампи. У том брижљивом неговању дечијег духа препознајемо испуњење прве васпитне и моралне обавезе која је дужност како појединца, тако и друштва коју је Народна Просвета с ревношћу обавила. Управо ће највећи број књига из ове едиције Народна Просвета поклањати у хуманитарне сврхе.

Остала издања (књиге различите тематике)

Четири бојне војводе [Радомир Путник, Степа Степановић, Живојин Мишић, Петар Бојовић] *Рајко Ст. Мухић* 1924.

Речника свију места Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца 1925.³⁴²

³⁴² Поводом издања, **Речника свију места Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца** 1925. Народна Просвета обратила се Министарству просвете са кратком молбом:

МИНИСТАРСТВУ ПРОСВЕТЕ

У току јануара 1925 године ово ће предузеће разаслати свима претплатницима своје издање „Речник Места Краљевине С.Х.С.“, а по цени од 240. динара по комаду. Надлештва и лица која се до краја децембра не буду јавила да желе да се и за њих оштампа ова књига, плаћаће ову књигу много више.

Тога ради част нам је овом представком умолити Министарство, да се заинтересује за ову тако потребну књигу, и

- 1/. претплати за себе потребан број књига, а
- 2/. једним расписом препоручи подручним установама куповање ове књиге.

Подаци за књигу скупљени су преко Мин. Унутр. Дела. Први део обухвата административну поделу земље на области, срезове, општине и места са бројем домова, становника и најближом државном поштом. Други део је регистар свију места по строго азбучном реду, а са означањем којој области, срезу и пошти припада дотично место.

Rečnik mesta : abecedni imenik svih mesta u Kraljevini SHS 1927.

Rečnik krajev : abecedni imenik vseh krajev v Kraljevini SHS (statistički pregled)

Borba Jugoslovena za slobodu i jedinstvo *Herman Vendel (Dragiša Lapčević, Milan S.Nedić)* 1925.

Славне задужбине српских царева, краљева и велможа у средњем веку *Драгутин Т.Симоновић*, 1925.

Знаменити људи чехословачког народа *Јован М.Поповић* 1927.

Историја цара Стевана Душана, *мек повез, ћирилица* 1927.

Стара слава и величина – славне задужбине српских царева, краљева и велможа у средњем веку I *Албум илустрован сликама средњовековних српских манастира око 1930. меки повез. ћирилица.*

Русија и свет *А. Деникин* 1936.

Антологија народних песама са прегледом народне књижевности, [монографија] *Светозар Матић [б.г]*

Приповетке *Косара Цветковић* 1939.

Димитрије Давидовић *Светислав Шумаревић [б.г]*

Старо и ново пчеларство у нашој домовини *Јован П. Јовановић [б.г]*

Сановник израђен по египатским, арапским, калдејским, грчим, персијским и циганским изворима и двадесетогодишњим белешкама у њујоршким болницама: помоћна књига свима који би желели да протумаче своје снове. [б.г]

Научне студије:

Велика комплетна сексуална библиотека у 14 књига: „Сексуална библиотека упознаје читаоца са свима сексуалним проблемима и на лак и убедљив начин расветљава многа питања сексуалног живота и човека. Неопходно је потребна сваком човеку и свакој жени.“³⁴³

Сексуални живот нашег доба *Иван Блох [књига I – VII]* ; **Есеји о љубави и браку** *Елен Кеј [књига I III]* ; **Онанија** *Др. Херман Роледер [књига I III]* ; **О животу врсте** *Артур Шпенгхауер*

Научно-културна издања др Александра Ђ. Костића, професора Универзитета на следећи начин су презентована у *Каталогу бр.1* :

Књига прва: *Полни живот човека: Твоја психоанализе Сигмунд Фројд, доказао је колико сексуалност има огромног значаја на целокупан живот човека и на напредак културе. То сваки образован човек треба данас да зна.*

Сматрајући да је сасвим изlišно да подвлачимо неопходност и важност ове књиге, очекујемо да ће министарство изаћи у сусрет нашој молби.

(Руком дописано) : Књига се плаћа тек кад се достави. Новац се не тражи унапред.

С одличним поштовањем

Уредник,

Драган Вељковић

(својеручни потпис)

Шеф Рачуноводства

Мин.Унутр.Дела

³⁴³ *Каталог бр. 1* Народне Просвете.

Књига друга: О браку

Девиза здравог брака мора да буде: „Кроз личну срећу за добро човечанства“. Велика несрећа лежи у томе што многи људи не посматрају брак као проблем, него једино као решење. Друштво је установило брак за своје добро и из бриге за својим благостањем. Стога оно не сме допустити да брак остане једино у сфери личних интереса и тежњи. Смешно је непрестано узвикивати да је брак друштвени проблем, а при томе његову судбину остављати једино у рукама појединаца. Многи брак је у ствари насиље које појединци чине према садашњем и будућем друштву и он ће то увек остати, ако друштво у питању брачне заједнице не узме други став. Не треба очекивати да ће закони и наредбе подићи вредност брака: брак је оно што јесте само кроз људе који у њему живе. Једино људи, здрави телесно, душевно и морално, могу да доведу до оздрављења брака, а кроз њега и до оздрављења друштва. **А.Костић**

Енциклопедије:

Велики народни здравствени учитељ (лекар у кући) у 1 књизи: *Александар Ђ. Костић*

Велика медицинска енциклопедија за народ: народни здравствени учитељ св.1 [б.г]

Александар Ђ.Костић

Велика медицинска енциклопедија за народ: народни здравствени учитељ св. 2 [б.г]

Александар Ђ.Костић

Уџбеници и помоћна наставна средства

Народна Просвета штампала је велики број уџбеника, граматика, атласа, читанки и других издања намењених активном школском учењу. То је, разуме се, било од велике важности за образовање и просвету, а из списка који наводимо као илустративан пример, можемо се и уверити да је као и књигама и садржају уџбеника посвећена велика пажња.

Сачуван је:

Каталог књига, списак уџбеника за основне, грађанске и средње школе, за школску: 1935-36 годину, одобрених и препоручених од Главног Просветног Савета и Господина Министра Просвете : генерално заступство Издавачког предузећа Народна Просвета и **Каталог књига за 1936-37.**

Интересантан је уџбеник:

Краљевина Југославија, наше суседне, словенске и друге културне земље: за VIII разред срењих школа : са 80 карата, скица и фотографија у тексту као и **Атлас Краљевине Југославије** као бесплатан додатак **Земљопису Краљевине Југославије 1934.** *Аутори: Константин Цвејић, Ђорђе Обреновић* [картографска грађа].

Од других књига, споменућемо:

Буквар за први разред основних школа у Краљевини Југославији, 1935. *Благоја Стефановића*, потом **Зборник: Jugoslavische Dichter** *Николе Мирковића* и **Антологију новије југословенске лирике за средње и стручне школе** *аутор: Андра Жежљ* 1932.

Сачуван је и

Ценовник инвентарне продаје Издавачког предузећа Народна Просвета (отплатно одељење) : [инвентарна продаја је важила од 15 јуна до 15 августа 1935.]

Као пример списка уџбеника које је штампала Народна Просвета, навешћемо списак за 1940/41 школску годину; сачуван је списак и за 1936/37.

Списак уџбеника за гимназије, реалке и стручне школе за 1940/41 школску годину:

Издања „НАРОДНЕ ПРОСВЕТЕ“ издавачког предузећа БЕОГРАД, Обилићев венац број 5

Адреса за телеграме „НАРПРОС“ – Београд – Тел.22-236. 22.351 – Рачун код Поштанске штедионице у Београду бр. 52.268. – Поштански фах 405

САДРЖАЈ:

- 1) Уџбеници за гимназије, реалке и стручне школе, штампани ћирилицом
- 2) Уџбеници за гимназије, реалке и стручне школе, штампани латиницом
- 3) Уџбеници за гимназије, реалке и стручне школе, штампани на словеначком језику
- 4) Помоћни уџбеници

Списак уџбеника

за гимназије, реалке и стручне школе
који су препоручени од Главног просветног савета
и одобрени од господина Министра просвете
за 1940/41 школску годину:

Уџбеници штампани ћирилицом

За I разред

ГРАМАТИКА српскохрватског језика – Миодраг С. Лалевић, професор IX мушке гимназије у Београду

(Одобр. одл. Мин. прос. IV бр. 9574 од 11~ VIII~ 1939) – 20. Дин.

АРИТМЕТИКА – Свет. Михаиловић, професор III мушке гимназије у Београду и **Михаило Симић**, директор гимназије у Срем. Митровици

(Одобр. одл. Мин. прос. IV бр. 8415 од 13~ VIII~ 1940) – 25. Дин.

ЂАЧКИ ХЕРБАР богато илустрован са сликама у природним бојама, подељен на фамилије биљака, великог формата, у нарочито опремљеним тврдим корицама – **Бран. Калинић** и **Бран. Ђорђевић**, професори II мушке гимназије у Београду.

(Одобр. одл. Мин. прос. IV бр. 22483/38 од 20~ I~ 1939) – 40. Дин.

За II разред

ГРАМАТИКА српскохрватског језика – Миодраг С. Лалевић, професор IX мушке гимназије у Београду.

(Одобр. одл. Мин. прос. IV бр. 3150 од 18~ III~ 1938 г.) – 25. Дин.

АРИТМЕТИКА – Свет. Михаиловић, професор III мушке гимназије у Београду и **Михаило Симић**, директор гимназије у Срем. Митровици

(Одобр. одл. Мин. прос. IV бр. 5442 од 20~ IV~ 1938) – 20. Дин.

ИСТОРИЈА СТАРОГ ВЕКА – Ђорђе Лазаревић, инспектор Мин. прос. у Београду.

(Одобр. одл. Мин. прос. IV бр. 6199 од 12~ VII~ 40) – 30. Дин.

ИСТОРИЈА СТАРОГ ВЕКА – Др. Васиљ Поповић, професор Универзитета у Београду.

(Одобр. одл. Мин. прос. IV бр. 3158 од 26~ III~ 38) – 30. Дин.

ЂАЧКИ ХЕРБАР богато илустрован са сликама у природним бојама, подељен на фамилије биљака, великог формата, у нарочито опремљеним тврдим корицама – **Бран. Калинић** и **Бран. Ђорђевић**, професори II мушке гимназије у Београду.

(Одобр. одл. Мин. прос. IV бр. 22483/38 од 20~ I~ 1939) – 40. Дин.

За III разред

ГРАМАТИКА српскохрватског језика – Миодраг С. Лалевић, професор IX мушке гимназије у Београду.

(Одобр. одл. Мин. прос. IV бр. 3150 од 18~ III~ 1938 г.) – 25. Дин.

НЕМАЧКА ЧИТАНКА СА ГРАМАТИКОМ – Радосав Меденица, професор IX мушке гимназије у Београду.

(Одобр. одл. Мин. прос. IV бр. 4698 од 10~ VI~ 1940) – 25. Дин.

ФИЗИКА – Бранко Ђурић, професор гимназије у Вршцу.

(Одобр. одл. Мин. прос. IV бр. 5560 од 21~ VI ~1940) – 20. Дин.

АРИТМЕТИКА И АЛГЕБРА - Свет. Михаиловић, професор III мушке гимназије у Београду и Михаило Симић, директор гимназије у Срем. Митровици

(Одобр. одл. Мин. прос. IV бр. 9134 од 22 ~ VI ~1938) – 25. Дин.

ИСТОРИЈА ЈУГОСЛОВЕНА I ДЕО Ђорђе Лазаревић, инспектор Мин. прос. у Београду.

(Одобр. одл. Мин. прос. IV бр. 3693 од 26 ~IV ~1939) – 30. Дин.

НАРОДНА ИСТОРИЈА СРЕДЊЕГ ВЕКА (Југословенска и општа) - Др. Васиљ Поповић, професор Универзитета у Београду.

(Одобр. одл. Мин. прос. IV бр. 14013 од 24 ~VIII ~1938) – 30. Дин.

ХИГИЈЕНА за III разред средњих школа – Др. Симо Милошевић, професор Универзитета.

(Одобр. одл. Мин. прос. Снбр. 44499 од 30 ~XI ~1937) – 20. Дин.

За IV разред

ГРАМАТИКА српскохрватског језика – Миодраг С. Лалевић, професор IX мушке гимназије у Београду.

(Одобр. одл. Мин. прос. IV бр. 9574 од 11 ~VIII~1939) – 30. Дин.

АНТОЛОГИЈА народних песама са прегледом народне књижевности – Светозар Матић, проф. и помоћник управника Народне библиотеке у Београду.

(Одобр. одл. Мин. прос. IV бр. 1893 од 28~ II ~1938) – 30. Дин.

АЛГЕБРА - Свет. Михаиловић, професор III мушке гимназије у Београду и Михаило Симић, директор гимназије у Срем. Митровици

(Одобр. одл. Мин. прос. IV бр. 10868 од 11~ VIII ~1939) – 25. Дин.

ИСТОРИЈА ЈУГОСЛОВЕНА II ДЕО Ђорђе Лазаревић, инспектор Мин. прос. у Београду.

(Одобр. одл. Мин. прос. IV бр. 3693 од 26 ~IV~1939)

НАРОДНА ИСТОРИЈА НОВОГ ВЕКА (Југословенска и општа) - Др. Васиљ Поповић, професор Универзитета у Београду.

(Одобр. одл. Мин. прос. IV бр. 14013 од 24~ VIII ~1938) – 35. Дин.

ИСТОРИЈА ЈУГОСЛОВЕНА за виши и нижи течајни испит средњих и стручних школа - Др. Васиљ Поповић, професор Универзитета у Београду. – 25. Дин.

НЕМАЧКА ЧИТАНКА СА ГРАМАТИКОМ – Радосав Меденица, професор IX мушке гимназије у Београду.

(Одобр. одл. Мин. прос. IV бр. 4698 од 10 ~VI ~1940) – 25. Дин.

ФИЗИКА – Бранко Ђурић, професор гимназије у Вршцу.

(Одобр. одл. Мин. прос. IV бр. прос. Снбр 27902 од 12 VIII 37) – 20. Дин.

ХИГИЈЕНА за IV разред средњих школа – Др. Симо Милошевић, професор Универзитета.

(Одобр. одл. Мин. прос. Снбр. 44499 од 30 ~XI ~1937) – 25. Дин.

За V разред

АНТОЛОГИЈА народних песама са прегледом народне књижевности – Светозар Матић, проф. и помоћник управника Народне библиотеке у Београду.

(Одобр. одл. Мин. прос. IV бр. 1893 од 28~ II ~1938) – 30. Дин.

ИСТОРИЈА СТАРОГ ВЕКА – Др. Васиљ Поповић, професор Универзитета у Београду.

(Одобр. одл. Мин. прос. IV бр. 3158 од 26~ III ~38) – 35. Дин.

ЛАТИНСКА ЧИТАНКА - Илија Маричић, професор у Београду.

(Одобр. одл. Мин. прос. IV бр. 6069 од 12~ VII~ 40) – 30. Дин.

НЕМАЧКА ЧИТАНКА СА ГРАМАТИКОМ – Радосав Меденица, професор IX мушке гимназије у Београду.

(Одобр. одл. Мин. прос. Снбр. 20425 од 6 ~VII ~37) – 25. Дин.

АЛГЕБРА - Свет. Михаиловић, професор III мушке гимназије у Београду и Михаило Симић, директор гимназије у Срем. Митровици

(Одобр. одл. Мин. прос. IV бр. 8415 од 13~VIII~1940) – 30. Дин.

ЂАЧКИ ХЕРБАР богато илустрован са сликама у природним бојама, подељен на фамилије биљака, великог формата, у нарочито опремљеним тврдим корицама – Бран. Калинић и Бран. Ђорђевић, професори II мушке гимназије у Београду.

(Одобр. одл. Мин. прос. IV бр. 22483/38 од 20~ I ~1939) – 40. Дин.

За VI разред

АНТОЛОГИЈА народних песама са прегледом народне књижевности – Светозар Матић, проф. и помоћник управника Народне библиотеке у Београду.

(Одобр. одл. Мин. прос. IV бр. 1893 од 28~II ~1938) – 30. Дин.

ЛАТИНСКА ЧИТАНКА - Илија Маричић, професор у Београду.

(Одобр. одл. Мин. прос. IV бр. 6069 од 12~VII~40) – 35. Дин.

НЕМАЧКА ЧИТАНКА СА ГРАМАТИКОМ – Радосав Меденица, професор IX мушке гимназије у Београду.

(Одобр. одл. Мин. прос. Снбр. 20425 од 6~VII~37) – 25. Дин.

LEKTÜRE für die VI Klasse

(Домаћа лектира за VI разред) – 15. Дин.

АЛГЕБРА за VI разред средњих школа - Свет. Михаиловић, професор III мушке гимназије у Београду и **Михаило Симић**, директор гимназије у Срем. Митровици

(Одобр. одл. Мин. прос. IV бр. 9143 од 30~VI~38) – 30. Дин.

ИСТОРИЈА СРЕДЊЕГ ВЕКА – Др. Васиљ Поповић, професор Универзитета у Београду.

(Одобр. одл. Мин. прос. IV бр. 3157 од 22~III~38) – 40. Дин.

ХИГИЈЕНА за VI разред средњих школа – Др. Симо Милошевић, професор Универзитета.

(Одобр. одл. Мин. прос. IV бр. 7037 од 17~VI~1939) – 25. Дин.

За VII разред

АНТОЛОГИЈА народних песама са прегледом народне књижевности – Светозар Матић, проф. и помоћник управника Народне библиотеке у Београду.

(Одобр. одл. Мин. прос. IV бр. 1893 од 28~II~1938) – 30. Дин.

ЛАТИНСКА ЧИТАНКА - Илија Маричић, професор у Београду.

(Одобр. одл. Мин. прос. IV бр. 6069 од 12~VII~40) – 40. Дин.

НЕМАЧКА ЧИТАНКА СА ГРАМАТИКОМ – Радосав Меденица, професор IX мушке гимназије у Београду.

(Одобр. одл. Мин. прос. Снбр. 20425 од 6~VII~37) – 25. Дин.

LEKTÜRE für die VII Klasse

(Домаћа лектира за VII разред) – 15. Дин.

АЛГЕБРА за VII разред средњих школа - Свет. Михаиловић, професор III мушке гимназије у Београду и **Михаило Симић**, директор гимназије у Срем. Митровици

(Одобр. одл. Мин. прос. IV бр. 9919 од 5~VIII~1939) – 30. Дин.

ИСТОРИЈА НОВОГ ВЕКА I ДЕО (1492-1815) Др. Васиљ Поповић, професор Универзитета у Београду.

(Одобр. одл. Мин. прос. IV бр. 17091 од 21~XII~1939) – 45. Дин.

За VIII разред

АНТОЛОГИЈА народних песама са прегледом народне књижевности – Светозар Матић, проф. и помоћник управника Народне библиотеке у Београду.

(Одобр. одл. Мин. прос. IV бр. 1893 од 28~II~1938) – 30. Дин.

ЛАТИНСКА ЧИТАНКА - Илија Маричић, професор у Београду.

(Одобр. одл. Мин. прос. IV бр. 6069 од 12~VII~40) – 40. Дин.

НЕМАЧКА ЧИТАНКА СА ГРАМАТИКОМ – Радосав Меденица, професор IX мушке гимназије у Београду.

(Одобр. одл. Мин. прос. Снбр. 20425 од 6~VII~37) – 25. Дин.

LEKTÜRE für die VIII Klasse

(Домаћа лектира за VIII разред) – 15. Дин.

ИСТОРИЈА НОВОГ ВЕКА II ДЕО (1815-1940) - Др. Васиљ Поповић, професор Универзитета у Београду.

(Одобр. одл. Мин. прос. IV бр. 4721 од 7~VI~40) – 40. Дин.

ИЗВОД ИЗ ОПШТЕ ИСТОРИЈЕ (старог, средњег и новог века до 1815) за матуранте - Др. Васиљ Поповић, професор Универзитета у Београду. – 30. Дин.

Udžbenici štampani latinicom

HISTORIJA STAROG VEKA за II razred **Dr. Vasilj Popović** profesor **Univerziteta u Beogradu.**

(Odobr. odl. Min. pros. IV br. 3158 od 26~III~38) – 30. Din

NARODNA HISTORIJA SREDNJEG VEKA (Jugoslovenska i opšta) за III razred **Dr. Vasilj Popović** profesor **Univerziteta u Beogradu.**

(Odobr. odl. Min. pros. IV br. 1403 od 24~VIII~1938) – 30. Din

NARODNA HISTORIJA NOVOG VEKA (Jugoslovenska i opšta) za IV razred **Dr. Vasilj Popović** profesor Univerziteta u Beogradu.

(Odobr. odl. Min. pros. IV br. 14013 od 24~VIII ~1938) – 35. *Din.*

HISTORIJA STAROG VEKA za II razred **Đorđe Lazarević**, inspektor Min. prosvete u Beogradu.

(Odobr. odl. Min. pros. IV br. 6199 od 12 ~VII ~40) – 30. *Din.*

HISTORIJA JUGOSLOVENA I deo za III razred **Đorđe Lazarević**, inspektor Min. prosvete u Beogradu.

(Odobr. odl. Min. pros. IV br. 3693 od 26 ~IV~ 1939) – 30. *Din.*

HISTORIJA JUGOSLOVENA II deo za IV razred **Đorđe Lazarević**, inspektor Min. prosvete u Beogradu.

(Odobr. odl. Min. pros. IV br. 3693 od 26 ~IV~ 1939) – 35. *Din.*

NEMAČKA ČITANKA sa gramatikom –Radosav Medenica, profesor IX muške gimnazije u Beogradu, za III razred.

(Odobr. odl. Min. pros. IV br. 4698 od 10~VI~40) – 25. *Din.*

NEMAČKA ČITANKA sa gramatikom –Radosav Medenica, profesor IX muške gimnazije u Beogradu, za IV razred.

(Odobr. odl. Min. pros. IV br. 4698 od 10 ~VI~ 40) – 25. *Din.*

NEMAČKA ČITANKA sa gramatikom –Radosav Medenica, profesor IX muške gimnazije u Beogradu, za V razred.

(Odobr. odl. Min. pros. Snbr. 20425 od 6 ~VII ~37) – 25. *Din.*

NEMAČKA ČITANKA sa gramatikom –Radosav Medenica, profesor IX muške gimnazije u Beogradu, za VI razred.

(Odobr. odl. Min. pros. Snbr. 20425 od 6 ~VII ~37) – 25. *Din.*

NEMAČKA ČITANKA sa gramatikom –Radosav Medenica, profesor IX muške gimnazije u Beogradu, za VII razred.

(Odobr. odl. Min. pros. Snbr. 20425 od 6 ~VII ~37) – 25. *Din.*

NEMAČKA ČITANKA sa gramatikom –Radosav Medenica, profesor IX muške gimnazije u Beogradu, za VIII razred.

(Odobr. odl. Min. pros. Snbr. 20425 od 6 ~VII ~37) – 25. *Din.*

LEKTÜRE für die VI Klasse

(Domaća lektira za VI razred) – 15. *Din.*

LEKTÜRE für die VII Klasse

(Domaća lektira za VII razred) – 15. *Din.*

LEKTÜRE für die VIII Klasse

(Domaća lektira za VIII razred) – 15. *Din.*

LATINSKA ČITANKA za V raz. – Ilija Maričić, profesor u Beogradu

(Odobr. odl. Min. pros. IV br. 6069 od 12 ~VII ~40) – 30. *Din.*

LATINSKA ČITANKA za VI raz. – Ilija Maričić, profesor u Beogradu

(Odobr. odl. Min. pros. IV br. 6051 od 12 ~VII~40) – 35. *Din.*

LATINSKA ČITANKA za VII raz. – Ilija Maričić, profesor u Beogradu

(Odobr. odl. Min. pros. IV br. 6069 od 12~ VII ~40) – 40. *Din.*

LATINSKA ČITANKA za VIII raz. – Ilija Maričić, profesor u Beogradu

(Odobr. odl. Min. pros. IV br. 6069 od 12 ~VII ~40) – 40. *Din.*

ANTOLOGIJA narodnih pesama sa pregledom narodne književnosti – Svetozar Matić prof. i pomoćnik upravnika Narodne biblioteke u Beogradu.

(Odobr. odl. Min. pros. IV br. 1893 od 28~ II ~1938) – 30. *Din.*

ĐAČKI HERBAR bogato ilustrovan sa slikama u prirodnim bojama, podeljen na familije biljaka, velikog formata, u naročito opremljenim tvrdim koricama – **Bran. Kalinić** i **Bran. Đorđević**, profesori II muške gimnazije u Beogradu.

(Odobr. odl. Min. pros. IV br. 22483/38 od 20~ I~ 1939) – 40. *Din.*

Udžbenici štampani na slovenačkom jeziku

ZGODOVINA STAREGA VEKA za II razred gimnazij - **Dr. Vasilj Popović** profesor Univerziteta v Beogradu.

(Odobr. odl. Min. pros. IV br. 3158 od 26 ~III ~1938) – 30. *Din.*

ZGODOVINA SREDNJEGA VEKA (jugoslovanska in splošna) za III razred realnih in klasičnih gimnazij in realk - **Dr. Vasilj Popović** profesor Univerziteta v Beogradu.

(Odobr. odl. Min. pros. IV br. 1403 od 24~VIII~38) – 30. *Din.*

ZGODOVINA SREDNJEGA VEKA (jugoslovanska in splošna) za IV razred realnih in klasičnih gimnazij in realk - **Dr. Vasilj Popović** profesor Univerziteta v Beogradu.

(Odobr. odl. Min. pros. IV br. 1403 od 24~VIII~38) – 35. *Din.*

ZGODOVINA JUGOSLOVANOV I knjiga za III razred gimnazij (za srednje in strokovne šole) – **Đorđe Lazarević**, inspektor Min. prosvete v Beogradu.

(Odobr. odl. Min. pros. IV br. 3693 od 26~ IV~ 1939) – 30. *Din.*

ZGODOVINA JUGOSLOVANOV II knjiga za IV razred gimnazij (za srednje in strokovne šole) – **Đorđe Lazarević**, inspektor Min. prosvete v Beogradu.

(Odobr. odl. Min. pros. IV br. 3693 od 26 ~IV~1939) – 30. *Din.*

NEMŠKA ČITANKA za III razred srednjih šol – **Radosav Medenica**, profesor IX moške gimnazije v Beogradu, za slovenske šole priredil
Ciril Arko, profesor III realne gimnazije v Ljubljani.
(Odobr. odl. Min. pros. IV br. 4698 od 10~VI~40) – 25. *Din*

ПОМОЋНИ УЏБЕНИЦИ

ИСТОРИЈА ЈУГОСЛОВЕНА за виши и нижи течајни испит средњих и стручних школа – **Др Васиљ Поповић**, професор
Универзитета у Београду. – 25. *Дин.*

ИЗВОД ИЗ ОПШТЕ ИСТОРИЈЕ (старог, средњег и новог века до 1815) за матуранте – **Др Васиљ Поповић**, професор
Универзитета у Београду. – 30. *Дин.*

LEKTÜRE für die VI. Klasse

(Домаћа лектира за VI разред) – 15. *Дин.*

LEKTÜRE für die VII. Klasse

(Домаћа лектира VII разред) – 15. *Дин.*

LEKTÜRE für die VIII. Klasse

(Домаћа лектира за VIII разред) – 15. *Дин.*

5. Периодика *Народне Просвете*

По доласку руске емиграције у Србију, многи новинари, публицисти, научни и културни посленици успостављали су везе са српском штампом, нарочито у већим градовима. Овај вид сарадње био је на обострану корист, те су тако многи руски публицисти своје запослење нашли у српској штампи, радећи у њој као новинари, цртачи-илустратори, карикатуристи или дописници. А.Ксјуњин и А.Еропкин били су запослени у *Политици*, Василије Глуздовски и Евгеније Мејснер у *Времени*, Евгеније Захаров у *Правди*. Као цртачи-илустратори и карикатуристи у *Политици* стално запослење су имали Владимир Жедрински, Јуриј (Ђорђе) Лобачов, Николај Тишченко, а Евгеније Андрић био је запослен у *Времени*.

Изнимну креативност и оригиналност руски емигранти остварили су сатиричним часописом *Бух!!! (Бум!)* који је у Београду излазио од јануара 1930. до јануара 1936. а имао је своја представништва у другим европским земљама – од 1933. излазио је и у Паризу, а интересантно је да је од 13. броја часопис имао и наднаслов на француском језику *Bouk – revue satirique russe*, тако да је париско издање, које је почело да излази од тог броја своје крштење имало у Београду.

Садржаји *Буха*, без двојбе, оригинална су сатирична (при)казивања и књижевно стваралаштво оденуто у рухо публицистике. Издавач листа био је Борис Казимирович Ганусовски, који је уз Николаја Февра био и његов уредник, а истакнути сарадник био је Георгиј (Ђока, Жорж) Савуљкин. Визуелни идентитет листа обликовали су поменути Владимир Жедрински³⁴⁴ и Николај Тишченко³⁴⁵ који су истовремено били активни сарадници српског

³⁴⁴ Владимир Иванович Жедрински рођен је 1899. и потиче из угледне московске породице. Интересантни су неки подаци из породичне историје: његовој прабаки по очевој линији – Софији Ивановној Субуровој – удварао се Михаил Јурјевич Лермонтов, посветивши јој неколико стихова, међу којима је и песма *Генију*. Под руководством прадеде Дмитрија Николајевича Клушина започео је своју каријеру велики руски писац Н.С.Лесков. Жедрински се 1917. уписао на Одељење архитектуре Царске уметничке академије у Петрограду, а већ 1918. са породицом одлази у Кијев, где уписује уметничку школу Г.И.Нарбута. У Београд су емигрирали 1920. и Жедрински се запошљава као сликар-декоратер у београдском Народном позоришту. Са великим ентузијазмом цртао је скице, графичке портрете, карикатуре, жанровске слике у оловци. Тридесетих је цртао неколико стрипова, међу којима се нарочито издваја стрип нацртан према Пушкиновој поеми *Руслан и Лјудмила*. 1951. напушта Југославију, а његово стваралаштво у послератном периоду је изузетно богато. Умро је у Паризу и сахрањен на гробљу Сент-Женевјев де Буа. Ирина Антанасијевић и Ранка Рађеновић, *Руски стрип Краљевине Југославије* (Београд: Друштво за очување наслеђа руске емиграције Архив Алтера, 2018), 228.

³⁴⁵ Николај Иванович Тишченко (псеудоним Тэн, Тен, Тен) рођен је 1906. у Новогеоргијевску, Руска империја, и 1920. у саставу Кримског кадетског корпуса евакуисан у Краљевину СХС. Након школовања у Државној уметничкој школи, Филозофском и Техничком факултету Београдског универзитета, Николај Тишченко постаје карикатуриста руског *Буха* и *Ошишаног језика* (1935–1941), а временом је постао његов водећи карикатуриста. За време Другог светског рата отишао је из Београда и живео је у Берлину, а почетком педесетих година преселио се у Бразил, где се такође бавио карикатуром и сарађивао с водећим листовима. Умро је почетком деведесетих у малом граду Салвадор-Баија где је и сахрањен. Ирина Антанасијевић и Ранка Рађеновић, *Руски стрип Краљевине Југославије* (Београд: Друштво за очување наслеђа руске емиграције Архив Алтера, 2018), 208.

сатиричног листа *Ошишани јез.* Значај *Бух* тешко је преценити с обзиром доминантну бриткост и оштроумност његове критике, у којој се могла прочитати родбинска блискост са луцидном лабораторијом језика Гогоља. Ово гласило које је „одсликавало догађаје наших дана“³⁴⁶ било је *жалац мудре змије*, реакција на баналност и затуцаност, резонанца друштва и њен сатирични призор – као што је то у једном свом аспекту било и стваралаштво Гогоља.³⁴⁷

(...) *Бух* нема ниједан чланак у коме се супротстављају живот руског емигранта и живот месних житеља (што је била честа тема других сатиричара у другим европским земљама). Штавише, руски сатиричари не само што су активно користили српску лексику, већ и на страницама руског сатиричког часописа штампају приче и фељтоне југословенских аутора. Особито је за нас занимљив серија прича В.Брандима: *Серб о руских* (в.№ 4) и *Како су Руси освојили Београд – Как рускије окупирали Белград* (№ 21), у којима је присуство Руса описано као најезда али позитивно – и без обзира што је реч о сатиричком часопису Руси се описују, мало и иронично али с љубављу – а Југославија се назива *Краљевством Срба, Хрвата, Словенаца и Руских избеглица*:

Шта су нам дали Руси? Руски балет, руску салату, руску балалајку, руске табакере од платине, руску аристократију, руске иконе и обичај да се женама љубе руке.

Шта су Руси од нас узели? Ракију, да умеју лепо опсовати, грађанску службу с некаквом платицом, а они који су оженили наше девојке – још и мираз“ (в.№ 4)³⁴⁸

Говорећи о руској емиграцији, поменули смо да су њен корпус највећма чинили образовани људи који су знатно допринели просперитету српске културе и науке у целини: готово да нема области у којој њихов траг није знатан, а њиховим доласком утемељени су београдски балет, опера и позоришна сценографија. Истоветан оригинални импулс млади, врхунски образовани руски интелектуалци, дали су и у сазревању нових форми које ће – попут стрипа,³⁴⁹

³⁴⁶ *Бух!!!* № 1-5. јула 1931.

³⁴⁷ Како је Гогољ „ошинуо по класама“, сатирично је ошинуо и *Бух!!!* Истина, након извођења *Ревизора* 1936. Гогољ је говорио да је смехом ваљало пажљивије баратати. Начелник корпуса такозване Руске армије у Југославији 1932. наредио је да се потпоручник Герасимов и јункер Ганусовски бришу из састава својих војних јединица и да се обојици забрани улазак у Руски официрски дом у Београду јер су у *Буху* извргавали руглу руске генерале. На опште изненађење, редакција листа је у наредном броју, (№11, јуни 1932) на насловној страни – иначе резервисаној за карикатуре – изнела ову наредбу у целости. Коментар редакције је да ништа није тако смешно као живот сам, да се на насловној страни – уместо карикатуре, налази наредба једног генерала – уистину смешнија од било чега што би сами сарадници умели да напишу. Али друштвени талог се свети: Ганусовски је преживео страхоте совјетских логора, Февр – према тврдњи Ганусовског отрован у Буенос Ајресу, а Герасимов је након Грађанског рата изгубио живот у логору Дахау. О *Буху* подробније: Ирина Антанасијевић, *Свои и свои чужие: руская емиграция на страницах белградского юмористического журнала Бух у Другой в литературе и культуре*: сборник научных трудов в двух томах. (Москва: Новое литературное обозрение, 2019), 161–179. Такође: Остоја Ђурић, *Руска литература Србија* (Горњи Милановац: Дечје новине, Београд: Српски фонд словенске писмености и словенских култура, 1990), 251–255.

³⁴⁸ Ирина Антанасијевић, *Руская емиграция на Балканах: проблема понимания и вазаимопроникновения культур*, Зборник радова Филозофског факултета Универзитета у Приштини, 2014 XLIV (2): 373–388.

³⁴⁹ На страницама *Политике*, 21. октобра 1934. – само месец дана након што је окончан у САД, преко целе стране изашло је шест каишева [америчког] стрипа Детектив X-9 (*Secret Agent X-9*) Александра Рејмонда и Дејшела Хемета. Његово објављивање представљало је праву сензацију – толику да је било потребно пронаћи нови термин за нови медиј. То је учинио Дуда Тимотијевић, један од уредника *Политике*, који је скратио оригинални назив на енглеском језику – comics strip – и оставио само други део синтагме: *стрип* (трака). Први самосвојан српски стрип *Мика Миш* покренуо је 21. марта 1936. Александар Ј. Ивковић – руски емигрант пореклом из Одесе. Између два рата држао је Издавачко-књижарско предузеће и фотоцинографију *Рус*. Оженио се Српкињом Даринком Ивковић и узео њено презиме, а 1937. са Л.Лустигом основао је предузеће *Universum Press* које се бавило издавањем, изградом и дистрибуцијом стрипа. Под уредничком палицом Милутина С.Игњачевића, *Мика Миш* је за релативно кратко време заузео челну позицију коју је задржао све до 4. априла 1941. – два дана пред почетак бомбардовања Београда, када је и престао да излази. По угледу на издавача Мика Миша и Милутин Игњачевић ће након одвајања од Ивковића

самосвојност и особитост оспољити у подручју поп-културе. „Као наслеђе креативног круга“³⁵⁰ ликовних и драмских уметника, књижевника, филолога, редитеља и других културних радника, стрип је уметнички и пословно потпуно сазрео у међуратном Београду, од кога су управо руски емигранти начинили престоницу европског стрипа – свој папирни Холивуд.³⁵¹

Оно по чему ће периодика, тачније лист *Панорама Народне Просвете* бити посебно упамћена, јесте чињеница да је то први лист у коме је *стрип* заузимао доминантно место.³⁵² *Панорама* је била недељни илустровани лист који је почео да излази у Београду 16. фебруара 1935. и у првом броју на једној страници изашао је стрип *Краљевић Марко први пут у Југославији*.³⁵³ На крају илустроване стране стоји занимљив текст:

Наш легендарни јунак Краљевић Марко, веран обећању у народној песми, да ће се опет једног дана појавити међу нама, устао је из гроба да се мало прошета Југославијом и промедани са разним Мусаму Кесецијама у фраку, клаку и лаку и ево где га сада видимо како се спушта цадом са Авале да обиђе прво престоницу, као што је и ред, а одавде да крене и обиђе сва наша села и градове. Већ на свом првом кораку Марко је наишао на змаја чисте амерканске марке, скочивши, да му скине са рамена главу, а кад тамо главе нигде било није. Затим жедан лако куцну буздованом на пендере механе, ал’ набаса на теревенку асфалт мегданџија, које растури на све четир’ стране, те са зортом и јуначким поштивањем, поздрављен од делија пандура, крену у престоницу белу. – (Наставак у идућем броју).

покренути *Микијево царство*. И Ивковић и Игњачевић пласираће ће стрипове својих сарадника у иностранство, а нарочитог успеха имаће у француским листовима. Готово да нема жанра у коме се српски стрип из тог *златног периода* није опробао: историјски, пустоловни, вестерн, научно-фантастични, мелодрамски, криминалистички. Углавном је реч о реалистичким авантуристичким стриповима у којима су аутори уживали потпуну креативну слободу. Као и књижевна дела, настајаће под будним оком цензуре. Најважнији цртачи тридесетих година у српском стрипу били су: Ђорђе Лобачев, Сергеј Соловјев, Константин Кузњецов, Иван Шеншин, Никола Навојев, Алексије Ранхер, затим Ђука Јанковић, Себастијан Лехнер, Мома Марковић, Маријан Ебнер и Ђорђе Мали. Сви су били изванредно образовани и уносили су свој дух у стрипове. Према: Здравко Зупан, *Златно доба српског стрипа или Стрип у Србији 1935–1941 у Руски стрип Краљевине Југославије*, приредили Ирина Антанасијевић, Ранка Рађеновић (Београд: Друштво за очување наслеђа руске емиграције Архив Алтера, 2018), 32, 36–37, 39.

³⁵⁰ Серијом капиталних пројеката посвећених руском стрипу Краљевине Југославије у којима учествује и Центар за уметност при Удружењу стрипских уметника Србије, у Русију се доноси оно што скоро пун век српска култура, Загранична Русија и европска стрипологија жуде да поруче Москви. Порука се тиче нерастумаченог чуда европске трансмедиајалне продукције и културе – београдске стрипске продукције утемељене 1935–1941, толико обележене руским утицајем. За само пет година бљеснула је културна чињеница која деценијама утиче на стотине хиљада европских читалаца (...) Природан наставак овог стриполошког тока је и прегнуће проф. др Ирине Антанасијевић. Она систематским истраживањем по светским архивама тумачи fine или суштинске детаље биографија, али даје и дуго очекивани поглед руске културе на ова дела, као и филолошку и фолклористичку контекстуализацију. Зоран Стефановић, *У потрази за папирним Холивудом у Руски стрип Краљевине Југославије* ур. Ирина Антанасијевић, Ранка Рађеновић (Београд: Друштво за очување наслеђа руске емиграције Архив Алтера, 2018) 243–244.

³⁵¹ Види: Зоран Стефановић, *У потрази за папирним Холивудом у Руски стрип Краљевине Југославије*, приредили Ирина Антанасијевић, Ранка Рађеновић (Београд: Друштво за очување наслеђа руске емиграције Архив Алтера, 2018), 243.

³⁵² Здравко Зупан, *Златно доба српског стрипа или Стрип у Србији 1935–1941 у Руски стрип Краљевине Југославије*, приредили Ирина Антанасијевић, Ранка Рађеновић (Београд: Друштво за очување наслеђа руске емиграције Архив Алтера, 2018), 34.

³⁵³ *Панорама* 16. фебруар, 1935.

Нешто касније – 23. марта у Панорами је изашла реклама за криминалистичку сторију *Крваво наследство* коју су приредили даровити Ђорђе Лобачев³⁵⁴ и Вадим Кургански³⁵⁵

„П а н о р а м а од овог броја доноси врло занимљив и узбудљив роман из нашег живота по насловом *Крваво наследство*“ текст: В.Цилић, цртежи: Ц.Стрип

„На тај начин, заружени у једном послу Југословен и Американац, пружиће нашој читалачкој публици један изванредан догађај из нашег живота – на један потпуно америкачки начин. Роман почиње и налази свој епизод у Београду, док се радња често преноси и на друге крајеве наше земље [...]³⁵⁶

Први број *Стрипа* појавио се 10. априла 1935. као додатак Панорами и давао се бесплатно. Уредник, а од 40. броја и власник био је Војин М.Ђорђевић. Стрип је излазио до 4. Јуна 1936. и угасио се са 63. бројем.³⁵⁷

Стални садржај Стрипа чинио је Флеш Гордон (Flash Gordon) у коме ће:

„млади и неустрашиви атлета и његова драгана Бел Арден, у њиховом ракет-броду летети изнад стратосфере [...] Језовити догађаји се развијају муњевитом брзином, а темпо догађаја и неочекиваност нових заплета држе нас у сталном узбуђењу и очекивању даље судбине и нових подвига Флаш Гордона.“

Фантастичан роман у сликама (стриповима). Цртежи од А л е к с а Р е ј м о н д а , чувеног америчког цртача романа у стриповима.

³⁵⁴ Јуриј (Ђорђе) Павлович Лобачев (псеудоним Стрип, Ј.Новак, Ж.Пауло Јураску) био је син дипломате, руског конзула, рођен 1909. у Скадру. Револуција је његову породицу затекла у Каиру, након чега крећу неизвесне године емиграције – прво у Дубровнику, а потом у Новом Саду. Убрзо по доласку у Војводину, Јуриј и млађи брат остају без оба родитеља и доспевају у Дом за небринуту децу, одакле беже у Београд где Јуриј похађа Прву руско-српску гимназију. Како би се издржавао за време школовања (након гимназије уписао је Историју уметности на Филозофском факултету), био је принуђен да ради разне послове – да продаје књиге и црта рекламне плакате. Управо му је то помогло да га запазе људи из редакције Политике и предложи му да црта за њих. Тако је Јуриј постао један од првих уметника и историји Политике и први илустратор *Политикиног Забавника*. Популарност Лобачева као сликара довела је до његових бројних ангажмана: сарађивао је са свим специјализованим листовима тадашње Југославије али је радио и као илустратор уџбеника и књига (*Златна књига*). Заједно са Вадимом Курганским ствара први догметражни стрип – поменуто *Крваво наследство*. Протеран је из Југославије 1949. и до 1955. живео је са породицом у Букурешту, након чега се враћа у СССР. Умро је 2002. а данас у Београду његово име носи школа стрипа *Ђорђе Лобачев* и као и једна београдска улица. Аутор је образовног стрипа о *Светом Сави*, стрипа *Барон Минхауези*, према роману Р.Распеа, стрипа *Дубровски* према роману А.С.Пушкина и многих других Ирина Антанасијевић, Ранка Рађеновић, *Руски стрип Краљевине Југославије* (Београд: Друштво за очување наслеђа руске емиграције Архив Алтера, 2018), 74.

³⁵⁵ Вадим Павлович Кургански (псеудоним Владимир Цилић, Владимир Чилић) Рођен је 1909. у Јекатеринодару, у породици Павла Ивановича Курганског – директора и председника Управе Црноморско-кубањске железнице који је после револуције и осамостаљења Кубања био на месту председника кубањске владе, а у емиграцији је био доживотни атаман станице Сидора Белог у Београду. Његова мајка умрла је од пегавог тифуса 1920 на Јалти док му је отац у то време већ био евакуисан. Малолетног Вадима, очевни рођаци одвели су у Јекатеринодар, а затим га послали у Краљевину СХС. Завршио је Прву руско-српску гимназију и Филозофски факултет Београдског универзитета. Био је сценариста два прва српска стрипа, а почетком четрдесетих година радио је као предавач у Кримском кадетском корпусу. Емигрирао је у САД 1951. Ирина Антанасијевић, Ранка Рађеновић, *Руски стрип Краљевине Југославије* (Београд: Друштво за очување наслеђа руске емиграције Архив Алтера, 2018), 89.

³⁵⁶ *Панорама*, 23. март, 1935.

³⁵⁷ Здравко Зупан, *Златно доба српског стрипа или Стрип у Србији 1935-1941 у Руски стрип Краљевине Југославије* приредио Ирина Антанасијевић, Ранка Рађеновић (Београд: Друштво за очување наслеђа руске емиграције Архив Алтера, 2018), 34.

Стрип *Зрак смрти* изашао је 10. априла и аутори су поменути Вадим Кургански и Ђорђе Лобачев. Стрип је инспирисан романом А.Толстоја *Хиперболид инжењера Гарина* и то је била њихов друга сарадња, након чега се Кургански повлачи из посла, а Лобачев наставља са радом. Поред Лобачева и Тишченка, на страницама Стрипа дебитовао је и Никола Навојев,³⁵⁸ чији ће таленат највише доћи до изражаја на страницама Микијевог царства.

Панорама је излазила суботом „на тридесет и две слике великог формата доносила је најновије слике из иностранства и из земље, илустроване чланке и приповетке, занимљивости као и два бесплатна додатка за домаћинце.“³⁵⁹ Примерак је стајао 1 динар док је претплата на три месеца износила 13 динара. У листу су се могле наћи „сваковрсне“ информације о свету³⁶⁰, затим теме из *београдског живота* – актуелности из престонице, потом *занимљивости из наше земље* – рубрика која је доносила необичне вести али је било и духовитих опаски.³⁶¹ Панорама је имала и рубрику *Једна прича за вас* у којој су често штампане приче класика или нека занимљива штива.³⁶² У листу су били заступљени и *спортски прилози*, затим *приче у наставцима*, *разнода* (уклптенице), *женска страна* – која је укључивала практичне савете, рецепте и моду. У листу је постојао и кутак за децу *Мала Панорама* у коме су се штампале песме, занимљивости, загонетке као и рубрика *За мале цртаче*. У листу је био део посвећен хумору и бројне рекламе. Панорама је излазила до 1941.

Свет чуда 10 000 ствари које мора да зна свако школско дете³⁶³ – имао је занимљив концепт заснован на различитим информацијама из света науке. Тако рецимо на корицама листа број 2 налазимо најаву:

Ова свеска објашњава: чуда неба, чуда из хемије и физике, експерименти с ваздухом, како и зашто микроскоп увеличава, бежична телеграфија и телефонија, чуда мора и копна, услед чега се дешавају земљотреси, како се стварају пећине у земљи, тајне равнотеже итд.

³⁵⁸ Никола Павлович Навојев (псеудоними Nick Woodly, Кроки, Николајевић, Н.Акрок) Рођен је 1913. У Санкт Петербургу у породици капетана II класе Павла Навојева – сликара и војног извештача у штабу цара Николаја II. Око 1920. емигрирали су у Краљевину СХС. Прву руско-српску гимназију завршио је у Београду 1933. и био је један од најплоднијих стрип уметника. Био је водећи сликар Микијевог царства, а за сценариста његових стрипова (осим првих у листу Стрип) био је Бранко Видић. Умро је веома млад, са свега двадесет и седам година. Сахрањен је на Новом гробљу у Београду. *Руски стрип Краљевине Југославије*, Ирина Антанасијевић, Ранка Рађеновић (Београд: Друштво за очување наслеђа руске емиграције Архив Алтера, 2018), 99.

³⁵⁹ *Панорама*

³⁶⁰ На пример: Немачки музеј у Берлину обогатио се ових дана једним особитим уметничким делом, које потиче из 15 века. То је дрвена статуа која представља Светог Ђорђа са аждајом. Што је нарочито занимљиво и вредно, на овој статуи су сачувани детаљи до најмањих ситница [...] У Русији је, ту скоро, умро у 76 години живота, чувени руски композитор и дугогодишњи директор московског конзерваторијума Михајло Иполитов Иванов, чија кћер, г-ђа Јаблочкова, живи у Београду, где је запослена у Музичкој школи [...] Њујорку је 12 марта ове године [Прилог бр.] умро наш велики научник и проналазач, Михаило Пупин, у 78 години живота. Слика коју доносимо представља поч. научника из ранијих година.

³⁶¹ [У Прилогу]

³⁶² [У Прилогу]

³⁶³ [У Прилогу]

Сличан *Политикином Забавнику* нудио је прегршт информација које су обogaћене бројним илустрацијама, картама и сликовним приказима.

Народна Просвета штампала је још неколико листова: **Магазин**³⁶⁴ је био лист за забаву и његов садржај чиниле су углавном новеле, романи у наставцима, хумор, конкурси са наградама и роман у стрипу (*Краћа зеленог дијаманта*). Цена магазина била је један динар. **Хроника**³⁶⁵ је доносила у речи и слици занимљиве и сензационалне догађаје из земље и иностранства, такође врло популарне романе „из стварног живота“, низ репортажа и роман у стрипу. **Недеља** је имала сличан садржај Хроници, а **Новела** је првенствено нудила лако штиво, такође врло популарних романа из живота београдског друштва и загребачке средине.

Хуманитарни рад Народне Просвете

У циљу илустрације просветних хуманитарних акција које је Народна Просвета чинила навешћемо један од докумената:

„НАРОДНА ПРОСВЕТА“
ИЗДАВАЧКО ПРЕДУЗЕЋЕ

БЕОГРАД 28 маја 1932 г.
Кнез Михаилова 20

МИНИСТАРСТВУ ПРОСВЕТЕ³⁶⁶

Б_Е_О_Г_Р_А_Д

У жељи да и сиромашној деци, чији родитељи не могу да купе књигу, омогући читање српских наредних песама и других књига, које ће утицати на младе читаоце да упознаду што боље свој народ и заволе просвету и напредак, „Народна Просвета“ је одлучила да за ђаке из Јужне Србије преко Министарства просвете поклони следеће књиге свога издања.

- а) Српске народне песме: „Верске песме“.... 3.700 ком.8. -Дин: 29.600.-
- б) -„- -„- -„- : „Златиборска вила“ 7.500 -„- 12.- -„- 90.000.-
- в) „Историја Цара Стевана Душана“..... 1.000 -„- 50.- -„- 50.000.-
- г) „Знаменити људи чехословачког народа“.. 500 -„- 50.- -„- 25.000.-
- д) Херман Вендел: „Борба југословена за слободу и јединство“..... 100 -„- 200.- -„- 20.000.-
- ђ) „Дечји класици“ (Андерсенове бајке 154, Робинсон 173, Град будалија 147, Рибецал 131, Минхаузен 148, Чича Томина колиба 86, Тил Ојленшпигел 103, Краљевић и просјак 128, Приче из класичне старине 142 и Кожна чара-

³⁶⁴ [У Прилогу]

³⁶⁵ [У Прилогу]

³⁶⁶ Архив Југославије, Фонд.бр. 65, Фасц.бр. 616.

Па 50ком.) укупно...

1.242 -"- 22.- -"- 27.324.-

све у укупној вредности од241.924.-

и словом: двестотине четрдесет једна хиљада и двадесет и четири динара.

Све ове напред означене књиге Издавачко предузеће „Народна Просвета“ поклања [Подвлачење изворно] у горе поменућу сврху и моли Министарство просвете да књиге прими и поштом упути свима школама у распореду који Министарство буде направило по своје нахођењу.

„Народна Просвета“ ће, уколико јој буде могуће, и идућих година поклањати извештај број књига својих издања школама преко Министарства просвете за сиромашне ђаке, који на концу школске године покажу успех у свом напретку.

С поштовањем,

Издавачко Предузеће

„НАРОДНА ПРОСВЕТА“

(својеручни потпис Антолија И.Ивановића)

Закључна разматрања

Превасходни циљ теме „Издаваштво Краљевине Југославије и руска емиграција (на примеру издавачке куће Народна Просвета)“ био је да осветли рад, укаже на богату продукцију и значај овог важног али запостављеног међуратног издавачког предузећа. У истраживању смо настојали да интерпретативни хоризонт поставимо на више равни, с обзиром да је сама тема налагала лајтмотив *судруживања* и *перманентних преплета*. Који су то преплети и какав је њихов карактер?

Прву, фундаменталну раван преплитања, чини *историјски контекст* међуратне Србије и револуционарне Русије, која је у количнику грађанског рата изгубила знатан и образовани део становништва, расутог по целом свету – у Европи понајвише. Тај феномен имао је размере демографске катастрофе и изродио је читаву *земљу* – Заграничну Русију – која је, у основи, имала све што има и свака држава, осим компактних граница: нацију, квантитет, културу, језик, књижевност, политичке партије, уметност и науку... У последњим трзајима беле гарде која је губила своја упоришта, велики број руских емиграната приспео је у новоформирану, младу и политички нестабилну Краљевину Срба, Хрвата и Словенаца.

Србија је заузела сасвим специфично место на карти руске емиграције јер су у њој нашли упориште два важна, избегла темеља, тада већ бивше руске империје: *Руске заграничне православне цркве* и *Главног штаба потучене царске војске генерала Врангела*. С једне стране, сигурност и православна сродност учиниле су да се Руска православна црква осети добродошло у средини која је и сама одисала истом духовношћу, а с друге стране, руско учешће у Првом светском рату и одвајкада српска наклоност ка војничком – уједно и страдалничком, ублажиле су осећај нигдине, коју су руски емигранти, без обзира на степен образовања, статуса или духовности, осећали након прогона из сопствене земље. У Србији је при Министарском савету основана *Државна комисија Краљевине СХС за руске избеглице* и њој, по карактеру, близак орган – *Руски културни одбор*. Они су били надлежни за питања руске емиграције: старали су се о просветним, научним и другим установама, а располагали су и одређеним новчаним средствима.

Овај први, историјско-политички контекст, нешто доцније – на заласку артифицијелне творевине – Краљевине Југославије, имаће за нашу тему важне импликације и постојање ове државе биће оквир активног рада и саме *Народне Просвете*.

Друга раван преплитања је *културно тле*: наиме руска емиграција била је изузетно продуктивна, делатна и креативна и готово да нема области у српској култури у којој није знатан

њен траг: у науци, архитектури, индустрији, уметности, балету, позоришту, опери. По доласку у Србију, Руси су, као и свуда где су емигрирали, створили разноврсну издавачку продукцију јер је потреба за књигом била снажна, а руска колонија у Београду, за емигрантске услове, поседовала је и изнимно велики број књига. Иако руска књижевна сцена у Србији, по уметничким донетима и стваралачкој продукцији није могла да конкурише европским центрима, њена потреба за литературом и кроз живу реч, кроз *интелектуалну игру* која је у Русији негована кроз кружоке и дискусије, ипак је нашла свој израз и у хаотичним избегличким данима. Тежина живота носи замку његовог пострађења, он се доживљава као нешто туђе што *примиче*, нешто одсутно. Меланхоличним јунацима емигрантског неба требало је нечим стварним тај напукли живот поново вратити – у томе и почива моћ уметности речи, њена магија језика. Активно неговање духовног живота кроз читање, полемике, литерарне кружоке и вечери, било је истинско индуковање трунчице небеског у болан, отуђен, нежељени, избеглички живот. Али тај духовни ритуал, руски интелектуалци су собом донели и он је постао драгоцен инспирација за српску културу која је у то време доживљавала своју велику метаморфозу – те је и у том смислу, руски утицај на српску културу био снажан подстицај за зрење.

Народна Просвета коју је основао Анатолиј Иванович Прицкер, руски емигрант, а београдски књижар-издавач, била је оваплоћење једног изузетног пословног плана удруженог са племенитим просветним циљевима и јединствен је пример богатог преплета руске емиграције и српске културе. У чему се састоји њена посебност? Видели смо да је руска емигрантска сцена била веома продуктивна али је њена рецепција била највећим делом усмерена на руско читалиште и били су ређи примери да се руски штампари баве и руском и српском књигом. Аутентичност Народне Просвете почива на симбиози идеја и делатности једног руског емигранта, који је лично као – књижар-издавач био део српског књижарског еснафа и низа српских културних радника, који су кроз издавачки програм Народне Просвете настојали да унапреде српску културу у доба њеног значајног уздицања. Исходиште Прицкерове издавачке концепције у целости је била српска култура, а његово начелно *одређење* било је да свој издавачки план упечати превасходно књижевним делима и понуди их српској читалачкој средини. То је била главна окосница његовог замашног наума, стожерна културолошка вредност, којом ова издавачка кућа ступа у редове српског књижарства и завештава му своје плодове. Његово персонално деловање *унутар* једне културе, као човека који је у њу ступио под условима присиле и на том плану оставио значајан траг – феномен је по себи.

Међутим, особеност ове теме – а тиме и специфичност нашег истраживања, почивала је на позицији *отуђености* и *занемарености* два њена сачиниоца: Анатолија Ивановича – као личности која је покренула ово издаваштво и критичког одзива средине којој је продукција била намењена. Сваки траг културе, књижевност особито, потврђује се (изнова) у времену и њено трајање као и

културна учинковитост, напоследку, једини су доказ њене вредности. У случају Народне Просвете, након осамдесет година од њеног гашења – у *дуго доба ћутње* – њену присутност и вредност чувала су и сведочила њена дела. Сви су знали за Народну Просвету и њена издања али је мало ко знао ко је њен творац, док је сав (нама познат) критички регистар – крајње афирмативан – почивао у библиотеци Матице српске – у *Белешкама Летописа* из 1930. У суштини, Народну Просвету као парадигматичну вредност српског књижаства и издаваштва, одржао је сам њен квалитет – огољен и лишен било какве критичке подршке. Опет се „ћутање показало као подручје спајања“³⁶⁷

Штурости написа о овој вредној кући ишло је у прилог пострађење и морално сумњичење Анатолија Ивановича за тобожње нелојално понашање према Србији током Другог светског рата. Поменути историјски контекст у овој тачки биће додатно семе раздора и алиби у који се сместила *истина о вредности* Народне Просвете. Стога смо у раду настојали да раскријемо вео сложених мотива који су довели до Анатолијеве позиције аутсајдера и оклеветаног, у чему је унутарњи политички *раскол* српске нације – попут руског раскола – имао пресудну улогу. И то је још једна тачка преплета: иста она власт која се према Лењиновим речима требала од „буба и стеница“, добиће своју *челичну*, црвену верзију на Балкану. У мањини су „били они који нису ускочили у ову историјску кочију, јер је тренутно била најудобнија,“³⁶⁸ а титоистичка Југославија,³⁶⁹ дубоко прожета антисрпским деловањем имала је своје верзије лагера и гулага. При таквом доминантном политичком мејнстриму било је немогуће повратити часност овог човека и тек потоњом снажнијом рехабилитацијом жртава овог режима и признавањем друге струје српског идентитета, створени су услови и за рехабилитацију многих, који су за живота били жртве диктатуре из идеолошких разлога, уз мотив отуђења њихове имовине.

На којим вредносним поставкама леже конструкција и деконструкција Народне Просвете коју желимо, на самом концу, да потврдимо?

Према структури и идејној замисли она је *апсолутно аутентична*. Гледано с аспекта целокупног рада, одликовала се *широким тематским регистром*, којим је унапред прокламоване,

³⁶⁷ Мило Ломпар, *Црњански – биографија једног осећања* (Нови Сад: Православна реч, 2018), 475.

³⁶⁸ Мило Ломпар, *Дух самопорицања* (Београд: Catena mundi, девето издање, 2019), 52.

³⁶⁹ У светлу те теме, једна подстицајна паралела: „У филму *Сунчаница* Никите Михалкова, који је настао по мотивима прозе Ивана Буњина, побеђени царски официри предају се – на Криму – Црвеној армији, разоружани тумарају по логору и све време постављају важно питање: колико сам крив због овога што се догодило? То питање је готово лајтмотив многих руских заграничних писаца. Михалков – који је потомак комунистичке руске традиције – осетио је колико је важно да се такво питање постави у часу када – 2014. години – рат у Украјини показује драматичне размере пораза Совјетског Савеза.

Осим Танасија Младеновића, који је рекао како „ми, српски комунисти, објективно смо издали свој народ“ ниједан српски комунистички функционер – било да је био „либералан“ или „национални“ – није осетио потребу да проговори о сопственој кривници због слома режима који су сами и без ограничења обликовали пола века.“ Мило Ломпар, *Дух самопорицања* (Београд: Catena mundi, девето издање, 2019), 59-60.“

прецизиране просветне и васпитне циљеве, изражене кроз најаве и огласе својих знаменитих *Библиотека*, у потпуности остварила. Чињеница је да су првобитне издавачке намере биле потпуније и да се исходу и крајњем збиру издања, особито *Библиотека*, може наћи замерка. Али тај аналитички задатак уједно је и наше *ширење проблема* на поља која зависе од стручности и зналачког ока за поједине књижевности, а као целина – пројекат је за удружена научна разматрања и анализе. Несумњиво је да су попут *Народне библиотеке* Браће Јовановића, који су инспирацију имали у Рекламовој *Универзалној библиотеци* – и *Библиотеке* Народне Просвете имале сличан сензибилитет. Оно што је особито важно напоменути је да се вредности ових Библиотека могу препознати на два основна начина: као појединачне збирке – које су биле производ једног тима српских интелектуалаца и стваралаца и уједињене – као *интегрална збирка* која читаоцима пружа уплив у три основна магистрална тока: сопствену књижевну прошлост, књижевну садашњост и репрезентативну књижевну грађу светске баштине. Посебну васпитну улогу Народна Просвета исказала је осећајем за негу дечјег духа пробраном и вредном литературом, а у тај васпитни домен свакако иду научне публикације и уџбеничка издања, која су и богата и разноврсна грађом, што смо на примеру једног сачуваног списка и показали.

Народна Просвета имала је изразиту *црту модерности* која није била супротица са *старом свешћу о књизи*, као основној јединици једне културе – напротив. Сви они аспекти старања о књизи, које смо у дијахронији српског књижаства, особито наглашавајући садржај и естетику старих врлинских-мајстора штампара описали, у фундаменталним цртама могу се наћи у ткиву Народне Просвете. Стога смо и аналитички модел рапчланили на два формативна плана, трудећи се да достојно демонстрирамо квалитет њеног садржаја и истодобно представимо њену високу естетску валентност. Томе свакако треба додати и зналачки добро организован предузетни план који је био спона и комуникативни ланац са читаоцима, али и са другим чиниоцима: Министарством просвете и другим издавачким кућама. Оно што је издавачка кућа садржајем и визуелним идентитетом нудила, ваљало је промовисати и реципирати – стога овај, прозаичнији аспект рада у бити има виталну функцију за рад издавачког предузећа.

Народна Просвета у пунини је оправдала свој назив – а жанром периодике показала је слух за теме погодне ширем друштвеном слоју. Оне су у неким листовима биле озбиљније презентоване и имале су дидактички карактер, као рецимо у дечјем илустрованом листу *Свет чуда – 10 000 ствари које треба да зна свако дете*, у *Панорами* је био присутан висок информативни ниво и богат тематски садржај, док су други листови имали превасходну намену да забаве.

Као посебан сегмент преплета на издавачком пољу издвојили смо озбиљно шаљиво презентован нови медиј поп културе – *Стрип* који је излазио као додатак *Панорами* – и на овом пољу су стекли су се преломи и преплети: млади и врхунски образовани руски интелектуалци и

сликари у заједничком деловању са српским колегама били су *конструктори стрипова*, а свој дух оспољили су и у врхунским књижевним сатиричким освртима на страницама часописа *Бух!*

Ово је била изразита *црта авангардности*, која је сходно свом духу, тражила нове изричаје – а то је, као и многе друге потребе српске културе и руске емиграције – Народна Просвета препознала. Дуго ћутање прекинуто је одвођењем са егзистенцијалне књижарске маргине у место коме припада – срж међуратног културног и књижарског деловања.

Литература

Извори:

Оглас Библиотеке српских писаца, Библиотека Матице српске, Инв.бр. 1120490.

Оглас Библиотеке страних писаца, Библиотека Матице српске, КП₃ I 2323.

Библиотека српских писаца, Библиотека Матице српске: Нови Сад, Инв.бр. 1801. Датум огласа није могуће утврдити.

Каталог бр. 1 Народне Просвете.

Списак уџбеника за гимназије, реалке и стручне школе за 1940/41 школску годину.

Материјал адвокатске канцеларије Савић. Албанске споменице бр.1 Београд.

Архивска грађа:

Државни архив Руске Федерације

Архив Југославије – Београд

Архив Србије – Београд

Историјски архив Београда

Секундарна литература:

Адамович Г. Одиночество и слобода / Г.Адамович / сост., предосл. и примеч. В.Крејда. М., 1996.

Анђелковић Мирјана. „Златни век новосадских књижара“. У *Српско књижарство, зборник текстова*: Приредио Петар Јоновић. Уредник издања Зоран Колунџија, 120–129 Нови Сад: Прометеј и Библиотека Матице српске, 1997.

Антанасијевић, Ирина и Ранка Рађеновић. *Руски стрип Краљевине Југославије*. Београд: Друштво за очување наслеђа руске емиграције Архив Алтера, 2018.

Батаковић, Душан. *Нова историја српског народа*. Београд: Наш дом, 2010.

Богдановић, Димитрије. *Историја старе српске књижевности*. Београд: СКЗ, 1980.

Богдановић, Милан. *Критике и огледи*. Београд: Рад, 1977.

Булатовић, Бранка. „Књиге за народ у листовима прве половине 19.века“. У *Српско књижаство. Нови прилози за историју српског књижаства: зборник текстова*. Приредио Петар Јоновић. Уредник издања Зоран Колунџија, 429–438. Нови Сад: Прометеј, 2002.

Bilington, Džeјms. *Ikona i sekira*, Beograd: 1988.

Brings, A. Berk, P. *Društvena istorija medija od Gutemberga do interneta*, Beograd: 2006.

Варшавский В. Незамеченное поколение / В.Варшавски. М., 2001.

Веселинов Иванка В. „Два прилога о Дамјану Каулицију“. У *Српско књижаство, Нови прилози за историју српског књижаства: зборник текстова*. Приредио Петар Јоновић, уредник издања Зоран Колунџија, 127–129. Нови Сад: Прометеј, 2002.

Војводић, Драган. „На размеђу светова и култура – биће и простори српске средњовековне уметности.“ У *Сакрална уметност српских земаља у средњем веку (Византијско наслеђе и српска уметност II)*. Главни уредници: Љубомир Максимовић и Јелена Триван, 23. Београд: Српски комитет за византологију, Службени гласник, Византолошки институт САНУ, 2016.

Војводић, Драган, Марковић, Миодраг, *Уметничко наслеђе српског народа на Косову у Метохији, историја, идентитет, угроженост, заштита*. Главни и одговорни уредник Оташевић Душан, 9. Београд: САНУ, 2017.

Вранић, Милан и Јоновић, Петар. „Од Јанковића до Ивковића – век и по једне штампарије.“ У *Српско књижаство. Нови прилози за историју српског књижаства: зборник текстова*. Приредио Петар Јоновић. Уредник издања Зоран Колунџија, 123. Нови Сад: Прометеј, 2002.

Вранић, Милан. „Ново српско књижаство“, у *Српско књижаство. Зборник радова из историје српског књижаства*. Приредио Петар Јоновић. Уредник издања Зоран Колунџија, 10. Нови Сад: Прометеј и Библиотека Матице српске, 1997.

Вранић, Милан. „Арса Пајевић (1841-1905)“, у *Српско књижаство. Зборник радова из историје српског књижаства*. Приредио Петар Јоновић. Уредник издања Зоран Колунџија 240. Нови Сад: Прометеј и Библиотека Матице српске, 1997.

Гавриловић, Никола. *Историја ћирилских штампарија у Хабзбуршкој монархији у XVIII веку*. Нови Сад: Институт за изучавање историје Војводине, 1975.

Гавриловић, Славко. „О борби Срба у Хабзбуршкој монархији за политичко-територијалну аутономију (1690– 1850).“ У *О националном идентитету Срба*. Главни и одговорни уредник Бранимир Нешић, 406. Београд: *Satena mundi*, Књига IV 2020.

- Гуљ Р.Б. Я унес Россию : Апология емиграции : в 3 т. / Р.Б.Гуљ. М., 2001.
- Деретић, Јован. *Историја српске књижевности*. Београд: Нолит, 1983.
- Дурковић-Јакшић, Љубомир. *Југословенско књижевство 1918–1941*. Београд: Народна књига, 1979.
- Дурковић-Јакшић, Љубомир. *Основи науке о књизи*. Београд: Библиотека града Београда и Желнид, 1996.
- Ђурић, Остоја. *Руска литерарна Србија*. Горњи Милановац, Београд: Дечје новине, Српски фонд словенске писмености и словенских култура, 1990.
- Зупан, Здравко. „Златно доба српског стрипа или Стрип у Србији 1935–1941“. У *Руски стрип Краљевине Југославије*. Приредили Ирина Антанасијевић, Ранка Рађеновић. 32, 36–37, 39. Београд: Друштво за очување наслеђа руске емиграције Архив Алтера, 2018.
- Јовановић, Мирослав. *Руска емиграција на Балкану. 1920–1940*. Београд: Чигоја 2006.
- Јовановић, Гордана. „О језику старих српских књига.“ У *Пет векова српског штампарства: 1494 – 1994*. Приредио Митар Пешикан. Уредник издања Мирослав Пантић Београд: САНУ, Матица српска, Народна библиотека Србије, 1994.
- Јовановић, Бојан. *Памћење и самозаборав*. Београд: Дерета, 2018.
- Јоновић, Петар. *Српско књижевство. Нови прилози за историју српског књижевства*. Нови Сад: Прометеј, 2002.
- Јоновић, Петар. *Српско књижевство. Зборник радова из историје српског књижевства* Нови Сад: Прометеј и Библиотека Матице српске, 1997.
- Каџанин, Милан. *Изабрани есеји*. Beograd: Reč i misao, 1977.
- Kotler, Philip. *Marketing Management, Fifteenth edition*, Pearson, 2016.
- Лазнић, Мирослав. „Украс српске штампане књиге у XV и XVI столећу: центри и стваралачка продукција.“ У *Сакрална уметност српских земаља у средњем веку*, уредници Драган Војводић и Даница Поповић, 487–488. Београд: Српски комитет за византологију, ЈП Службени гласник, Византолошки институт САНУ, 2016.
- Ломпар, Мило. *Црњански – биографија једног осећања*. Нови Сад: Православна реч, 2018.
- Ломпар, Мило. *Дух самопорицања*. Београд: Catena mundi, девето издање, 2019.

- Љушић, Радош. *Оријентални новинар, европски политичар – Димитрије Давидовић (1789–1838)*, Београд: Политика, Тањут, 2006.
- Маринац, Зорица. „Критичарско дело Милана Богдановића“ . У *Критике и огледи*, 25. Милан Богдановић (Београд: Рад , 1977).
- Митровић, Андреј, Павле Ивић, Драгиша Живковић, Предраг Палавестра, Дејан Медаковић, Радован Самарџић, Владета Тешпић. *Историја српског народа. Од берлинског конгреса до уједињења 1878–1918*. Шеста књига, други том. Уредник Андреј Митровић. Београд: СКЗ, 1983.
- Мићић, Радован. „Савременици о Глигорију Возаровићу.“ У *Српско књижевство. Нови прилози за историју српског књижевства: зборник текстова*. Приредио Петар Јонович. Уредник издања Зоран Колунџија, 205. Нови Сад: Прометеј 2002.
- Новаковић, Стојан. *Српска књига и њени продавци и читаоци у XIX веку*. Београд: Народна библиотека Србије и Универзитетска библиотека „Светозар Марковић“, 1982.
- Павић, Милорад. *Рађање модерне књижевности*. Београд: СКЗ, 1883.
- Пејчић, Јован. „Књижевство града Београда“. У *Српско књижевство, Нови прилози за историју српског књижевства, зборник текстова*. Приредио Петар Јонович. Уредник издања Зоран Колунџија, 205. Нови Сад: Прометеј 2002.
- Пејчић, Јован. *Заснови Глигорија Возаровића*. Београд: Дентал, 1995.
- Поповић Душан Ј. „Војна граница“. У *О националном идентитету Срба*, гл. и одговорни уредник Бранимир Нешић, 394–401. Београд: Catena mundi, Књига IV 2020.
- Поповић, Радован. „О Цвијановићу“. У *Српско књижевство. Зборник радова из историје српског књижевства*. Приредио Петар Јонович. Уредник издања Зоран Колунџија 432. Нови Сад: Прометеј и Библиотека Матице српске, 1997.
- Пет векова српског штампарства: 1494 – 1994*. Главни уредник Мирослав Панџић, приредили Митар Пешкан, Катарина Мано-Зиси, Миљко Ковачевић. Београд: САНУ, Матица српска, Народна библиотека Србије, 1994.
- Пузовић, Љиљана И. „Почеци српског штампарства. Издања штампарије Ђурђа Црнојевића“ у *Између традиције и иновације 520 година од прве ћирилске књиге штампане на српскословенском језику*. Аутори изложбе и каталога: Љиљана Пузовић, Мирослав Лазич (Београд: Народна библиотека Србије, 2014),

Негришорац, Иван. *Аура Јована Дучића*“, у *Јован Дучић –Пет кругова*. Нови Сад: Нови Орфеј, 1993), 14.

Петковић, Сретен. „Илустрације и књижевни украс у српским штампаним књигама XV – XVII века.“ У *Пет векова српског штампарства 1494–1994*. Главни уредник Мирослав Пантић Приредили: Митар Пешикан, Катарина Мано-Зиси, Миљко Ковачевић (Београд: САНУ, МС, НБС), 25.

Пишчевић, Симеон. *Историја српског народа*. Нови Сад, Шид: Академска књига и Народна библиотека *Симеон Пишчевић*, 2018.

Русский мир в XX веке в 6-ти томах: Геннадий Бордюгов, руководитель (НИЦ, „АИРО-XXI), Алексей Антошин (УрГУ), Зоя Бочарова (МГУ имени Ломоносова), Алан Касаев, руководитель (РИА Новости), Марина Мосейкина (РУДН)

Раев М. Россия за рубежом: история культуры русской эмиграции 1919–1939 / М.Раев. М. 1994; *Савицкий, И. Прага и зарубежная Россия* / И.Савицкий. Прага, 2002.

Rootham, Jasper. *Miss Fire: The Cronicle of a British Mission to Mihailovich*. Beograd: Narodna prosveta, 2109.

Савић-Ребац, Аница. *Дух хеленства*. Београд: Службени гласник, 2015.

Савић, Предраг. *Искорак ка правди*. Народна просвета, 2019.

Скерлић, Јован. *Писци и књиге V*. Београд: Нова штампарија Давидовић, 1911.

Старчевић, Велимир. *Старо српско књижевство*. Београд: Службени гласник, 2011.

Старчевић, Велимир. *Књига о Геци Коту*. Београд: Просвета, 1992.

Стефановић, Зоран. „У потрази за папирним Холивудом“. У *Руски стрип Краљевине Југославије*. Приредили Ирина Антанасијевић, Ранка Рађеновић 243. Београд: Друштво за очување наслеђа руске емиграције Архив Алтера, 2018.

Струве, Г.П.: *Русская литература в изгнании* / Г.П.Струве. М., 1996;

Смит. Прага 1922–1940: Антология. Биографије. Документи / Вступ. ст., общя ред. Л.Н.Белошевской; Сост., биографије Л.Н.Белошевской, В.П. Нечаева. М.: Рус. путь. 2006. *Наше Наследие*. Культура.История.Искусство – [http:// nasledie-rus.ru](http://nasledie-rus.ru)

Терапиано Ју. *Встречи: 1926–1971* / Ју. Терапиано М., 2002.

Трговчевић, Лубинка. *Историја Српске књижевне задруге*. Београд: СКЗ, 1992.

Трифуновић, Ђорђе. *Азбучник српских средњовековних појмова*. Београд: Нолит, 1990.

Тутњевић, Станиша. „Један алтернативни издавачки подухват из наше прошлости (мостарска „Мала Библиотека“ и њен Пријеглед)“. У *Српско књижевство. Нови прилози за историју српског књижевства зборник текстова*. Приредио Петар Јоновић. Уредник издања Зоран Колунџија, 505–563. Нови Сад: Прометеј, 2002.

Менегалдо Е. Рускије в Паризе: 1919–1939 / Е.Менегалдо. М., 2001.

Milošević, Nikola. „Filozofska dimenzija dela Miloša Crnjanskog“ predgovor knjizi Miloša Crnjanskog *Seobe, sabrana dela*, knjiga prva, 18–19, 21–21. Београд: Prosveta, 1966.

Мирковић, Лазар. *Православна литургија или наука о богослужењу православне источне цркве*. Београд: Свети Архиепископски Синод 1982.

Crnjanski, Miloš. *Isputio sam svoju sudbinu*. Београд: Београдски издавачко-графички завод, SKZ, Народна књига, Библиотека *Razgovori s piscima*, 1992.

Ђурчић, Лаза. „Претходнице књига за народ“. У *Српско књижевство. Нови прилози за историју српског књижевства*. Приредио Петар Јоновић. Уредник издања Зоран Колунџија, Нови Сад: Прометеј, 2002. 420–429.

Часописи:

Антанасијевић, Ирина. „Свои и свои чужие: руская емиграција на страницах белградског юмористическог журнала Бух у Другој в литератури и култури“. Сборник научних трудов в двух томах. Москва: *Новое литературное обозрение* (2019): 161–179.

Антанасијевић, Ирина. „Руская емиграција на Балканах: проблема понимания и вазаимопроникновения культур“. *Зборник радова Филозофског факултета Универзитета у Приштини*. XLIV (2) (2014): 373–388.

Бојанин, Станоје. „Епитимијни номоканон Горажданског молитвеника (1523) у светлу штампане и рукописе књиге“. *Црквене судије* (2018): 181–203

Бојанин, Станоје. „Од штампане ка рукописној књизи: препис требника горажданске штампарије у рукопису библиотеке Српске патријаршије № 32.“ *Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор*. Књига LXXXIV (2018): 3.

Бух!!! № 1-5.јула 1931.

Дурковић-Јакшић, Љубомир. „О пропасти Народне библиотеке у Београду 1941. и судбини њених реткости“. *Археографски прилози*/Народна библиотека Србије. Београд (1984): 1–985.

Ђурић Ђорђе и Душан Славић. „Сведочанство о Ђури Шарцу из 1928 године: извор у прилог тези да су младобосанци у завери од 28. јуна 1914. деловали самостално“. *Токови историје* (2020): 2

Јовановић, Мирослав. „Русија у егзилу – Оквири, донети и начелни проблеми истраживања.“ *Зборник радова, Филолошки факултет у Београду I* (1994): 25, 29.

Летопис Матице српске, Белешке, април 1929. књига 320. Свеска 1, 303

Ковијанић Гаврило и Миломир Петровић. *Архивска грађа о пропасти и обнови Народне библиотеке*. Београд: Народна библиотека Србије, 1990.

Костић, Мита. „Јанковићева штампарија и немачко-француска књижара у Новом Саду 1790-1820 (Прилог карактеристици наше научне критике)“. *Летопис Матице српске*, Књ. 330 (1931) 149–60.

Мейендорф, Иоан. “Жизнь достойная восхищения“. *Алфа и Омега* (1994): №3,. Статја била објављена у првом номеру журнала “Богословские труды Свято-Владимирской Академии” (St. Vladimir's Theological Quarterly) за 1984 г., посвећеном памјати о. Александра Шмемана. Превод с енглеског: А.Л.Дворкин 1994.

Мирковић, Лазар. „Икона са записом Божицара Вуковића“. *Старинар VII*. (1932): 127

Лазић, Мирослав. „Између патриотизма, побожности и трговине: мотиви издавачке делатности Божицара Вуковића“. *Археографски прилози* 35 (2013): 79.

Лазић, Мирослав. „Између патриотизма, побожности и трговине: мотиви издавачке делатности Божицара Вуковића“. *Археографски прилози* 35 (2013): 93.

Фин, Моника. „Венеција и српска књига“. *Глас Библиотеке* (2012): 19/82.

Биографија

Ивана Н. Божовић рођена је 4.4.1977. у Кули. Основну школу завршила је у Црвенки, гимназију „Жарко Зрењанин“ у Врбасу. Филолошки факултет завршила је у Приштини са просечном оценом 9,21. Магистрала је на Филолошком факултету у Београду 2012. године. Ради на Филозофском факултету у Косовској Митровици на Катедри за Русистику. Предмет интересовања је Руска књижевност 19. и 20. века и драмски рад који негује кроз секцију са студентима. Удата је, живи у Београду и мајка је двоје деце.

Прилози

Самборь

КРЫМСКАЯ ЭВАКУАЦИЯ.

Р

Фамилия Трицкеръ Число лицъ семьи

Имя и отчество Антонъ Ивановичъ 1.

30/11-22 9/13 возрастъ 23

звание, профессія Вольноопред. 41426

при немъ находятся:

отмѣтка объ инвалидности

отмѣтки о выдачѣ ссудъ и пособій

январь 1920 г.	сентябрь	май	январь 1922 г.
		240-599.	240-98.
февраль	октябрь	июнь	февраль
		240-1350.	- 936
мартъ	ноябрь	июль	мартъ
		240-209.	- 1594.
апрѣль	декабрь	августъ	апрѣль
		240-2701	- 2278.
май	январь 1921 г.	сентябрь	май
		- 3722	- 2922
июнь	февраль 227 ап. 193.	октябрь	июнь
		- 4357	
июль	мартъ ап. 68-2409.	ноябрь	июль
		240-4558.	
августъ	апрѣль 24/11-251	декабрь	августъ
		240-5291	

Прилог 1. Документ кримске евакуације

Колонія *Сомборро*

ФРАНЦУЗСКАЯ ЭВАКУАЦІЯ

Число лицъ семьи *1*

Фамилія *Трицкеры*

Имя и отчество *Анатолій Ивановичъ*

Возрастъ: *23* *1892.*

Званіе, профессія: *вольноотпу.*

При немъ находятся *жена Кривошова сестр. Александр.*

Отмѣтка о трудоспособности

Отмѣтка объ инвалидности *2149* *137* *23* *7* *7*

Если учащійся, то гдѣ

Отмѣтка о заработкѣ и нахожденіи въ лечѣбныхъ заведеніяхъ	Май 22 г. <i>- 2947</i>	Ноябрь	Май	Ноябрь
	Іюнь	Декабрь	Іюнь	Декабрь
	Іюль	Январь 23 г.	Іюль	Январь 24 г.
	Августъ	Февраль	Августъ	Февраль
	Сентябрь	Мартъ	Сентябрь	Мартъ
	Октябрь	Апрѣль	Октябрь	Апрѣль

Удержанія и возвращенныя ссуды

Прилог 2. Пријава за град Сомбор

Forditás

A 1720/1939. sz. rendelet értelmében

KIVONAT

ZOMBOR

Szt. György

ről nevezett

a gör. kel. szerb szentegyház **keresztelési** anyakönyvéből az 1902 évről

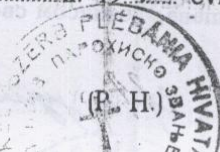
könyv

lap

Folyó szám		95
Éve, hava és napja	a születésnek	1902 április 28
	a megkeresztelés és felkenetésnek	1902 április 30
Az újszülött	neve	Krunoslava
	neme, fiú vagy leány	leány
	törvényes vagy törvénytelen volta	törvényes
Az újszül. szüleinek	vezeték- és keresztnéve, hivatala vagy foglalkozása	Deszka's Zvezdovát Magyarországi Varsó
	hitvallása	görög-keleti
Az újszül.	tartózkodási helye és házszáma	ZOMBOR
	A keresztszülő vezeték- és keresztnéve, hivatala vagy foglalkozása	
	A bába vezeték- és keresztnéve és tartózkodási helye	
	A megkeresztelés és felkenetés szentségét kiszolgáltató lelkész sajátkezü aláírása,	
J E G Y Z E T		

Hogy ezen kivonat fordítása a túlföldi szerb eredetivel mindenben megegyez, sajátkezü aláírással és a parochiális pecséttel igazolom.

Kelt ZOMBOR n. 1944 évi június hó 22. napján.

[Handwritten signature]

Прилог 3. Извод из матичне књиге рођених Крунославе Шешевић

сopственик куће
sopstvenik kuće

његов стан
njegov stan

хотел
hotel

ПРИЈАВА — PRIJAVA
ПРИЈАВЉУЈЕ СЕ: — PRIJAVLJUJE SE:

Улица, број, спрат — Ulica, broj, sprat	Трипрстенска бр. 6
Име породично и рођено. За удату или удовицу и рођено име мужа и девојачко породично име Ime porodično i rođeno. Za udatu ili udovicu i rođeno ime muža i devojačko porodično ime	Ивановић Анатолије
Занимање — Zanimanje	Власник и адм. зрж "Народ. Просвета" -
Држављанство — Državljanstvo	Југослов
Дан, месец и година рођења Dan, mesec i godina rođenja	17. 30. XI - 1897. год.
Место рођења, срез, земља Mesto rođenja srez, zemlja	Београд на Лому (Русија)
Завичајна општина, срез, земља Zavičajna opština, srez, zemlja	Београд / Југославија / -
Брачно стање — Брачно stanje	Оженио
Вера — Vera	Православ.
Рођ. име оца и мајке, и мајчино девојач. презиме Rođ. ime oca i majke, i majčino devojačko prezime	Иван * Александар проф. Савина
Ранији стан у Београду: улица и број, или у ком другом месту: село, срез, Бановина Raniji stan u Beogradu: ulica i broj, ili u kom drugom mestu: selo, srez, Banovina	

ЖЕНА И ДЕЦА ИСПОД 18 ГОДИНА — ŽENA I DECA ISPOD 18 GODINA

Рођено име и девојачко породично име жене и рођено име деце Rođeno ime i devojačko porodično ime žene i rođeno ime dece	мушко muško	женско žensko	Дан месец и година рођења Dan, mesec i godina rođenja	Место рођења Mesto rođenja
Крушићева проф. Шимевић		супруга	15. IV - 1902 год.	Сандор -
Александар	син		20. I - 1913. год.	Београд
Марија	"		18. VI - 1908. год.	"

НАПОМЕНА: 23. X - 1934 год. - Промена презиме - уверење Судамена Стиме
НАПОМЕНА: Јамнички бр. 11.833 / 1929 год.

Станар — Stanar

(датум)
(datum) 10. IV - 1921 год.

(место)
(mesto) Београд

Власник куће-управитељ-станодавац
Vlasnik kuće-upravitelj-stanodavac

Прилог 4. Пријава за град Београд Анатолија Ивановича

КАХОВКА.

Прист. на Днѣпрѣ, въ 60 в. выше у. г.; жит. 1,200. Значительныя ярмарки: *Никольская*, весною, наемъ рабочихъ для экономій; *Покровская*, осенью — шерстяная. ☒☒ Тлгф.

Кредитъ и деньги.

КАХОВСКОЕ ОБЩЕСТВО ВЗАИМНАГО КРЕДИТА. Тлгр. — «Взаимный Кредитъ». Къ 1 янв. 1901 г. обор. кап. — 21,460 р.; приб. — 170 р.

Фабрики и заводы.

ЛѢСОПИЛЬНЫЙ: ПАНКЪЕВЫ, Епиф. и Никл. Матв.

МЕЛЬНИЦЫ: ЗУЕВА, Вас. Зах., наследн., 25 раб.; ПАНКЪЕВЫ, Епиф. и Никл. Матв., 22 раб.

ТИПОГРАФІЯ: БУСЕЛЬ, Ром. Ал-фев.

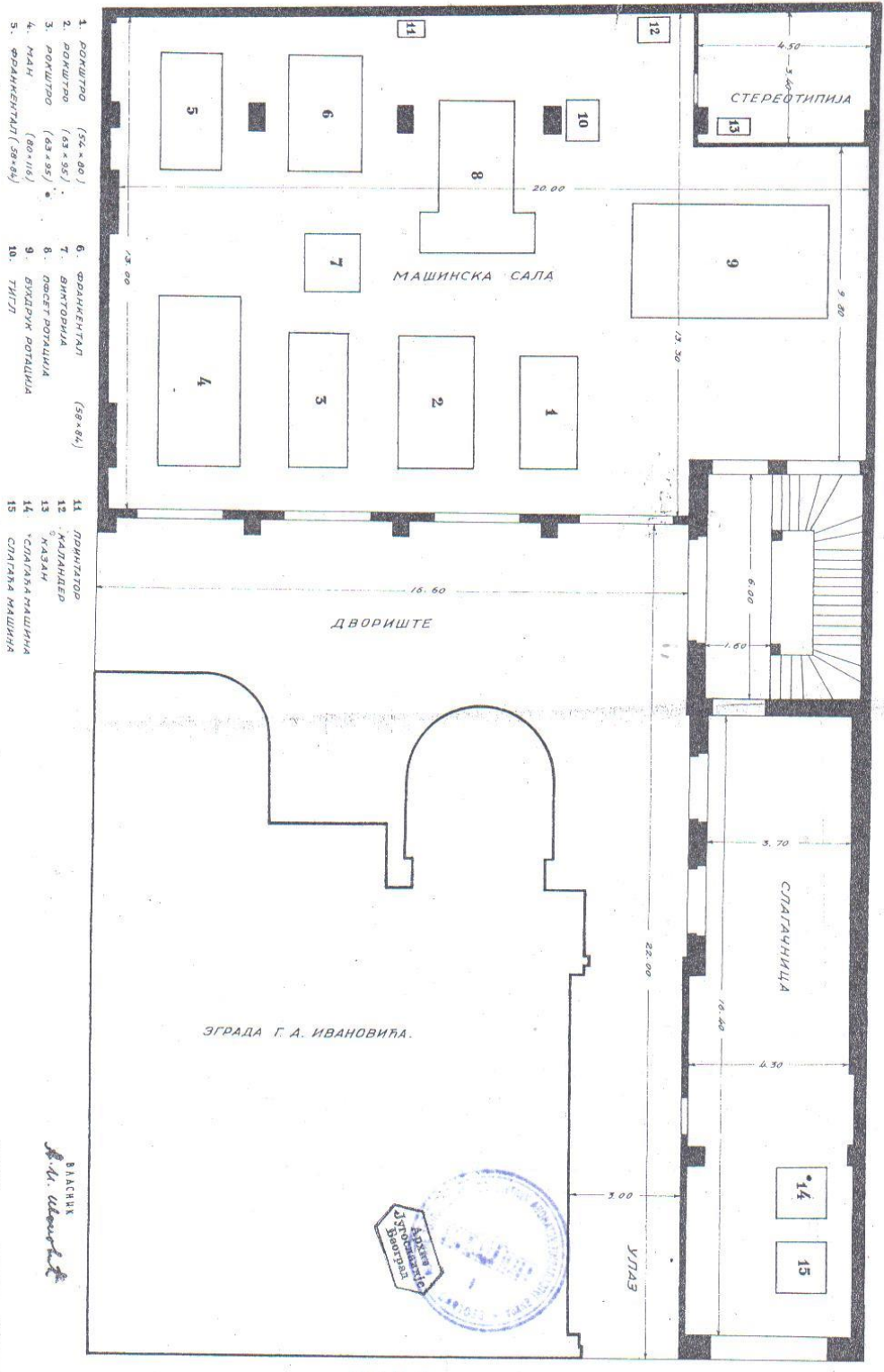
ЧУГУННО-ЛИТЕЙНЫЙ: ГУРЕВИЧЪ, Исаакъ Зельм., 40 раб.

Торгово-промышленныя предпр.

АПТЕКА: «ВЕБЕРА, НАСЛѢДН.»

АПТЕКАР. ТОВ.: АБРАМОВЪ, Мих. Абр.; ПРИЦКЕРЪ, Іона.

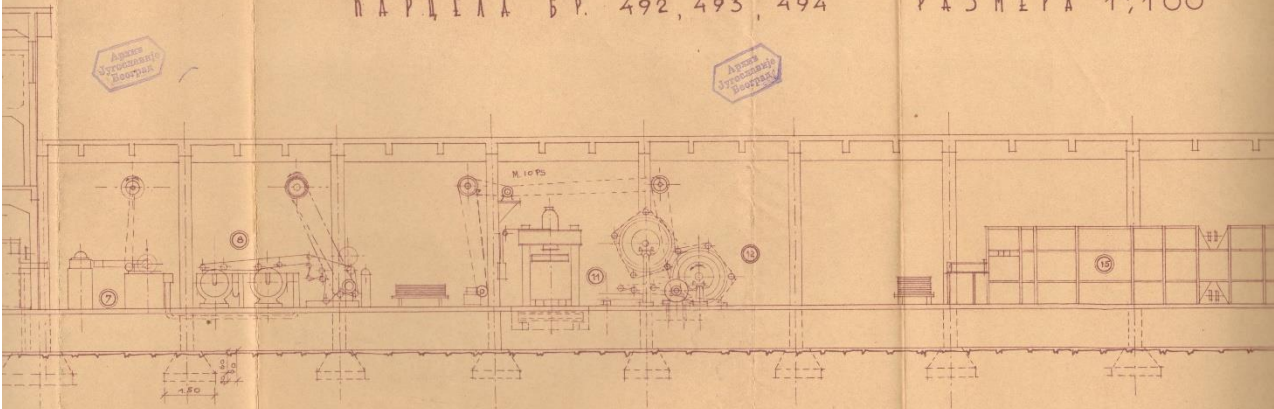
Прилог 5. Извод из новина *Таврические ведомости*

ОБИЛИЊЕВ ВЕНАЦ БР. 5

Прилог 6. План Штампариие Народне Просвете

ИЗМЕНЕЦ ПЛАН НОВЕ ФАБРИКЕ ПАПЕИ -
 ДЕЦА Г. АНАТОЛИЈА ИВАЦОВИЋА НА УМЦИ
 СРЕЗ ПОСАДСКИ, БАЦОВИЋА ДУШАВСКА
 ПАРЦЕЛА БР. 492, 493, 494 РАЗМЕРА 1:100

- LEGENDA: ZGRADE.
 B/ ZGRADA ZA SMESTAJ RAZNIH STROJEVA I NAREDA prema situacionom planu, legenda pod 2/3
 I. Gornji sprat:
 3/ "Kollergang" fabrik. I.M. Vojth, St. Polten, mlin za mljevenje sirovine sa ušinkom od 2.500 kg. na dan
 4/ "Schüttelsieb" plansko sito za prosijavanje mliva od Kollerganga pod 3/, fabrik. I.M. Vojth, St. Polten, sa ušinkom od 7-9.000kg na dan
 5/ "Holländer-mühle" fabrik. I.M. Vojth, St. Polten, 2 komade, strojevi za izrezivanje t.j. usitnjavanje mlavene mase i mešanje. Sadržina svakog Holländera: 3.000 litara, jednako je 200 kg. suhog štafa.
 Sem toga i bazen za vodu, cevovodi za svežu i otpadnu vodu, masu, te strujovodi za električni pogon i osvetljenje i s.
 nadalje: "Kalorifer" 1 komad za zagrijavanje radne prostorije, fabrik. "Centrotherm" Zagreb, sa motorom od 1 K.S. sa 6000 kub.cm. na sat.
 "Transmisija" zupcon raznih strojeva i naprava.
 "Instalacija" potrebnog i specijalnog električnog osvetljenja prostorije i mašina
 kabina za mešanje boja i probanje tečnosti mase.

Прилог 7. План фабрике Умка

Прилог 8. Чланска карта Удружења индустријалаца Србије А. Ивановича

Прилог 9. Александар Ивановић

Прилог 10. Герда и Александар Ивановић

Serbisches Freiwilligenkorps
Stab- S.F.K. der Sicherheit des SD.
1. IV. 1944.

Befehlshaber	
11. IV. 1944	
B. Nr.	5329/44
Titel	Sachbearb.
in den Verbindungsamt.	

Die D.M. Banditen in Belgrad.

V. V. V.
15. IV. 1944

14
Handwritten signatures and notes in blue ink.

НАБ

Der Kundschafterdienst übermittelt uns Angaben aus den Verhören.

↓ In Belgrad lebt Alexander Ivanovic, 22 Jahre alt, Sohn des Juden Anatol Ivanovic, ehemaliger Industrieller und Kartonagenbesitzer welcher in der Milutina Bojic Strasse 8 wohnt. Anatol Ivanovic lebt jetzt in Neusatz. Die Frau des ~~XXXXXX~~ Ivanovic ist Halbjüdin. Ihre Mutter ist Jüdin und ihr Vater Tscheche. Sie heisst Gerda und hat den Alexander geheiratet, nachdem sie im Jahre 1940 aus Brätslawa fliehen musste. Hier in Belgrad ist sie mit ihrer Mutter Jüdin eingetroffen, welche später von den deutschen in das Lager gebracht wurde. Ivanovic hatte die Absicht mit seiner Frau nach Ungarn zu reisen und zwar auf legalen Weg. Diesen Pass sollte der Rechtsanwaltsanwärter Milos Timotijevic über einen gewissen Kalman der Beamter in der ungarischen Gesandtschaft ist besorgen.

Ivanovic hielt Verbindung mit den D.M. Banditen. Gleich nach Weihnachten dieses Jahres kam in sein Haus ein Mann gegen 30 Jahre, der in Bauernkleidung war und schwarze Augengläser trug, er war gross blond, unter dem Mantel hatte er eine Maschinenpistole. Der Mann der uns diese Angaben gemacht hat sah die Maschinenpistole unter dem Mantel des Bauern beim öffnen der Kanzleithüre des Alexander Ivanovic.

Der Bauer trat ein und wartete auf Ivanovic mit diesen Bauern trat auch das Organ in die Kanzlei ein, welches diese Angaben gemacht hat. Der Kundschafter sass mit dem Bauern zusammen und unterhielt sich, der Bauer öffnete seinen Mantel wahrscheinlich in der Absicht, dass man die Waffen sehen soll. In der Zwischenzeit kam Ivanovic an der bewaffnete Bauer legitimierte sich und zeigte den Ivanovic einen Akt. Er stellt sich als der Adjutant der Valjevoer Brigade vor und erwähnte während der Vorstellung den Namen Ostojic. Er verlangte von Ivanovic, dass ihm dieser die Summe von 500.000 Dinar übergeben soll. Ivanovic sagte dass er augenblicklich über diese Summe nicht verfügen kann ihm vorläufig nur 50.000 Dinar geben welche Summe er sofort von seiner Frau Gerda verlangte und dem bewaffneten Bauern Ostojic übergab. Dass dies stimmt kann die Gouvernante und die Köchin die sich mit dem Dienste bei Ivanovic befinden bezeugen. Der bewaffnete Bauer Ostojic der bemerkt hat, dass ihm Ivanovic das Geld in unserer Anwesenheit gegeben hat, sagte dass das ganze Dienstpersonal bei Ivanovic umgebracht wird, wenn darüber gesprochen wird. Bei der Gelegenheit hielt sich der bewaffnete Bauer Ostojic eine halbe Stunde auf. Nach zwei Tagen kam Ostojic erneut um den Rest des Geldes fand aber den Ivanovic nicht zuhause vor. Er befahl uns da zu bleiben und keiner durfte telefonieren. Er hat zwei Stunden gewartet.

Nach einer bestimmten Zeit kam zu Ostojic ein Mann kleiner Statur, glattrasiert im Alter von 25 Jahren er trug Zivilkleidung. Sein Name ist Bora er sagte dass er aus Milatovac bei Zagubica sei. Er verlangt von Ivanovic dass ihm derselbe die Summe von 250.000 Dinar auszahlen soll. Er erklärte dass seine Abteilung nackt und barfuss gehe und es sei die Pflicht materiell gutgestellter Personen seine Aktion zu unterstützen. Ivanovic hatte damals 1.300.000 Dinar im Hause. Ohne welchen wiederstand zahlte er die Summe von 250.000 Dinar aus. Er erhielt darüber eine Bestätigung. Die Person unterschrieb als den Empfänger Major Sinisa Pazarac, Kommandanten des östlichen Sektors. Diese Bestätigung befindet sich heute noch bei Ivanovic.

Neben dieser Summe übergab Ivanovic noch der betreffenden

Handwritten notes: 136 135 1-20

Прилог 11. Извештај СДК о сарадњи Александра Ивановића са ДМ покретом

V e r h a n d e l t

Vorgeführt erscheint der Kaufmann

Alexander J v a n o v i c
 am 20.1.1923 in Belgrad geb.
 in Belgrad, Milutina Bojicastr.8 W.II
 wohnhaft gewesen

uzureWahrheit ermahnt erklärt er folgendes:

Die Behauptung, daß ich Jude bin entspricht nicht den Tatsachen, Jch
 Stamme aus einer rein arischen Familie. Mein Vater ist Russe(Karin),
 meine Mutter ist Serbin und stammt ebenfalls aus einer arischen Familie.
 Mein Vater wurde bereits in dieser Richtung im Jahre 1941 angegriffen
 und hatte s.Zt. die Urkunden über seine Abstammung beschafft. Die
 Urkunden befinden sich heute noch zum Teil bei dem Rechtsanwalt Wjekosl
 lav, ^{Kisowez} Belgrad, König Ferdinandstr.2., während der andere Teil sich bei
 einer Katharina R e i t t e r, Belgrad, Milutina Bojicastr.8 befindet.
 Meine Ehefrau ist auch keine Volljüdin sondern war ih re Mutter eine Hal
 jüdin, welche mit Reichsdeutschen (Arier) verheiratet war. Jch wurde
 in Blegrad im Elternhaus erzogen. Jch besuchte zuerst 4 Jahre in Belgrad
 die Volksschule, später wechselte ich zum Gymnasium über und machte hier
 mein Abitur. 1941 habe ich die Schule verlassen. Anschl. war ich im
 natl.Arbeitsdienst.. Später war ich dann im Holzhandel tätig.

Aktiv habe ich mich politisch nie betätigt. Möchte aber bemerken, daß
 ich zur der deutschfreundlichen Richtung in Belgrad gehörte. Jch war
 auch bereits Ende Dezember 1943 von dem DM. Bandenführer Boja Tribrodjan
 zum Tode verurteilt, weil ich für $\frac{1}{4}$ Einheiten Holz besorgt hatte. in

Zur Sache :

Jch kann nur immer wieder behaupten, daß ich mit DM.Banden keine Ver-
 bindungen hatte und diese auch finanziell nie unterstützt ~~unterstützt~~
 habe. Wohl sind mehrmals Mittelspersonen an mich herangetreten und
 mich teils im Guten, teils unter Drohungen um Geldsummen versucht zu
 erpressen. Jch habe aber nie Geld gegeben. Da ich ja auch nie in der

1006, 1005 1-370

in der Lage war, derart hohe Summen zu zahlen. Außerdem war ja gerade der genannte Major S. i n. i. ß a , derjenige, der ^{/zuerst} mich ~~am~~ Dezember v. J. zum Tode verurteilte. Ich habe nie DM. Männer in meiner Wohnung empfangen und habe auch nie welche bewirtet. Ich halte die ganze Anzeige für einen Racheakt von ~~Seitens~~ eines gewissen D j u r d j u r a , ~~Krasit~~ Kreticic, aus Natlijno bei Kutschuwo, dieser war Holzaufkäufer in dieser Gegend. Dieser bekam noch von mir 20 000 Dinar , Ende Dezember v. J.

verlangte er plötzlich 120 000 Dinar. Ich wußte sofort, daß die 100000 Dinar nur für die Banden bestimmt waren und hatte mich geweigert dieses Geld zu zahlen. Als ich ^{/mich} wieigerte diese Summe zu zahlen, es war vor ca. 4 Wochen, da drohte der D. mir damit, daß ich ein dolles Ding erleben werde und wenn ich dreist für den SD. arbeite, so werde ich genau wie so viele in der Dunkelheit verschwinden. Es war ja in Kutschuwo soweit, daß meine Leute die mit mir arbeiten mußten, sich nicht mehr wagten in meiner Gegenwart zu unterhalten, weil sie befürchteten, daß ihnen von seiten der Banden etwas zustoßen würde. Aus diesen Gründen kann ich ja nie mit den Banden in Verbindung gestanden haben. Ich habe die reine Wahrheit gesagt.

v. g. u.
Lorenzitsch Alexander

geschlossen:
Hinckel
Sturmscharführer

Na befragen sich bei Eltern
des F. z. 81? Bitte, nochmals z. S.
hören.

1/4/4

NAB BJS 1-370

- 1.) Vermerk: Nach Angaben des Jvanovic leben seine Elter schon seit Jahren getrennt. Der Vater soll sich ^{als} Leutnant beim Sta-b des russ. Generals Turkulow in Budapest seit 1941 befinden,, während die Mutter sich bei ihrer Mutter in Neusatz (Ungarn) aufhalten soll.

HAB

Eine DM. Betätigung ist dem Jvanovic nicht nachzuweisen. Es ~~ist~~ scheint sich hier tatsächlich um einen Racheakt zu handeln. Die Möglichkeit, daß von dritter Seite ein Interesse vorhanden ist den J. verschwinden zu lassen, kann man daraus entnehmen, daß bereits mehrere Schreiben gleichen Inhalts wie Bl. 8 d.A. hier eingegangen sind.

Die Haftentlassung kann jedoch, da die arische Abstammung des Jvanovic noch geklärt werden muß, noch nicht erfolgen.

- 2.) IV 1 b.G : ein- u. austragen. *W*
- 3.) Karteikarte wurde angelegt
- 4.) IV 4 b zuständigkeitshalber zugesandt.

Martin
28/4

W 26/4
Hauptsturmführer.

WAB 1385 1-370

22

DER HÖHERE **W**-UND POLIZEIFÜHRER
im Bereich des Kdr. Generals in Serbien
Der Befehlshaber der Sicherheitspolizei u. des S D
in Belgrad

Belgrad, den 15. Mai 1944.
Uhr

Dienststelle IV/ 4 b

Aktenz.: I 370

SB.: Schf. Grosser

Entlassungsbefehl

I. D er am 13.4.44 dort eingelieferte
Beruf: Abiturient
Vor- und Zuname: Aleksander Ivanovič
Geburtszeit und -ort: 20.1.23 in Belgrad
Ist am 15.5.44 194 sofort Uhr zu entlassen.

Bemerkungen:

II. An das

ENTLASSEN
aus dem Anhaltelager - Dedinje
am 15. 5. 1944 durch

[Handwritten signature]
SS-Obersturmführer

Haftgefängnis
Zeitgefängnis
Anhaltelager Dedinje
XXXXXXXXXX
Anhaltelager

Im Auftrage : *[Handwritten signature]*
.....
Unterschrift d. Referenten oder Abteilungsleiter
SS-Obersturmführer.

Dienststempel

„Gr.“ — 2294

[Handwritten note]
HAB, SB 1-370

Прилог 14. Извештај о пуштању на слободу Александра Ивановича, 15.5.1944.

Образак 4

Месни Народни одбор у Умич
 списка бр. 262
 примљена дана 19-IX 1945 г.

Потврда
 О УЧИЊЕНОЈ ПРИЈАВИ РАТНЕ ШТЕТЕ

Месни Народни одбор у Умич потврђује да је
Владомир Швабић по занимању индустр. из
Умиче поднео пријаву за ратну штету као оштећеник ~~заступник~~ ~~стара-~~
~~лац~~ ~~ошробник~~ ~~наследник~~ оштећеног Фрањко Херцог и Лео Сена
 по занимању _____ из Умич с тим што је,
 по извршеној провери Месни Народни одбор, у погледу личних и породичних података, предмета
 оштећења, начина на који је штета причинена и проузроковача штете:

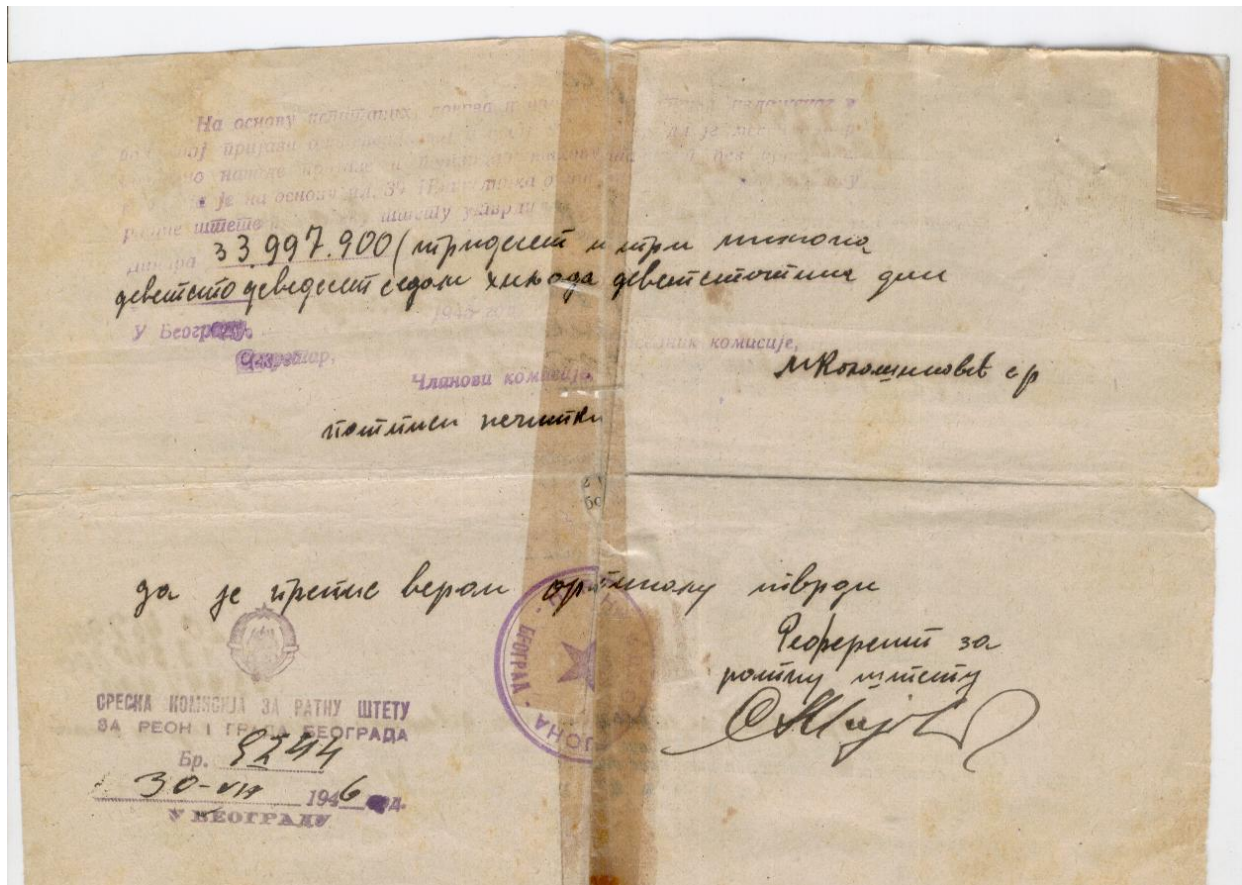
1. пријаву потврдио без примедбе,
2. пријаву потврдио са следећим примедбама: _____

 Секретар

 Претседник,
Борис Војновић

Прилог 16. Потврда о учињеној пријави ратне штете, 19.9.1945.

Прилог 17. Извештај Среске комисије за ратну штету, 30.7.1946.

1. 779 759

Signature du titulaire,
Ivanovic Anatol

CARTE VALABLE
 du 9. 9. 1947
 au 9. 3. 1948
 délivrée par 5e Buree

Délivré le 9. 9. 47
 par M. Le Préfet de Police

 Le Préfet,

Nom *Ivanovic*
 Prénoms *Anatol*
 Né le 30. 11. 1897 Belgrade
 à *Ivan Aleksandra Slavina*
 et de
 Nationalité *Ne pouvant justifier d'aucune nationalité*
 Mode d'acquisition *Naissance*
 (rayer les mentions inutiles)
 Situation de famille: *célibataire, marié, veuf, divorcé*
 (rayer les mentions inutiles)
 Date d'entrée en France 30. 8. 47.
 Durée de séjour ininterrompu en France

Profession
 Adresse *Paris 9e*
14 r. St Georges

VALIDITÉ TERRITORIALE
DOMICILE INDIQUÉ
 Dans les Départements du Haut-Rhin, du
 Bas-Rhin, de la Moselle et des Alpes-Maritimes

Durée de validité prorogée
 du _____ au _____
 Le Préfet,

Timbre fiscal
 (s'il y a lieu)

Прилог 18. Анатолиј Иванович у другој емиграцији

1929 289

Signature de l'Historique
Ivanova

100 FRANCS

Signature de l'Historique
Ivanova

Signature de l'Historique
Ivanova

Nom Ivanovic mi Iveta

Prénoms Krunoslava

Né le 25. 4. 1902

à Aguntor

de Mezozan Mounopolan

et de Pala Magdalen

Nationalité de l'ancien territoire d'Autriche-Hongrie

Mode d'acquisition origine, mariage, naturalisation
(rayer les mentions inutiles)

Situation de famille: célibataire, marié, veuf, divorcé
(rayer les mentions inutiles)

Date d'entrée en France 24. 12. 48

Durée de séjour ininterrompu en France _____

Profession _____

Adresse 64 R. St. Georges
Paris 9e

VALIDITÉ TERRITORIALE

Dans le COMPLÈT INTERDIT

du _____ au _____

Le Préfet,

Timbre fiscal
(s'il y a lieu)

CARTE VALABLE

du 8. 1. 19 48

au 8. 7. 19 48

8 mois sans SB

Dé livré le _____

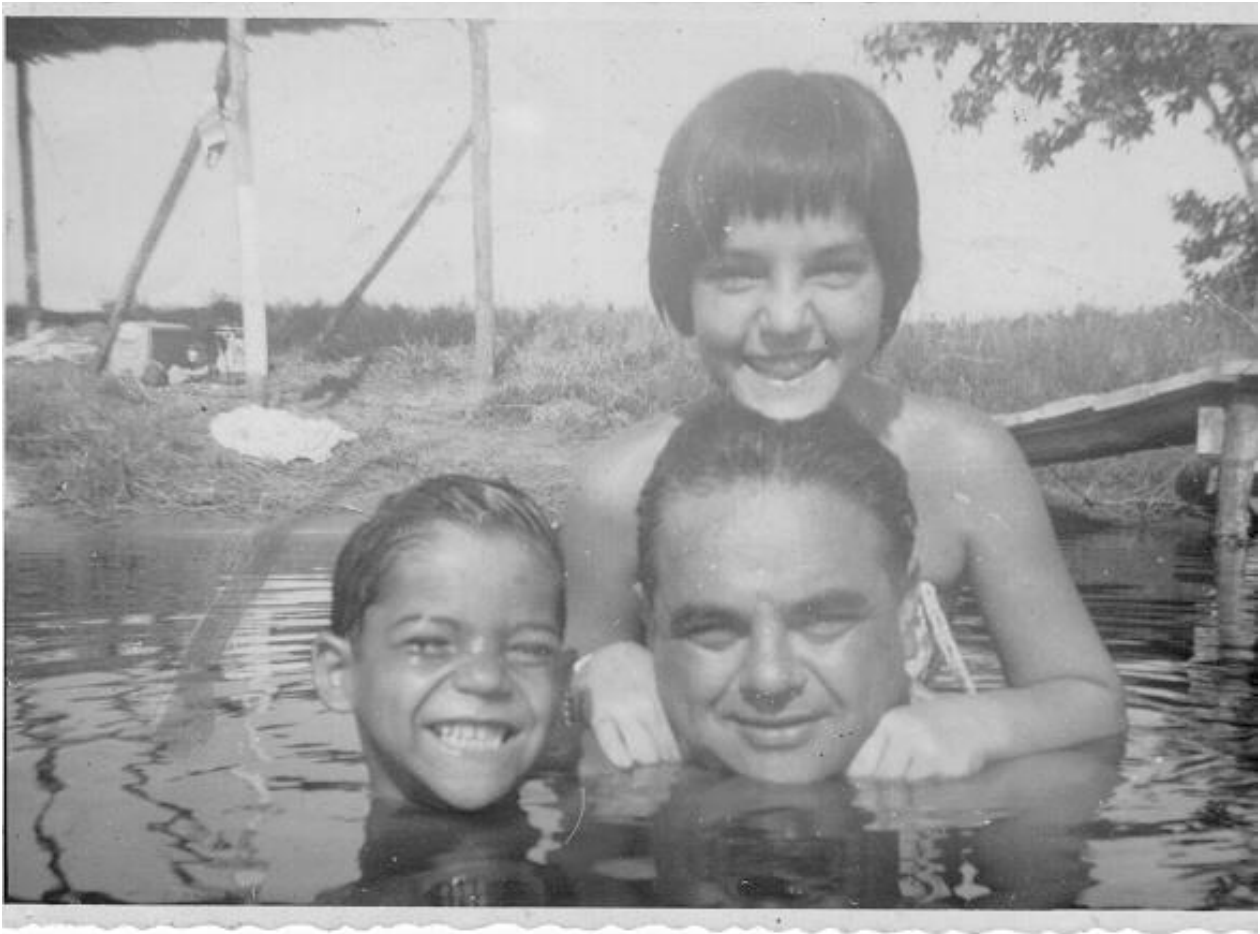
par M. LE PRÉFET DE POLICE

Le Préfet,

[Signature]

[Stamp: Préfet de Police]

Прилог 19. Крунослава Ивановић у емиграцији

Прилог 20. Фотографија из породичне архиве – Бразил, 50-тих година XX века

РЕПУБЛИКА СРБИЈА
ВИШИ СУД У БЕОГРАДУ
Рех број 302/14
Дана 26.03.2015. године
Београд
Тимочка бр. 15

PRIMEM POŠTE
ADV. KANCELARIJA P. SAVIC
DANA 09.04.2015.god

ВИШИ СУД У БЕОГРАДУ, судија Јелена Стевановић, у поступку по предлогу за рехабилитацију предлагача Саре Соломон Иванович из Каракаса, Венецуела, urb.Terrazas del guaicoso edf bucарes piso 3 apto 34-b, чији је пуномоћник Предраг Савић, адвокат из Београда, ул.Албанске споменице бр.1, ради рехабилитације пок. Анатолија Ивановића, бившег из Београда, након рочишта одржаног дана 26.03.2015. године, у двостраначком поступку, донео је

РЕШЕЊЕ

УСВАЈА СЕ захтев за рехабилитацију пок. Анатолија Ивановића бившег из Београда, рођеног 30.11.1897. године у Ростову на Дону, од оца Ивана и мајке Александре, преминулог дана 26.01.1954. године у Бразилу, па се **УТВРЂУЈЕ** да су над пок. Анатолијем Ивановићем извршене повреде права из члана 1, став 1 тачка 3 Закона о рехабилитацији решењем Секв. Бр.662/46-2 Народног среског суда за Први реон града Београда од 04.07.1946. године, решењем Окружног народног суда за округ Београдски Кио 13/46 од 21.02.1946.године, закључком о спровођењу истог Секв. број 245/46-7 од 15.03.1946. године и решењем Кно 40/46 од 02.07.1946. године, те да су наведене одлуке ништаве од тренутка доношења и да су ништаве све правне последице наведених одлука.

ОДБИЈА СЕ захтев за рехабилитацију у делу којим је предлагач тражила да се утврди да је ништак и Закључак о спровођењу Кинн 29/46, као и да се рехабилитовано лице пок. Анатолиј Ивановић бив. из Београда сматра неосуђиваним лицем.

Образложење

Подносилац захтева Сара Соломон је тражила да суд донесе решење којим ће се утврдити да су одлуке Среског народног суда за Трећи реон Града Београда Кно 13/46, решење Секв. Бр.662/46-2 Народног среског суда за Први реон града Београда од 04.07.1946. године и Кно 40/46 од 02.07.1946. године, Решење окружног народног суда за округ Београдски Кио 13/46 и Закључак о спровођењу истог Кинн 29/46 од 13.05.1946. године, ништаве од тренутка

Прилог 21. Решење о усвојеном захтеву за рехабилитацију А. Ивановича – адвокатска канцеларија Савић

REPUBLICA BOLIVARIANA DE VENEZUELA
GOBERNACION DEL ESTADO MIRANDA
DIRECCION GENERAL DE CIVIL Y POLITICA

FE DE VIDA

MUNICIPIO AUTONOMO BARUTA
PREFECTURA

Baruta, 12 de JUNIO de 2002.

No. _____

El suscrito, Prefecto del Municipio Autónomo Baruta del Estado Miranda HACE CONSTAR, que el (la) Ciudadano (a) ALEJANDRO IVANOVIC SESEVIC.

_____ de nacionalidad: VENEZOLANA

titular de la Cédula de Identidad No. V-2.953.601, se encuentra vivo y

domiciliado en: EDIF. APURE PISO 1. BTO. 12 SANTA FE SUR, BARUTA.

ESTALO MIRANDA.

EL INTERESADO

PREFECTO DEL MUNICIPIO
LRA. GEORAYSE LIMONGI LAREZ.

Прилог 22. Александар Ивановић у емиграцији

**РЕДАКЦИОНИ ОДБОР БИБЛИОТЕКЕ
СРПСКИХ ПИСАЦА**

ПРЕДСЕДНИК:

Dr. ВЛАДИМИР ЂОРОВИЋ
ПРОФЕСОР УНИВЕРСИТЕТА И ЧЛАН
КРАЉЕВ. СРПСКЕ АКАДЕМИЈЕ НАУКА

ЈЕРЕМИЈА ЖИВАНОВИЋ
ПРОФЕСОР ВИШЕ ПЕДАГОШКЕ ШКОЛЕ
И ПРЕДСЕДНИК ПРОФЕСОР. ДРУШТВА
У КРАЉЕВИНИ С. Х. С.

ПАВЛЕ СТЕФАНОВИЋ
ХОН. ПРОФЕСОР УНИВЕРСИТЕТА

ЧЛАНОВИ:

УРОШ ЏОНИЋ
ПРОФЕСОР КЊИЖЕВНОСТИ
И УПРАВНИК УНИВЕРСИТЕСКЕ
БИБЛИОТЕКЕ

СТЕВАН ЈЕЛАЧА
ПРОФЕСОР КЊИЖЕВНОСТИ
Ш. БЕОГР. ГИМНАЗИЈЕ

Прилог 23. Редакциони одбор Библиотеке српских писаца

писаца, која ће укупно саставити «Библиотеку Српских Писаца», дакле, једна је насушна потреба данашњице.

Свесно значаја те «Библиотеке Српских Писаца» по целокупни наш народ, Издавачко

на павору и пошту мораће да се безусловно упути на ову Библиотеку, јер ће она садржавати у целини сву главну производњу српске књижевности.

ПРОФЕСОР УНИВЕРСИТЕТА И ЧЛАН КРАЉЕВСКЕ СРПСКЕ АКАДЕМИЈЕ НАУКА

ПРОФЕСОР ВИШЕ ПЕДАГОШКЕ ШКОЛЕ И ПРЕДСЕДНИК ПРОФЕСОРСКОГ ДРУШТВА У КРАЉЕВИНИ С. Х. С.

ХОН. ПРОФЕСОР УНИВЕРСИТЕТА

ПРОФЕСОР КЊИЖЕВНОСТИ И УПРАВНИК УНИВЕРСИТЕТСКЕ БИБЛИОТЕКЕ

ПРОФЕСОР КЊИЖЕВНОСТИ III. БЕОГРАДСКЕ ГИМНАЗИЈЕ

Инв. бр. 1120490

Прилог 24. Потписи чланова Редакционог одбора Библиотеке српских писаца

БИБЛИОТЕКА
СРПСКИХ ПИСАЦА

ИЗДАЈЕ:
ИЗДАВАЧКО ПРЕДУЗЕЋЕ «НАРОДНА ПРОСВЕТА»
БЕОГРАД — ПРИЗРЕНСКА УЛ. БР. 6

Прилог 25. Ормар намењен за Библиотеку српских писаца

ПОСЛЕДЊИ ПУТ
СЕ ПРУЖА ЧИТАОЦИМА ОВА

ЈЕДИНСТВЕНА
ПРИЛИКА

ЗА КУПОВИНУ КЊИГА
НАШИХ ПИСАЦА

ПО БАГАТЕЛНОЈ ЦЕНИ

ЈЕР ЈЕ НА СТОВАРИШТУ ОСТАО ВЕОМА МАЛИ БРОЈ
КЊИГА

КО САДА НЕ ИСКОРИСТИ ОВУ
ПРИЛИКУ НЕЋЕ МУ СЕ ВИ-
ШЕ НИКАД УКАЗАТИ!...

ПОРУЏИНУ КЊИГА ТРЕБА ИЗВРШИТИ ПОРУЏЕНИМ
ЛИСТОМ, КОЈИ СЕ НАЛАЗИ НА ПОСЛЕДЊОЈ СТРАНИ
ОВОГ КАТАЛОГА!

»НАРОДНА ПРОСВЕТА«
ИЗДАВАЧКО ПРЕДУЗЕЋЕ - БЕОГРАД
Обилићев венац 5
Телефони бр. 22-236 и 22-351
Поштански фах 405
Чек. рачун 52-268.

Прилог 26. Оглас за Библиотеку страних писаца

Библиотека Матице српске

253

II 584

133. 80.
"НАРОДНА ПРОСВЕТА"

ИЗДАВАЧКО ПРЕДУЗЕЋЕ

ОТПЛАТНО ОДЕЉЕЊЕ

БЕОГРАД.

ОБИЛИЊЕВ
ВЕНАЦ БР. 5

КАТАЛОГ

БРОЈ 1

ОВАЈ КАТАЛОГ ВАЖИ САМО ЗА ОПУНОМОЋЕНОГ ЗАСТУПНИКА НАШЕГ ПРЕДУЗЕЋА.

Прилог 27. Каталог бр. 1 Народне Просвете

81-III-93P

ПОРУЦБЕНИ ЛИСТ

ИЗДАВАЧКОМ ПРЕДУЗЕЋУ „НАРОДНА ПРОСВЕТА“

Београд, Обилићев венац 5 — Пошт. фах 405

Изволите ми послати на доплату доле означене књиге:

Комада књига	ИМЕ ПИСЦА	Комада књига	ИМЕ ПИСЦА
	Јован Стерија Поповић I		Прота Матеја Ненадовић
	Јован Стерија Поповић II		Јован Илић
	Јован Стерија Поповић III		Ст. Каћански и В. Васић
	Јован Стерија Поповић IV		Илија Вукићевић I
	Јован Стерија Поповић V		Илија Вукићевић II
	Јанко Веселиновић III		Томазео и Вуличевић
	Јанко Веселиновић IV		Љубомир Недић I
	Иво Ђипико I		Милорад Шапчанин I
	Иво Ђипико II		Милорад Шапчанин II
	Алекса Шантић III		Милорад шапчанин IV
	Ђура Јакшић II		Марко Миљанов
	Радоје Домановић II		Светозар Ђоровић I
	Стјепан Митров Љубиша I		Светозар Ђоровић IV
	Стјепан Митров Љубиша II		Светозар Ђоровић VI
	Светолик Ранковић II		Светозар Ђоровић VII
	Светолик Ранковић III		Светислав Вуловић I
	Јован Грчић Миленко		Светислав Вуловић II
	Богобој Атанацковић		

Према горњем списку послаћете ми укупно

..... комада брошираних књига по 10.— дин.,

..... комада у платно повезаних књига по 20.— дин.,

Целокупну своту од динара за књиге, са додатком од по 2.— дин. за сваку књигу на име трошкова поштарине и отпреме* наплатите доплатом.

Књиге ми пошаљите одмах на адресу:

* Гаштаци и отпремни трошкови износе 2.— дин. по књизи ако се поручи најмање 10 комада књига (једне исте или разних), а иначе су трошкови на мањим поруцбенима 3 атко већи.

БИБЛИОТЕКА
МАТИЦЕ СРПСКЕ

Прилог 28. Поруцбени лист за Библиотеку српских писаца

Поруџбени лист

Издавачком предузећу „НАРОДНА ПРОСВЕТА“

БЕОГРАД
Кнез Михаилова ул. бр. 20.

Овим поручујем прву серију од 10 (десет) књига

„Дечјих класика“

која обухвата преко 2000 страна текста, са 78 слика у живописним бојама и 344 слике у једној боји, са утиснутом сликом у више боја на корицама сваке књиге, и то:

1.) АНДЕРСЕНОВЕ БАЈКЕ	6.) МИНХАУЗЕН
2.) РОБИНСОН	7.) КОЖНА ЧАРАПА
3.) ЧИЧА ТОМИНА КОЛИБА	8.) ТИЛ ОЈЛЕНШПИГЕЛ
4.) ГРАД БУДАЛИЈА	9.) РИБЕЦАЛ
5.) КРАЉЕВИЋ И ПРОСЈАК	10.) ПРИЧЕ ИЗ КЛАСИЧНЕ СТАРИНЕ

за укупну цену од Дин. 550.— (петстотинапедесет)
на име капаре данашњом поштом Вам шаљем . . . „ 55.— (педесетипет)
Остатак од Дин. 495.— (четиристотине деведесетпет)

отплатићу у 5 (пет) месечних рата, између сваког 1. и 15. у месецу, од по 99.— (деведесет и девет) динара.

Све напред поменуте књиге имају ми се од стране Издавачког Предузећа „Народна Просвета“ послати са поштанским поузећем (доплатом) од 33.— (тридесет и три) динара, колико износе трошкови поштарине и паковања у дрвеном сандучету.

Књиге остају до коначне исплате власништво Издавачког Предузећа „НАРОДНА ПРОСВЕТА“, Београд.

Издавачко Предузеће „НАРОДНА ПРОСВЕТА“ признаће само оне моје отплате које будем слао путем Поштанске Штедионице на чековни број 52268. или поштанском упутницом на адресу Издавачког Предузећа „НАРОДНА ПРОСВЕТА“, Београд (Кнез Михаилова ул. 20).

Сваку месечну отплату дужан сам послати Издавачком Предузећу „НАРОДНА ПРОСВЕТА“ најдаље до 15-ог сваког месеца, а Издавачко Предузеће „НАРОДНА ПРОСВЕТА“ у праву је наплатити од мене целокупну заосталу суму одједном ако ма и једну од редовних отплата не прими од мене до 15-ог сваког месеца.

Обавезујем се овим да ћу остатак од 495.— динара отплатити у року од 5 месеци најдаље, рачунајући овај рок од дана када сам ову поруџбину потписао.

За случај спора по овој поруџбини обе стране закључују, да се подвргавају поступку и решењу Избраног Суда Београдске Берзе, и одричу се сваке жалбе против изречене пресуде овог Суда. Ова је поруџбина неопозива. Све ове услове, а нарочито услов о Избраном Суду, прочитао сам и примио на знање, те примајући од Издавачког Предузећа „НАРОДНА ПРОСВЕТА“ препис овог поруџбеног листа изјављујем да сам са овом погодбом неопозиво споразуман.

ДАТУМ
(исписати словима)

у

својеручни потпис

Тачна адреса:

{ Име и презиме:

занимање:

{ место:

улица:

кућни број

последња пошта:

Књига II 500

ID=35948855

22.25

Књижевни оглас.

Поштарина плаћена у готову

НЕВЕРОВАТНО ЗА ЧИТАЛАЧКУ ПУБЛИКУ ЈЕДИНСТВЕНА ПРИЛИКА

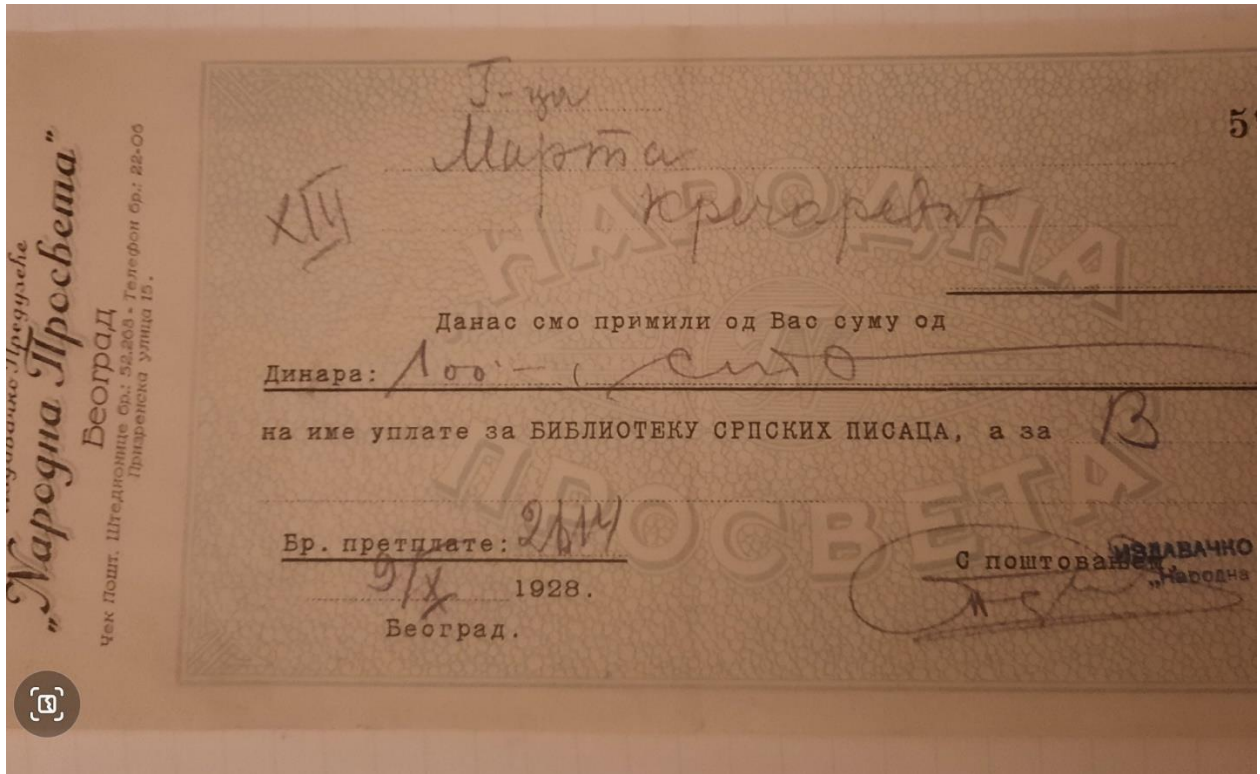

Ово је смањена
слика књиге, која
у природној величи-
ни има $13\frac{1}{2} \times 19\frac{1}{2}$ см.

НАРОДНА ПРОСВЕТА-БЕОГРАД
ОБИЛИЋЕВ ВЕНАЦ 5
ТЕЛЕФОН 22-236 и 22-351

ПОШТАНСКИ ФАХ 405
ЧЕК. РАЧУН БР. 52-268.

Прилог 30. Оглас за Библиотеку српских писаца

Прилог 31. Потврда о уплати за Библиотеку српских писаца

АКО НАЛАЗИТЕ ДА СУ

„Дечји класици“

НЕПОТРЕБНИ ВАШОЈ ДЕЦИ, МОЛИМО ВАС, ДА
НАМ ОВАЈ ПРОСПЕКТ ВРАТИТЕ У ИСТОМ ОМОТУ
СА НАТПИСОМ:

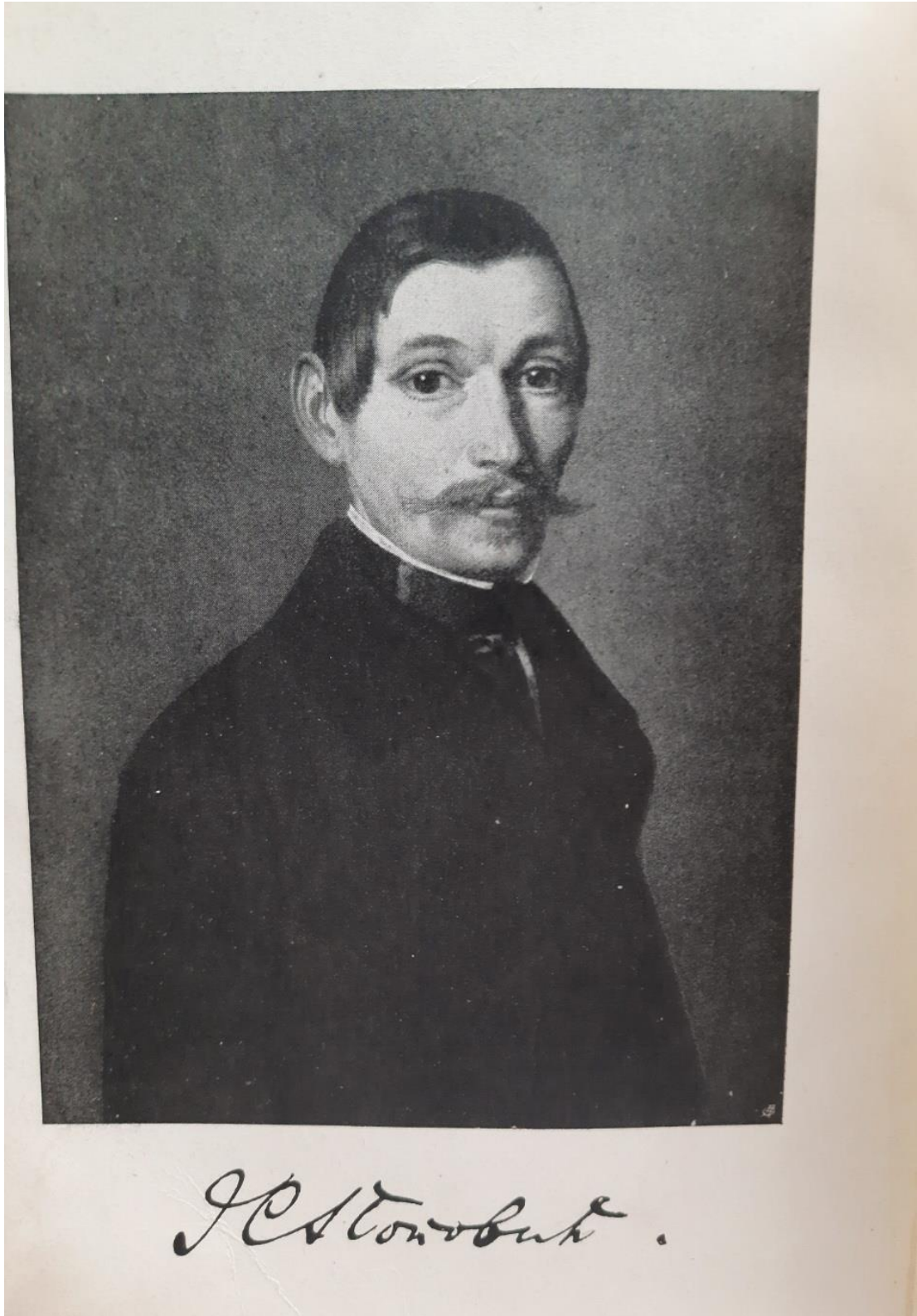
„На траг ~ не примама“

ДА БИ ГА МОГЛИ ПОНОВО УПОТРЕБИТИ.

Прилог 32. Претплатни оглас на *Дечје класике*

Прилог 33. Прилог уз књигу Радоја Домановића

Прилог 34. Прилог уз књигу Ј.С. Поповића

ЛАЖА и ПАРЛАЖА

ВЕСЕЛО ПОЗОРИШТЕ

Сочинѣно

ІОАННОМЪ С. ПОПОВИЧЕМЪ

Der Lügner und Zulügner.

У В У Д И М У

Словима Кр. Всеучилища Пештанскогъ.

1 8 3 0.

Прилог 35. Прилог уз књигу Ј.С. Поповића

Народна библиотека

СР Србије

II 17 693

ДЕЧЈИ КЛАСИЦИ

**МАЛИ
ЛОРД**

НАРОДНА ПРОСВЕТА·БЕОГРАД

Прилог 36. Књига *Дечјих класика*

Прилог 37. *Речник свију места Краљевине СХС, 1925.*

Прилог 38. Дечји класици

Прилог 39. Део књига Библиотеке страних писаца

Прилог 40. Први број листа *Панорама*, 16.2.1935.

БРОЈ 9

ЛОГА

СТРИП

БРОЈ 1 :: ГОДИНА I :: ПРИМЕРАК 1 ДИНАР :: СРЕДА, 10 АПРИЛА 1935

Поштарина плаћена у готову.
Уредништво и администрација:
Београд, Обилићев венац број 5.
Телефони: 22-236 и 22-351. Адреса за телеграме: Нерпрос — Београд. Рачун код Поштанске штедионице бр. 57.052.
Месечна претплата 12.— динара.

ЗРЛК СМРТИ

ТЕКСТ: В.ЦИЛИЈА
ЦРТЕЖИ: Ц.СТРИП

уч-ла и да
во и-ю е с

Овај број »Стрипа« раздаје се БЕСПЛАТНО

Не заборавите да ће „СТРИП“, наш први и једини ове врсте часопис излазити три пута недељно, и то: ПОНЕДЕОНИКОМ, СРЕДОМ И ПЕТКОМ. — Други број „СТРИПА“ излази У ПЕТАК 12 АПРИЛА О. Г. Тражите код свих продаваца новина и по трафикама, ПОЈЕДИНИ ПРИМЕРАК САМО 1 ДИНАР.

Прилог 41. Први број Стрипа, 10.4.1935. – Панорама

„ПАНОРАМА“ ОД ОВОГ БРОЈА ДОНОСИ ВРЛО ЗАНИМЉИВ И УЗБУДЉИВ РОМАН
ПОД НАСЛОВОМ

Крваво наследство

текст: В. Ц.
цртежи: Ц. С.

За овај роман, чији је текст дао г. ВЛАДИМИР ЦИЛИЋ, један од ретко обдарених писаца авантуристичких романа у нас, уредништво „Панораме“ ангажовало је за цртеже познатог сликара г. ЦОРЦА СТРИПА, који је својом сигурном руком и одличним прецизним цртежима остварио, на један експресиван начин, садржину текста, који је са толико разумевања обрадио г. Цилић. На тај начин, здружени у једном послу Југословен и Американац, пружиће нашој читалачкој публици један изванредан догађај из нашег живота — на један потпуно америкашки начин.

Роман почиње и налази свој епилог у... се радња често преноси и на друге крајеве... У овом роману, на један врло узбудљив начин, казана је жестока борба око једног наследства, борби, јунаци романа, које претстављамо читавим цртежима, доживљују најневероватније догађаје. Тајанствен заплет и експресија радње ове приче читаоцу да испусти роман из руку док га не дође краја.

С тога „Крваво наследство“, чији појачање је у овом броју, читаће се са најживљивијим интересом у свим сталежима нашег друштва.

Прилог 42. *Крваво наследство* В. Цилића и Ц. Стрипа – *Панорама*, 1935.

Краљевић Марко први пут у Југославији

Наш легендарни јунак Краљевић Марко, веран обећању у народној песми, да ће се опет једнога дана појавити међу нама, устао је из гроба да се мало прошета Југославијом и промегдани са разним Мусам Кесеџијама у фраку, клаку и лаку и ево где га сада видимо како се спушта цаџом са Авале да обиђе прво престоницу, као што је и ред, а одавде да крене и обиђе сва наша села и градове. Већ на свом првом кораку Марко је наишао на змаја чисте америкашке марке, скочивши, да му скине са рамена главу, а кад тамо главе нигде било није. Затим жедао лако куцну буздаваном на пешчерче мехаче, ал' набаса на теревенку асфалт мегданџија, које растури на све-четир' стране, те са зоргом и јуначким поштивањем, поздрављен од делија пандура, крену у престоницу белу. — (Наставак у идућем броју).

Прилог 43. Марко Краљевић први пут у Југославији – додатак Панорами, 1935.

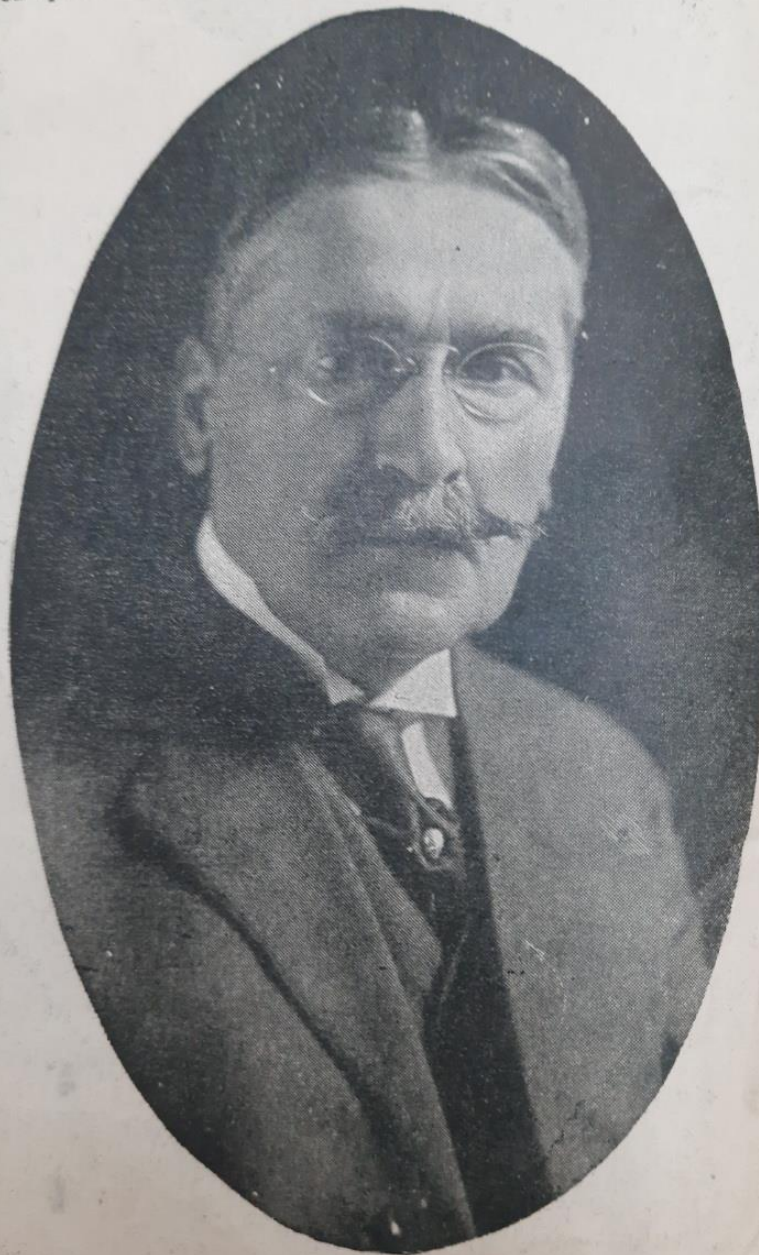
ЗАНИМЉИВОСТИ ИЗ НАШЕ ЗЕМЉЕ

СЛИКА ЛЕВО: Претеча Марлене Дитрих, сељанка из околине Фоче, почела је много раније од чувене филмске звезде да лансира мушке панталоне. (Фото Габај). — СТОГОДИШЊАЦИ ИЗ ОКОЛИНЕ КАВАДАРА: слика горе: Ова старица, по имену Јелка Димитријевић, умрла је у 118 години живота, а уједно доживела и стоту годину брака. Доле: Јован и Павлина Димитријевић, који су данас навршили 75 година брачног живота. Јовану је 98 а Павлини 103 године. (Фото Вој. Марјановић).

Прилог 44. Једна од рубрика *Панораме*

збињета, министар саобраћаја г. Димитрије Вујић о теми: Наш са-
показује момент за време говора г. министра. Фото „Панорама”.

у Њујорку је 12 марта ове године умро наш ве-
лики научник и проналазач, Михаило Пупин, у 78
годињи живота. Слика коју доносимо претставља
поч. научника из ранијих година.

Прилог 45. Објава о смрти Михајла Пупина, 1935. – *Панорама*

10.000 СТВАРИ КОЈЕ МОРА ДА ЗНА СВАКО ШКОЛСКО Д

18177/5
2

СВЕТ ЧУДА

3 Д
Н.

Прилог 46. Свет чуда – 10 000 ствари које мора да зна свако дете

Едуард Ланс

Како је постао Шерлок Холмс

Детективски деби Хенри Клинтона и смрт Боб Ратерфорда

Лондон, децембра — Цео свет зна да је Шерлок Холмс псеудоним писца криминалних романа Артура Конана Дојла. Али њом није познато под којим је околностима Дојл узео овај псеудоним. — што је веома интересантно — на који је начин млади Дојл отворио у себи талент, који му је поргао да постане писац и да читава генерације забавља детективски литературом. Није Конан Дојл, ко што би се могло претпоставити добио инспирацију у неком случају, који се тицао лично њега. Почел је све овако.

Неки млади колега, с којим је заједно студирао на универзитету, веровао је да послује детективске способности. У дим разговорима са својим пријатељем Конан Дојл је развио у себи кабинетивна својства. После извесног времена он је зажелио да побуди интересовање публике. За један нучити начин трагања за разбојницима. Један случај — ако тако мож да се назове — помогао му је да докаже и примени своју теорију.

Овај случај преходио је читавом низу романа о Шерлоку Холмсу.

Збило се то пре много година, на универзитету. Дојл је тада био студент. Једнога дан под најчудноватијим околностима бијен је (или је извршио самоубиство?) млади колега Дојлов, Боб Ратерфорд. Јавност није била подрбно пуњена у појединости злочина. Студенти су се заинтересовали за овај случај и договорили се међу собом — делом из пријатељских, а делимично из спортских побуда — да повеу живу акцију ради расветљавања овог догађаја. Најпрво, који су у томе циљу сазвали студенти доша је и Конан Дојл,

Хенри Клинтон

мада се тек од скоро налазио у Кембриџу. Дускутовало се веома дуго и жустро. Студент Хенри Клинтон, који је имао полициског пса, хтео је да помогне откривању правог узрока смрти, Боба Ратерфорда. Клинтон је — увек с лулом у зубима — изнео лажно, с много логичких закључака, низ својих претпоставки, почињући од краја, све до почетка.

Како овде није реч о криминалном роману, нећемо — ма да је врло занимљив — одмах да изнесемо резултат Клинтоних излагања. Једино ради Конана Дојла, коме је овај догађај ужегао стваралачку искру, објаснићемо цео случај.

*

Боб Ратерфорд нађен је у постели, мртав. На челу је имао дубоку рану, проузроковану метком. У руци, која је лежала близу слепоочнице, нађен је револвер. На столу се налазило писмо, писано руком Боба Ратерфорда, којим је једино себе окривљавао за смрт. Прозор и врата били су изнутра затворени. Није постојао никакав други излаз. Довде је све потпуно јасно. Али истрагом је утврђено, да се у револверској кубури налазе сви метци. Метак, пак, који је убио Ратерфорда и задржао се у зиду, био је потпуно спљоштен, тако да се није могао утврдити калибар. (Тако је створена претпоставка да је жртва морала бити убијена другим револвером). Што се тиче Ратерфордовог приватног живота, било је познато да Боб живи с њерком једног професора. Хенри Клинтон посетио је професорову кћер одмах после кобног догађаја и испричао јој све околности. После кратког времена млада Енглескиња отпутовала је у Африку, да тамо постане милосрдна сестра.

Хенри Клинтон је овако комб

вао: Љубавница је убила Боба Ратерфорда. Она је у убилачкој намери донела оружје, а затим га однела са собом. По извршеном злочину удаљила се из собе. Боб Ратерфорд, који је био исто тако смртно рањен, који је био заљубљен, имао је још неколико минута времена, колико му је остало да живи, да скине сумњиве своје пријатељице. Сам је написао писмо, које је требало да наведе погрешан траг. Затим се вратио у постелу и узео револвер, како је поверовало да се сам убио. Није успео да закључа врата и отвори револвер. Само је једну ситницу пустио да учини, можда зато што је имао више снаге: Боб Ратерфорд није испалио ни један метак. И тако појединост навела је на сумњу да је у питању самоубиство, не самоубиство.

*

Конан Дојл је, чудећи се, слушајући излагања, а његово одушевљење и инџениозну реконструкцију дојла, било је безгранично. Тај дојл дао му је, да напише читаву књигу криминалних романа. Требало је да Хенри Клинтон, од којег је Дојл начинио главну личност, остави га као ненадмашног детектива и остане анониман.

Упркос томе једне шетње у парку Конан Дојл, „јунака“ својих криминалних романа:

— Како би желео да те напусти, Клинтон показа прстом на једног варијетета, и одговори:

— Овако!

— Овако? — Шерлок Холмс рекао је зачуђени Конан Дојл.

— Да!

И тако је, чудноватим случајем, у широком свету познати тајанствени детектив добио име једног варијететског мађионичара.

Код **ЖИВЧАНИХ** болести, нахладе и **ГРИПЕ** узмите **„НИБОЛ“** таблете Мр. Баховец. У апотекама 20 табл Д. 20.— или 40 табл. Динара 4.—, са написом произвађача: Апотека Мр. Л. Баховец, — Љубљана Р. С. бр. 17972/29. VI 1935

„ZENI“ штедњава са **ЦРНИМ** и **ЗЕЛЕНИМ** бојама са гаранцијом **ФАБРИЧНЕ** **СТАЛНА ИЗЛОЖБЕ** **Хартвигова 24, Београд**

8 ОКТОБРА
НЕИЗОСТАВНО КУПИТЕ
ПРВИ БРОЈ НОВОГ ЗАБАВНОГ ЛИСТА

Хроника

1дин.

Хроника ДОНОСИ У РЕЧИ И СЛИЦИ, НА ПОТПУНО НОВ НАЧИН ИЗНЕТЕ НАЈЗАНИМЉИВИЈЕ И НАЈСЕНЗАЦИОНАЛНИЈЕ ДОГАЂАЈЕ ИЗ ЗЕМЉЕ И ИНОСТРАНСТВА.

Хроника У СВАКОМ БРОЈУ ДАЈЕ НИЗ ИСТИНСКИ ДОЖИВЉЕНИХ РОМАНА И ТРАГЕДИЈА ИЗ СТВАРНОГ ЖИВОТА.

Хроника ЈЕ ЛИСТ КАКАВ КОД НАС ЈОШ НИЈЕ ИЗЛАЗИО, ЈЕР „ХРОНИКА“ ДОНОСИ, У СВАКОМ СВОМ БРОЈУ, НИЗ РЕПОРТАЖА КОЈЕ ПОДЈЕДНАКО МОГУ ЗАИНТЕРЕСОВАТИ СВАКОГ.

ПРВИ БРОЈ ДОНОСИ:

У КАНЦАМА ЗЕЛЕНАША Сензационални чланак који открива трикове наших зеленаша и злочиначке подвиге, који су довели до просјачког штапа стотине породица.

ЦРНИ ЗМАЈ - ГОСПОДАР ИСТОКА Оригинална репортажа о тајнама јапанске закулисне политике и о моћној тајној организацији, која влада јапанском царевнином.

ПОСЛЕДЊИ ХАРЕМИ Три писма једне младе жене, која је провела своју младост у једном од најбогатијих, последњих харема у Босни.

ДРАМА У ХОЛИВУДУ Драматичан злочин, који се одиграо у престоници филмског царства. Пресуда је гласила: „На електричну столицу!“ али...

НЕОБЈАШЊИВ ЗЛОЧИН ЛЕГИОНАРА ЗЛАТИЋА Сјајна фигура једног Југословена, који је међу шпанским легионарима оставио легенду о својој љубави и храбрости.

ЗЛОЧИНАЦ КОЈИ ОСТАВЉА ОТИСКЕ Реконструкција тајанственог злочина и потера за убицом, који је намерно остављао отiske прстију.

И ЈЕДАН ОД НАЈБОЉИХ РОМАНА У СТРИПУ

ТРАЖИТЕ У ПЕТАК, 8 ОКТОБРА, ПРВИ БРОЈ НОВОГА ЛИСТА

Хроника

КОЈИ ЗА САМО

1.- ДИНАР

ДОНОСИ УВЕК ЧИТАВ НИЗ НАЈЗАНИМЉИВИЈИХ И НАЈСЕНЗАЦИОНАЛНИЈИХ РЕПОРТАЖА ИЗ ЦЕЛОГ СВЕТА, У РЕЧИ И СЛИЦИ.

Хроника
1дин.

ИЗЛАЗИ У ДВА ПОСЕБНА ИЗДАЊА: ТИРИЛИЦОМ И ЛАТИНИЦОМ
ДОБИЈА СЕ КОД СВИХ ПРОДАВАЦА НОВИНА.

Хроника
1din.

УРЕДНИШТВО И АДМИНИСТРАЦИЈА: БЕОГРАД, ОБИЛИТЕВ ВЕНАЦ 5.

Прилог 49. Најава за лист *Хроника*

ФЛАШ ГОРДОН

ФАНТАСТИЧАН РОМАН У СЛИКАМА (СТРИПОВИМА).

Пртежи од Алекса Рајмонда, чувеног америчког пртача романа у стриповима.

УВОД: Флаш Гордон и Дел Арден путују кроз вселену на свом ракет-баздушном броду. Услед неочекиваног пута на планету Монго, они се налазе пуној су претрпели неким особинама на крилате створења, сталном узбу...

Путујући кроз вселену у свом ракет-баздушном броду ГОРДОН ФЛАШ и ДЕЛ АРДЕН ударају у планету МОНГО са које не могу да оду. УДАР ЈЕ БИО ТАКО ЈАК ДА ЈЕ ПЛАНЕТА МОНГО СИРЕНУЛА СА СВОГА ПУТА КА ЗЕМЉИ. ОВОЈЕ ПАДАЈУ У ШАКЕ ВЛАДАРА ПЛАНЕТЕ МИНГА ГРОЗНОГ. МИНГ ПОКУШАВА ДА УЗМЕ ДЕЛ, АЛИ ГА ФЛАШ И НЕГОВ ПРИЈАТЕЉ ЛАВ-ЧОВЕК ПРИНЦ ТАН СПРЕЧАВАЈУ У ТОМЕ. АЈКУЛЕ ЉУДИ ЗАРОБЉАВАЈУ ФЛАША И ДЕЛ И ВОДЕ ИХ У ПОДМОРСКИ ГРАД. А ТАНА ОСТАВЕ ПОД СТРАЖОМ НА ОБАЛИ РЕКЕ КАЛА, КРАЉ АЈКУЛАЉУДИ НАРЕЧУЈЕ ДА СЕ ДЕЛ ВРАТИ МИНГУ. ФЛАШ ЈЕ БАЧЕН У СОБУ ЗА МУЧЕЊЕ. ЗИД СЕ ОТВАРА И ЈЕДНА ЖУТА РУКА МУ ПРУЖА ГИЈУРАЧКИ ШЛЕМ И УПУТСТВО КАКО ДА НАЂЕ ДЕЛ.

ЕНО АЈКУЛЕ-ЧОВЕКА СИГУРНО СУ ГА ОСТАВИЛИ ДА МЕ ЧУВА ДОК ОНИ ОДНЕ СУ ФЛАША И ДЕЛ У ПОДМОРСКУ БАРОШ.

ГОВОРИ ШТА СТЕ ВИ КОЈИ ВРАТИТИ УЧИНИТИ СА ФЛАШ ГОРДОНОМ И ДЕЛ АРДЕН. ИНАЧЕ ЋУ ТИ ПРЕБИТИ ВРАТ КАО СУВУ ГРАМЧИЦУ!

ТО ЈЕ ХИДРОЦИКП ДОЛАЗЕ ДА МЕ ВОДЕ У ЊИЛОВ ГРАД. СЕТИО САМ СЕ НЕЧЕГ!

ХИДРОЦИКП СЕ ЗАУСТАВИ НА ГАБОМЕ ДНУ МОРА... ТРИ АТЛЕ-ЧОВЕКА ИЗАВОШЕ И СПУСТИ ВАШЕ НА ПОВРШИНУ.

СТИГАВШИ У ГРАД, ТАН УЗИМА ЈЕДАН ШЛЕМ И БУЗДОВАН И ПОЧИЊЕ ДА ТРАЖИ УЛАЗ... ИЗМЕНАДА СПАЗИ КАКО ЈЕДНО ПОЗНАТО ЛИЦЕ ВИРИ КРОЗ ПРОЗОР.

ТО ЈЕ ДЕЛ. ВИДЕВШИ ПАНЕЛ ПРОЗОР ОД ПРОЗРАЧНОГ ВАСИЛИ ЗИД СВОЈИМ ВЕЛИКИМ ОЧИМА.

Прилог 50. Стрип *Флаш Гордон* – додатак *Панорами*

Прилог 1.

Изјава о ауторству

Име и презиме аутора ИВАНА БОЖОВИЋ

Број досијеа 16 040

Изјављујем

да је докторска дисертација под насловом

ИЗДАВАЧТВО КРАЉЕВИНЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ И
РУСКА ЕМИГРАЦИЈА (НА ПРИМЕРУ ИЗДАВАЧКЕ КУЋЕ
„НАРОДНА ПРОСВЕТА“)

- резултат сопственог истраживачког рада;
- да дисертација ни у целини ни у деловима није била предложена за стицање дипломе студијских програма других високошколских установа;
- да су резултати коректно наведени и
- да нисам кршио/ла ауторска права и користио/ла интелектуалну својину других лица.

Потпис аутора

У Београду, 25.03.2021

Ивана Божовић

Изјава о истоветности штампане и електронске верзије докторског рада

Име и презиме аутора ИВАНА БОЖОВИЋ

Број досијеа 16040

Студијски програм ЈЕЗИК, КЊИЖЕВНОСТ, КУЛТУРА

Наслов рада ИЗДАВАШТВО КРАЂЕВИЦЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ И РУСКА ЕМИГРАЦИЈА
(НА ПРИМЕРУ ИЗДАВАЧКЕ КУЋЕ „НАРОДНА ПРОСВЕТА“)

Ментор ИРИНА АНТАНАСИЈЕВИЋ

Изјављујем да је штампана верзија мог докторског рада истоветна електронској верзији коју сам предао/ла ради похрањивања у **Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду**.

Дозвољавам да се објаве моји лични подаци за добијање академског назива доктора наука, као што су име и презиме, година и место рођења и датум одбране рада.

Ови лични подаци могу се објавити на мрежним страницама дигиталне библиотеке, у електронском каталогу и у публикацијама Универзитета у Београду.

Потпис аутора

У Београду, 25.03.2021

Ивана Божовић

Изјава о коришћењу

Овлашћујем Универзитетску библиотеку „Светозар Марковић“ да у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду унесе моју докторску дисертацију под насловом:

Издаваштво Краљевине Југославије и руска емиграција (на примерч издавачке куће „Народна просвета“)

која је моје ауторско дело.

Дисертацију са свим прилозима предао/ла сам у електронском формату погодном за трајно архивирање.

Моју докторску дисертацију похрањену у Дигиталном репозиторијуму Универзитета у Београду, и доступну у отвореном приступу, могу да користе сви који поштују одредбе садржане у одабраном типу лиценце Креативне заједнице (Creative Commons) за коју сам се одлучио/ла:

1. Ауторство (CC BY)
2. Ауторство – некомерцијално (CC BY-NC)
3. Ауторство – некомерцијално – без прерада (CC BY-NC-ND)
4. Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима (CC BY-NC-SA)
5. Ауторство – без прерада (CC BY-ND)
6. Ауторство – делити под истим условима (CC BY-SA)

(Молимо да заокружите само једну од шест понуђених лиценци. Кратак опис лиценци је саставни део ове изјаве).

Потпис аутора

У Београду, 25.03.2021

Ивона Баковић